VODJA
PO
SPLJETU I SOLINU

Digitized by Google

10 —
J 21735
1 vol. půl.

T.

I.

Digitized by Google

KNIHKUPECTVÍ
DR. FR. BAČKOVSKÉ
PRAHA,
KŘIŽÍKOVA 31.

Digitized by Google

Slovanská knihovna

SLOVANSKÁ KNIHOVNA

3186344319

3186344319

Digitized by Google

Prof. Dr. L. JELIĆ
Mons. Ravn. FR. BULIĆ i Prof. S. RUTAR

VODJA

PO

SPLJETU I SOLINU

Sa 25 Tablica

A 1143

ZADAR
Tiskara S. Artala
1894.

Digitized by Google

J 21735 + 4 ml. pr

Sva prava pridržana.

471531

Digitized by Google

PRVOM KONGRESU
KRŠĆANSKIH ARHEOLOGA
P

PISCI

Digitized by Google

Digitized by Google

Od davna se želilo izcerpiv i paroban opis Spljetskih spomenika i Solinskih ruševina, štono svim pravom, kao nijedno drugo mjesto naše države, privlače svu silu posjetitelja.

Ovaj priručnik, izpunjujuć tu prazninu baš u sretnom času kad učenjaci svih narodnosti sastaju se u Spljetu na I. Kongres kršćanskih arheologa, zadovoljit će najprečijoj potrebi; a za cielo kao prvom pokušaju treba jošte usavršenja. Osobiti obzir na starokršćanske i sredovječne spomenike poglavito na Tablicama opravdan je tim, što je Vodja *namienjen spomenutoj prigodi.*

Mons. Ravn. Fr. Bulić i prof. S. Rutar već pred koju godinu započeše izradjivati djelomičan opis Spljeta i Solina, te sam ja upotrebio njihovo gradivo. Mons. Bulić je sastavio opis Arheologičnoga Solinskoga Muzeja (str. 124-193). Rutarovim rukopisom poslužio sam se za Dioklecijanov život (str. 26-31), drugi dio Spljetske povjesti i djelomice opis Dioklecijanove polače (str. 47-82), jedan dio opisa Solinskih ruševina (str. 220-233), te geografične opise u zadnoj česti (str. 269-298), dopunjujuć ovdje i ondje. Da Vodja *ne odeblja, izostavih bibliografične navode; priglavljujuć prijašnja iztraživanja i umećuć zaključke još neobjelodanjenih iztraživanja. S ovoga gledišta u* Vodji *je osim poznatoga još neobjelodanjenog gradiva.*

Zahvalit mi je veleuč. gg. Prof. I. Bariću, Dr. I. Buliču i uč. I. Buliću za izdašnu pripomoć; pak gosp. S. Artalu, što je svojski se zauzeo za tekničnu opremu djela.

Zadar, srpnja 1894.

Prof. Dr. L. Jelić.

Digitized by Google

Digitized by Google

SADRŽAJ.

Obćenite viesti o Spljetu . . . . str. 1— 9
Povjestne crtice . . . . . „ 10— 64
I. Najstarija topografija i etnografija Solinskoga polja . . . . „ 10— 14
II. Solin . . . . . „ 15— 44
Solin do Dioklecijana str. 15—26. Dioklecijanov život str. 26—31. Solin do VII. vieka str. 31—30. Kršćanstvo u Solinu str. 35—49. Solin za srednjega i novoga vieka str. 39—44.
III. Spljet . . . . . str. 44— 59
Spljetski Spomenici . . . . . „ 60—123
I. Dioklecijanova polača. . . . . „ 60— 82
II. Stolna Crkva i Krstionica . . „ 83—123
III. C. K. Arheologički Solinski Muzej . . . . . „ 124—193
Povjestne crtice str. 124—125. O sbirkama u obće str. 125—136. Opis Muzeja: I. Odjel str. 137—173; II. str. 173—183; III. Odjel str. 183—192. Dodatak str. 193.
IV. Ostali Spomenici grada Spljeta i najbliže okolice . . . . . str. 194—219
Solinske ruševine . . . . . „ 220—277
1. Iz Spljeta do Solina str. 220. — 2. Ruševine teatra str. 222. — 3. Gradski zidovi i vrata na zapadu str. 223. — 4. Nekropola in horto Metrodori i Via munita str. 224. — 5. Anfiteatar str. 225. — 6. Put k grobištu na Marusincu str. 228. — 7. Kule na sjeveru i nekropola na Kapljuču str. 229. — 8. Akropola Starigrad str. 230. — 9. Vodovod i Porta Suburbia str. 233. — 10. Ruševine kršćanske gradske bazilike str. 234. — 11. Groblje svetog kršćanskog zakona na Manastirinama str. 236—270. — 13. Porta Andetria str. 271. — 14. Selo Solin str. 272. — 15. Starokršćansko groblje na Marusincu str. 273. — 16. Osvrt na Solinske ruševine str. 276.

Digitized by Google

Izleti po Spljetskoj okolici . . . str. 278—298
I. Kaštela i Trogir . . . . . „ 279—286
II. Klis, Sinj i Vrlika . . . . . „ 286—289
III. Šibenik i Knin . . . . . „ 289—298

KAZALO TABLICA.

Tabl. I. je u lievom a Tabl. II-IV su desnom špagu; ostale Tablice su umetnute u tekst postupnim redom.

I. Arheologična karta Solina i okolice, po stabškoj 1:75000. — II. Tloris grada Solina. — III. Tloris starokršćanskog groblja na Manastirinama na Solinu. — IV. Tloris Dioklecijanove polače u Spljetu. — V. Stolna Crkva s Juga. — VI. Porta Aurea. — VII. Južno pročelje Dioklecijanove polače. — VIII. Plokata sv. Dujma. — IX. Ulaz u južno krilo polače. — X. Nutrnjost Stolne Crkve. — XI. Kimeliji u riznici Spljetske Stolne Crkve. — XII. Spljetski Evangeliar VII.-VIII. vieka. — XIII. Korintska posuda VI. vieka pr. Kr. našasta u Solinu. — XIV. Starogrčki spomenici. — XV.-XVII. Rimski spomenici. — XVIII. Starokršćanske Solinske svjetiljke. — XIX. Radjeno kamenje, paste i kovni predmeti u Spljetskom Muzeju. — XX. Solinski miri. — XXI. Starokršćanski baptister u Solinu. — XXII. Starokršćansko groblje na Manastirinama. — XXIII. Starokršćanski sarkofazi. — XXIV. Klis. XXV. Trogirska Stolna Crkva.

Izpravak. Na str. 178, crta 10: „(v. st. 126)“; crta 14: „(v. st. 18)“.

Digitized by Google

VI

V

IV

III

II

I

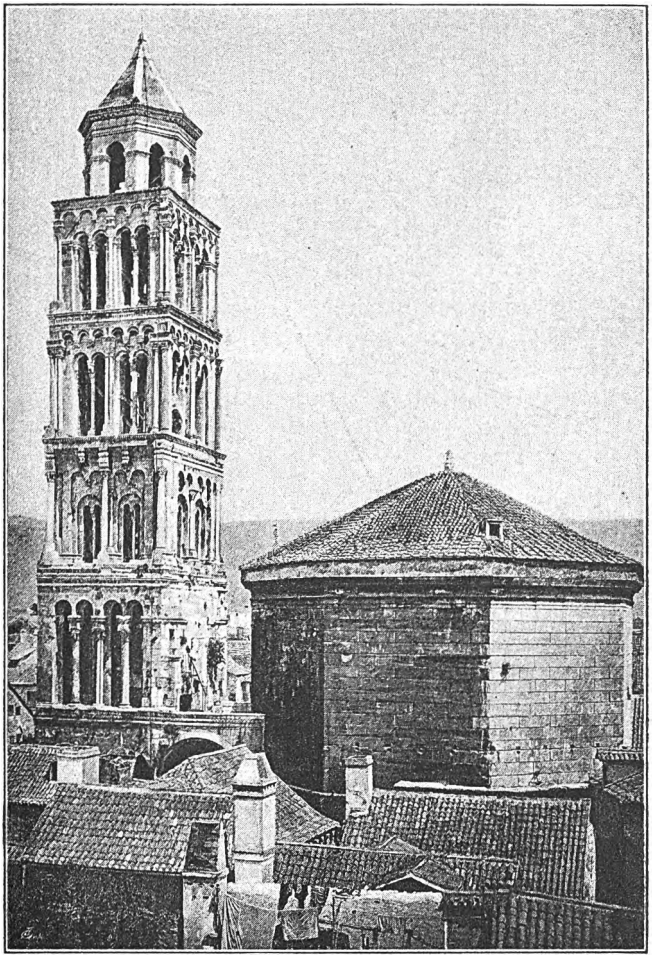

Stolna Crkva s juga. — Il Duomo da Sud.

Digitized by Google

Digitized by Google

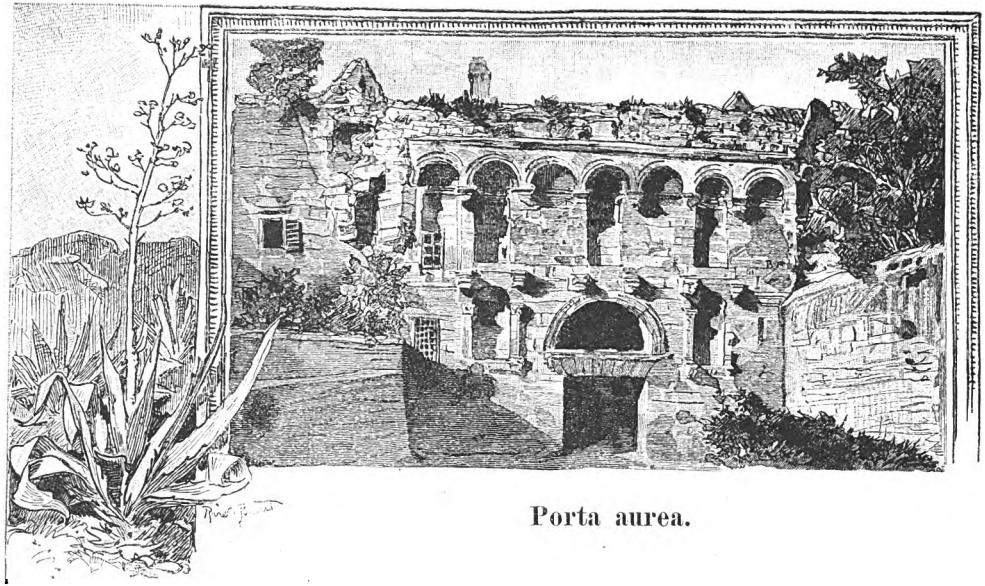

Porta aurea.

Digitized by Google

Digitized by Google

OBĆENITE VIESTI

o

SPLJETU

Dolazak. Veći **parobrodi** pristaju na *mulu sv. Petra;* manji na *Mletačkom Pristanu* i duž *Nove Obale.* **Željeznički vlakovi** iz Šibenika i Knina dolaze na jedinu postaju s iztočne strane luke. Pri ulazu u grad pregleda se prtljaga na c. k. Carinari. — **Omnibus-** i *Hôtela de la Ville* čekaju pri dolazu parobroda i vlakova; za dvoprežna kola plaća se 1.20; jednoprežna 0.70. — **Cienik za služnike:** pošiljka s jednim služnikom u obsegu grada 0.30, u obsegu predgradja 0.40; sa dva služnika po gradu 0.60; po predgradjima 0.80; s kolicima po gradu 0.60, po predgradjima 0.80; za jednostavno provedenje do gostionice ili privatne kuće u gradu ili predgradjima 0.10.

Svratišta. ***Hôtel de la Ville** s gostionicom i kupkama na *Marmontovoj poljani:* liep pogled na luku i na obalu. ***Troccoli** s gostionicom, kupkama i kavanom na *Gospodskom trgu.* **Kovačević** s gostionicom u *ul. sv. Marije.* **Uvodić** s gostionicom u *ul. sv. Ivana.* **Mauro** u *ul. Starog Sudišta.* ***Zokićeva** krčma u *ul. Staroga Milosrdja.*

Kavane i Pivare. ***Al Porto,** Tociljeva kavana blizu *mula sv. Petra;* ***Zora** u *ul. Zvonika;* **Valenti** i **Troccoli** na *Staroj Obali;* **Mauro** u *ul. Svete Marije;* **Birreria nuova** u *ul. Starog Sjemeništa.*

Kazalište i zabavišta. Jedino **Obćinsko kazalište** na *Baščunu.* **Sastanci:** „Narodna Čitaonica“ na *Staroj Obali;* „Gabinetto di lettura“ na *Marmontovoj poljani;* „Slavjanski Napredak“ u *ul. svih Svetih;* u svim ovim družtvima nalazi se domaćih i vanjskih novina. Muzikalna i pjevačka družtva „Zvonimir“ i „Società filarmonica“. Na *Staroj Obali*

Digitized by Google

suviše su družtva „Hrvatski Sokol“, gimnastičko družtvo, „Società Operaia“ i „Società dei Bersaglieri“. „Gradski perivoj“ na *Manoškoj Livadi* jedini javni perivoj.

Poštarski i brzojavni ured i telefonička postaja na *Marmontovu putu.*

Željeznička postaja (za Solin, Kaštela, Šibenik, Drniš, Knin) na iztočnoj strani luke. Vlakovi odlaze svakim danom u 6·30 pr. pod. i u 5 posl. pod.; ponedjeljnikom i četvrtkom suviše samo zimi na 2 posl. pod.; dolaze u 10.55 pr. pod. i 9.30 posl. pod. i ponedjelnikom i četvrtkom, zimi suviše u 8 $^1/_2$ pr. pod. i 4 $^1/_2$ posl. pod.

Brzovoz za Sinj i Imotski svakim danom u 3 pr. pod.; za Omiš zimi u 2, ljeti u 4 posl. pod.

Plovitba parobrodâ. Spljet stoji u savezu su svim lukama jadranskoga mora. Odpravničtvo Austrijskog Lloyda, Ugarsko-hrvatskog parobrodarskog družtva, Dubrovačkog parobrodarskog družtva, Braće Rismondo, S. Topića i Dr., sva na *Staroj Obali.*

Kola. ***Šperac** kod *Mesarnice;* ***Sinovčić** i **Čopo** u *ul. sv. Križa* u *Velom Varošu;* **Kezić** na *Lučcu.* U svetačne dneve čekaju kola kod *Bolnicâ* za izlete u okolicu. — **Cienik:** Iz grada i predgradja do pristaništa parobroda i do željezničke postaje dvoprežna kola 1.20, jednoprežna 0.70. Iz grada i predgradja do Poljuda, Luke, Sustjepana, Meja, Pojšana i Gripa dvoprežna kola 1.60, jednoprežna 1.20. Iz Spljeta u Solin dvoprežna kola 2.00, jednoprežna 1.50; pô dana dvoprežna kola 3.00, jednoprežna 2.00. — Iz Spljeta u Omiš ili Trogir dvoprežna 5.00, jednoprežna 3.50; pô dana 6.00 i 4.00. — Iz Spljeta na Klis 4.00 i 3.00, pô dana 5.00 i 4.00. — Iz Spljeta u Sinj dvoprežna 10.00, jednoprežna 8.00. — Danju prvi sat s dvoprežnim kolima 1.20, s jednoprežnim 0.70; za svako dalje pô sata 0.50 i 0.30; noću ciena je za polovinu veća.

Banke. „Austro-ugarska Banka“ na *Staroj Obali;* „Pučka Banka“ u *ul. Gimnazije;* „Banca Spalatina“ na *Staroj Obali.* Mienjačnica K. Vučkovića na *Staroj Obali.*

Digitized by Google

Osiguravajuća družtva. „Slavia“ na *trgu Voća;* „Assicurazioni Generali“ u kući Katalinića na *Novoj Obali;* „Riunione Adriatica“ u *ul. Gimnazije;* „Mutual“ u *ul. sv. Križa,* „Ugarsko-Francuzko“, „Danubio“, „Gresham“, „North-Britsch and Mercantile“ sve na *Staroj Obali.*

Konsulati. Grčki, belgijski i švedsko-norvežki (Katalinić) na *Novoj Obali;* **francuski** (pl. Tartaglia) na *putu Marmonta;* **njemački** (Illich) i **talijanski** na *Staroj Obali.*

Kupališta. Veoma liepo morsko knpalište na otvorenu na *Bačvicama 10 časâ daleko od grada; *Polo na *Mandraću sv. Frane;* „Mineralno kupalište Cattanievo“ u *ul. Ribarnice.*

Knjižare: Zannoni (Bulat i dr.) na *trgu Voća;* medjunarodna knjižara V. Morpurga na *Gospodskom trgu,* gdje se može nabaviti i fotografijâ spomenikâ, mjestâ i narodnih nošnja.

Prodaja papira i dr. S. Bulat na *trgu Voća;* Pandža kod *Željeznih vrata (ul. Zvonika)* i Karaman na *Gospodskom trgu.*

Fotografi. *A. Bonavia u Bajamontovoj palači na *Staroj Obali;* *Goldstein u *ul. Manjaka.*

Tvornice. Osim plinare, tvornice sapuna, svieća, rosolja, konjaka i rakije te više domaćih tkaonica i mastionica, ima tvornica cimenta (Gilardi i Betizza) na *putu Sustjepana;* tvornica eočenine (V. Morpurga) na *putu Vatrogasaca;* lievaonica zvona (J. Cukrova) u *ul. Sv. Frane;* strojarnica koža (braća Bui) na *Lučcu.*

Uredi. Obćinski ured u *Obćinskom Domu* na *Gospodskom trgu;* Biskupsko Naredbeničtvo blizu *Manoške livade;* c. k. Kotarsko poglavarstvo na *putu Bolnice;* c. k. Okružni Sud i Gradska Pretura u Bajamontovoj palači na *Staroj Obali;* c. k. Pomorski ured sa lučkim poglavarstvom u vlastitoj palači kod *Mletačkoga Pristana;* c. i k. vojničko zapovjedničtvo i oružničko zapovjedničtvo na *Baščunu;* c. k. kotarsko Financijalno Ravnateljstvo i Carinara na *putu Tamnicâ.*

Digitized by Google

Spljet ili *Split*, (Ἀσπάλαθος, *Spalatum, Spalato)* položen je na južnoj strani poluotoka, duga kojih 7 km., a široka od 1 $^1/_2$ do 3 km. od prilike, te obkoljena *Spljetskim* i *Kaštelanskim zalievom.* Na južnoj strani grada otvara se luka, duga 1200 m. a široka 750 m., koju s južne strane brani od valova gât, sagradjen god. 1882, dug 478 m. Grad se prostire u obliku polumjeseca. (V. Tabl. I).

Veoma liep i slikovit prikazuje se Spljet, kada se u nj dolazi s mora, jer spuštajuć se amfiteatralno sa obronaka *Marjana* (183 m.) na zapadu i s brežuljka *Gripi* (60 m.) na iztoku, možeš ga jednim pogledom svega zaokupiti. U nizini izmedju ova dva visa prostire se grad, sa zapadne strane širi se *Veli Varoš*, a s iztočne *Lučac,* nad kojim se poput akropole diže tvrdjica Gripi. Sa kopnene strane okružuje grad župno polje, zasadjeno vinogradima i maslinama. U dnu ove krasne slike na sjeveru diže se kosa *Kozjak*, sa najvišim vrhom *Sv. Jurjem* (673 m.), a na iztoku *Mosor* (1379 m.). U prosjeku ovih dviju kosa koči se sredovječna tvrdja *Klis* na goloj litici (350 m.), te podaje nešto romantična ovom krasnom predjelu. Kameniti i sivi Mosor, kojega se golet još više iztiče na odrazu žarkoga sunca, u čudnovatoj je opreci sa obradjenim i zelenim spljetskim poljem, dočim se bilom Kozjaka kano kameniti vienac iztiču strme pole, pod kojima manje strm biva ubavi obronak zarasao gajem, lozom i bujnim maslinicima. Podno toga zelenila, uz obalu tihoga zalieva nanizalo se sedam bielih Kaštelanskih sela, kano sedam bielih labudova.

Grad Spljet sastoji od šest predjela. Pravi grad dieli se u *Stari grad* u obsegu Dioklecijanove palače, i u *Novi grad* na zapadu staromu. Četiri predgradja prostiru se sa kopnene strane: *Veliki Varoš, Dobri, Manuš* i *Lučac.* — Spljet je najveći grad u

Digitized by Google

Dalmaciji; polag popisa god. 1890 broji 15·707 stanovnika u 1971 kući. Po jeziku i narodnosti stanovnici su Hrvati, samo 1964 osobe služe se jezikom talijanskim; po vjeri svi su katolici, osim 102 izraelićanina i 3 obitelji hrišćanâ. Spljet je sielo političkog kotara od 105.000 duša. Obćini Spljetskoj pripadaju suviše okolna sela Jesenice, Kamen, Kućine, Mravince, Podstrana, Sitno, Slatine, Solin, Srinjine, Stobreć, Vranjic i Žrnovnica. Prostor ciele obćine iznosi 100 km², a stanovničtvo 33·752 duše. Vojnička posada broji 365 ljudi.

U Spljetu je sielo okružnog sudišta, kotarskog i pomorskog poglavarstva i drugih oblasti; sielo biskupa, kojemu su podčinjeni teritoriji ukinutih biskupija Trogirske i Makarske. Do god. 1828 u Spljetu bijaše nadbiskupska stolica, a u davnijem srednjem vieku nadbiskup spljetski bijaše metropolit ciele Dalmacije i Hrvatske. Diecezansko sjemenište. u kojemu je do 100 pitomaca, smješteno je na *putu Poljuda* u vlastitoj kući, koja je jedna od najljepših novijih sgrada u Spljetu. Osim gradske župe imadu još dvie druge, jedna *Sv. Križa* za Veli Varoš i Dobri, a druga *Sv. Petra* za Lučac i Manuš. U Spljetu imade pet samostana: Franjevaca pokrajine Presv. Odkupitelja na Dobromu, pokrajine sv. Jerolima u Poljudu, Konventualaca u sv. Frane na Obali, Dominikanaca na Pazaru i dumanâ sv. Klare na putu Pojšana. — U Spljetu imade viša gimnazija, viša realka, obrtna škola i šest pučkih škola, sve sa nastavnim jezikom hrvatskim. — Imade dvie tiskare, u kojim se tiska *Narod*, list politički; veoma razprostranjeni *Pučki List* i znanstveni arkeologički viestnik „*Bullettino di archeologia e storia dalmata*“. — Znanstveno hrvatsko družtvo „Bihač“ bavi se iztraživanjem i objelodanjivanjem spomenika domaće povjesti.

Digitized by Google

Stanovnici Spljeta većim su djelom poljodjelci; glavni je proizvod vino, pak ulje i zelen. Njeki dio stanovnika bavi se ponješto i ribarenjem. Potonjih godina razmahao se je u Spljetu obrt i trgovina, koja će sve više rasti i napredovati kada Spljet bude spojen sa Bosnom željeznim putem, koji se već gradi; tako da se za stalno može kazati, da će Spljet postati glavnim stovarištem na zapadnoj obali Balkanskoga poluotoka i naravno središte ciele Dalmacije. Sadašnji željezni put u Dalmaciji ne ide nego iz Spljeta do Knina sa jednim ogrankom do Šibenika. Nu ceste vežu Dalmaciju sa Bosnom i Hercegovinom. Trgovačka važnost Spljeta raste godimice; kroz zadnjih deset godina posjećivala su Spljetsku luku godimice 3952 broda (2034 parobroda), te u ovom pog'edu Spljet nadmašuje sve austrijske luke, osim Trsta. U Spljetu trgovina je provozna; glavni proizvod za izvoženje je vino za Francuzku (Cette), Engležku, Njemačku (Hamburg i Bremen) i Norvežku.

Zanimive su narodne nošnje, što ih se vidja u Spljetu. Stanovnici predgradjâ i okolice sačuvali su dobrim djelom svoju starinsku nošnju. Varošanin spljetski nosi uzke modre gaće, pâs, krožet (jačermu) nešto otvoren, oko vrata svileni rubac, crvenu ili crnu kapu s malom kiticom, koja pada na lievu sljepočicu, kratki kumparan sivkaste boje s prieda otvoren; zimi prebaci preko ramena kaput obtočen crvenom čohom s kukuljicom (*bardocucullus* od Bardaei, pleme ilirsko), kojom brani glavu od vjetra i od kiše. Navadna obuća su opanci. Varošanka nosi namrskanu brnjicu tamno-modre boje, pregljaču do koljena; skerletni krožet sa velikim zlatnim ili srebrenim pucetima na filigranu i crni zobunčić, koji sasvim pristaje uz tielo; glavu pokrije velikim svilenim rubcem raznih šara. Oko vrata i preko prsiju

Digitized by Google

nose zlatnih uresa, tako isto u vlasima zlatne trepeljke, sve radjeno na filigranu. Ljepša i ukusnija je nošnja Kaštelanaka. — Na spljetskomu *Pazaru* vide se najraznovrstnije narodne nošnje. Najbolje je zastupana nošnja naših Zagoraca t. zv. *Vlahâ* [1]). Nad opancima nose oni pašmage ili čarape, izvezene živim šarama, gaće nješto šire, oko pasa zapašnjaču od kože okovane srebrenim pulijama, u kojoj do nazad desetak godina nosili malih pušaka, handžara i stvari potrebitih za pušače. Preko prsiju nose prekrižen krožet od bieloga postava, a povrh njega sprieda otvorenu jačermu od crvene čohe, liepo srmom izvezenu i urešenu zlatnim ili srebrenim pucetima. Kumparan i kabanica su od suroga sukna, obtočeni crvenom čohom i izvezeni na narodnu; crvena kapa obvita je peškirom, a niz ramena kadikad spušta se prčin. I zagorkinja nosi opanke sa visokim pašmagama izvezenim srmom. Nad bielom košuljom je modrima, t. j. halja otvorenih prsiju sa rukavima, a povrh nje sadak bez rukava, koji je od bokova raztvoren (starinska *dalmatica?)*. I zagorkinje nose krožete od crvene čohe, narešene srebrenim pucetima. Djevojke nose na glavi crvenu kapicu narešenu kadikad cvancikama; udate žene okrug, pokriven bielim rubcem, što sjeća na starogrčku *sfendone*. U ušima nose naušnice a na prsima zlatne i srebrene uresnine; oko pasa britvu sa srebrenim koricama. — Odielo stanovnikâ otoka i primorja oko Spljeta razlikuje se od opisanoga, ali nije tako zanimivo.

Od novijih spomenika u Spljetu vriedi spomena novo Obćinsko Kazalište na *Baščunu*, veoma

---

[1]) O porietlu i pravom značenju naziva *Vlah*, kojim dalmatinski primorac krsti kadkad i posprdno Zagorca, bavit ćemo se u drugom povjestnom poglavlju.

Digitized by Google

liepo i ukusno iznutra, nu ne baš tako po vanjštini i po položaju. U njemu ima mjesta za kojih 1200 osoba, te broji 93 lože. God. 1877 obnovljeni Starinski Vodovod sa Shraništem na *Solinskoj cesti*, kojim teče voda sa vrela solinske rieke i obskrbljuje grad dobrom i zdravom vodom; Monumentalna česma na *Staroj Obali*; onda Prokurative, još nedovršene, što obkoljuju *Marmontovu poljanu*, broje se u bolje novije sgrade. — Občinski Dom na *Gospodskom trgu* njegda mletačka „loggia“, od skora popravljen i priuredjen za občinski ured. — Liepog mletačkog sloga su Cindrova palača u *ul. Zvonika*, palača Milesi sada Pezzoli na *trgu Voća*, Ivellio i Dalla-Costa sada Katalinićeva u *Starom gradu*.

Od mnogih spljetskih crkava, osim Stolne Crkve sa *riznicom* i *kapitularnim arkivom* te Krstionice, imade mala ali liepa crkva Sv. Filipa u *Starom gradu* sa važnim slikama; nova crkva Sv. Petra na *Lučcu*, sa krasnim modernim ciborijem od kararskoga mramora; Sv. Frane na *Staroj Obali;* crkva Sv. Križa i Sv. Nikole u *Velom Varošu;* Gospa Pojišana na *Omiškoj cesti;* sv. Marija u Poljudu, sa slikama velike vriednosti i sa dva liepa korala sa miniaturama 1675 god. Sustjepansko groblje na veoma liepu je položaju, te ima i njekoliko liepih spomenika.

Ali od svih spomenika najglavniji je Dioklecijanova palača, koja u sebi sadrži cieli stari dio današnjega grada. Za putnika osobito je za-

Digitized by Google

nimiv Arheologički Solinski Muzej, utemeljen god. 1821, te provizorno smješten u tri različita mjesta. U njemu imade kojih 12.000 predmeta: 2034 napisa; 387 skulpturâ, 176 arhitektonskih komada, 1548 komada opeke i posuda, 1213 komada stakleninâ, 3184 kovine, 929 od bjelokosti, 1229 dragih kamena, 128 predhistoričkih predmeta, do 15.000 novaca, i knjižnica sa 1377 djelâ. — Kod *Porta Argentea* je I odsjek, u koji se može doći u svako doba dana (sluga stanuje kod muzealne kancelarije u susjednoj sgradi); II. odsjek je u Dimitrovićevoj kući, a III u Brajinovićevoj u *ul. Gimnazije*, te se i u nje može doći u svako doba dana. Od privatnih sbirka spominju se sbirke novaca *kneza A. Pavlovića* i *D. Savo* sa kojih 3500 rimskih i sredovječnih novaca.

Digitized by Google

POVJESTNE CRTICE

I. Najstarija topografija i etnografija Solinskoga polja.

(V. Tabl. I).

Dio dalmatinskoga primorja, što se prostire od Trogira do ušća Cetine, današnje spljetsko polje, u rimsko doba i u srednjem vieku zvaše se *Solinsko polje.* Nu grčkim zemljopiscima bijaše ono poznato već u četvrtom stoljeću pr. Kr, još prije osnutka Solina, i tada se nazivaše po imenima onih pukova, koji ga obitavahu.

U cieloj srednjoj Dalmaciji od Krke (Καταβάρτης, *Titus)* do Cetine (Νέστος, *Hippus*, *Tilurus)* stanovahu *Dalmati*, koji pripadahu političkoj skupini, poznatoj u staroj povjesti pod imenom Ilirâ. Iliri bijahu zapadni ogranak Trakâ, koji oko god. 2000 pr: Kr. posvojiše balkanski poluotok; poljodjelski to puk, koji unese lozu i žitija. Tko bijaše prije Dalmata u Solinskom polju nije nam znano; nebuduć se dosele odkrio nikakov predhistorički spomenik. O porietlu i o jeziku Dalmatâ nemamo upravnih viesti; nu rek bi da su pripadali istoj narodnoj obitelji kao i ostali ilirski narodi uz obalu Jadranskoga mora. Misli se, da je arbanaški jezik novi oblik staro-ilirskoga jezika; u sjevernoj Italiji počeli su se kupiti spomenici, u kojih rek bi da su sačuvani ilirski napisi iz doba prije početka rimskoga carstva. Središte postojbine Dalmatâ bijaše krševiti dio srednje Dalmacije i današnja Duvanjska dolina u Hercegovini, gdje je po svoj prilici bilo njihovo glavno mjesto *Delminium (Delmo, Duvno).* Ovaj puk, koji u rimsko doba

Digitized by Google

nadjenu svoje ime svim okolišnim ilirskim pucima i kasnije cieloj rimskoj pokrajini Dalmaciji, prikazuje nam se takodjer kao najstarije stanovničtvo Solinskoga polja. Njemu po svoj prilici moramo pripisati njekoja starinska zemljopisna imena Solinskoga polja, koja su se sačuvala kod grčkih i rimskih pisaca, te donjekle još i danas postoje; imena, kojim se više manje nalaze slična u onim predjelima, gdjegod njekoč stanovahu Iliri.

Zapadnu granicu Solinskoga polja sačinjavaše himerički poluotok Hyllis ili Bullinia. Skoro svi stari zemljopisci pogrešno mišljahu, da onaj dio dalmatinskoga primorja, što se stere od Zrmanje *(Telavius)* do Kaštelanskoga zalieva te koji skoro po sredini sieče rieka Krka, jeste poluotok, nazivan od Hyllâ, stanovnika južnoga mu diela, ἡ χερσόνησος Ὑλλική, Ὕλλις, *Bullinia;* koje ime žive još i dan današnji u nazivu „Bosoljina“ na zapadu Trogira. Ovo ime sastavljeno od *Boa* i *Hyllinia* znamenovaše u starom dalmatskom jeziku od prilike isto, što i „zemlja Hyllâ,“ te se je iz daleko davnine sve do dana današnjega djelomice sačuvalo u latinskom obliku imena otoka Čiova, *Boa* ili *Bavo.* Podpunu analogiju nalazimo i u imenu *Bullis* južnoga Ilirika, koji se tako zvao po dorskim naseljenicima hyllskoga plemena. — Sa sjevera i iztoka zatvarahu Solinsko polje gorske kose Kozjaka i Mosora, koji u staro doba bijahu poznati pod imenima *Tebron* i *Masar;* prvomu od ovih imena i danas je nejasno značenje, dočim drugo u staroilirskom jeziku znači „gora“, te je puki euhemerisam, što se obćenito drži, da Mosor dolazi od „mons-aureus.“ — Na iztoku savršavaše Solinsko polje Cetinom, Νέστος, od koje dobi ime dalmatsko pleme *Onaeum*, *Onastini.* — S juga plâče Solinsko polje Spljetski zaliev, u staro doba nazivan po imenu stanovnika kopna Μάνιος κόλπος, *Manius sinus;* zaokružuju ga otoci *Solentium* (Šolta, Sulet), *Brattia* (Brač) i *Pharos* (Hvar, Lesina).

Duboko u kopno zasječeni Kaštelanski zaliev, zatvoren otokom Čiovom i brdom Marjanom, u staro doba bijaše poznat pod imenom *portus Salonitanus.* Tako isto Stobrečka draga

Digitized by Google

zvaše se *portus Epetinus* po gradu *Epetion*, sagradjenom na obližnjem poluostrviću. Dvie rječice natapahu Solinsko polje: Solinčica, Σαλάγγων, *Jader*, koja već obilna izvire pod Mosorom te se nakon kratkog toka od 5 klm. izlieva u more; i Žrnovnica, u staro doba zvana *Badi*, koja se izlieva u Stobrečku dragu.

Grčki zemljopisci IV v. pr. Kr. obavješćuju nas, da je Solinsko polje osim urodjenicima Dalmatima, bilo naseljeno još *Hyllima*, Ὑλλεῖς, na zapadnom kraju, a na iztočnom *Manijima*, Μανίοι, *Hymanes:* prvi nadjenuše svoje ime himeričkom poluotoku Hyllijskom, zadnji bližnjemu zalievu. O Hyllima pripoviedaju, da su porietla grčkoga ali s vremenom podalmačeni; dočim o Manijima spominju tek samo ime. K tomu grčki i rimski zemljopisci i povjestničari stavljaju u *Velikom polju* medju Spljetom i Trogirom mjesto Σικοῦν, *Sicum, Siclis* Peutingerove Table, predjel bogat starinskim spomenicima, u doba cara Klaudija kolonija rimskih veterana, gdje se u srednjem vieku podiže *Bihač;* te stanovnike toga mjesta zovu *Siculotae*. U doba prvoga ilirskoga rata god. 229 Siculotae podigoše se proti kraljici Teuti, te da izmaknu njezinoj osveti, pribjegošo na Vis. Samo etničko ime očituje, da ovaj puk bijahu dorski doseljenici iz Sicilije. — Ἀσπάλαθος, odakle ime današnjemu Spljetu, rieč je ilirska pogrčena, te po starim glosatorima znači „locus finis consitus“ ili „predjel bogat aspalathom“, te to ime siže mnogo davnije od sagradjenja Dioklecijanove palače.

Osim što su nam stari zemljopisci veoma tačno opredielili prebivalište Hyllâ i Manijâ, dva imena, što su iz prastare davnine do nas doprla, upoznaju nas takodjer s njihovom postojbinom. Današnja „Bosoljina“, koja se sasviem slaže po položaju sa *Bullinijom* Peutingerove Table, i današnje spljetsko predgradje „Manuš,“ kojemu je isti korjen kao i *Manii*, bez sumnje bijahu njihova postojbina. Mislimo da se ne varamo, kad kažemo da su Hylli stanovali na današnjem zemljištu Trogira i Kaštela, kao što i Solina, a Maniji u okolici Aspalatha i Epetiona. Odatle proizlazi, da je središte Hyllima bila grčka

Digitized by Google

naseobina Tragurion, a Manijima grčka naseobina Epetion; i to dva stoljeća prije nego li se u povjesti spominje Solin, a sedam stoljeća prije sagradjenja Dioklecijanove palače.

Južni dio Solinskoga polja dielom pripadaše grčkim nasljenicima u Epetionu, a dielom ostade u rukama dalmatskih plemena. Još u prvom stoljeću posl. Kr. nalazimo u tom području mjesta *Pituntium* (Podstrana), *Nareste* (Krug Jesenicâ) i *Oneum* (Zeljevice Jesenicâ), u kojim se očito opaža ilirsko porietlo; *Narestini* i *Onastini*, koji se u to doba prikazuju kano obćine, po ovoj prilici ne bijahu drugo, nego li dvie *decuriae* Dalmata, što nam ih nabraja Plinije.

U Peutingerovoj Tabli naznačen je jošte na zapadnom ratu Marjana Dianin hram, *ad Dianam*, ruševine kojega hrama rek bi da su pod crkvinom *sv. Jurja*. Suprotni rt otoka Čiova *(Boa)*, zove se dan današnji jošte *Jove;* rek bi da to ime nosi po hramiću posvećenom Jupitru, nu kakovih tragova mu se nije našlo. Bijaše zavjetni običaj kod starih pomoraca, što vriedi u Dalmaciji i danas, podizati na rtovima i pogibeljnim bregovima uz more hramove bogovima zaštitnicima; za tu svrhu bijahu veoma prilična dva rta na ulazu u *portus Salonitanus*.

Prvi glasovi iz povjesti o Solinskom polju svjedoče nam, da je u njemu bilo grčkih naseljenika, te življahu u zajednici sa pograničnim dalmatskim plemenima, koji su se s vremenom stopili s njima. U istinu nemamo izvjestnih podataka kada li bjehu dovedene grčke kolonije u Solinsko polje; nu ipak možemo od prilike opredieliti dobu. Već u VI stoljeću pr. Kr. zalažahu u Solinsko polje grčki trgovci; u spljetskom muzeju pak čuva se liepa korintska naslikana posuda iz VI stoljeća pr. Kr., našasta u jednom grobu u Solinu (V. Tab. XIII). Ali utemeljenje grčkih naselbina u Dalmaciji ne sižе u toliko daleko vrieme. Te naselbine valja da je zaveo Dionisij stariji, koji god. 395 pr. Kr., povede iz Sirakuze naseljenike u Λίσσος (Lješ u Arbaniji) i Ἴσσα (Vis u Dalmaciji); Issa pako naseli Epetion, Tragurion i Sicum u IV stoljeću pr. Kr. U isto doba bješe utemeljene i naseobine *Pharos* (Hvar) i

Digitized by Google

Corcyra nigra (Korčula), kako nam to svjedoče nadpisi. U ovo doba moramo držati, da su se uselili Hylli i Manii; koje nam zemljopisci spominju kao prve stanovnike Solinskoga primorja; dapače njihova imena očito nam odaju dorsko im i sirakužko porietlo.

Pri osnivanju kolonija dvoje se je radilo: podizali gradski zidovi i dielilo zemljište medju koloniste. To se običavalo odrediti odlukom (*psephisma*) vieća i u nadpisu ostaviti potomstvu. U takovoj odluci čitahu se imena naseljenika po trima plemenima Ὑλλεῖς, Δύμανες i Πάμφιλοι medju koje bi se razdielilo zemljište. Iz doba osnovanja Traguriona dopro je do nas neznatan nadpisni ulomak, a od Epetiona ne vidimo drugo do komad zidina pseudoisodomskog sloga iz IV stoljeća pr. Kr. Nu, u zadnje doba bio je odkriven psefizam dorske kolonije Korčule, koji još nije bio sgodno objelodanjen, iz istog od prilike vremena, kad bijaše utemeljen Tragurion i Epetion; u tom nadpisu nahodimo imena rečenih triju dorskih plemena. Tako se je sgodilo i za osnovanja Traguriona i Epetiona, kojih zemljište takodjer bijaše podieljeno medju tri plemena Ὑλλεῖς, Δύμανες i Πάμφιλοι. *Hylli*, koje grčki zemljopisci poslie četvrtoga stoljeća navode kao stanovnike Hyllijskog poluotoka ili Bullinije, te *Manii* ili *Hymanes*, stanovnici spljetskoga primorja do Epetiona, sudeći po njihovu imenu nijesu drugo, nego li potomci prvotnih Ὑλλεῖς, i Δύμανες. A na pamet da o Hyllima osim toga, kaže jedan pisac prvoga stoljeća pr. Kr. izriečito, da su oni porietlom Grci, nu već povarvareni, podalmačeni. — Iz ovog malog pogleda u najdavnije doba proiztiče, da već u VI stoljeću pr. Kr. dalmatski urodjenici, koji stanovahu u Solinskom polju dodjoše u doticaj s grčkim pomorcima; da po tome ne kasnje od IV stoljeća pr. Kr. sirakužki Dorci s Visa zauzeše cielo Solinsko primorje, osnovaše Traugurion, Sicum, Epetion, uzevši u svoju vlast takodjer Solinsku okolicu i predjel oko Aspalatha.

Digitized by Google

II. Solin.

(V. Tabl. II.)

Solin je ležao pod najvišim vrhuncem Kozjaka, *sv. Juvjem*, ondje, gdje mu se zadnji obronci pomalo gube u malu dolinu, posred koje teče Solinčica *(Jader)*. Položaj je veoma zamaman: golet strmih klisura na vrh Kozjaka u živoj je opreci sa zelenim livadama, na kojim uz visoke jablane rastu platani i vrbe jadikovke, te bujnim vinogradima, što su se razapleli po iznositijoj vrleti, protkani zagasito zelenim maslinama i smokvama. Zemljište je kraške formacije kao svugdje po Dalmaciji: krševito sa tankim slojem crnice.

Dok Kozjak kao visoki zid brani od sjevera, Mosor zatvara ovaj predjel sa iztočne strane. Prama jugu i zapadu vas je pogled otvoren: onamo se preko solinske dolinice prostire valovito spljetsko polje, u dnu kojega nadiže se brdašće Marjan, a malo podalje orisi velikih otoka Brača, Šolte i Hvara. Sa zapadne strane proteže se Kaštelanski zaliev, skoro sa svih strana zatvoren, a dug 19 km. Sjevernim krajem redaju se uz more sedam kaštelanskih sela, a u zapadnom se kutu diže vitki trogirski zvonik, dok se s juga u more spuštaju obronci Marjana i Čiova, na kojim razsijano grmlje mrčike i brnistre. I tako Solin leži na sjevernom istočnom obronku velikoga amfiteatra ograničena brdima i brežuljcima, kojemu sredinu zahvaća elitična površina Kaštelanskoga zalieva; baš ondje, gdje u prosjeku medju Kozjakom i Mosorom, kroz koji prolazi put što spaja Zagoru sa primorjem, ponosito na goloj klisuri diže se tvrdjava Klis. Takova je okolica posred koje ležaše stari Solin.

Tko je i kada na ovom krasnom položaju utemeljio Solin, povjest nam ne kaže.

Prvi put u povjesti spominje se Solin god. 119 pr. Kr., kada već bijaše znamenit dalmatski grad, u komu se mogaše skloniti čitava vojska konsula L. Cecilija Metella. Već spomenuta korintska posuda iz VI stolj. pr. Kr. (V. Tab. XIII.) dokazuje, da u to davno vrieme bijaše naseljeno mjesto,

Digitized by Google

na komu se dizaše Solin. U ostalom o tom nas već sam po sebi uvjerava njegov topografski i klimatički položaj, koji za sigurno moraše biti veoma mio Dalmatima. A priča koja dovodi Solin u odnošaj za trojanskom vojnom i sa Heraklom, navodi nas da vjerujemo, da su dorski naseljenici Hylli stanovali u Solinskoj okolici onda, kada se još živa držaše kod njih uspomena na priče, što iz svoje drevne postojbine bijahu sa sobom donieli, još prije nego li se podalmatiše Valjda i samo ime *Salon*, dosle još ne protumačeno, moglo bi unieti nješto svjetla u riešenje ovoga pitanja.

Priča, da je Illos, Heraklov sin, utemeljio Solin, koji da je sa 72 ladje sudjelovao argonautskoj i trojanskoj vojni, te ime „Ilijino vrelo“ na iztoku Solina, dadoše povoda netemeljitoj hipotezi, da je Solin bio utemeljen od Illa već god. 1230 pr. Kr., te da je Solin isto što i „Heraclea Illinica“, koju spominje Scilaks, pisac iz IV stoljeća pr. Kr. Može biti nješto istine u toj priči, da se naime utemljenje Solina mora pripisati dorskom plemenu Hyllâ, koje ime pučka mašta kasnije pretvori u mitičko ime Illa, Heraklova sina; nu po tomu mi ne možemo segnuti dalje od IV stoljeća pr. Kr. Potomci Hyllâ, u prvom stoljeću pr. Kr. već povarvareni, bijahu zaboravili doba kada su njihovi predje došli na Solinsku obalu, te spojiše Heraklov mit, što ga bijahu donieli iz svoje pradomovine, sa novom svojom postojbinom.

Bilo da se začetak Solina mora pripisati grčkim naseljenicima ili ne, čini se prilično, da stanovnici njegovi bijahu u suštini plemena ilirskoga, t. j. puk dalmatski, jerbo pri prvom pojavu u povjesti Solin nam se prikazuje kao grad dalmatski. Σάλων, *Salona*, neznana značenja, imade isti dočetak kao i druga mjesta čisto ilirska (Narona, Scardona, Promona, Albona, Flanona, Cormona, Ancona itd.), koja u doba hrvatsko dobiše dočetak na *in* (Skradin, Norin, Promina Labin, Plomin, Kormin, Jakin i t. d.). U kasnije doba, poslie Caesara, nalazi se oblik u višebroju i kod pisaca i na nadpisima, Σάλωνες, *Salonae;* a to, kako se je već dobro opazilo, mora se protumačiti time, što je grad sastojao od dva diela: grčko-

Digitized by Google

Digitized by Google

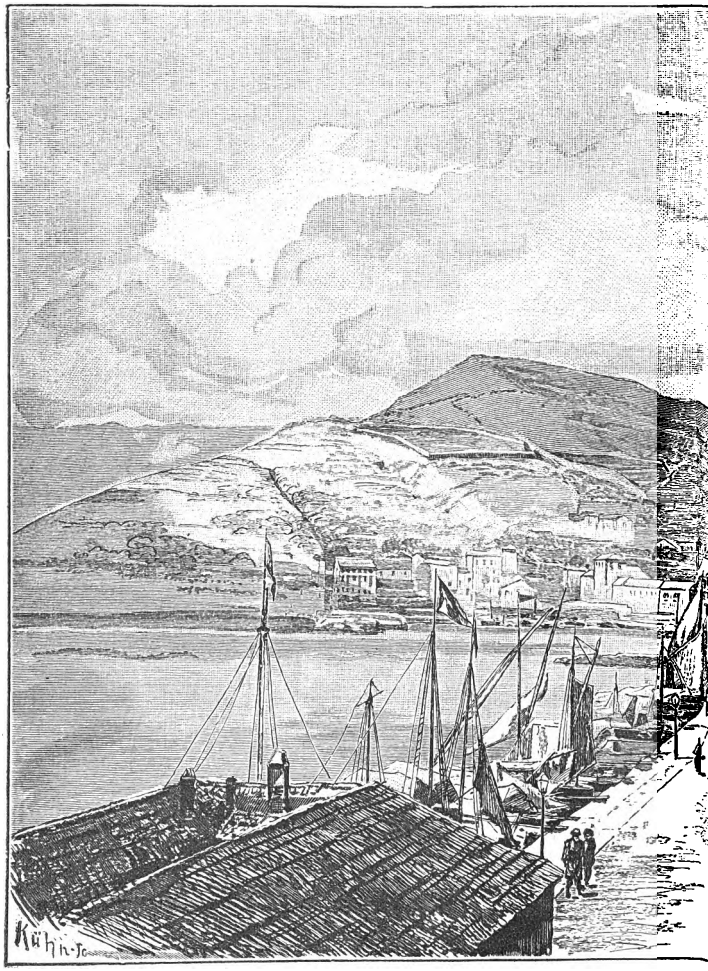

Južno pročelje Dioklecijanove palače. — Fa

Digitized by Google

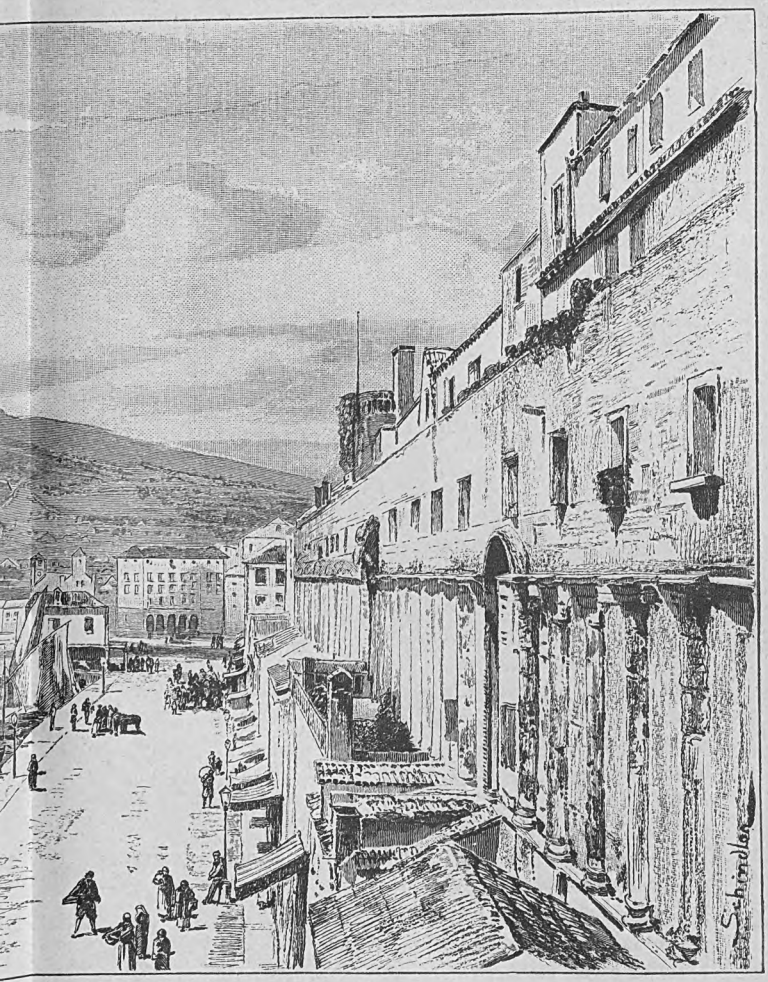

. Facciata meridionale del palazzo di Diocleziano.

Digitized by Google

Digitized by Google

ilirskoga i rimskoga. U nadpisima prve polovice prvoga stoljeća pr. Kr. imena solinskih gradjana sastojahu od osobnog imena, imena plemenskoga i prezimena obiteljskoga grčkoga, a to nam svjedoči, da još uviek postojaše stari grčki elemenat uz jači elemenat dalmatski.

Stalno je da već u predrimsko doba Solin bijaše utvrdjen. Iz skorašnjih iztraživanja na solinskim još svedjer vidivim utvrdama proizlazi, da je u početku Solin sastojao od male akropole opasane prostim zidom bez kulâ, na brežuljku *Glavičine*, koji zahvaća upravo cieli srednji dio i najuzvisitiju točku grada (Tabl. II., J, K, L, M, 4, 5, 6). Od ove se akropole danas vidi još komad zapadnoga zida, sa dobro sačuvanima vratima „Porta Caesarea“ (Tabl. II. J 6, T. XX br. 2. 3), dočim zidovi na sjevero-zapadnoj i sjevernoj strani zaledjem su zidovima iz rimskoga doba, a zidovi na iztoku i jugu bješe po svoj prilici docnije, kad se je grad povećao, razoreni. Na prvi pogled ovaj zid akropole očito je mnogo stariji od ostalih utvrda rimskoga doba, te i od istih dviju osmokutnih kula što služahu za sahranište vode iz vodovoda, docnije pridodanih sa nutrašnje strane od „Porta Caesarea“. Zid akropole ima izvanjske stiene zidane pravilno usječenim krševima, neugladjena lica a izgladjenih bridova isodomski razredjenim i cementom obmazanim, a izmedju njih nasap napunjen tvrdom smjesom cementa s malim kamenjem, te razdjeljen popriečnim zidićima. Ukupna širina iznosi 4.66 m., širina pojedinih zidova 0.999, 1.998, 1.665m; a ti izmjeri odaju mjerilom Eginsku stopu od 0.333m. Prispodobi li se ova gradjevina sa najstarijim dosle poznatim u Dalmaciji, kao što su u Epetionu (Stobreču), u Toru kod Jelse, u Staromgradu na Hvaru, u Visu, u Akrolissos-u (Lješu u Arbaniji), koje su sve iz IV. stoljeća pr. Kr., očito je da solinski zidovi imadu s njima zajedničko samo osnovno mjerilo, dočim se razilaze u veličini, obliku i četvorenju krševa, a samo u izvanjskim zidovima solinske akropole bio je upotrebljen zamazak. Iz svega pak proizlazi da je solinska akropola poznija od IV. stoljeća pr. Kr., a po prilici starija od II. stoljeća pr. Kr. Ne bi li po tomu bilo moguće, da je ova

Digitized by Google

akropola gradja dorskih naseljenika Hylla, koji je u trećem stoljeću valjda sagradiše za sebe ili za Dalmate? Pa tim bi se valjda moglo protumačiti, kako je priča pripisala sagradjenje Solina Illu Heraklovu sinu.

Fragmentarni grčki nadpis u spljetskomu muzeju pod br. 504 rek bi da se odnosi na savezni ugovor medju grčkim naseljenicima Solina i gradjanima Isse, u jednom ratu trećega stoljeća. Kralj Agron god. 240 pr. Kr. bijaše podigao vojnu, da sebi podloži srednju Dalmaciju; grčki naseljenici u solinskom polju vodjeni od svoje matice Isse podlegoše u tomu ratu te moradoše priznati vlast ilirsku. Ali kad se stanovnici Isse, ne podnoseći Teutina jarma, obratiše god. 229 u Rim za pomoć, Siculotae, stanovnici predjela izmedju Trogira i Solina, iznova se pobuniše, da izbjegnu ilirskoj osveti pribjegoše na Issu, te sudjelovaše u prvom ilirsko-rimskom ratu. Pošto u miru sklopljenu god. 228, izmedju uvjetâ postavljenih od Rimljana kraljici Teuti, bijaše i taj, da Issa sa svojim pripadcima na kopnu mora ostati pod pokroviteljstvom rimskim, Siculotae se opet povratiše u Solinsko polje. Odnosio se spomenuti nadpis na prvi ili na drugi rat, očito je, da Solin u drugoj polovici trećega vieka bijaše u vlasti Hyllâ, da u ovo doba pada gradnja akropole, i da od god. 228 Solin, stojeći pod pokroviteljstvom rimskim, uživaše pogodnosti grada prosta i slobodna poput Isse, svoje matice. U kasnijim ratovima izmedju Ilira i Rimljana ne spominju se grčki naseljenici u Solinu, Tragurionu i Epetionu, ali nema sumnje, da su oni sa svojom majkom zemljom Issom držali s Rimljanima. U ratu god. 168 Issei i njihovi saveznici Hylli (Bullini) bijahu saveznici konsula L. Anicija, koji sljedeće godine potuče kralja Gencija.

God. 155 pr. Kr. Delminium, glavni grad Dalmata, bijaše već razoren od Rimljana, koji god. 129 pr. Kr. bijahu takodjer podvrgli svojoj vlasti cielo dalmatsko zagorje od Narone (Vid u Neretvi) do Siscije (Sisak u Slavoniji). Ista sudbina čekaše i Dalmate u primorju. Kad je konsul L. Cecilij Metel god. 119 iz Panonije krenuo vojskom, Dalmati mjesto da se opru, primiše prijateljski vojsku, koja prezimi u

Digitized by Google

Solinu. Ta sgoda dokazuje dovoljno, da te dobe Solin bijaše grad dosta znamenit i da u njemu bijaše pretežniji elemenat grčki, štićen od Rimljana.

Veoma je priličito, da je poslie ove sgode došlo u Solin njekoliko rimskih gradjana, pripadnika Isse, koja bijaše *oppidum civium romanorum*, upisana u *tribus Sergia*. A to nam potvrdjuju docniji dogodjaji.

Iza ovoga prvog pojavljenja Solina u povjesti, ime mu se više ne ističe za punih 40 godina. Nu što se je kroz to vrieme dogodilo, nije težko pogoditi. I ako nije pao podpuno u vlast rimsku, ipak joj je donekle bio podvrgnut kao savezni grad, u kojem uživahu Rimljani osobitih povlasticá i jamstva. I tako koncem drugoga stoljeća nalazimo u Solinu uveden municipalni dualizam, kako ga se češće nalazi u rimskim pokrajinama, prije nego li iste bijahu konačno podložene i uredjene. Okolo stare grčko-ilirske akropole poče se sada razvijati rimski grad; nu urodjeni dalmatski elemenat, koji takodjer življaše u dobrim odnošajima sa Rimljanima, uviek se uzdrža snažan.

God. 79 pr. Kr. pokušaše Dalmati da sbace rimski jaram, te prvi njihov korak bijaše, da si osiguraju Solin, koji nakon pada Delminiuma bijaše odsele njihov glavni grad. Prokonsul C. Cosconius bi poslan u Dalmaciju s vojskom; on podvrže cielo primorje dalmatsko od Neretve do Krke i osvoji Solin. Nu čini se da tim posvojem, Solin nije sasviem pao u ruke Rimljana, jer svedjer još uzdržaše se snažni urodjenici, te u svako doba vrebahu na prigodu da se oslobode novih gospodara. I tako dvaput oslobodiše Dalmati Solin, kojega Rimljani osvojiše tek docnije nakon dvojega obsiedanja po Asiniju Pollionu god. 39 pr. Kr. i po Augustu god. 33. pr. Kr.

Od god. 78, ako ne valjda još i prije, Solin bijaše postao *conventus civium romanorum*, t. j. sastajalište gradjana rimskih raztrkanih po cieloj srednjoj Dalmaciji, sačinjavajućih jednu zadrugu, koja premda ne uživaše pravo rimskoga gradjanstva, ipak imaše vlastite zakone i upravu. Javnim poslima upravljahu dva *magistri* i dva *quaestores*. Gradjani, koji pripadahu tomu *conventus*, prem slobodni, ipak bijahu vezani svezom korpora-

Digitized by Google

cije; sami imenovahu svoje *patrone* i *magistrate*, imadjahu *propria sacra*, vlastitog svećenika, (*flamen conventus*), zajednička dobra, zajedničku blagajnu, iz koje podizahu javne sgrade.

Medjutim Ilirik, koji dosele bijaše samo zemlja na pô podložena a na po saveznička, bi pretvoren u rimsku pokrajinu s redovitom upravom; a C. Julij Caesar bijaše joj prvi prokonsul. Solin god. 59 pr. Kr., postavši tada *oppidum civium romanorum*, ujedno postade glavnim gradom nove pokrajine.

Za ponovnog svoga boravka u Solinu god. 57-56 i 54 pr. Kr. C. Julij Caesar na osobiti način steče ljubav gradjana rimskih, nastanjenih u Dalmaciji, koju mu oni i izkazaše malo godina kasnije u gradjanskom ratu izmedju njega i Pompeja god. 49 pr. Kr. Za ovoga rata bijaše u Solinu raznih dogodjaja, veoma zanimivih, koje su nam na tanko opisali sam Caesar, Hirtius i Dion Cassius. Ti opisi veoma su poučni za poznavanje oblika grada u ono doba.

U početku rata Caesar bijaše poslao u Ilirik C. Antonija s vojskom, koju pratijaše malo brodovlje pod upravom P. Dolabelle. Ovoga dovedoše u tjesnac Pompejevi zapovjednici M. Oktavij, zapovjednik grčkoga brodovlja i L. Scribonij Libon, zapovjednik brodovlja liburnijskog, te ga na moru potukošc. Antonij, koji mu htijaše priteći u pomoć, bijaše još nesretniji, jer bivši zatvoren na otoku *Curicta* (Krk) bi prisiljen, da se predade sa 15 kohoratâ, koje Libon privede Pompeju. Dok je Libon odputovao od obale ilirske, da se sdruži sa Pompejem, njegov kolega M. Oktavij plovio je s ostalim brodovima uz dalmatinsku obalu, nastojeći da odvrati od Cesarova prijateljstva one gradove, koje mu M. Bibulus godinu dana prije bijaše osigurao. Kad mu uspjelo privući k sebi otok Issu i Dalmate na kopnu, stiže u Solin; nu ne mogavši na svoju stranu dobiti ovi *conventus*, stade grad obsjedati. Solinska tvrdja, kaže sam Caesar, bijaše jaka i po samoj naravi mjesta i radi toga, što stajaše na brežuljku; nu bijaše opasana prostim zidom bez utvrda. Samih gradjana ne bijaše toliko na broju, da bi mogli odoljeti Oktavijevoj vojsci. Da se bolje uzmognu braniti, pridodaše oni zidu drvenih kula, te digoše

Digitized by Google

na oružje i robove, a žene odrezaše svoje kose za konoplje. Zaludu Oktavij opasa grad peterostrukim obsadama; zaludu pomnoža navale i juriše: Solinjani, premda gladom mučeni, održaše se junački, te napokon oslobodiše se obsadnika provalom, i prisiliše Oktavija, da je pobjegao na svojim brodovima, nakon što bijaše pretrpio znatnih gubitaka. Medjutim Dalmati, koji pristajahu uz Pompeja, čim Caesar, nakon poraza kod Farsala, stade u Dalmaciji okupljati ostatke vojske, pobuniše se proti njegovu namjestniku Q. Cornificiju, kojem Caesar bijaše poslao u pomoć Gabinija s jakom vojskom. Gabinij dolazaše sa sjevera, namjeravajući prodrieti do središta ustaša i sastati se s Cornificijem; nu Dalmati mu padoše u zasjedu po šumama *Setovije* (Svilaja), gdje on izgubi skoro cielu svoju vojsku, te bijaše prisiljen, da ranjen uzmakne u Solin, gdje nakon malo umrie Sljedećih godina Solin ostade vjeran Caesaru, dok Dalmati ustrajaše u ustanku i god. 42 osvojiše Solin. Kroz to vrieme, nakon bitke kod Filippâ, koja bijaše te iste godine, Ilirik zapadne Oktavijana, te on povjeri podvrgnuće Dalmata Asiniju Pollionu, koji ih upokori i opet osvoji Solin, i u spomen slavljenoga triumfa nadjenu sinu, koji mu se tada bijaše rodio, prezime „Saloninus“.

U isto doba, kada Solin brigom Caesarovom god. 59 pr. Kr. postade *oppidum civium romanorum*, bješe podignute u Solinu dvie javne sgrade. Vodovod, koji od izvora solinske rieke uz desni brieg ulazi u grad u sjevero-iztočnom kutu, te odatle, držeći se kroz grad zidova akropole, svršava u dvjema osmokutnima kulama na nutrnjima krajima od „Porta Caesarea“ (V. Tabl. I i II). Voda tecijaše kroz olovne cievi sa nadpisom *respublica Salonae* i sa imenima lievaoca *Iulius Eucarpus* i *Caius Iulius Xantus*. Gradjevina ovoga vodovoda, pravokutnih izbočenih i neiztesanih krševa, starija je od zidova gradskih iz carskoga doba, ali je mnogo mladja od gradjevine akropole. Paleografski oblik dvaju nadpisa na olovnim cievima, a imena lievaoca na njima sa imenom osobnim *Caius*, plemenskim *Julius* te obiteljskim imenom *Xantus*, grčkoga porietla, njihovim starinskim imenom, veoma dobro se slažu sa Caesa-

Digitized by Google

rovom dobom. Solin bi podignut do stepena rimske kolonije god. 33-31 pr. Kr., te prostiji službeni naziv *respublica* na olovnim cievima pokazuje da je vodovod sagradjen prije nego je Solin postao kolonijom.

U isto doba mora se držati da je bila sagradjena *Via munita*, tako nazvana u jednom nadpisu rimskom iz I. stoljeća po. Kr., koja idjaše pravcem današnje ceste uz more od Solina do Traguriona, najstarija od svih cesta što ih dosle znamo u Dalmaciji. Ova cesta počimlje iz Solina te prelazi močvarnim zemljištem uz morsku obalu, zatim se diže preko brežuljka i opet salazi k morskoj obali. Bijaše dakle od potrebe za cieli ovaj odlomak napraviti podzidje za učvršćenje ceste kroz močvaru i ujedno za smanjenje mnogo osjetljivog dizanja i spuštanja niz brežuljak. Ovo podzidje, koje se još i danas za više od dva kilometra od Solina vidi, izvanka je imalo jake zidove sa velikim kamenjem, pravilno učetvorenim u obliku pašesterca, izbočenim i na bridovima izgladjenim kojim je temeljem zidić sa malim kamenjem u klaku (V. Tabl. I i II „Murazzo"; Tabl. XX, 1). Ova gradjevina poznata je pod imenom „kiklopskih zidina", te radi ogromnih kamena u obliku pašesterca bijaše uzrokom tolikim neosnovanim hipotezama. Njekoji htjedoše da su ti zidovi ostatci mitičkog Solina ili Herakleje od god. 1230 pr. Kr., utemeljene tobože od Illa, Heraklova sina; drugi htjedoše da je to obzidje predhistoričkoga groblja.

U isto doba sa prvim administrativnim reformama Augustovim pada osnutak rimskih kolonija u Dalmaciji. On utemelji tri najstarije kolonije u Dalmaciji: *Jader*, *Narona* i *Salona*. Dosle bijaše veoma prieporno doba osnovanja kolonije Salone; njekoji pripisivahu to osnovanje C. Juliju Caesaru, drugi Augustu, ali poslie god. 31 pr. Kr. Iz jednoga dosle neopažena mjesta kod Svetonija, proizticе, da je August osnovao rimske kolonije u Iliriku izmedju god. 42 i 31 pr. Kr. Kada bi se pako htjelo vjerovati jednoj viesti Strabonovoj, August bi god. 33 pr. Kr. bio opet osvojio Solin iz ruku Dalmata; po čemu bi se moglo suditi, da utemeljenje solinske kolonije pada iz-

Digitized by Google

medju god. 33 i 31 pr. Kr. Službeni naziv nove kolonije bijaše *Colonia Martia Iulia Salonae.*

Nova kolonija bi upisana u *tribus Tromentina*, dočim gradjani rimski, koji se prije bijahu doselili iz Issc i dvaju od nje zaviseći h gradova, Traguriona i Epetiona, i odsele pripadahu svojoj staroj *tribus Sergia;* tako da u starijim nadpisima solinskim nalaze se izmjenično imena jedne i druge *tribus.*

Kao što svaka rimska kolonija u malenu bijaše slika Rima, tako i Solin imadjaše ustav, upravu i razdiobu sasvim sličnu kao u Rimu. Stanovničtvo sastojaše od tri stališa: od urodjenih gradjana sa kasnijim useljenicima *(cives et incolae)*, od senata *(senatus, decuriones)* i od vlasti *(magistratus).* Sve stanovništvo solinsko ukupno zvaše se *respublica Salonitana* ili *Salonitanorum*, te bijaše razdieljena u *curiae*, koje imadjahu redovite sborove *(comitia curiata)*, a u ovima se izbirahu magistrati, odlučivaše se o javnim poslima i o bogoštovju. Senat brojaše obično sto članova, te imadjaše svjetujuću i odlučujuću vlast, dok magistrati *(duumviri iure dicundo, duumviri aediles)* imahu sudstvenu i izvršujuću vlast. Iznimno izvršujuća vlast pripadaše kadgod i censorima *(duumviri censoria potestate quinquennales)*, a kasnije financijalna jurisdikcija *correctoru* ili *curatoru.*

U Solinu imadjahu svoje hramove sva božanstva rimskoga Olimpa; briga za štovanje tih božanstva pripadaše raznim svećeničkim kolegijima, kao što bijahu *pontifices*, *flamines*, *augures* itd. Osobiti kolegij za štovanje Augusta, *Augustales*, bijaše upravljan od *seviri Augustales.* Ovi se morahu brinuti za carski žrtvenik, koji bijaše središte javnog bogoštovja; nadpisi nam spominju *ara Salonitana*, kod koje bijaše sielo svećenstva, *sacerdotium provinciae.* Spominju se još drugi kolegiji, kao kolegij vatrogaša, *collegium fabrum*, *fabrum et centonariorum*, *collegium fabrum Veneris*, *lapidariorum*, *dendroforum*, *ministri ad Tritones* itd.

Nakon što Ilirik bijaše konačno uredjen kao pokrajina rimska, Solin bijaše sielo *conventus iuridici* srednje Dalmacije od Krke do Neretve; od njega bijahu ovisne 362 *decuriae*

Digitized by Google

Dalmatâ, 25 Deurâ, 238 Dicionâ, 269 Mazejâ, 52 Sardeatâ, te suviše otoci Issa, Colentum, Separis i Epetion; a ujedno bijaše sjedište svih magistratura. U Solinu stanovaše *proconsul* i kasnije *legatus Augusti pro praetore*, gradjanski i vojnički poglavica; sa namjestnikom stanovahu u Solinu takodjer njemu podloženi činovnici; financijalnoj upravi stajaše na čelu *quaestor*. *Fiscus, patrimonium principis* ili *res privata principis* imaše posebnu upravu, kojoj bijaše na čelu *procurator Augusti*.

Nakon reforme Aleksandra Severa, koji odieli upravu gradjansku od vojničke, Solin bijaše sielo gradjanskoga namjestnika, *praeses provinciae*, koji se spominje god. 280; u Solinu pribivaše takodjer i vojnički namjestnik, *dux Illyriciani limitis*. I poslie nego je Dioklecijan god. 297 razdielio Dalmaciju u „Dalmatia Salonitana“ i „Praevalitana“, Solin ostade sielo vrhovnih magistratura prve. Izmedju namjestnikovih činovnika solinski nadpisi često spominju bilježnika *(cornicularius)*, dva pismohranitelja *(tabularii)*, pisara *(commentariensis)*, i *adiutora*. *Quaestor-a* zamjenuje *rationalis summarum* ili *rei summae*, koji se nakon polovice četvrtog stoljeća nazivlje *comes sacrarum largitionum Illyrici*, te imaše u svojoj upravi središnju blagajnu čitavoga Ilirika. U Solinu bijaše takodjer pokrajinska blagajna, *thesaurus*, a na čelu joj *praepositus*.

Kad je Solin postao središtem političkoga i administrativnoga života u Dalmaciji, radi svoga sretnoga geografskog položaja, morade do mala postati i središtem trgovačkim na zapadnoj strani balkanskoga poluotoka, te nadkriliti staru Naronu. Tomu je u velike dopriniela razgranjena mreža cesta, sagradjenih za cara Tiberija od njegova namjestnika P. Cornelija Dolabelle. Jedan veoma riedki miljokaz i Peutingerova Tabla svjedoče nam, da je Solin bio središte gdje se stjecahu četiri glavne ceste odvodnice, koje s raznim razgranjivanjem dosizahu sve četiri granice pokrajine. Zapadni ogranak, stara *Via munita*, o kojoj smo već govorili, vodjaše iz Solina u Tragurion, te dotičući se svih primorskih mjesta, svršavaše u Aquileji (Oglaju), gdje se sjedinjivaše s italskom i germanskom mrežom. Drugi, sjeverni ogranak, *Via Gabiniana*, tako nazvana

Digitized by Google

u spomen Gabinijeva poraza, s Klisa idjaše na Andetrium (Muć) te prolažaše kroz gorski dio pokrajine i dopiraše do sjeverne granice. Treći, iztočni idjaše preko Aequuma (Čitluk pokraj Sinja) u Savsku dolinu i tu se sjedinjivaše sa panonskom mrežom. Četvrti ogranak, razilazeći se na *pons Tiluri* (Trilj), dieljaše se opet u ogranak iztočni, koji jednim trakom prodiraše do sredine Balkana, drugim dospjevaše u Naroni, a južnim trakom sjedinjivaše južni Ilirik. Šesti ogranak, uz južno primorje, sjedinjivaše Epetion i mjesta uz more; jedan ogranak ovoga idjaše u Aspalathos i na glavicu *ad Dianam.*

Peutingerova Tabla označuje Solin prostom oznakom „colonia“ ili „civitas“, a ne naznačuje ga velikim utvrdjenim gradom, kao na pr. Aquilea, Ravenna i druge znamenitije rimske utvrde. Dapače Tragurion je naznačen kao mjesto veće važnosti, a tako isto Epetion, kao luka i državna žitnica. Iz toga bi proizticalo, da sve do trećeg vieka posl. Kr. Solin još ne bijaše zauzeo velikog obsega, koji imaše kasnije, te da još u to doba ne bijaše promjenio oblik i veličine staroga grčko-dalmatskoga gradića. To nam potvrdjuju i odkrića u obsegu sada vidivih zidova. Toliko na iztočnom dielu grada (Tabl. II. O, 4) god. 1859, koliko na zapadnom (G, 6) godinâ 1826-27, bijaše odkriveno nadgrobnih spomenika iz prvoga stoljeća; koji nam svjedoče, da u ono doba gradski zidovi bijahu još veoma tiesni; jer po rimskim zakonima bijaše zabranjeno pokapanje mrtvaca u gradskom pomeriju. Prastara akropola zadržavaše još svedjer svoj starinski oblik; dočim se je rimski grad počeo širiti s južne strane, gdje bijaše podignuta *curia* (T. II. K. 7 „Rudera“), *thermae* (J, 7) i *teatar* (I-J, 8); te se kasnije stao razvijati još i s iztočne i zapadne strane akropole. Strah pred varvarima, koji god. 167 pr. Kr., bijahu provalili u sjeverni Ilirik sve do Aquileje, navede cara M. Aurelija, da utvrdi god. 170 novi dio grada. Aurelijevi zidovi bješe sagradjeni od raznih vojničkih odjela, kako nam to svjedoče dotični nadpisi, koji naznačuju dužinu zidova i broj kulâ. Nadgrobni spomenici, koji na ovaj način bješe zahvaćeni u novi pomerij grada, bješe porušeni i upotrebljeni kao gradjevni materijal.

Digitized by Google

Aurelijevom obzidom utvrde bješe proširene sa iztočne i južne strane akropole; dočim zapadni zid sa „Porta Caesarea“ obstojaše i nadalje. Prostor Aurelijeva grada bio je tačno izmjeren (T. II, I-O, 3-8); oblik mu je skoro okružan sa dvama promjerima od 760×680 m. Aurelijev zid je sasvim jednostavna oblika i većim dielom sagradjen sitnim gradivom; jedino sjeverni kraj bijaše branjen na razdaleko poredanim črtverouglastim kulama i obkopom sa jarkom, izdubenim u živcu kamenu (O, 3). Dosada su se odkrila troja vrata u gradskom Aurelijevu zidu. „Porta Andetria“ (O, 3-4) davaše na *Via Gabiniana*, unutrašnji put, koji skoro u pravoj crti sjedinjivaše ova vrata sa „Porta Caesarea“ (J, 6) dieljaše grad u pravcu od iztoka put do zapada u dva nejednaka diela. Ruševine zapadnih vrata „Porta Suburbia“ vide se još i danas (I, 5); put koji izvanka dolazaše na ova vrata idjaše uzporedo sa zapadnim dielom gradskih zidova (I-J, 5). „Porta Capraria“ (K, 4), koja preko jarka vodjahu na sjever, bijahu jedina vrata s te strane. S južne strane, gdje uzpored zidova bijaše obala za pristan brodova, nijesu se dosle našla još nikakova vrata, ali izvjestno je da ih je moralo biti više. U jednom odlomku zida našli su se želježni koluti za priveživanje brodova.

Najviše se razcvate i do najviše povjestničke vriednosti dodje Solin, kadno car Dioklecijan sagradi oko god. 300 ogromnu polaču za svoje mirno boravište na mjestu, gdje se danas podiže Spljet.

Dioklecijan rodio se je god. 245 po najpriličnijem mnienju u gradu ili u okolici Solina, od otca oslobodjenika i pisara senatora Anulina. Zvaše se *Caius Aurelius Valerius;* bijaše visoka, malo pognuta stasa, kose kratke i rudaste, nosa orlovskoga, očiju modrušastih a brade kratke. Unišavši u rimsku vojsku kao prosti vojnik pod Galienom, služio je u raznim pokrajinama. Kaže se, da kada je pod Aurelijanom bio u dalekom Belgiju u Liežu, čuo je od jedne druidkinje ovo proročanstvo: „Bit ćeš car netom ubiješ vepra *(aper)*“. To proročanstvo po svoj prilici bijaše kasnije izmišljeno, kao sinteza Dioklecijanova haraktera, ondašnjih prilika carstva, lakoće da se tko do priestolja dovine i sredstava potrebitih, da ga se postigne. Pod Probom dobi sve

Digitized by Google

vojničke časti, a god. 280 postade namjestnikom Mesije. God. 282 car Karo odabra ga svojim tajnim savjetnikom, učiniv ga konsulom i zapovjednikom carske straže u vojni proti Persijancima. U toj vojni nasljedi god. 283 Kara Numerijan, kojega potajno smaknu njegov zet i zapovjednik carske straže Arij Aper. Kada se obazna tajna, vojnici zatvoriše Apra te 17 septembra 284 izabraše Dioklecijana nasljednikom i osvetnikom ubijenoga cara. Dioklecijan izjavi da je nevin od smaknuća Numerijana, te Apru ne dade vremena, ni da se opravda, već probovši ga kopljem kroz prsi, reče: „Ovo je ubojica!“ Te obrativši se jednomu prijatelju, kao da smiera na proročanstvo druidkinje, priča se, da mu je kazao: „Sad sam eto ubio vepra *(Aper)*“.

Zaodjenuvši se grimizom, nazva se *Diocles, Jovius* što znači „Jupiterova slava“, a po grekaničku sa latinskim dočetkom *Diocletianus*. Unišavši triumfalno novembra iste godine u glavni grad male Azije, Nikomediju, kasnije svoje omiljelo boravište, osigura si Iztok; riešiv se aprila god. 288 premca Karina kod *horreum Margi* (Čuprija na Moravi), ostade sam gospodar cieloga carstva. Došavši u Rim sva mu skrb bijaše da uzpostavi javni red; prisili Germane da se opet vrate iza granice, koju pod Karom bijahu prešli; po svojem namjestniku Konstancu Kloru upokori Britance; dokonča ustanak Baganda u Galijama i pokori izdajnika Karancija, koji za sedam godina kao nametnik vladaše u Britaniji.

Dioklecijan bijaše junak na bojnom polju i ujedno veliki državnik. Izticaše se razboritošću, okretnošću i mudrošću čovjeka izkušana u promienljivoj sreći; nastojaše da dostigne svoje ciljeve više politikom nego li silom. I tako Dioklecijan uvede novi red stvari, radeći umjerenošću i uzdržavanjem, skrijući svoje slavohlepne namjere, podvrgavajući sebi druge pod izlikom vojničke stege, a razborito okorišćujući se tudjim djelom, vladajuć se pomnjivo medju oholosti i podatnosti, strogosti i blagosti, darežljivosti i štedljivosti, čvrstoći i popustljivosti. On rieši monarhičnu vlast svake granice, te je osigura prot navalama vojske i senata; pomoću pravnih savjetnika uvede absolutnu vlast, koja kasnije dodje do savršenstva u Bizantu.

Da bolje osigura priestol proti bunama legija i urotama slavohlepnika, razdieli carsku vlast, te 1 svibnja 285 uzme za suvladara Maksimijana, svoga sunarodnjaka i druga u vojnam, vrla vojnika, rodom iz Sirmija. Ovaj, bez ikakove znanstvene i pravničke naobrazbe, bijaše veoma dobar izvršitelj njegovih političkih namjera; te kao što Dioklecijan bijaše uzeo naslov *Jovius*,

Digitized by Google

tako se Maksimijan prozva *Herculeus;* prvi se nastani u Nikomediji, a potonji u Milanu.

Dioklecijan se navlastito pobrinu da ukroćenjem varvarâ obezbjedi sjeverne granice carstva. Proti njima dade podići po novom sustavu red utvrda duž ciele sjeverne granice, a tako isto od Egipta pak sve do granica Persije; suviše svojom lukavom politikom zavadi medjusobno Alamane, Burgundjane, Vandale i Gote, koji tako medjusobnim trvenjem oslabiše. Htjede nadalje učiniti varvare koristne carstvu, dozvoljavajuć im da nasele puste predjele na granici carstva, pod uvjetom da napuste vojevanje i da se dadu na poljodjelstvo i na službu u legijama. Pored svih tih njegovih mjera provale bijahu sve to pogibeljnije i granice carstva ni malo sigurne. Zato u ožujku 293 obadva Augusta uzeše po jednoga suvladara sa naslovom *Cesara;* Dioklecijan odabra neotesanoga, jednom prostoga volara, ali odvažnoga C. Galerija Valerija, koga bijaše upoznao u persijskim ratovima; a Maksimijan blagoga i razboritoga Konstancija Klora. Po Dioklecijanovom naumu Cesari morahu nasljediti Augusie, koji bi se poslie dvadeset godina odrekli na njihovu korist; a ovi bi na to opet izabrali dva Cesara, da im budu nasljednici. Tako Dioklecijan mišljaše da je za uviek uredio nasljedstvo carskog prestola, i tim postavio temelj preuredjenomu carstvu. Da još više uza se priveže Cesare, prisili ih da odbiju svoje prve žene, te Galerij uze za ženu Dioklecijanovu kći Valeriju, a Konstancij Teodoru, Maksimijanovu pokćerku. Premda carstvo bijaše sada razdjeljeno u četiri diela, ipak Dioklecijan kao prvi August i stvoritelj novoga reda imaše vrhovni nadzor i upravu države; i za ostala tri suvladara kao i za sve podanike on bijaše utjelovljenje državne ideje.

Ovom reformom moć senata spade na ništa, te Rim bi detronizovan, a moguća pretorijanska straža, koja za dugo vremena drmaše carstvom i priestolom, bi zamienjena dvjema viernim ilirskim legijama, koje se po pridjevcima dvaju Augusta zvahu *Joviana* i *Herculiana*, a zadaćom im bijaše da štite carevu osobu.

Stari republikanski sustav, i ako se do tada uzčuvao prividno sada propade. Augusti pridodaše častnim nazivima „Imperator“ i „Caesar“ još naslov „Dominus“, i uzeše svu moć i posvećenu visost „božanskog Veličanstva“; njihovo božanstvo moralo se obožavati. Obožavanjem osobe Augusta bijaše uvedeni iztočni dvorski običaji; novi državni sustav osnivaše se na hierarhiji carskih činovnika sa cerimonijalom usavršenim od kraljeva na Iztoku. Dioklecijanova reforma pretvori rimsku republiku ublaženu monarhijom, u

Digitized by Google

absolutnu vojničku monarkiju po iztočnom kalupu.

Na isti način preustroji Dioklecijan i financijalnu državnu upravu: izjednači štedljivost u suvišnim troškovim sa darežljivošću za javne sgrade; unapriedi obrt i trgovinu; i uze pod svoju zaštitu znanosti i umjetnosti. Monumentalne sgrade za njegova vladanja podignute bilježe u povjesti umjetnosti radikalan preokret: prevlast naime punoga luka. Izmedju spomenika u Rimu podignutih, trjemova, slavoluka, hramova, prvo mjesto zauzimlju veličanstvene therme sa 3000 ćelija; u Milanu, Trieru, Palmiri, Kartagini, Circesiju i Nikomediji podiže on kazališta, amfiteatara, kupelji, hramova, polača i trjemova, koji se u razkošnosti natječu sa onim u Rimu. Carski dvor u Nikomediji bijaše ogromna polača u obliku vojničkog tabora, sa mnogim manjim sgradama. Sličnu polaču poče Dioklecijan graditi oko god. 300 u Spljetu, kamo se poslie odreke god. 305 povuče. Ob ovoj polači napose bavit ćemo se kasnije obširnije.

Postavši god. 285 Maksiminijan Augustom nastani se u Milanu, a Dioklecijan stolovaše do god. 291 na Iztoku. God. 293-4 boravljaše u Sirmiju, da nadzire gradnju pograničnih utvrdâ; zatim podje u Egipat da utiša ustanak, a od 296 zajedno s Galerijem upravlja vojnom proti Persijancima, sjajni uspjeh koje Dioklecijan proslavi velikim triumfom u Rimu god. 303; odatle vrati se u Nikomediju te izdade strašni proglas progonstva kršćana koje do god. 303 bijaše pustio na miru.

Dioklecijana opisuju kao najljućega i krvoločnijega progonitelja. Vjera bijaše njemu jako sredstvo za vladanje; kršćanstvo sa svojim demokratskim i izključujućim značajem bijaše u opreci sa državnim organizmom, štono ga Dioklecijan uveo. Tek nakon mnogo godina vladanja, Dioklecijan se uvjeri da je kršćanska vjera pogibeljna državi. Na to ga sklonuli strah i praznovjerje a možda i Galerijeve spletke sa rovarenjem neprijateljâ kršćanâ, koji se već bijahu domogli visokih vojničkih i gradjanskih služba. Rovarenje prot kršćanima podpomagahu pravoznanci, koji izvraćali i osvadjivali kršćansku nauku. Prvi proglas progonstva izdan 24 veljače god. 303 u Nikomediji, nalagaše da se poruše crkve, zapljene svete knjige, skinu s časti plemići, zabrani oslobodjenje kršćanskih robova. Požar carske polače u Nikomediji prouzrokova malo docnije drugi i treći proglas, koji ponajglavnije smjerahu na svećenstvo; a četvrti od god. 304 osudjivaše na smrt svakoga kršćanina, koji nebi žrtvovao krivim bogovima. Pokolj bijaše strašan; donapokon supruge dvaju careva Prisca i Valerija, bješe prognane. I u Solinu zavlada

Digitized by Google

strašno progonstvo, koje već prije samovoljom dalmatinskoga namjestnika bijaše započelo god. 299. Štovani grobovi tih Krstovih mučenika u Solinu bješe zadnjih godina odkriveni. Glasoviti su u crkvenim ljetopisima mučenici biskup Domnio (Dujam II), Gajan vojnik carske dvorske Dioklecijanove straže, i Anastasij (Staš) tangar iz Oglaja. Kako nam svjedoči mučenikopis sv. Anastasija, sigurno je da sbog Dioklecijanove prisutnosti u Solinu, kamo bijaše došao da iz bliza nadgleda gradnju svoje polače u Spljetu, progonstvo bijaše tu još okrutnije.

Pošto je Dioclecijan studenoga god. 303 slavio *vicennalia* u Rimu, na povratku u Nikomediju oboli težko, tako da se u taj grad ne mogaše povratiti nego tek u jeseni sljedeće godine. Bolest bivaše sve teža i opasnija, te se dapače u prosincu prosu glas da je umrao; kap koja ga udarila, bijaše mu samo oslabila moždane. Nu na čudo svih 1. ožujka 305 pokaza se on javno, nu tako promienjen, da ga se jedva mogaše prepoznati. Prigodom slavlja *vicennalia* u Rimu bijaše on već ugovorio sa svojim prijateljem Maksimijanom, da se obadvojica odreku priestola u isti dan, da se tako novi red u carstvu što bolje uvrieži. Zadnji njegov vladalački čin bijaše dokazom da mu energija ne bijaše smalaksala, jer prisili Maksimijana, još mlada i snažna, da se mimo svoje volje na prvi svibnja 305 svečano odrekne priestola. Na brežuljku, koje tri milje podalje od Nikomedije, gdje se pred dvanaest godina Galerij bijaše zaodjenuo carskim grimizom na očigled vojske, dizaše se stup sa Jupiterovim kipom. Podno toga stupa stajaše carski priestol obkoljen dvorjanicima i predstavnicima vojske. Dioklecijan uzpevši se na govornicu, suznima očima, saobći svoju odluku: da budući oslabio htijaše se odmoriti od velika truda, zato da povraća Jupiteru vlast koju mu on bijaše dao, i polaže je u ruke jaćih ljudi, onih naime koji dosele bijahu Cesari, na mjesto njih da postavlja druge Cesare; te kao takove proglasi Severa i Maksimijana Dazu. Postavši Dioklecijan privatnikom, u kolima projuri ulicama Nikomedije, te se ukrca na obali i povrati u svoju domovinu Solin. Nu samo prividno bijaše se on odrekao carstva, jer u slučajevima skrajne nužde stari car pridržavaše sebi još svedjer konačno riešenje. Njegova polača u Spljetu ne bijaše još dovršena; god. 306 ode on u kamenolome Fruške gore u Sirmiju da lično upravlja radnjama za polaču i therme u Rimu, te tu proboravi jedanaest mjeseci. Kostantinovo uzvišenje na čast Augusta, Maksencijevo preotimanje o priestol, Maksimijanov povratak na staro mjesto, smutiše Dioklecijanovu dušu; stu-

Digitized by Google

denoga god. 307 podje iz Sirmija u Čarnuntum (Petronell nedaleko od Beča) da s Maksimijanom i Galerijem uredi državne posle. Ova dvojica sporazumno nastojaše da navedu Dioklecijana neka preuzme žezlo. Nu on im odvrati: „Da biste došli u Solin i vidili kupus, što ga ja svojom rukom gojim (i danas su na glasu spljetski kavoli!) ne biste me na to svjetovali!“ Kad je pako naveo Maksimijana, da se odreče svakoga zahtjeva na priestol, vrati se u Spljet, ne toliko da se naužije žudjenoga mira, koliko da prežive konac katastrofe. Proglasom snošljivosti kršćanâ, izdanim god. 311, Konstantin naviesti novo doba, te poslie Maksencijeva poraza god. 312 sjedini se sa Licinijem. Dioklecijan držaše se nehajno, jer ne htjede poništo utjecati u uzpostavljenje novoga državnoga poredka. Doskora je mogao razumjeti, da carevi ne trebaju više njegovih savjeta, malom zatim u Rimu bješe pobacani njegovi i Maksimijanovi kipovi; te k tomu još misao za ženom i kćerju napuniše vrhom gorku čašu njegovih muka. Maksimijan Daza bijaše zatočio Prisku i Valeriju u sirijske pustare.

Tužni glasovi stizahu jedan za drugim ostarjelomnu caru; ništa mu ne pomagahu utjehe sa strane prijatelja i sjaj njegova boravišta na najljepšem položaju iztočne obale jadranskoga mora; ne ostajaše mu drugo, već da umre i to od žalosti. Tako i bi. Neprestani nemir obuze ga danju i noću pa se skitaše amo tamo bez cilja i bez počinka. Žalost mu uznemirivaše dušu; ugrabi mu noćni mir, oduze mu kus za hranom, te se ničim drugim ne hranijaše već gorkim suzama, neprestanim uzdisajima i ljutim čemerom. Takove jade ne mogaše dugo izdržati; najveći car poslie Augusta skonča sam sebi život, te izdahnu svoju veliku dušu u naručju svojih drugova progonstva u svojoj polači, nakon dvadeset godina vladanja i devet godina privatnoga življenja, u šestdesetosmoj godini života, god. 313 po Kr. Premda na času smrti privatan čovjek, bi apoteozovan pod imenom „Iovius“ i pokopan u sjajnom sarkofagu, pokrivenu carskim grimizom, u velebnom mausoleju, koji se od njega navadno prozva „hram Jovin“ (*templum Jovis*), kao što čitava njegova polača „jovinska“ (*jovensis*). Još god. 356 zraka sunca sa zapada prodirući kroz jedini otvor na mausoleju, pozlaćivaše carski grimiz na njegovu sarkofagu, pozdravljajući mrtve ostanke velikog Dalmatinca i glasovitog državnika!

Dioklecijanova ljubav za Solinom i blizima njegova boravišta iznesoše još više na glas taj grad. Carski dvor privuče u Solin i njegovu krasnu okolicu mnoge bogate

Digitized by Google

Rimljane. I u trgovačkom pogledu podiže se grad, budući zadnja točka najznamenitije i najkraće ceste medju Panonijom, Iztokom i Jadranskim morem. Trgovina i brodarstvo usredotočiše se u Solinu, koji postade najnapućeniji i najnapredniji grad na Zapadu. Proizvodi bogatih rudnika u Bosni, drvlje iz prašuma ciele pokrajine, obilna i izvrstna vuna i krzna u velikom broju uvažahu se u Solin; tako da u četvrtom stoljeću obstojahu u njemu mnoge javne tvornice, navlastito tvornica oružja i strojarnica koža. Vuna se tkaše i mastijaše takodjer i u Dioklecijanovoj palači, gdje se proizvadjahu krasne tkanine, od kojih još dandanas traje uspomena u svećeničkoj odori zvanoj „dalmatica“.

U petom pak stoljeću Solin dodje na glas zakloništa velikih rimskih prognanika. Već god. 424 uteče se u Solin Honorijeva sestra Placidia sa maloljetnim sinom Valentinijanom III. God. 474 Glicerij, koji se kratko vrieme bijaše zaodjenuo carskim grimizom, i kao vrstan vojvoda pred dvie godine bijaše spasio u sigurnoj solinskoj luci ostatke uništenog brodovlja, skloni se u Solin, zadovoljivši se, da bude biskup toga grada. U Solin se sklonu takodjer godinu dana docnije njegov nasljednik Julius Nepos, progonjen od Orestovih četa, te nakon pet godina, usljed spletaka istoga Glicerija tu prerano i zaglavi.

U razdiobi rimskoga carstva oko god. 400, zapadni Ilirik, upravljan po jednom *vicarius*-u, sačinjavaše dio Italske prefekture; Dalmacija, dio zapadnog Ilirika, bijaše upravljana od *praeses*-a, koji stolovaše u Solinu. Kada se pak zapadno carstvo primicaše razsulu, Solin imadjaše dosta snage, da se po sebi uzdrži, te odoli provalama Hunâ, Gotâ i Slovjenâ god. 449, 457 i 458, premda okolica bi opljačkana. God. 461 Marcelin, glasoviti patricij solinski, proglasi se kraljem Dalmacije, te njemu i njegovu nasljedniku Juliju Nepotu podje za rukom, da za kratko vrieme odiele sudbinu Dalmacije od Zapada, u kojem god. 476 zavlada obćenito razsulo. Sve do smrti Julija Nepota (480) za devetnaest godina Solin bijaše glavni grad samostalne Dalmacije; nu budući Dalmacija za toliko vjekova bila sjedinjena s Italijom, novi gospodari Za-

Digitized by Google

Digitized by Google

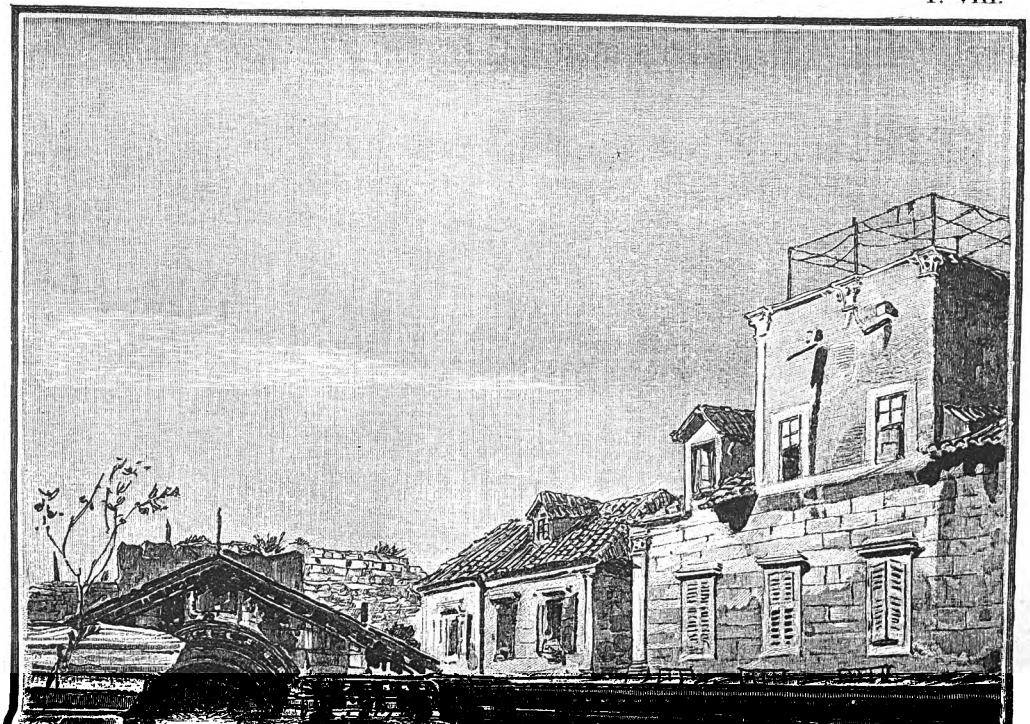

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

pada ne htijahu priznati toga odciepljenja. I tako Dalmacija postade dio države Visigota, a kasnije Ostrogota, te njom upravljaše namjestnik, koji sjedijaše u Solinu i nosaše naslov *vir senator, consularis provinciae Dalmatiae.*

U strašnom i dugom ratu (535-555) medju Ostrogotima i carom Justinijanom, Solin bijaše odlučna tačka. Ratujuće bo stranke znale su, da za vlast na balkanskom poluotoku bijaše odlučan posjed Dalmacije, pa se s tog najviše i otimahu o glavni joj grad Solin. God. 535 Justinijan posla vojvodu Munda da ga osvoji, pošto ga već Goti jakom vojskom bijahu obsjeli bez uspjeha, jer grad bijaše dobro utvrdjen i obskrbljen, a gradjani privrženi caru. Vojvoda Konstancijan medjutim pojača i još bolje utvrde oko grada, na koji sljedeće godine iznova navališe Goti, nakon što poraziše Munda, koji pade u bitci. Rat, koji se uviek vodio oko Solina, nastavi se nestalnim uspjehom sljedećih godina. God. 537 Goti stadoše na novo obsjedati Solin; god. 545 prezimi u njemu glasoviti vojvoda Belisarij; god. 551 vojvoda Ivan izabra Solin za središte svojih vojničkih poduzeća proti Gotima, koji ga god. 550 pod Ilaufom nanovo stadoše napastovati; napokon Narses, boraveći u Solinu, pripravi svoje treće poduzeće proti Gotima (552-555); a to poduzeće učini kraj vlasti Gotâ i osigura Dalmaciju i Solin Iztočnomu carstvu. Nu ovo mirno stanje ne potraja dugo, jer česte provale Avara i Slovjena godinâ 582, 597 i 604 stadoše iznova dodijavati Solinu, davši mu zadnji udarac god. 626-639. Na izmaku šestoga i početkom sedmoga stoljeća stolovaše u Solinu bizantinski upravitelj Dalmacije pod naslovom *proconsul*, a zadnji što nam je poznat iz listova sv. Grgura Velikoga i iz jednog važnog nadpisa nedavno našasta u starokršćanskom groblju u *Marusincu*, bijaše Marcelin.

Od četvrtoga vieka dalje grad Solin širio se sve više navlastito prema zapadnoj strani, toliko da Konstantin Porfirogeneta kaže, da veličinom bijaše za polovicu Carigrada, naravski uračunavši mnogobrojna sela i selišta izmedju Traguriona i Epetiona.

Digitized by Google

Kada su koncem četvrtoga stoljeća Goti počeli provaljivati u Dalmaciju, bijaše od potrebe učvrstiti jedan dio novoga grada i u isto doba popraviti prijašnje utvrde. Iz jednog nadpisa izmedju god. 383-450 razabire se, da je u to doba doista bio grad svestrano utvrdjen. Bi tada opasan novim zidom zapadni dio grada (E-J, 5-9) u najvećoj duljini od 760 m. i širini od 360 m. Čitavi grad primi na taj način dugoljast eliptičan oblik, kojemu dvie osi bijahu duge 1593 m. i 705 m., obhodnica 4077 m., a površina 72 hektara. U novi dio grada bi uključen *amfiteatar* (E-F, 5-6), koji tim postade sastavni dio sjevero-iztočnog kuta zidina; dvie *thermae* (E, 7; J, 7); *teatar* sa dielom *vodovoda* (I-J, 8) i dva *nadgrobna spomenika* (F, 7; G, 6). Našla su se takodjer zapadna gradska vrata, pred kojima zidani branik (E, 6), zasuta sada zemljom. Markaurelovi miri Staroga Grada bješe pojačani drugim izvanjskim zidom sa češćim četverokutnim kulama, navlastito sa sjeverne, najviše neprijateljskim navalama izložene i najmanje naravski obranjene strane. Ove se utvrde razlikuju od najstarijih bilo razporedbom tlorisa, bilo zidarskom tehnikom. Kule, kojih se je našlo 88, a sada ih se vidi samo 43, nijesu vezane sa zidom već samo prislonjene uz izvanjsku stranu Markaurelovog mira. Kule su četverokutne, njeke prazne a njeke pune, a njeke u obliku bastije ili bedema. Donji dio kula i zidova sagradjen je velikim glomaznim krševima, pravilno učetvorenim i malko izbočenim; gornji pak dio gradjen je sitnim kamenjem sa cementom i vapnom izmješanim krupnim pieskom (T. XX. 4, 5). Često vide se kao prosto gradivo upotrebljeni arhitektonski i nadpisni ulomci prijašnjih vjekova.

Ponovnim navalama, kojima je grad odolio petoga i na početku šestoga stoljeća, bijahu tako oštećene gradske utvrde, da ih je bizantinski vojvoda Konstancijan morao god. 535 obnoviti. On prije svega pridoda četverokutnim kulama jedan ili dva masivna bridnjaka, tako da su kule postale peterokutne ili šesterokutne; to je valjda najstariji dosle poznati primjerak bastije. Da pak što bolje osigura sjeverni dio gradskih zidina, koji je bio najviše izložen, dade razširiti

Digitized by Google

izmedju litica obkop, i nasip pred njim; od njih se još i sada vide očiti tragovi (M-N, 3).

Kršćanstvo u Solinu. — Predaja ilirske crkve broji medju prve svoje vjerovjestnike apoštole Petra i Pavla, pa učenike im Ermeta i Luku; a sv. Pavao svjedoči izriečito, da je njegov učenik Tito propoviedao kršćansku vjeru u Dalmaciji. Po prastaroj solinskoj predaji sv. Petar poslao je iz Rima u Solin svoga učenika sv. Dujma, rodom Antiohenca, koji bijaše prvi solinski biskup, te pod Trajanom bi mučen. Sa Dujmom započima imenik solinskih biskupa, medju kojima su na glasu Esihij, Asterij i Venancij, mučenici iz drugoga stoljeća.

Povjestne viesti i od skora odkriveni spomenici dokazuju nam, da početkom drugoga stoljeća kršćanstvo bijaše već zahvatilo duboka korjena u Solinu, i steklo pristaša u višim slojevima gradjanstva, dapače imedju višim činovnicima namjestnika pokrajine, koji stolovaše u Solinu. Jedan bogati gradjanin Lucius Ulpius, suvremenik prvoga biskupa sv. Dujma, kojemu on po svoj prilici duguje svoje preobraćenje, odredi dragovoljno tek pokrštenoj braći svojoj po vjeri, pokopište u svojem vrtu pored obiteljskoga nadgrobnog spomenika, na sto metara od „Porta Capraria“, u današnjem položaju, *Manastirine* (I-K, 3). Predaja hoće, da jedan od grobova u današnjoj crkvici sv. Dujma, jest grob prvoga solinskoga biskupa, koji grob je uklesan u litici, što je omedjašivala vrt L. Ulpija, te ga je valjda sagradio sam L. Ulpius. Potomci L. Ulpija dadoše pako častan pogreb drugim kršćanskim mučenicima, podižući mauzoleje nad posvećenim njihovim grobovima pored svoje obiteljske grobnice. Mauzoleji mučenika bješe zametci iz kojih se s vremenom razvi jedno jedinstveno prostrano groblje.

O njekim slavnim mučenicima trećega stoljeća doprlo je do nas dragocienih viesti. Biskup sv. Agapit, bi mučen god. 274; njegovu mučenju prisustvovaše Anastasij kornikular, koji, diveći se mučenikovoj uztrajnosti, preobrati se, te i njega

Digitized by Google

takodjer dopade mučeničtvo. Obadva ova mučenika bješe po svoj prilici pokopana na groblju u *Marusincu* (F-G, 1), koje se od tri godine izkapa. Još glasovitije je u crkvenim ljetopisima mučenje sv. Domniona biskupa, koji dneva 11 travnja 299 bi osudjen na smrt ujedno sa palatinskim vojnicima Gajanom, Telijem, Antiohijanom i Paulinijanom od namjestnika Marka Aurelija Jula. Pobožna gospodja Asclepia, potomka L. Ulpija, pokopa ove mučenike na groblju u *Manastirinama*, gdje su se odkrili njihovi grobovi.

Nadpisi našasti na groblju u *Manastirinama* svjedoče nam, da njekoji članovi glasovitog plemena Valerija, kome pripadaše i car Dioklecijan, bijahu takodjer prigrlili kršćansku vjeru. Po papinskim ljetopisima i žićima mučenika, sv. Kajo Papa (283) i brat njegov sv. Gabinij, rodom iz Solina, bijahu u srodstvu sa Dioklecijanom; čija žena Prisca i kći Valerija bijahu prognane radi toga, što su bile kršćanke. Prilično je, da i matrona Asclepia, koja dozvoli da kršćanski članovi plemena Valerija budu pokopani u njezinu groblju, bijaše takodjer s njima u krvi.

Prvih godina četvrtoga stoljeća Dioklecijan podiže svoju veličanstvenu polaču u današnjem Spljetu, sam glavom upravljajući radjom. Za njegova boravka u Solinu bjesnjaše progonstvo, dok je, rek bi, u drugim krajevima carstva već jenjalo. Oglajski gradjanin Anastasij (Staš), po zanatu tangar, željan da dostigne mučenički vienac, dodje u Solin i javno se izkaza kršćaninom. Dioklecijan ga dade dovesti preda se u svoju polaču i osudi ga, da bude utopljen u more. Matrona Asclepia dade prevremeno pokopati mučenikovo tielo u jednom podrumu svojeg vrta na *Manastirinama*, a kada prestade progonstvo, podiže mu malu basiliku, ruševine koje bješe odkopane pred malo godina. Od ostalih mučenika iz toga doba poznati su nam Acidij i Simforian po nadpisima našastim na njihovim grobovima.

Solinska crkva smatrana je maticom ostalih dalmatinskih crkava; i zaista iz Solina razišli su se viestnici nove vjere na sve krajeve pokrajine. Predaja sačuvala nam je uspomenu o propoviedanju biskupa sv. Venancija u drugom stoljeću, o

Digitized by Google

kojem se kaže da je u dalmatinskom zagorju mučeničtvom ovjenčao svoj evangjeoski rad. Stari Epetion već u trećem stoljeću bijaše sielo biskupa; sv. Feliks biskup Epetiona, bio je mučen ujedno sa sv. Domnionom, te bi pokopan na obronku Marjana. Njemu u čast bi kasnije sagradjena crkva kod današnjega samostana Konventualaca (T. I. „S. Felix in Ripa"). Na nadgrobnim nadpisima četvrtog stoljeća spominje se takodjer crkva u Epetionu. Iz jednog nadpisa iz četvrtog stoljeća na *Manastirinama* razaznajemo takodjer, da su u Solinu stolovali takodjer *chorepiscopi*, čija jurisdikcija protezaše se na predjele izvan grada.

Početkom četvrtog stoljeća kršćanstvo bijaše bez dvojbe u premoći; te sudeći po nadpisima, poganstvo mu je kroz nedugo vrieme ustupilo sasviem mjesto. Na najiznositijoj tački prastare solinske akropole, koja bijaše najodličnije mjesto u cielom gradu, bje podignuta za prvih godina velikog mira liepa gradska basilika, posvećena Blaženoj Djevici Mariji; ruševine te crkve, krstionice i krizmaonice u blizini, zvane sada *Šuplja Crkva*, vide se još i danas (K, 5). Tu je, po svoj prilici, za doba progonstva, u kući koje ugledne kršćanske obitelji bila bogomolja, *domus orationis*, koja je za vrieme Konstantinovo, kad je mir nastupio, bila pretvorena u sjajnu basiliku.

Od četvrtog stoljeća dalje sve više rastijaše važnost Solina kao čimbenika na političkom i crkvenom polju. Od to doba takodjer se u češće spominje solinska crkva; u mnogim nadpisima iz toga vremena nosi službeni naziv *ecclesia catholica Salonitana*. Biskupi solinski sudjeluju na crkvenim saborima, te su im imena pobilježena u saborskim popisima. Tako je Martin bio prisutan na saboru rimskom (341), Maksimin III na saboru u Filipima (347), Teodor II na saboru u Rimini (359), a Ivan V na saboru u Rimu (430); te nije riedak slučaj da su rimski pape povjeravali veoma važnih naloga kojemu solinskomu biskupu, kao što na pr. papa Lav I biskupu Petru III. a Papa Gelasij I biskupu Honriju II.

Digitized by Google

Sjajna je slika u povjesti biskup Esihij III, koji je početkom petoga stoljeća stajao na čelu solinske crkve. Bijaše književnik, te veliki prijatelj sv. Jerolima i sv. Ambrozija. On napisa život sv. Klementa pape i žiće solinskoga mučenika Anastasija tangara. Gog. 418 rimska stolica dade solinskomu biskupu palij, te tako potvrdi solinskoj biskupiji metropolitanska prava nad Dalmacijom i susjednim pokrajinama. Rek bi da su se od ovoga vremena solinski biskupi počeli nazivati nadbiskupima, koji naslov opažamo za prvi put u spisima dvaju solinskih sabora god. 530 i 532, te kasnije u jednom nadpisu iz konca šestoga stoljeća. Još su dva biskupa ostavila glasovito ime u povjesti: zapadnorimski car Glicerij, koji, zahvalivši se na priestolu, postade svećenikom te god. 474 bi izabran solinskim biskupom; i Stjepan I (527), književnik i prijatelj Dionizija Maloga, koji je prvi uveo računanje po običnoj eri. Nadbiskup Honorij III (527-544) držao je u Solinu dva pokrajinska crkvena sabora, god. 530 i 532, kojim bijaše svrha, da urede granice sufraganskih biskupija. Njegov nasljednik, nadbiskup Frontinijan III (544) prijanjaše uz razkol, koji se po njegovu imenu prozvao; nu tomu se razkolu žestoko oprieše nasljednici mu Petar IV (554), Onorij IV (566) i Natalis (580), čuvari prave katoličke vjere. Poznato je dopisivanje medju papom sv. Grgurom Velikim i nadbiskupom Maksimom IV (594). Zadnji solinski nadbiskup bio je Teodor III, koji umrie za osvojenja grada (626-639).

Medju raznim narodima, koji prije dolazka Hrvata zaposjednuše Dalmaciju i ostaviše kakova traga o svom boravku, bijahu *Kelti*. Već u četvrtom stoljeću pr. Kr. bijahu oni zauzeli zemlje Vardejaca i Autarijata, današnju Bosnu, a kasnije ponovno provaljivahu u Ilirik. Nadpisi iz carske dobe svjedoče nam, da keltski živalj bijaše razprostranjen po zapadnom dielu pokrajine; često se nalazi u Solinu na nadgrobnim nadpisima *ascia*, koja se obično pripisuje Keltima. U srednjem pako vieku doseliše se u Dalmaciju *Valahi, Vlasi*, romanizovani Kelti iz podunavskih pokrajina; te od toga doba sve do danas njekoje stanovnike dalmatinskoga Zagorja, donekle i za poru-

Digitized by Google

ganje, nazivlju *Vlasima* (*Morlacchi, Moro-vlasi*, t. j. crni Vlasi ili crni Kelti), koji naziv potiče od prastarog imena Kelta, *Belcae, Volcae*, u staroslovjenskom jeziku *Vlsi*, u Engležkoj. *Walles*, u Njemačkoj *Welfen*. Opaziti je takodjer da dan danas primorci dalmatinski nazivlju zagorce u obće *Vlasima* (tal. *Morlacchi)*, ali taj naziv izgubio je već davno svako etnografsko značenje (v. str. 7).

Solin za srednjega i novoga vieka. — Hrvati su konačno osvojili Dalmaciju za vladanja bizantinskog cara Heraklija (610-640). Konstantin Porfirogeneta pripovieda o padu Solina ovo: „Svake godine odlazila bi iz Solina tisuća dalmatinskih konjanika, da na Dunavu brane pokrajinu od navala Slavena. Jednom ti dalmatinski konjanici, zapazivši stoke i ljudi u zemlji Slavena, priedjoše granicu da razgledaju zemlju, te zatekavši same žene i djecu, jer ljudi od oružja bijahu otišli u rat, zagospodariše njihovom zemljom, te bez ikakova gubitka i puni pliena povratiše se u Solin. Vrativši se Slaveni iz rata, puni ogorčenja nadjoše stanove svoje puste i opljačkane, te ne znajući tko je to uradio, staviše se na pažnju. Solinski stražari, povrativši se po običaju na granicu, provališe i opet u zemlju Slavena, nu ovi ih iz busije dočekaše, te sviju zarobiše. Obaviestivši se zatim potanje o njihovoj domovini i o dogovornim znakovima, po kojima bi ih imali upoznati njihovi sunarodnjaci, Slaveni obukoše njihove odore i uzjahavši na njihove konje osvanuše pred Solinom, licem na Bielu Subotu, u koji dan se obično vraćahu solinski konjanici s Dunava, a za sobom malo podalje ostaviše jači dio svojih četa. Solinski gradjani čekahu svečano svoje konjanike, te razpoznavši njihove odjeće i znakove primiše ih s veseljem. Nu kada Slaveni uljegoše u grad, osvojiše ga, te učiniše pokolj u njemu, i od to doba posvojiše cielu Dalmaciju.“ Kada stiže glas u Rim, da je Dalmacija pala, papa Ivan IV (640-642), dalmatinac porietlom, posla opata Martina, da odkupljuje zarobljene kršćane. Ovaj na povratku donese sa sobom moći solinskih mučenika, pokopanih na groblju u *Manastirinama;* te papa podiže u čast njima bogomolju sv. Venancija u La-

Digitized by Google

teranu. Lako je razpoznati da Porfirogenetova priča zaudara podosta bajkom, najskoli kada se uzme u obzir ono objestrano neznanje Rimljana s jedne strane, a Hrvata s druge, tko je stanovao na suprotnoj obali rieke, kao što i nenadano osvojenje Solina; jer je vjerojatnije da nijesu Rimljani prvi navalili, već Hrvati na Rimljane, i da nije nikako Solin prvi od dalmatinskih gradova pao. S druge pako strane mjestni ljetopisci srednjega vieka pripoviedaju, da su Solinjani razkošno živjeli, te da ih je zato Bog kaznio, dopustivši da im grad najprije bude opljačkan, a zatim zapaljen od Hrvata; s tog govore o padu Solina kao o strašnom i podpunom uništenju. Solinski gradjani razbježaše se na bližnje otoke, odakle se povratiše pod vodstvom patricija Severa, te se nastaniše u Dioklecijanovoj polači, gdje se s vremenom razvio grad Spljet.

Koje je upravo godine Solin pao u ruke Hrvata, za sigurno nije nam poznato; dosle se je držalo, da se je to sbilo god. 639. Po datovanim nadpisima solinskim proizlazi, da još god. 612 Solin bijaše napučen od Rimljana; okolnost pako da je papa Ivan IV, koji bijaše izabran koncem g. 639, poslao u Dalmaciju opata Martina, daje naslućivati, da je Solin pao koju godinu prije. Premda se za skrajne razmake pada Solina moraju svakako uzeti god. 612 i 659, ipak iz drugih podataka proiztiče, da je Solin pao izmedju g. 626 i 639, u koje doba Dalmacija bi konačno osvojena.

U vrieme hrvatskog gospodstva solinsko polje sačinjavaše *primorsku župu*, grčki zvanu *Parathalassia*, te po načelima ratnih zakona, kao osvojeno zemljište, postade vlastničtvom hrvatskoga vladara, koji navadno stanovaše u svojem dvorcu na *Bihaču*, na položaju staroga *Sicum-a*, u tvrdji Klis *(Clusan)* i takodjer u samom Solinu, gdjeno imaše svoj dvorac. Nakon konačnog pokrštenja Hrvata, Solinsko polje, osim Spljeta i nješto malo polja oko Spljeta, u crkovnom obziru spadaše pod jurisdikciju narodnoga hrvatskoga biskupa, koji bijaše kraljevskim bilježnikom bez stalne stolice, jer prateći vladara sljedjaše njegov dvor. Spljet je obaštinio ime i metropolitanska

Digitized by Google

prava solinske stolice. Za jedanaestoga stoljeća Klis, koji bijaše veoma sgodno položen i po naravi utvrdjen, postade kraljevskim sielom i dade svoje ime cieloj *župi Kliškoj*, koja postojaše sve do pod konac srednjega vieka.

Nakon što Hrvati osvojiše Dalmaciju, Solin bijaše još i nadalje napučen; te nije osnovano mnenje, da je Solin u sedmom stoljeću opustio i sasviem razrušen bio; povelje nam svjedoče, da su mnogi solinski spomenici jošte ostali čitavi i dapače da je bilo podignuto i novih. Gradska bazilika sv. Marije (K, 5) ostala je čitava iza osvojenja grada; a oko polovice devetoga stoljeća obnovi ju Mislavova žena Jelena, te se u njoj pokapahu hrvatski vladari. Teatar (I, 8) postojaše sve do konca desetoga stoljeća, kada ga se je počelo rušiti, te iz njega vaditi materijal za gradnju crkve sv. Mihovila na mjestu danas zvanu „Aptovača“ (E-G, 7-8); tako isto i amfiteatar (E-F, 5-6) postojaše čitav sve do vremena nadjakona Tome († 1268). Mnogobrojne ruševine, što se nalaze na solinskom polju svjedoče, a povelje potvrdjuju, da poslie prvoga pokrštenja Hrvata bješe podignuti novi i sjajni spomenici. Osim već spomenute opatije sv. Mihovila, podignute god. 997 od dvaju bugarskih knezova, glasovit je samostan *Acoemetâ* ili Nespavača, podignut god. 852 od bana Trpimira, na položaju zvanu *Rižinice* Solinu na iztok; pak samostan „sv. Petra *od Klobučca*“, sv. Marije *na Hladih*, sv. Jurja u *Putalju;* te basilika sv. Petra u kojoj bijaše krunjen Zvonimir (1076); sv. Petar u *Selu;* sv. Stjepan i sv. Mojsija. Osim basilika i samostana povelje spominju često u Solinu i kraljeve mlinice i kraljev dvorac, u komu je kralj osobno pravdu dielio. Za narodne hrvatske vlade bijaše dakle solinsko polje na istom stepenu kulture, na komu i ostali ondašnji prosvietljeni narodi.

Izumrćem narodne dinastije (1102) poče padati znamenitost Solina, a poraste moć knezova kliških, koja se poče razvijati na štetu Solina. Ugarski kraljevi za dvanaestoga stoljeća darivahu crkvama i posebnicima kraljevske posjede u obsegu grada Solina, koji se počeo zapuštati radi toga, što u

Digitized by Google

njemu više ne bijaše kraljskog dvora. Čini se, da je Solin konačno opustio i bio razrušen za vrieme strašne tatarske provale god. 1242; tomu su dosta dopriniela i uzajamna čarkanja i plačkanja gradova Spljeta i Trogira, te kliškoga kneza, koji bi sa svojim vojnicima često prodirao do Solina na veliku štetu stanovnika, koji još u njemu preostajali. Na obranu svojih težaka i zemalja, spljetski nadbiskup Ugolin de Branca sagradi god. 1349 „Gradinu“, koja se još i danas porušena vidi na iztočnoj strani Staroga Grada (O, 7). Pa kad ni ta tvrdjica ne dostajaše, nadbiskup Andrija Gualdo sagradi god. 1392 kaštio Sučurac, u koji se preseliše Solinski težaci. Koncem srednjega vieka Solin ne bijaše drugo nego trgovačko stovarište sa sgodnom lukom.

Koncem petnaestoga stoljeća pojaviše se u solinskoj okolici Turci, gdje se zadržaše sve do god. 1669, a solinski stanovnici prebjegoše u Spljet, te se nastaniše oko zidova gradskih i na taj način utemeljiše spljetska predgradja. Na isti način nastadoše i ostala sela niz Kaštela. Turske čete poplieniše i popališe samostane i crkve solinske. Ostade čitava jedina utvrda „Gradina“, koju su Turci popravili god. 1593, te im je služila proti Mletčanima, koji na svoju obranu podigoše malu utvrdu „Kvartir“, s lieve strane rieke (M, 10). Zadnji udarac Solinu bje od Mletčana, koji ga dadoše svega razoriti, samo da se Turci u njemu ne ugnjezde. Ovo varvarsko djelo, za ljutu nevolju počinjeno, započeše Kaštelani dneva 22 svibnja 1647, po nalogu glavnoga providura Leonarda Foscola.

Kada je god. 1669 solinsko polje palo iznovice u mletačke ruke, naseliše se u njemu bjegunci iz dalmatinskoga zagorja, koji se nastaniše navlastito po solinskoj *Strani* sa sjevera i zapada Starom Gradu. Od tog doba Solin bi pretvoren u rudnik gradjevnog kamenja za novo selo i za javne i privatne gradjevine ne samo u Spljetu i Trogiru, već takodjer i u Mletcima. Mletački senat nagradjivaše zaslužne gradjane, dozvoljujući im, da izvoze iz Solina na čitave brodove kamenja i mramora, i takodjer davaše vaditi kamenje za javne sgrade i crkve u Mletcima.

Digitized by Google

Viesti iz zadnjih triju vjekova o Solinskim ruševinama, crpimo iz površnih izvještaja putnika i učenjaka, koji se baviše starinama, te iz povelja odnosećih se na rušenje i slučajna odkrića spomenika. God. 1550 mletački senator Giustiniani vidio je u Solinu svodova, lukova, teatar još dobro sačuvan, velikih mramornih krševa razasutih po polju, liepih još osovljenih stupova i množtvo nadpisa. God. 1670 slučajno bješe našaste ruševine jedne prostrane starinske sgrade; senat mletački naredi god. 1672 mjerniku Calergiju, da načini tloris staroga grada; a Paterno i Scamozzi nastaviše njegovo djelo. Tloris Solina priobćio je god. 1750 Farlati ujedno sa površnim izvješćem o ruševinama; gdje ima djelomični opis solinskih spomenika, saobćen od kanonika Borgežića, koji je zanimiv. Pjesnik Marulić, povjestničar Lučić, Brgetić, Zavoreo i drugi sabraše solinske nadpise. Izmedju putnika, počam od druge polovice sedamnaestog stoljeća, Wheler i Spon, Fortis, Lavallé i Pirona ostaviše nam veoma obćenitih viestih o solinskim spomenicima. Za vrieme francuzkog gospodstva slučajno se koješta odkrilo, te je to dalo povoda da se namjeravalo iztraživati solinske spomenike, ali se to neizpunilo.

God. 1818 car Frano I posjeti solinske ruševine. Njegovu posjetu dugujemo redovito uredjenje izkopina i utemeljenje Arheologičnoga Solinskoga Muzeja u Spljetu. Prve izkopine, pod ravnanjem Dr. K. Lanze, bješe učinjene god. 1821-27; zatim jih nastavi Dr. F. Carrara god. 1842-1850.

Ovim pokušajima bješe odkriveni gradski miri te njeke važne sgrade, kao anfiteatar, teatar, porta Caesarea, porta Andetria, starokršćanska krstionica i više grobišta. Od 1875 godine do dandanas, pod upravom najprije prof. M. Glavinića, a sad Mns.ra Fr. Bulića izkopine bješe usredotočene na starokršćanska grobišta u *Manastirinama* i *Marusincu*. Na našem tlorisu grada Solina (Tab. II), mjesta izkopina su označena godinom, kada je izkapanje bilo vodjeno.

Izkopine urodiše najsjajnijim uspjehom, i tko i jednom samo pohodi Solinske ruševine pak Arheologični Muzej u Spljetu, lako su uvjeri, koliko jošte pusto blago skrije Solin u svom krilu.

Digitized by Google

Čim stigneš u Solin, s jedne i druge strane ceste vidiš nanizane najljepše kuće cielog sela; to je najnoviji dio. Kuće samice, komšiluci i podvornice na razmake, starijega diela sela, *Strane,* zahvačaju obronke *Kozjaka.* Zemljište, kuda se razasulo selo, obasuto je ruševinama i gomilama; radišnji težak je na razčistima zasadio vinograde, gdjeno pomljivo i vrporno zabada mašklin, u nadi da će naići na blago. Po govoru i nošnji razabireš na prvi mah da je ono 1·000 žitelja u 200 dimova narod hrvatske ruke. Solin je porezni odsjek Spljetske obćine, i dio Vranjičke župe; jedan dušobrižnik vrši duhovnu pastvu.

III. Spljet.

(V. Tab. IV).

Spljet se prvi put pojavljuje u Peutingerovoj Tabli, sačinjenoj po geografičnoj karti rimskoga carstva, koja bi izradjena za cara Augusta. Na toj karti Spljet je naznačen prostim razkrižjem na primorskoj cesti, koja je iz Solina vodila jednim ogrankom na rt *ad Dianam* a drugim u Epetion; a jer nije označen nikakvom posebnom križaljkom, rek bi da tada bijaše mjesto bez ikakove važnosti. Takav je doista imao biti Spljet, prije nego li je car Dioklecijan sagradio polaču; prosto seoce drevnih Manija, kojima još dandanas valjda žive uspomena u imenu predgradja *Manuš.* — Najstariji i najpravilniji oblik imena nije „Spalato“, kako se čita u Peutingerovoj Tabli, gdje je ortografija prečesto izkvarena; već „Aspalathos“, kako nam ga sačuvaše s. Jerolim u *Chronicon-u i Notitia dignitatum,* djela četvrtoga vieka, te Kostantin Porfirogenet. Ime *Aspalathos* još se dosta puta susreta kao pomjestno ime na Balkanskom poluotoku i u Maloj Aziji. Vjerojatno da je to ime rieč ilirskog korjena ali pogrčtena, a po Pliniju i po sredovječnim glasatorima značila bi: „predjel smokvorodan“ ili „bogat aspalatom“ *(convolvulus scoparius, lignum Rhodianum,* aromatični grmečak, veoma cienjen za po-

Digitized by Google

masti, za pripravljanje vina i ulja, i za mašćenje sukna). Na jug Spljetu ima predjel, koji se još dandanas zove *Spalacijuni*, a često se već spominje u sredovječnim izpravama pod oblikom *Spalazulo* u izravnoj opreci sa samim gradom medju zidanama Dioklecijanove palače (v. T. I). Spljet je dakle, obstojao prije konca trećega vieka po Kr.; što mu se obično izvadja ime od „ad palatium“, protivi se i izpravama, koje mu dokazuju obstojanje prije sgradjenja Dioklecijanove palače, i eufonskim pravilima.

Pripovieda Laktancije o Dioklecijanu iza njegove odreke „*rheda per civitatem* (Nicomediam) *veteranus rex foras exportutur in patriamque dimittitur*“; a s. Jerolim „*Diocletianus haud procul a Salonis in villa sua Aspalatho moritur et solus omnium inter deos privatus refertur*“. Dioklecijan odabra Aspalathos za svoj počinak, jer mu je bio rodnim mjestom; malo prije god. 300 bijaše započeo gradnjom svoje ville-palače, koja, kako se caru dolikuje, ne mogaše da bude ni ljepšom ni udobnijom.

Sgrada je podnevom stranom okrenuta k moru, koje ovdje nema oblik neograničene i jednolične površine, dali je okrunjeno otocima više il manje visokim; te s toga nalikuje velikom jezeru. S ove strane lahorići razveseljivali razkošno obitalište, dočim sa sjeverne strane uživao se krasan pogled na podignuto i plodno polje. Villa-palača Dioklecijanova u glavnom ne bijaše razporedjena kano poznate carske ville za rimsko doba. Ona nije bila — poput Adrijanove vile u Tivolu, niti poput Domicijanove na Albanskom jezeru, ni kano Carska polača na Palatinu, ni kao Neronova Zlatna kuća na Eskvilinu, — skup svakovrstnih sgrada različitog ukusa, sa krasnim vrtovima, terasama, vrcljivim vodometim, i svakakvim razkošjem, što sačinjavahu njekakvu cielinu, bez ikakve sveze i sumjerja; skup taj obuhvaćao bi ogromnu površinu, kano n.p. Villa Adrijanova, do 7 milja dužine. Dapače čini se da je Dioklecijanova villa bila ne samo divna zabit, providjena obilno svakom ugodnošću, što ju može podati razkošan položaj, dali jošte i mjesto pokoja, utvrdjeno proti svakoj vanjskoj navali; i akoprem u predjelu

Digitized by Google

vele samotnu. To je uzrok što mi nemamo ovdje na okupu obitališta ili seoca razpršanih po perivoju, dali samo veliku pravokutnu sgradu, zatvorenu od svih strana i, kad bi došlo do potrebe, prikladnu za obranu; sgrada, koja, kano Nikomedijska palača, bijaše sjajni kraljevski dvor i ujedno dobro utvrdjen kaštel koji zamisli car, veliki diplomat i hrabar vojskovodja. Pošto ćemo se kasnije potanko baviti o villi-palači Dioklecijanovoj, sad se ograničujemo samo na njekoje sveobće poteze, odašiljajuć čitaoca na I poglavje opisnog diela.

Sgrada ima oblik ne sasma pravilne pačetvorine; a to je onaj oblik što su ga Rimljani birali za svoj utvrdjeni tabor (*castra*), te je baš prvi pokus dvorca sagradjena u obliku tabora opasana zidovima, koji se dižu kao oppidum cirkusa. Četverokut, još danas dobro sačuvan, bijaše opasan četirima zidovima, a na četiri kuta stajahu četiri kule. Četvera vrata, i to baš po jedna u sredini svake stranice, vodila su u polaču, a dvie ulice, koje se po sredini križaju i prema vratima dospievaju, sjećaju takodjer na utvrdjeni tabor. Vrata, osim onih s morske strane, bijahu utvrdjena osmerokutnim kulama sa jedne i druge strane; izmedju ovih kula i onih na četiri kuta polače, bijaše na svakoj stranici, osim na južnoj, još po jedna manja četverokutna kula za obranu dotičnoga zida, tako da zidovi bijahu branjeni u svemu od 16 kula. Kroz vrata na sjevernoj strani, kojima odgovara *porta praetoria* u taboru rimskom, u novije doba nazvana *porta aurea*, a u srednjem vieku *porta Romae*, koje ime po svoj prilici jeste pravo izvorno ime, dolazilo se u srednje dvorište polače, opasano arhikolonatom, te zvano *peristilom*. Iz ovoga dvorišta vodi poprečni put, koji je isto što *principia* u rimskom taboru, na zapadna vrata, u novije doba zvana *porta ferrea*, te na iztočna, zvana *porta argentea*, u srednjem vieku *porta nova*, a prvobitno valjda „porta Epetina“, koje su isto što *porta principalis dextra* i *sinistra* rimskoga tabora. Južni dio polače, kojemu u tlorisu rimskog logora odgovaraju *praetorium*, dvostruki *forum* te zadnje čete, *principia sociorum*, sadržavaše carske odaje. Jedna podzemna vrata na južnoj strani, odgovarajuća u taboru *porta decumana*,

Digitized by Google

u novije doba nazivlje se *porta aenea*. Iz *peristila*, još danas glavna *plokata sv. Duje* u Spljetu, jedan *protiron* narešen sa četiri stupa i frontonom, vodi u obli *vestibul* sa kupolom, koji je isto što *praetorium* u taboru. Iz vestibula pako ide se u *unutrašnji atrij*, koji direktno bijaše u savezu sa *odajama carskim* u južnom dielu polače, i bijaše urešen jednim *kriptoportikom;* kod toga kriptoportika bijahu smještene *dvorane za svečanosti i kupke.* Sa dva kraja peristila dižu se dva spomenika, o kojim se pripoviedalo da su hramovi, onaj s lieve strane obla oblika, tobože „hram Jupiterov," sigurno pak *Dioklecijanov mauzolej*, današnja stolna crkva, a drugi s desne strane sučelice prvomu, držan za „hram Eskulapov", a doista *dvorska bogomolja*, po svoj prilici posvećena *Jupiteru kapitolinskomu*, današnja krstionica sv. Ivana. Monumentalni *vodovod* obskrbljivaše palaču dobrom vodom s izvora solinske rieke *Jadra.*

Kad se je na 1 svibnja 305 Dioklecijan odrekao carstva, da se povuče a Spljet, palača se već dogradjivala. Dvor bivšega cara sačinjavahu mnogobrojni činovnici, tjelesne straže, veterani, prijatelji što razcara dragovoljno sliedili u zabit; svi ovi sa svojim obiteljima stanovahu u polači i oko nje; živahan bijaše život na dvoru; bilo je ćak glumaca i lakrdijaša. Iza svoje smrti god. 313, Dioklecijan bi pribrojen med bogove sa svojim carskim pridjevkom *Iovius*, i pokopan u mauzoleju, današnjoj stolnoj crkvi, koja mu sačuva uspomenu u tradicijonalnim imenu Jupitrova hrama *(templum Jovis)*; a država postade vlastnicom polače. Pretvorena najprije u suknaru, u kojoj su poglavito radile žene, polača u četvrtom vieku zadobi ime *gynaeceun Jovense;* a nadstojnik suknare kroz četvrti viek nazivaše se *procurator gynaecei Jovensis.* Nu južno krilo polače ostade svedjer za carske odaje; već od četvrtoga vieka stanovahu u njima članovi carskih obitelji, navlastito oni, koji bijahu prognani iz Rima. God. 424 obitavaše Galla Placidia, sestra cara Honorija; a i predzadnji rimski car Julije Nepos, koga Orestes progna iz Ravenne, pošto mu car Glicerije dozvolio, da se nastani u Dioklecijanovoj polači.

Digitized by Google

Petoga vieka za varvarskog provaljivanja ne ostade ni polača ne oštećena; osvojio ju Ostroilo polovicom rečenoga vieka, sruši joj kipove i iztuče nadpise. Šestoga vieka Ostrogoti i Avari opustošiše polaču tako da joj se i krov prolomio; a kada god. 626-639 Solin pade u ruke Hrvata, polača bijaše već sasviem zapuštena.

Solinski gradjani, koji iza propasti svoga grada (vidi str. 39), bijahu se razbježali po bližnjim otocima Šolti, Čiovu i Braču, nakon jedanaest godina potražiše čvrsto utočišće med mirima i kulama polače, odazvavši se pozivu patricija Severa, koji se već bijaše nastanio u kriptoportiku polače. I tada u objamu palače podizale se kuće i kućarice, prislonjene uz nutrnje stiene, tako da se često u jednoj samoj sobi polače ugnjezdila ciela kuća. Siromašniji gradjani nastaniše se po kulama i prostranim podzemnim prostorijama, što se nalaze pod podom južnog diela palače.

Sada svanu u Spljetu novi život, sličan onome u starom Solinu. U brzo procvate obrt i trgovina i gradska se občina uredi; na čelu joj *prior*, kasnije nazvan *rector* ili *knez*, te dva *sudca* i *patricijsko vieće*. Prvi prior bi patricij Sever, utemeljitelj Spljeta. Kao što svi primorski gradovi, osim Venecije, tako i Spljet spadaše do god. 752 faktično pod cara bizantskoga i njegova eksarhu u Raveni, nu kasnije se ovi gradovi vladahu kao slobodne republike, a vlast bizantska bijaše samo po imenu.

I u crkvenim odnošajima Spljet bude nasljednik Solina. Papa Martin I posla god. 649 u Spljet biskupa Ivana Ravenjanina (680) kao apoštolskoga vikara, davši mu naslov metropolite Dalmacije. Ovaj naslov predje pak na njegove našljednike nadbiskupe spljetske, i tako Spljet postade metropolom Dalmacije, koja u crkvenom smislu zahvaćaše svu rimsku Dalmaciju od Bojane do Biograda, od Save do Raše. Nadbiskup Ivan uredi crkvene posle prema novim prilikama pučanstva. Pretvori u katedralku mauzolej Diokleccijana Jovija, očistiv ga od sarkofaga i kipova, i otvoriv nu južna vrata; te ju posveti Uznešenju Bl. Djevice, zatim iz

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Ulaz u južno krilo palače. — Ingresso all' ala meridionale del palazzo.

Digitized by Google

Digitized by Google

Solinske biskupske bazilike prenie moći s. Dujma, prvoga Solinskoga biskupa i s. Staša mučenika i častno ih sahrani u dva pobočna žrtvenika. I time bi posvećen prenos svih prava Solinske crkve na Spljet.

Od naroda, koji za velike seobe prodjoše Dalmacijom, Hrvati dodjoše zadnji te se stalno nastaniše posvojivši sve zemlje do primorskih gradova, dapače priedjoše i na otoke. Spljećani nemahu s početka mira od Hrvata, koji su na njihova polja veoma često navaljivali. Moralo se je odmah s početka doći do ugovora, te tako Spljet morade plaćati vladarima hrvatskim, stolujućim u Bihaču i u tvrdom Klisu, danjak od 100 zlatnjaka godišnjih. Obćina gradska pridrža svoju samostalnost, ali ovim danjkom, što ga osim Spljeta plaćahu i ostali primorski gradovi, postiže da žive u miru s novim susjedima, svedjer pod suverenstvom bizantinskih careva, koji propustiše da se hrvatski banovi nazivlju knezovima rimske Dalmacije.

Pokrštenjem Hrvata po Ivanu Ravenjaninu dodje do još tješnjih sveza sa Romanima Dalmacije. Sada se Hrvati stadoše baviti poljodjelstvom, a to mirno i stalno življenje bude uzrokom ranomu prometu izmedju Spljećana i okolišnih Hrvata. Do malo počeše Hrvati ulaziti i u grad, da na trgu izmjenjuju svoje plodine s odjećom i nakitima; te se zavedoše stalni sajmovni dnevi. I gradski trgovci stadoše zalaziti u okolicu, te usljed ovoga obćenja kroz kratko vrieme dodje do još većih sveza. Hrvati se približivahu sve više gradskim zidovima oko kojih udariše svoje stanove — današnji *Novi grad.*

Početkom devetoga vieka pade Spljet prevremeno pod vlast franačkoga kralja i rimskoga cara Karla Velikoga; nu to ne potraja dugo, jer bizantinski carevi opet prisvojiše Spljet i pridržaše ga s ostalim primorskim gradovima u svojoj vlasti sve do desetoga vieka.

U to doba neretvanski gusari uznemirivahu primorske gradove, te ovi god. 975 podigoše složno s Venecijom vojnu na njih. Mletački vojvoda Badovario Bragadin osvoji Vis, a dužd Petar Orseolo II. (god. 997-998) pokori sve primorske

Digitized by Google

gradove i otoke. Sljedećih godina 1000-1008 nastojaše Mletčani da uvrieže svoju vlast u Dalmaciji. Ovo je prvi pokušaj Venecije da zagospodari Dalmacijom, nu taj se pokušaj razbi o silu hrvatskoga vladara Petra Krešimira II., koji krepko vladaše čitavom Dalmacijom i susjednim sjevernim i iztočnim krajevima. Da odole mletačkom gospodstvu sjediniše se Hrvati s Neretvanima i uspješno se oprieše pogibeljnim osnovama Venecije. Dalmacija priznade naslovno gospodstvo Bizanta, a ta prividna vlast potraja sve do god. 1081, kada car Aleksije prenie vlast nad Dalmacijom na dužda mletačkoga Mihajla, koji si kano carski bizantski protosevastor nadjenu oholi naslov „dux Dalmatiae sive Chroatiae". Nu za mletačke dužđeve ne bijaše ovo ništa drugo, nego puki naslov, jer ni ovoga ni sljedećega vieka ne utjecaše Venecija po ništa u državni život Dalmacije. Nasuprot hrvatski kraljevi uzeše naslov vladara Dalmacije i to punim pravom, jer su nad primorskim gradovima imali njeku vrst pokroviteljstva, a gradovi su ih priznavali za gospodare. Uzrok tomu priznavanju bijaše taj, što su romanski Dalmatinci vidjeli kako su hrvatski vladari od rimskih papa odlikovani, kako su dapače i kraljevsku krunu iz Rima primali. Tako je na primjer kralj Petar Krešimir III god. 1850 izprosio od pape kraljevsku krunu i uslied ovoga krunisanja primorski gradovi ga priznadoše gospodarom zemlje, a on se podpisuje „Crescimir rex Croatorum et Dalmatinorum" ili „Croatiae atque Dalmatiae rex". Ovaj isti naslov i vlast pridrža i hrvatski kralj Dimitar Zvonimir, koji primi kraljevsku krunu početkom listopada god. 1074 od papina poslanika kardinala Gebizona u crkvi sv. Petra u polju solinskom.

Obćina Spljetska bijaše uredjena na demokratičkoj osnovi. Na čelu joj bijaše *prior* ili *rector*, kasnije *conte;* uz njega nalazimo tri sudca *judices*, i jednog *tribuna*, vodju posadne čete. Gradjani se dieljahu na *plemiće* (*nobiles* ili *maiores*) i *pučane* (*minores*), koji imadjahu pravo da izabiru ne samo magistrate već i biskupe.

Još su nam bolje poznate crkovne prilike u ovo doba. Spljetski nadbiskup bijaše primas čitave hrvatske države od

Digitized by Google

mora do Save, te pod njim stajahu 24 biskupije. Nadbiskup bijaše biran u skupštini puka i svećenstva Spljetskoga i svih podčinjenih biskupa, a potvrdjivaše ga i posvećivaše papa, od koga bi dobio i palij. Područni biskupi bijahu podčinjeni primasu spljetskomu. Ponajglavnije pravo spljetskoga primasa bijaše sazivanje i predsjedanje pokrajinskih crkvenih sabora, držanih u stolnoj crkvi spljetskoj; najznametniji su sabori god. 924, 1059 i 1063.

Za rana nalazimo u Spljetu uz svećenike i redovnike. Već god. 1020 obstojaše benediktinski samostan *sv. Stjepana pod Borovima (de Pinis)*, današnji *Sustjepan* i samostan koludrica *sv. Benedikta* (1069), kojima hrvatski vladari dadoše mnoge povlastice i dobra. Spominju se u ovo doba i mnogi drugi samostani i crkve u gradu, u okolici i u predgradjima: *Sv. Mihovil na Obali (de Riva;* VII[09] v.), *Sv. Matija*, (VII[03] v.), *sv. Feliks na Obali* (1060), *sv. Marija u Poljudu* (1030); po čemu sudimo da se je Spljet usljed neprestana vrvljenja seoskog žiteljstva već jedanaestoga vieka znatno razširio izvan zidina Dioklecijanove polače najskoli prema zapadu, gdjeno se do četrnaestoga vieka razvio *Burgus*, današnji *Novigrad*.

God. 1118 ostade za sedam godina prazna nadbiskupska stolica u Spljetu, te nadbiskupska oblast bi povjerena zadarskom nadbiskupu Mihovilu Caloprestanciju. Kad je g. 1125 bio izabran novi nadbiskup, morade se Mihovil povratiti u Zadar, ali ne odloži nadbiskupskog naslova ni on ni njegovi nasljednici. Bulom 17 listopada god. 1154 potvrdi papa Anastazije IV neodvisnost zadarskoga nadbiskupa, učiniv ga metropolitom zapadne Dalmacije.

Kada su nakon izumrća narodne dinastije Hrvati sklopili god. 1102 u Biogradu na moru ugovor s Ugrima i pozvali Kolomana za svoga kralja, ovaj i njegovi nasljednici nastojaše da, bilo milom bilo silom, svedu pod svoju oblast i primorske gradove, navlastito Spljet. Nu Spljet se tomu opiraše, te nikako ne htjede primiti Kolomana, već dapače, kad je ovaj kušao da na izdaju osvoji grad, njegova posada bi pobijena

Digitized by Google

a njegovi pristaše iz grada prognani. U doba tridesetgodišnjega ratovanja izmedju Ugarske i Mletaka za gospodstvo na primorju, dolazaše Spljet izmjenice i časomice pod vlast ugarsku i mletačku, dok napokon i opet prielazno ne pade (1168-80) pod bizantinsku oblast.

U ovo doba bijaše nadbiskup u Spljetu Rajnerije, jedan od najrevnijih pastira spljetskih, koji svojim velikim marom za dobra crkve, u Poljicima dodje u sukob s jakim plemenom Kačića, tako da je od njih prigodom jedne razmirice radi granica bio kamenovan (god. 1180). Rajnerije bi kasnije proglašen svetcem i sada se štuje u stolnoj crkvi kano jedan od pokrovitelja spljetskih.

Nakon smrti Rajnerija umrie iste godine i njegov prijatelj bizantinski car Manuel, a na to Bela III ugarski zaposjede opet čitavu Dalmaciju. Spljet se tako opet povrati pod žezlo ugarsko-hrvatskih kraljeva i ostade pod njim punih 150 godina (do god. 1327). Kroz ovo doba nalazimo u Spljetu i na nadbiskupskoj stolici i u drugim častima bilo pristaše ugarske, bilo hrvatske plemiće.

Iznakom dvanaestoga vieka poče se širiti Dalmacijom sljedba Bogomila, te se i rimska stolica i ugarsko-hrvatski kraljevi zauzeše da tu sljedbu izkorjene. U tu svrhu bješe pozvani u Spljet Franjevci (Malobraćani) te njihov samostan na podnožju Marjana kod crkve s. Feliksa bi utemeljen već god. 1214 od samoga sv. Frane, kad je preko Spljeta putovao u Siriju. U isto vrieme (god. 1217) dovede blaženi Grgur Spljećanin i Dominikance, koji imahu svoj samostan sv. Katarine na mjestu, gdje su sadašnje tamnice okružnog sudišta.

Otudjenje primorskih gradova od Venecije bijaše daleko pošlo, a Venecija ne mogaše toga da pregori, pa osjećajući se slaba da vojnom silom osvoji te gradove od ugarsko-hrvatske vlasti, poče raditi potajice, njeteći strančarske borbe u gradovima i spravljajući tako polje svojoj vlasti. U ovo doba razviše se u primorskim gradovima dvie stranke: aristokratska ili mletačka i demokratska ili hrvatska. Borbu razpaljivahu talijanski „fuorusciti“, t. j. prognanici iz republika talijanskih

Digitized by Google

za vrieme borbe medju Guelfima i Ghibellinima. Rektorom spljetskim bijaše tada silni cetinski knez Domaldo (1209-1221), obnovitelj Zadra, razorena god. 1202 od Mlečana, koji postavi sebi dvostruku zadaću, da utiša naime stranačke razpre i da otme Spljet mletačkomu uplivu. Mletačka se stranka posluži himbom proti njem, pak ga ocrni pred kraljem Andrijom tako, da ga je ovaj ostavio na cjedilu, i Domaldo tako podleže jačoj sili te morade ostaviti grad (1221). Sljedećih godina bijahu rektori u Spljetu Petar Hlmski i Božen Zvonigradski, kojega medjutim Domaldo god. 1229 skinu, da se opet sam nametne rektorom. U borbi koja se sada zametnu medju Šubićima cetinskimi knezovima i Domaldom, izidje ovaj još jednom za rektora, dok se napokon god. 1231 sam ne zahvali na časti. U ovom mutežu i težkim prilikama bi izabran god. 1239 Jakinjanin Gargano degli Assigni rektorom, te on uvede mir u Spljetu, dade pobilježiti sve ustanove o javnom i privatnom pravu, i pridodavši jošte novih odredaba, dade Spljetu prvi obćinski *Štatut (Capitularium Liber).*

Trinaestim viekom postade Spljet važnim umjetničkim središtem. Škola spljetskih graditelja i vajara, nadahnuta onim načelima, što se najprije na polju umjetnosti pojavljuju baš u Dioklecijanovoj polači, namrla je potomstvu divnih i preznamenitih spomenika, kao Spljetski zvonik, započet nastupom trinaestoga vieka, te Trogirsku i Zadarsku stolnu crkvu. Najglasovitiji predstavnici ove škole jesu, slikar i vajar Guvina, koji god. 1214 ureza veličanstvena drvena vrata spljetske stolne crkve, i vajar Radovan, kojino god. 1242 izradi veličajni portal trogirske stolne crkve. Romansko graditeljstvo ovom školom zasnovano, tradicijonalno je sljedećih vjekova cvalo u Spljetu i po cieloj Dalmaciji. Pokroviteljem ovoga bujnoga razcvata liepih umjetnosti bijaše Domaldo Kačić cetinski, spljetski, trogirski, zadarski, šibenski i omiški knez († 1243).

Polovinom trinaestoga vieka započe se utvrdjivati *Novi Grad*, koji se u Štatutu nazivlje *Burgus;* miri mu bješe dovršeni god. 1395. Iz Štatuta i suvremenih izprava razabire

Digitized by Google

se, da je grad imao petera vrata: na sjevernoj strani troja, *porta Romae* (porta Aurea) u miru polače, *porta Bosnensis* i *porta de Pesturio* u novim mirima; na iztočnoj strani *porta Nova* (porta Argentea), a na južnoj medju jugozapadnom kulom polače i novim zidom, *porta Marina*. Nema spomena o zapadnima vratima, koja bi vodila na podnožje brda *Kyrie eleysom* ili *Mergnianus (Marjan)*, gdjeno je na položaju današnjega *Veloga Varoša* bila obćinska šuma zidom ogradjena i s toga *Seranda* nazvana. U Starom gradu spominju se *plancatum s. Duymi (plokata sv. Dujma); Synagoga*, njegdašnji unutrašnji atrij carskih odaja; *Archiepiscopium*, nadbiskupska polača do jugo-iztočne kule Dioklecijanove polače; *Sdorium*, med rečenom kulom i Synagogom; *curtis Sabbačorum*, do jugozapadne kule polače; *Maceriae*, njegdašnje kupke u carskim odajama (Došut); te predvorje zapadnih vrata polače (p. Ferrea) pod imenom *Inter ambas portas*. Odavle se izlazilo na *plancatum s. Laurentii (Gospodski trg)*, gdjeno je stajala obćinska viećnica, *Curia*. U *Novom gradu* spominju se još *Veliki dvor*, na jug plokati sv. Lovre, te *plancatum de Pesturio*, kod istoimenih vrata.

God. 1242 prietijaše i Spljetu pogibelj od mongolskih čopora, koji gonjahu kralja Belu IV sve do Trogira. Još godinu dana prije bijaše Belina žena kraljica Marija sa dvie kćerke pribjegla u Klis, gdje dvie Beline kćeri i umrieše te bješe pokopane nad glavnim ulazom stolne crkve u Spljetu, u jednom priprostom sarkofagu, koji se sada nalazi u krstionici sv. Ivana.

Za junačko ponašanje Trogirana, koji odolivši mongolskoj sili oslobodiše Belu, ovaj ih nagradi darovavši im kraljevsko dobro *Ostrog* pod Bihačem. Nu tim se smatrahu Spljećani povriedjeni u svojim pravima i u svom posjedu, sbog česa planu sada duga borba izmedju Spljeta i Trogira, koja uz kratka primirja potraja sve do god. 1277, kadno se ova dva grada nagodiše i pomiriše.

Nu jedva prodje pogibelj od Trogira već zapriete Spljetu moćni knezovi Šubići Bribirski. U toj stiski obrati se Spljet za pomoć u Venecije, te god. 1290 sklopi savez s Mletčanima.

Digitized by Google

Ne imajući ni sada mira dade se Spljet sasvim u ruke Venecije „ostavljajući ipak neokrnjena prava ugarsko-hrvatskih kraljeva na ovaj grad“. Ovom predajom ne pretrgnu se sveze medju Spljetom i ugarsko-hrvatskim kraljevima, što se vidi i odatle, da su se i odsele u javnim spisima na prvom mjestu spominjali kraljevi ugarsko-hrvatski, a tek zatim dužd mletački. Spljet ostade pod Venecijom do god. 1357. U ovom razdobju vriedi zabilježiti, da je g. 1334 držan u Spljetu pokrajinski crkveni sabor proti širenju bogomilstva. Medjutim god. 1358 svrši primirje medju Venecijom i Ugarskom, te kralj Ljudevit započe odmah rat s Mletcima na cieloj liniji od Drača do ušća Soče. Venecija ne mogaše odoljeti, te posljedica ovoga rata bijaše primirje u Zadru god. 1358 u kojem Venecija izgubi sav svoj posjed „od sredine Kvarnera do medje dračke“, i povrati ga ugarsko-hrvatskomu kralju u stanju „quo ante“ mletačke okupacije. Tako se Spljet povrati opet pod žezlo ugarsko-hrvatskih kraljeva i pod njim ostade pune 63 godine do god. 1420.

Medjutim morade Spljet g. 1387-1390 podnositi mnogih i težkih nevolja od hrvatskih ustaša (Ivana Paližne) i njihova saveznika bosanskoga kralja Stjepana Tvrtka I. Zaludu se utjecaše za pomoć kralju Sigismundu, pak se god. 1390 morade predati u ruke Tvrtkove. Nu ni u njegovima rukama ne ostade dugo vremena, jer u ovo doba borbe za Dalmaciju, kada se i Anžuvinci digoše da je svojataju, mienjaše Spljet često svoje gospodare. Nemiri u Ugarskoj i nered i anarhija u dalmatinskim primorskim gradovima spremahu medjutim eru konačne i trajne okupacije dalmatinskih gradova sa strane Venecije.

God. 1403 dade kralj Ladislav Napuljski grad Spljet glasovitomu vojvodi *Hrvoju* Vukiću. Ovu darovnicu potvrdi Hrvoju god. 1408 i kralj Sigismund, te Hrvoje ostade hercegom ili vojvodom spljetskim sve do svoje smrti god. 1413. Po religiji bogumil bijaše Hrvoje nasilne, absolutistične ćudi, te u Spljetu čvrsto zapovjedaše; ponosito se pisaše „podkralj Hrvatske i Dalmacije, nadvojvoda Raše i Bosne, knez primorski, vojvoda spljetski („dux Spalati“) i gospodar Brača i

Digitized by Google

Hvara; kovao je i novce s vlastitim likom. Uz morsku obalu uzduž iztočnoga zida Dioklecijanove polače, izmedju jugoiztočnom kulom, koja pripadaše Nadbiskupskoj polači i medju porta Nova (Argentea) sagradi on kaštel sa tamnicama, koji bje porušen god. 1413; ona pak kula, koju danas zovu Hrvojinom, bila je sagradjena pô vieka kasnije (1450-1451).

Dok je Sigismund bio zaposlen u Českoj, dotle je Venecija radila na moru da konačno osvoji primorske gradove. I sbilja god. 1420 pade joj i Spljet u ruke, te ostade pod njezinom oblašću sve do pada republike. Posvoj mletački u Dalmaciji priznade Sigismund u miru sklopljenom god. 1433, prepustivši Veneciji sve što bijaše do toga doba osvojila.

U žalostno doba mletačkoga gospodstva nad Dalmacijom, dvie rane, koje su mučile narod ove zemlje — iznutra propastna politika mletačka, izvana navale turske — nijesu mimoišle ni grada Spljeta. Zagospodarivši Turci drugom polovicom petnaestoga stoljeća Solinom, solinski stanovnici pribjegoše u Spljet, te se nastaniše u neposrednoj mu okolici i tako zasnovaše predgradja *Veli Varoš*, *Dobri*, *Manuš* i *Lučac*. Da grad uzmogne laglje odoljeti navalama bješe podignute bastije (bašćuni) oko zidova *Staroga* i *Novoga Grada*. Počam od šestnaestoga vieka osobito nakon pada Klisa god. 1537 stradaše Spljet veoma mnogo od Turaka. Nadbiskup Bernardo Zane morade god. 1507 više puta mačem u ruci poći na Turke, koji su u mirno doba robeć i paleć provaljivali ća do spljetskih predgradja. Crkvu sv. Križa u *Velom Varošu* moradoše navlaš rušiti, da se ne bi u njoj utvrdili Turci i odatle na grad udarali.

U ovo doba prvih turskih provala, početkom šestnaestoga vieka, pada utemeljenje dolnjih *Kaštela*, koja postadoše tim što su se seljaci iz Solinskog polja pa iz Zagore pred turskimi provalama sbježali na more i sklonili se u kaštela, što ih uz more bijahu sagradili bogati plemići. Osim dolnjih Kaštela bijaše u ovo doba što sagradjene što popravljene i druge utvrde u spljetskoj okolici, tako n. pr. god. 1509 bi utvrdjen kaštel *Sučurac*; god. 1513 sagradi obitelj Capogrosso na južnoj

Digitized by Google

strani Marjana kaštio za obranu od turskih navala s mora; bi utvrdjena ona kula što se vidi u današnjem selu Solinu blizu rieke i koja bi god. 1349 podignuta od nadbiskupa Ugolina de Branca proti Klišanima. Kasnije, za kandijskoga rata bje cieli Spljet utvrdjen trećim bedemom u obliku petokračne zvjezde; godine 1660 bješe podignute tvrdjice *Gripi* na bržuljku u iztok gradu, i *Bačvice* na ušću luke. Od drugih gradnja iz ovog težkog doba, jedino ćemo spomenuti crkvu Gospe od Poišana, koju su Spljećani god. 1617 za zavjet od kuge sagradili.

Osim ovih utvrda bi ustrojena u Spljetu narodna vojska, a vojnici zvani „Stratioti“ borahu se četomice proti turskim navalama. Znamenit je i poznat vodja te narodne vojske knez Žarko Dražoević, koji bi poslie junačke smrti za hvalu i slavu pokopan u spljetskoj stolnoj crkvi, gdje mu se i sada vidi nadgrobna ploča. Ova narodna vojska, *krajina* nazvana sa *harambašama* i *srdarima* uzdrža se u Dalmaciji sve do god. 1851.

God. 1594 odluči spljetski plemić Ivan Alberti oteti Turcima važni grad Klis. Pomoću Poljičana vodjenih knezom Pavlom Pavićem i uskokâ uspije mu to sbilja 6. travnja, nu 31. svibnja iste godine pade Klis opet u turske ruke, dok ga god. 1640 mletački vodja Foscolo opet ne osvoji. Dugotrajni kandijski rat izmedju Turaka i Venecije dovrši mirom sklopljenim god. 1669, u kojem bi Klis konačno ustupljen Mletcima, ali zato Makarsko primorje dodje u turske ruke. Svi suvremeni ljetopisi bave se skoro izključivo nabrajanjem neprekidnog četovanja s Turcima.

Pri koncu obazrimo se sa malo rieči na unutrnji život u gradu Spljetu za vrieme njegove ovisnosti od Mletaka. Premda je Venecija primajući u posjed primorske gradove potvrdila sve njihove povlastice i priznala im podpunu samosvojnost u unutrašnjoj upravi, to ipak oćutivši se kasnije sigurnom stade ona u njih vladati neograničenom samovlašću. Tako je bilo i u Spljetu. Brzo postavi Venecija na čelo gradske uprave svoga čovjeka, te odsele počamši od gradskoga

Digitized by Google

rektora svi viši činovnici bijahu inostranci; a rektori znadoše i u gradsko vieće proturati većinu svojih ljudi. Grad se upravljaše po statutu god. 1312; nu značajno je da se u sudačkim zapisnicima spominje i hrvatsko običajno pravo „mos slavonicus“. Po izvješću proveditura Ivana Dieda god. 1501 grad je imao oko 700 kuća sa 6000 stanovnika po prilici. Imamo zabilježena sva imena spljetskih porodica iz razdobja od g. 1412-1492, i to na broju ih 350, od kojih 328 hrvatskoga porietla, a 20 talijanskog porietla. Zanimivo je izvješće mletačkih sindika Ivana Giustiniani i Angjela Diedo god. 1553, gdjeno medju inim zabilježiše, da se „u Spljetu svi nose po hrvatskom običaju („all'usanza schiava“), te premda gradjani govore i jezik franački („la lingua franca“), to ženske ipak ne govore nego li svojim materinskim jezikom, i ako se neke vlastelinke oblače po navadi talijanskoj.“

U Spljetu je upravo bio prvi početak liepoj hrvatskoj knjizi, a Spljećanin Marko Marulić (1450-1524) je prvi umjetni hrvatski pjesnik. Prva klica hrvatske umjetne literature baš je u Spljetu zasadjena i kasnije se iz Spljeta razplodila po ostalim primorskim gradovima, a u slobodnom Dubrovniku upravo se razgranala u krasno stablo.

Kada je god. 1797 republika mletačka pala, nastade u gradu Spljetu strahovit prevrat. Dneva 15. lipnja biesna svjetina navali na stan pukovnika Jurja Matutinovića, te ga smaknu sa ženom i slugom; isto bi se bilo dogodilo i odvjetniku Andriji Kruševiću, da nije odlučnom besjedom znao primiriti razjareno pučanstvo. Iste godine 10. srpnja bi sklopljen Campoformijski mir, kojim bješe ustupljeni ugarsko-hrvatskom kralju mletački posjedi u Dalmaciji. Kao austrijski povjerenik doplovi 14. srpnja u Spljet general barun Rukavina, da primi od Spljećana zakletvu vjernosti i podaničtva prema svom novom vladaru. God. 1806 pade Dalmacija u ruke francuzke sa onim granicama, kojima bijaše ustupljena Austriji u Campoformijskom miru, te ostade pod francuzkom oblašću do god. 1813. General Marmont nasu u Spljetu sadašnju *Staru obalu*, poljepša grad (*Marmontova poljana*) i podiže četiri nova bastiona

Digitized by Google

blizu sv. Feliksa. Francuzi razdieliše Dalmaciju u četiri okružja, 17 poglavarstva i 25 obćina. Pod spljetsko okružje spadahu sljedeća poglavarstva: Spljet, Trogir, Sinj, Nerežišće i Hvar.

Koncem god. 1813 dodje Dalmacija opet pod Austriju. Glavnim gradom bi učinjen Zadar. Na mletačkom kongresu g. 1815. dobi austrijska oblast u Dalmaciji medjunarodnu potvrdu. Sljedeće godine bi učinjen Spljet glavnim gradom istoimenoga okružja. God. 1828 ukinu papa Lav XII bulom 30 kolovoza „Locum beati Petri“ za uviek nadbiskupiju spljetsku te ju podredi zadarskomu metropolitu. U isto doba bješe dokinute Trogirska i Makarska biskupija te pripojene spljetskoj biskupiji.

Digitized by Google

SPLJETSKI SPOMENICI

I. Dioklecianova polača

(Tab. IV—X.)

1. Povjestni podatci. 2. Obća razdioba polače; — kriptoportik — podzemne gradje — kule. 3. Vrata i vestibuli. 4. Unutrašnjost polače; starinski pločnik — gynaeceum — unutrnji vodovod. 5. Peristil. 6. Carske odaje stanovanja; prótiron — vestibul — unutrnji atrij — stanovi i dvorane za svečanosti — „Grotte". — 7. Dioklecijanov mausolej i dvorski hram. 8. Kupke. 9. Vodovod. 10. Važnost arhitektonskih oblika polače.

1. Povjestni podatci.

(Za povjest Spljeta prije Dioklecijana vidi str. 44 s.; o životu Dioklecijanovu vidi str. 26 s). Car Dioklecijan, za stalno porietlom iz okolice spljetske, a po svoj prilici iz Aspalatos-a, toliko bijaše zanešen za svojom otačbinom, da bijaše odlučio u blizini svoga rodnoga mjesta sagraditi polaču, gdje bi proveo stare dane života u miru i pokoju. Izabra jedan od najljepših i prirodnim krasotama najbogatijih položaja u Dalmaciji, okolicu veličajnu i zamamnu, župnu, te vodama obilnu. Htjelo se je pak onakova čovjeka, kao što je bio Dioklecijan, da u ovakoj okolici okupi za svoj užitak toliko razkošja, i da s druge strane uzmogne junački odreć se želje zu vladanjem.

Težko je naznačiti kada je Dioklecijan začeo ovu misao i kad naredio, da se izvrši. Predaja

Digitized by Google

samo kaže, da je on već druge godine svoga vladanja (286 po Kr.) naredio, da se sagradi polača za majku mu Diokleju, kojoj bi bio prepustio brigu vladanja nad Dalmacijom. Nu ta viest malo je vjerovatna, jer prvih godina svoga vladanja Dioklecijan bijaše mnogo zaposlen neredima, koji nastadoše na raznim tačkama prostranoga carstva, te ne mogaše se brinuti za mirnu i samotnu svoju polaču. I kasnije, kada radikalnim preustrojenjem države i vojske bijaše sasviem zaokupljen, težko da je mogao željkovati za tihim osamljenim živovanjem, pa s tog cienimo da je tek onda odredio sagraditi veličajnu polaču, kad je preustrojstvo države bilo dovršeno i dobro ustaljeno, kad je državni stroj počeo raditi na njegovo podpuno zadovoljstvo, te kada je napokon car očutio da se primiče vrieme, kad po odredbi svojoj, nakon dvadeset godina vladanja, moraše odstupiti (vidi str. 30).

Tko bijaše graditelj polače i odakle dodjoše klesari, ne znamo, i možda nećemo nikada saznati, osim da nam kakvo sretno odkriće razjasni tu stvar. Ipak sudeći po ornamentima, po obrisima korniža, po obliku babaka — što sve odaje više stil grčki nego li italo-rimski — te po kamenju na zidovima polače sa znakovima grčkih klesara, moralo bi se zaključiti, da su bili grčki graditelji, grčki klesari, Grci u obće svi, koji imahu glavni posao pri gradnji.

Polača mogućna cara, kao što bijaše Dioklecijan, ne mogaše biti sgrada bez znamenitosti; moraše ukupno podati sliku nečesa veličajna, te prikazati monumentalnu arhitekturu njegova doba. Suviše, pri podizanju tako znamenite sgrade moraše se na zemljištu današnjega Spljeta razviti osobita djelatnost gradjevna i umjetnička, te imati nekoga dojma na svu okolicu.

Digitized by Google

Sigurno je, da gradjenje tako ogromne sgrade moraše duže potrajati; nu uzme li se u obzir veliki broj robova, koji su doista tu radili i okolnost, da se je bilo svjestno da se za cara gradi, moguće da ipak radnja nije predugo trajala. Po svemu ovomu možemo držati, da je gradnja započela godine 300 po Kr. Za prvi svibnja god. 305 polača moraše biti dovršena i gotova za stanovanje, barem u znamenitijim svojim djelovima; jer toga dana, čim se je car odrekao bijaše odredio preseliti se u nju. Sigurno je takodjer, da god. 305 polača ne bijaše još posvema gotova. Kao što je poznato, Dioklecijan ne bijaše sasviem ostavio državne poslove za doba svoga počivanja; više puta pošao je u Panoniju, a god. 306 nalazimo ga gdje u Sirmiju osobno nadzire radnje za svoje hramove i kupke u Rimu (v. str. 30). Broj i veličajnost naručenih radja rek bi da su nadmašivala potrebe onih sgrada, jer dok *Passio sanctorum quattuor Coronatorum* govori o kipovima, odredjenim za ures tih sgrada, ne kaže nam ništa u koju svrhu bješe upotrebljene ostale klesarske radnje. Po tomu možemo suditi, da je Dioklecijan naručio takovih radja takodjer za svoju polaču u Spljetu, navlastito kipova, erotâ i stupova sa korintskim kapitelima, koje „Četiri sveta okrunjenika“ ne htjedoše da izrade, radi česa bješe zatvoreni u olovne skrinje i bačeni u Dunav.

Ako je dakle Dioklecijan još god. 306 trebao takovih radja za svoju polaču, nije moguće da je ona sasviem bila sgotovljena na 1. svibnja 305.

Car stanovaše u ovoj polači provadjajući život prost i samotan, sve do svoje smrti u proljeću god. 313, te — kako nam svjedoči sv. Jerolim u svom *Chronicon* — nakon apoteoze bi pokopan u mauzoleju, podignutu u toj istoj polači. Imaše uza se u polači mnogobrojnu tjelesnu stražu, veteranâ,

Digitized by Google

robova i robinja, odredjenih djelomice za njegovu osobnu stražu i službu, a djelomice zabavu. Dioklecijanova polača ne bijaše zabitno romantično boravište, već više nalično maloj ali bučnoj carskoj priestolnici, punoj mimâ i šaljivdžija, koji težko da su mogli svi stanovati u samoj polači; te lako da izvan perimetralnih zidova polače bijaše množtvo malih kućica, dašćara i malih dučanića. Sve to imaše kasnije izčeznuti sa lica zemlje pod udarcima varvara, koji opustosiše Dalmaciju; samo zidovi polače mogoše odoljeti i najžeščim navalama.

Nakon smrti Dioklecijanova sgrada priedje u vlastnost države. Sjajne i razkošne odaje s južne strane bješe sačuvane za pohode kakovih visokih osoba, sjeverni dio bje pretvoren u carsku suknaru, gdje su mnoge žene tkale odjeće za rimske vojnike. Od toga stana ženskih, ciela polača prozva se *gynaeceum*, t. j. stan ženskih; nadglednik suknare ubrajaše se medju glavnije činovnike iztočnog rimskog carstva i zvaše se *Procurator gynaecei Joviensis*, prošto Dioklecijan kao car bijaše si nadjenuo ime *Jovius* (v. str. 31) te tim pridjevom označivaše se i njegova palatinska legija (v. str. 31) i za stalno, nakon što bi apoteozovan, taj naslov priedje i na njegovu polaču i na njegov mausolej.

U Dioklecijanovoj polači, ili bar u kojem dielu iste, kadikod stanovaše koja ugledna osoba. Tako se u njoj nastani oko polovice petoga stoljeća vojvoda Marcelin, koji odvrgavši se god. 461 bizantinskomu caru Leonu I, bijaše osvojio Dalmaciju i proglasio se kraljem. I veliki razvladari ili članovi carskih rimskih obitelji, koji bivahu prognani, kroz peto stoljeće rado se povlačivahu u polaču Dioklecijanovu, kao što na pr. Placidija, Honorijeva sestra, zatočena u Solin god. 424. Stalno je pako, da je u ovoj polači stanovao i predpredzadnji zapadni rimski

Digitized by Google

car Glicerij, kadno ga njegov nasljednik Julij Nepos sbaci sa priestola. Glicerij, po svoj prilici rodjen u Solinu, nakon svojeg pada dade se posvetiti od pape Simplicija za nadbiskupa rodnoga grada. Kadno odmah zatim izgubi priestolje i Julij Nepos, svrgnut od Odoakra, potraži i on utočište u Solinu. Nadbiskup Gliceriji prividno ga dobrohotno dočeka, i odredi mu za stanovanje polaču Dioklecijanovu; nu pored sve bratske ljubavi što mu izkazivaše, potajice radijaše mu o glavi, tako da je i Julij Nepos god. 480 pao žrtvom potajnih spletaka proti njemu skovanih u istoj Dioklecijanovoj polači.

Sada Glicerij posvoji i svjetsku vlast u Dalmaciji, te u onoj obćenitoj smetnji usljed seobe naroda, zamisli, da osnuje nezavisno kraljestvo. Nu krv, što ju je bio prolio vapijaše osvetu, koja ga sbilja i dostiže, jer ga dvie Nepotove pristaše, Viktor i Ovida, umoriše u istoj Dioklecijanovoj polači. Odmah nakon toga Ovida se dade proglasiti kraljem Dalmacije; ali ni njemu ne posluži bolja sreća, jer jedva što je protekla godina dana, bi i i on pobjedjen i skončan od erulskoga kralja Odoakra. Koliko li dvorskih spletaka nije se zasnovalo i izvršilo u tihoj Dioklecijanovoj polači!

Nakon Odoakrove pobjede i Dalmacija dodje pod njegovu vlast, te njom upravljaše jedan prefekt. Nu do skora počeše strašne provale novih varvarskih naroda, Gota i Avara. Za ovih provala u šestom i sedmom stoljeću Dioklecijanova polača bijaše više puta osvojena i opljačkana. Kad joj se krov prosio opustješe odaje, te već u doba osvojenja Solina (626-39) više nitko u njoj ne stanovaše: bijaše napuštena i zaboravljena. Solinjani, pribjegavši na bližnje otoke, spomenuše se tek nakon nekoliko vremena ove polače, te odlučiše, da se u njoj sklonu i tu saviju novo gnjezdo, kao što smo već rekli u povjesti Spjeta (str. 48).

Digitized by Google

Digitized by Google

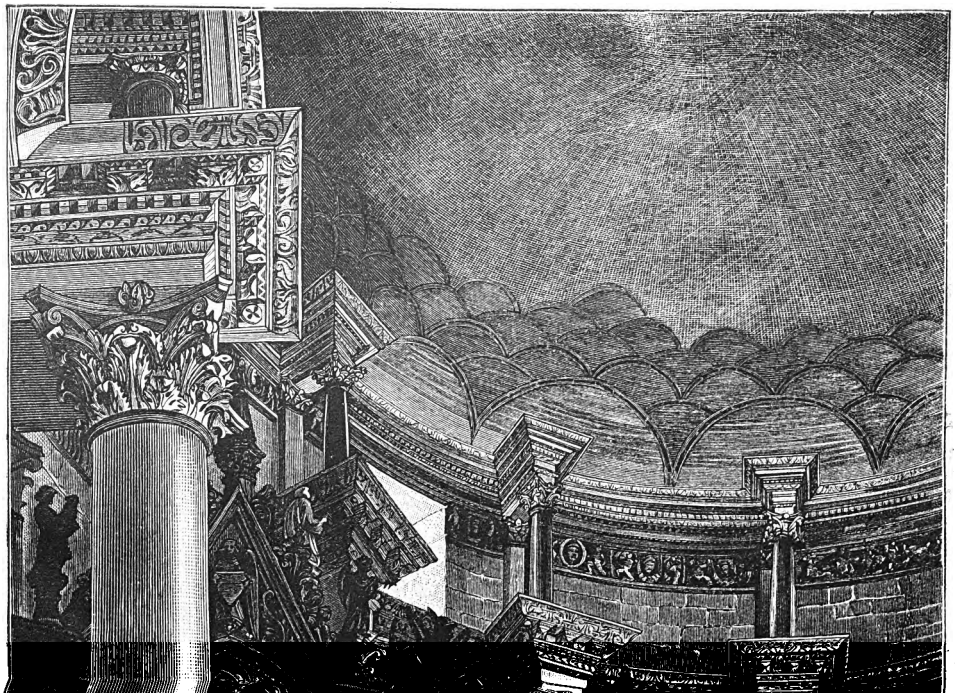

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Razorenju Solina zahvalni smo, što nam se je Dioklecijanova polača sačuvala u glavnim potezima i djelomice u poglavitoj nutrašnjoj razporedbi, jer se solinski bjegunci nastaniše u unutrnjem dielu. Od to doba rušenje i uzdržavanje ove polače ide uzpored; jer stanovnicima, koji se kano rôj pčela u nju skloniše, trebaše, da je uzdrže dielom čitavu za svoju sigurnost, a dielom moradoše ju rušiti, da dobiju što više prostora za nove sgrade u njoj. Svatko je htio du bude pod obranom jakih perimentralnih zidova, jer to bijaše najsigurnije utočište u cieloj okolici; tako se stadoše podizati u to doba i kasnije mnogobrojne kukavne kućarice, medju kojima se izplitaše ciela mreža tiesnih i vijugastih uličica. Perimetralni zidovi Dioklecijanove polače postadoše na taj način zidovi novoga grada.

Usljed toga mienjanja tekom više stotina godina, nije danas moguće sliediti u svim potankostima razorenje unutrašnjih dielova polače i razvoj novoga grada Spljeta u njoj; nu sigurno je, da su mnnogi dielovi morali propasti ovim polaganim rušenjem, dočim su se drugi djelovi sačuvali zato, što su sasviem ili djelomice zatvoreni u kućama. Za rana, još prije mletačkoga zaposjednuća, kada u nutrašnjosti zidova ne bijaše više prostora za nove sgrade, oćutila se potreba, da se gradi izvan zidova. Srećom, i više s razlogâ sigurnosti, ne bješe podpuno, nego djelomično porušeni zidovi, dapače naslonivši se na zid polače, tekom srednjega vieka, na zapadnoj strani podiže se novi i veći dio grada, *Burgus,* današnji *Novi grad.*

2. *Obće razporedjenje polače.*

Dioklecijanov polača-ljetnik u svojoj glavnoj razporedbi ne imaše ništa zajedničkoga sa poznatim carskim ljetnicima iz rimskog doba. U ovom ljetniku

Digitized by Google

ne bijaše — kao u glasovitim carskim ljetnicima u okolici Rima — skup raznovrstnih sgrada, koje sa veličanstvenim vrtovima i terasama, česmama i svakakvim razkošnim razporedjenjem sačinjavahu jednu cjelinu na čudnovat način skalupljenu, ogromna prostora, kao što na pr. Adrijanov ljetnik, u kojemu bijaše 10 klm. površine. Čini se nasuprot, da Dioklecijanov ljetnik ne bijaše samo ogromno boravište na mjestu ugodnu i obskrbljeno svakom potrebom, već da to bijaše takodjer stan siguran od svake vanjske zasjede, premda na tako osamljenu mjestu. S toga u ovoj sgradi nije bilo sadržano množtvo stanova, ni malih zaselaka razasutih po parku, već je ovo bila velika četverokutna sgrada, zatvorena od svih strana, i do potrebe sgodna za obranu.

Dioklecijanova polača bijaše upravo sjajna sgrada u pravom smislu rieči. S toga Konstantin Porfirogenet kaže, da je ta polača tako liepa i sjajna, da nikakav naris niti opis ne mogu njezine ljepote prikazati. Sam glasoviti povjestničar Gibbon ne vjerovaše narisima Adamovim, jer ne mogaše da pojmi, da tako veličajna sgrada može jošte obstojati u Spljetu. Površina polače iznosi 38·236 m².., na kojoj su danas u kućama, u crkvama, u dvorištima i plokatama 843 zemljištne čestice, pripadajuće 400 vlastnikâ.

Polača je u glavnim crtama na oblik utvrdjenoga rimskoga tabora, t. j. oblika ne sasvim pravilna četverokuta. Oblik tabora opasana jakim zidovima ovdje nam se valjda prvi put prikazuje u prilici utvrde ovako obzidane. Manja stranica ovog četverokuta okrenuta je (za čudo!) prama moru, te se vidi da je najznamenitija i najbolje urešena. Dvie duže stranice idu okomice na obalu morsku. Najduža je stranica zapadna, u kojoj imade 216 m., te je skoro za jedan metar duža od iztočne, u kojoj

Digitized by Google

nema nego 215·10 m. Stranica prama moru okrenuta, t. j. južna, duga je 179·48 m. a sjeverna 175·30 m.; prema tomu srednja dužina iznosi 215·55 m, te ciela površina 38·236. m². Perimetralni zidovi nisu svuda jednako visoki radi nejednakosti zemljišta, koje za doba gradnje ove polače bijaše na 9-10 m. nad površjem mora. Dan današnji zidovi na južnoj strani visoki su 23·5 m., a oni na sjevernoj strani samih 17 m.

Perimetralni mir sastoji se od dva i dva uzporedna zida, debela 0·44 m. sastavljena od velikih pravilno usječenih kamena, u suho spojenih bez cementa. Prostor, što je izmedju dvaju zidova iznosi 1.10 m. te je izpunjen nepravilnim kamenjem cementiranim; ukupna dakle debljina iznosi 2 m. U gornjoj polovici zida bijaše na svakoj strani po red prozora na dvostruki obluk, na 2 m. udaljen jedan od drugoga, svaki širok 2 m. a visok 3·50 m.; triem za šetnju, a valjda i za stražu, tekao je medju prozorima u okolo ciele palače.

Na južnoj strani sa strane od mora (Tabl. IV br. III; Tabl. VII) imade preko ciele dužine prizemlje visoko 6-7 m. i red od 50 polustupova dorskoga sloga. Polustupovi podržaju slomljeni arhitrav i svodoluke od stupa do stupa, tu vrstu arhitektonske kombinacije, koja se opaža kod rimskih teatara i anfiteatara. Na oba kraja ovoga triema, tik do krajnih kula opažaju se neki veliki otvori u obliku velikih vrata, podržani od stupova. Po mnenju prof. Hausera, ova strana predstavljaše u doba Dioklecijanovo **kriptoportik**, t. j. pokriven triem izgledom na more, gdje toli zimi koli ljeti bijaše veoma ugodno boravište i baš carsko šetalište u samoj polači. Ti svodovi danas zu zazidani, a u negdašnjem triemu danas je množtvo malih sobica. Srećom se mora držati, da množija malih kućica i dučanića

Digitized by Google

podignutih uz južni zid nisu pokrili velike presvodjene prozore. Mjesto ovih, u zidu kojim su zazidjani, otvoreni su danas prozori svake veličine, koji ne imajući nikakove simetrije, kvare cielo pročelje. Tako su isto naslonjene kuće i s nutranje strane staroga zida, nad kojim strše danas krovovi svakovrstni, dajući čudnovat obrub samom zidu.

Pošto je zemljište s morske strane mnogo niže nego li na sjevernoj strani, ne mogaše se doći u carske odaje nego redom stepenica. Da se popravi neravnost zemljišta bješe podignuto s morske strane mnogo jakih i čvrstih **podgradnja** na velikim svodovima sa učetvorenim krševima, u kojim je danas nabačeno mnogo sitnoga kamenja i ulomaka gradjevnog materijala: nekoje od tih arkada bješe pročišćene, te su danas tu skladišta, podrumi, zahodi itd.

Na četiri ugla polače podizaše se po jedna četverokutna **kula** bez ikakova uresa, sa stranicom od 12 m., te koja se dizaše 4 m. nad okolišnim zidom. Dvie kule s južne strane bijahu na četiri poda, a na svakomu podu, na trima slobodnim zidovima po dva prozora na obluk; dok dvie kule sa sjeverne strane bijahu za jedan pod niže, jer za toliko bijaše s te strane zemljište podignuto. Od ovih kula obstoje još tri, od kojih dvie su pretvorene u stanove. Od četvrte na južno-zapadnoj strani razabiru se tek vidljivi ostanci, a kaže se, da je propala god. 1550. Osim ovih kula bijahu takodjer na krajevima trojih vrata polače osmokutne kule, od kojih se vide samo slabi tragovi na iztočnima vratima. Po rekonstrukciji polače, što ju je Adam načinio, bijaše na zidovima još drugih kula izmedju onih na uglovima i na vratima. Misli se, da su te kule služile kao stražarnice za stražu polače.

U carske odaje (T. IV. br. II, III, IV), ulazilo se kroz troja vrata i kroz jedan prosti ulaz od

Digitized by Google

morske strane; po jedna vrata stojahu u sredini svake stranice četverokutnika. Po tomu se vidi, da je sgrada bila iznutra razdieljena od dviju ulica, koje se križahu i izlažahu na svaka pojedina vrata, te i tim davahu sliku utvrdjenoga rimskoga tabora.

3. *Vrata od polače.*

Glavna vrata, kroz koja se je iz Solina dolazilo u polaču bijahu sa sjeverne strane. Ta vrata u srednjem vieku zvahu se *porta Romae*, u novije doba *porta Aurea*. Prema tomu južna vrata nazivlju se *porta Aenea*, iztočna *porta Argentea*, u srednjem vieku *porta Nova*, a zapadna *porta Ferrea*. Tekom vremena voda je naplavila mnogo zemlje sa susjednog brežuljka Gripi te nasula zidine za kakovih 5 m. visine. Do god. 1830 bijaše se izpred *porta Aurea* naslagalo već toliko zemlje, da je vidiv bio samo tek gornji dio. Te godine ondašnji okružni poglavar D.r Burati odredi, da se odkloui ta zemlja i otvori prolazak kroz vrata. U tu svrhu dade prirediti koncerata i zabava, te sabranim novcem i naloživši javne radnje, na koje bijahu obvezani stanovnici Spljeta, razgrnu napokon tu zemlju i ruševine tih vrata, poruši kućarice u predvraću i sazida liepe i prostrane stube od tla praga vrata do ceste.

Porta Aurea, kako je sada otvorena (Tabl. VI), ima 4 m. visine, a širine 3·50 m.; arhitrav sastoji od 9 velikih rombičkih, zazubljenih krševa, koji se drže jedan drugoga, te su bogato urešeni. Povrh arhitrava otvoren je obluk, sa promjerom od 1·87 m., i on sastavljen od 19 krševa bogato urešenih. Sa dvie strane vrata nalazi se po jedan obli izdubak na svod, visok 3·10 m., širok 1·50 m.; a povrh obluka tri su druga izdubka, od kojih oni u sredini je četverouglast, dok su dva druga takodjer

Digitized by Google

obla te visoka 4·37 m., a široka 1·50 m. U ovim izdubcima prvotno bijahu po svoj prilici kipovi i jedan ili više monumentalnih nadpisa. kojim danas nema nikakova traga, jer bijahu razlupani još u petom stoljeću (v. na str. 48) te djelomice odnešeni od Mletčića, a djelomice upotrebljeni za gradjevni materijal. Još se je ipak nadati, da će se kopanjem naći kakov dragocjeni odlomak. Sa strane gornjih izdubaka i posred donjih dizahu se na bogato urešenim babcima mnogi mali stupići sa liepim kapitelima. Još Adam bijaše vidio i narisao tri ovakova stupića, koji danas mora da su u Mletcima. Gornji dio vrata bijaše, kako smo jur spomenuli, narešen redom malih svodova neposredno naslonjenih na zid. Vrhom zida bijaše obrub na krunište, kojega se još i danas vide ostanci.

Ovdje nailazimo za prvi put na elemenat za nas nov u arhitekturi rimskoj. U svojoj cjelini i u obćoj razporedbi, ova vrata daju nam utisak gradjevine, koja bi mogla pripadati toliko stilu rimskomu koliko romaničkomu. Arhitrav slomljem nalazi se u osam sgrada starijih od Dioklecijanove polače: u jednoj ruševini u Damasku, u purgatoriju Isidina hrama u Pompejima, u Pretoriju Phaene u Siriji iz doba Neronova, u jednoj sgradi Marka Aurelija, u Sunčevom hramu u Balbeku iz doba Antonina Pija, na novcima Klaudija, i na spomenicima Nicejskim iz prvog stoljeća po Kr. Na ovim spomenicima kadgodj nad slomljenim arhitravom nalazi se obluk nad vratima, nu kao podredjeni dio. Prvi put što taj obluk stoji kao neodvisan gradjevni elemenat, nu i ovaj put naslonjen na upravnom arhitravu podržanu od stupova, jest u Hadrijanovu vodovodu u Atenama, u gradskoj basilici Doklejskoj iz početka drugoga stoljeća, u jednom hramu u Korintu i u Mamartovu mausoleju u Termessu u Pisidiji, iz

Digitized by Google

polovice drugog stoljeća. Nu u Dioklecijanovim sgradama, a osobito u njegovoj polači, za prvi put vidi se, da je sam arhitrav na lûk, te služi kao neodvisan svod, oslanjajući se neposredno na kapitelima stupova. Lukovi *portae Aureae*, oslanjajući se neposredno na stupove — koja se je razporedba toliko upotrebljavala u srednjem vieku i u doba renesanse — bijaše stvar sasvim neobična u starije doba sve do konca trećega stoljeća, tako da je polača Dioklecijanova u Spljetu prvi primjer, u kojem se pokazuje ovaj gradjevni način, koji je više osebina srednjega vieka nego li staroga.

Porta ferrea, visoka 4.53 m. a široka 3.54 m. u cjelini istog je oblika kao i *Porta Aurea.* Arhitrav nad tima vratima i obluk povrh njega imadu istu ornamentiku kao prvašnja vrata; nu nema izdubaka, vitkih stupića i onaj red lukova, što se oslanjaju na ovim stupićima. Na ključu u sredini arhitrava bijaše s početka izklesana glava od bika u cielom relievu; nu u sedmom stoljeću, po svoj prilici u doba prvoga spljetskoga nadbiskupa Ivana Ravenjanina, ta glava bi izkresana i mjesto nje urezan križ sa dvie ružice u basrelievu sa grčkim siglama ΙC XC (Ἰησοῦς Χριστός). Tako na mjesto poganskog apotropaiona, komu se jošte vide tragovi, bi postavljen kršćanski pečat, koji se nalazi i na drugim mjestima u polači. U narisu ovih vrata, što ga je Adam učinio, opaža se sa desne strane obluka jedan izdubak, nu sva ta stranica sakrivena je danas jednom kućom, koju joj straga prislonilo. Takodjer opaža se u istom narisu sa lieve strane vrata po jedna osmokutna pobočna kula od koje vidi se i dandanas koji ostatak kod kuće, što joj je na ledjim, gdje je prodaja papira J. Pandže. Izmedju pragova ovih vrata, isto kao i na *Porta Aurea,* vide se okomite izdubine i prorez u arhi-

Digitized by Google

travu, kuda prolazaše težka *saracinesca* ukovana u željezu. Da budu vrata sigurnija kada ih se zatvaralo, bijaše iznutra debela preča, koja bijaše zadjevena kroz jednu rupicu na oblik srpa u desni prag.

Od iztočnih vrata, zvanih *Porta Argentea*, u srednjem vieku *Porta Nova*, ne opaža se danas drugo, nego li gdjekoji trag pobočne osmokutne kule. Po svoj prilicî ova vrata bješe razrušena za kakove obsade, te na njihovu mjestu bi podignut za cielu visinu perimetralnog zida, prosti zid bez ikakva uresa. Iznutra je prislonjena uz zid crkva Dušica. Mletčani kad kasnije probiše otvor kroz zid polače baš na mjestu, gdje se dizaše lieva pobočna kula, otvoriše nova jednostavna vrata, nad koja postaviše lava sv. Marka.

Porta Aenea ne bijaše nego mali presvodjeni ulaz, kroz koji možda prolazaše mali morski konao do u sredinu polače, te u koji izticaše vodovod. Kroz ovi konao lako da su ulazile brodice, kad bi se car htio provesti po moru; iz njega pak razgranjivahu se ogranci, koji su ga vezali s ostalim podzemnim gradjama u polači.

Kada se unidje u polaču kroz jedna od još obstojećih vrata, odmah se uljeze u neku vrst **vestibula**, slična malom četverokutnom dvorištu, kojemu su stranice velike 9. m., te po tomu površina toga vestibula iznosi 81 m². Za stalno ovaj prostor bijaše nekoč pokriven; te ga se može držati vrstom atrija. Prama sredini polače druga su vrata, na kojima su nekoč takodjer bile vratnice, te su u potrebi mogla služiti u drugom redu za obranu. Vestibul *portae Aureae* sav je odkriven, dočim u onom *portae Ferreae*, zvanom u srednjem vieku *Inter Ambas portas*, sa desne i lieve strane uličice, koja kroza nj prolazi, podižu se kućarice. U blizini *portae Argenteae* ne vide se nego slabi tragovi staroga vestibula.

Digitized by Google

4. *Unutrašnjost polače.*

Udjemo li u polaču kroz *porta Aurea* dodjemo u najgore sačuvani dio polače. Na dva mjesta samo sačuvani su tragovi lukova (Tabl. IV. br. VII, VIII). U ovom dielu polače solinski bjegunci sagradiše najprije svoje kuće upravo na nagomilanim starim ruševinama, a malo ih na starom pločniku polače, koji se nalazi u dubini od 0.85-1.50 m., te je sastavljen od kamenih ploča dugih 1.50-2.50 m. i širokih 0.60 m. Kad bi se mogle porušiti kasnije dogradnje i izčistiti ruševine, razpoznala bi se nutrašnja razporedba polače i dobro sačuvani njezini temelji, pa i ondje, gdje od uzmeta nije ništa sačuvano. Dosle o cielom sjevernom dielu polače možemo sa sigurnošću kazati jedino to, da ulica, koja ju je križala od sjevera po juga, dielila ju je u dva jednaka diela. Adam, koji je u svojim narisima rekonstruirao cielu polaču, drži, da s desne strane iste bijaše **gynaeceum**, t. j. **odjel za ženske**, koje tu tkahu i spravljahu odjeće za cara i njegov dvor, te bijahu pod osobnim nadzorom Diokleje, majke Dioklecijanove; dočim s lieve strane misli da bijahu stanovi za častnike, činovnike i mnogobrojne sluge. Prof. Hauser kaže, da je ciela rekonstrukcija po Adamu „djelo maštanije“, ne poričući u ostalom, da je ovaj lievi dio polače mogao biti odredjen za činovnike i za sluge.

Idući ovom vijugastom uličicom od *portae Aureae*, koja je na mjestima tako tiesna, da prolaznik jedva u njoj može od kuće do kuće razkriliti ruke, i prolazeć svedjer medju kućaricama u kojim je sačuvano malo šta starinskoga ili sredovječnoga, stiže se na slobodan prostor po prilici u sredini polače.

Od *portae Aureae*, a uviek izpod ravnine opisane ulice, tekao je **unutrašnji vodovod**, koji je

Digitized by Google

obilato obskrbljivao vodom cielu polaču. Prigodom radnja za novu kanalizaciju grada, bio je na više mjesta odkriven stari vodovod, te se je našlo da je širok od 0·60 m. do 0·80. m., a visok 1.00 m. do 1.50 m. Čudnovato, da se je u njemu našlo veoma mnogo ljudskih kostiju. Baš u sredini polače vodovod se je razgranjivao: jedan rukav išao je put jugo-iztoka, prolazeći mimo današnje stolne crkve, a drugi prema jugozapadnom kutu, prolazeći preko današnje *ulice sv. Ivana.*

5. *Peristil.*

Slobodni prostor u sredini polače prikazuje *arhikolonat* podpuno sačuvan, dug 28.30 m, širok 13.30 m. (V. Tab. IV. br. I, „Plokata sv. Dujma“, Tab. VIII). Ovaj prostor jest tako zvani **peristil.** Uzduž dviju dužih stranica reda se po šest stupova, visokih 5.25 m., od kojih su neki svi od jednog komada crvenog egipatskog granita, a neki od bielog mramora. Ti stupovi okrunjeni su veoma liepim korintskim kapitelima, na kojima se naslanjaju jaki lukovi od bieloga vapnenca. Kao što smo vidjeli na *porta Aurea* tako i ovdje lukovi nisu naslonjeni na arhitravu, kao što je obćenito kod starinskih gradjevina. već se neposredno dižu sa kapitela (vidi str. 70).

6. *Carske odaje.*

Peristil zatvoren je s južne strane u svu širinu od unutrašnjeg pročelja **carskih odaja**, koji je urešen **prótirom** (T. VIII), kroz koji se ulazi u najljepši dio polače. Danas liepe razdvojene stube vode k ovome prótiru, odnosno k vestibulu.

Sam prótiron urešen je četirima stupovima od crljenog granita, o sebi stojećima, koji su medju sobom spojeni kasnijim gradjevinama. Na stupovima

Digitized by Google

počiva arhitrav, koji se u srednjem medjustupovlju lomi na luk, a na ovom luku diže se u svoj dužini zabat pročelja od bieloga kamena, koji je danas sasviem pocrnio. Visoko medju dvama srednjim stupovima uzidana je spomen-ploča na uspomenu dolazka u Spljet cara Frane I. godine 1818.

U **vestibul** u pravom smislu rieči, koji se obično nazivlje „Rotonda“ (T. IV, br. II; T. IX) dolazi se kroz veoma liepa bogato urešena vrata, koja se nalaze na pravcu, što ide od *portae Aureae* do *portae Aeneae*. Ovaj vestibul je obla sgrada na kubu, od 12 m. u promjeru i 17 m. u visinu od poda do podnice kube. Ova kuba, u koju sigurno ne dopiraše svjetlost s visine, i Rotonda od sitnog su kamena i od opeke; nu mora se držati, da su nekoć bile obljepljene mramornim pločama. U zidu vestibula udubljena su četiri polukružna izdubka, u kojim bez sumlje stajahu kipovi ili posude; a nad njima je nekoliko prozora na obluk. Sada se ova Rotonda prikazuje kao prava ruševina, dapače i u njoj je uzidana jedna kućarica.

Iz ovoga oblog vestibula ulazaše se kroz jedna druga vrata najprije u jedan **unutrašnji atrij**, zvan u srednjem vieku *Synagoga*, a odatle u **odaje za stanovanje i dvorane za svečanosti.** Nu ovdje je nemoguće svako daljno iztraživanje o unutrašnjoj razporedbi ovoga diela polače, radi samostana sv. Klare, sada zapuštena, koji bijaše sagradjen tu izmedju vestibula i južnoga pročelja polače, te u zidovima kojega vide se mnogi starinski tragovi. Jedino straga u zidu samostana, nedaleko od kriptoportika polače vide se jedna vrata u istom pravcu sa protirom, koja oblikom svojim odgovaraju onima, što iz vestibula vode u odaje carske.

Ove tri krasne sgrade, peristil, protiron i vestibul, što se jedna do druge redahu, dokazom su

Digitized by Google

nam, da ni carski stan, koji bijaše iza njih, ne moraše ni u ljepoti ni u veličajnosti zaostajati za ovim prednjim gradjevinama. I bez potanjeg iztraživanja, koje bi u ostalom i nemoguće bilo, sam pogled na južno pročelje polače kaže putniku, koji s mora dolazi u Spljet, da je Dioklecijan htio, da se južni dio polače iztiče nad ine dielove. Po svemu dakle možemo suditi, da privatni Dioklecijanov stan i dvorane za svečanosti bijahu u ovom južnom dielu, koji je očito najljepši u cieloj polači.

Izmedju razdvojenih stuba, kojima se uzlazi na prótiron, imadu danas još jedne stube, koje salaze u jedan prolaz ili presvodjeni hodnik, uzak i nešto strm, koji nas vodi na južna vrata *porta Aenea*. Ovaj prolaz, zvan danas **Grotte**, presvodjen je skoro u cieloj svojoj dužini. Ovaj djelomice porušeni prolaz prikazuje nam ono što se dan današnji još vidi od podzemnih prostorija, koje smo već opisali (na str. 68), i koje se prostiru cielim južnim dielom polače.

7. *Mausolej i Dvorski hram.*

Povratimo se u peristil. Sa zapadne i iztočne strane ovoga stupovlja dva su otvorena dvorišta odakle se kroz stupovlje mogu vidjeti razni odjeli polače. Dioklecijanov arhitekt, za stalno dogovorno s carem, znao je uljepšati ove vidike, stvorivši dva spomenika u dvama dvorištima uzporednima sa peristilom, biva odmah izpod carskih prozora sa sjeverne strane, **Mausolej** na iztoku peristila (T. IV. br. V) i **Dvorski hram** na zapadu (T. IV. br. VI). Obe ove sgrade postavljene su u okomitoj osi peristila, prema komu su okrenute glavnim pročeljem, na način da sa stanovite tačke u peristilu pred licem ostajaše vestibul, s lieve Mausolej, e desne Dvorski hram. I Mausolej i Dvorski hram sagra-

Digitized by Google

djeni su na umjetnim podijima od ogromnih četverouglastih kamena.

Ob ovima dvama spomenicima i o drugim, koji tekom vremena bješe uz njih sazidani, bavit ćemo se potanje u sljedećem poglavlju (na str. 83).

8. *Kupke* („Dioklecijanove peći“).

Izmedju starinâ, nalazećih se u obsegu polače, možemo brojiti ruševine **kupkâ** sa podzemnim prostorijama (Tab. IV. br. IV), koje se u srednjem vieku nazivaše *Maceriae*, a u novije doba *Došut*. Ove ruševine nahode se u jugozapadnom kutu polače, te se do tog mjesta dolazi mimo *Trga Voća* uz nekoliko stuba u ulicu *Došut*, odakle se odmah zakreće na desno. Ovdje se vidi jedna ruševina, u kojoj ima ponara i porušenih kuba. Za kasnije stanovnike jedna od ovih ponara služaše za kuću; drugi smjestiše u drugoj ponari peć, dok se nije prosio svod; pak tako svi ovi presvodjeni prostori nazivlju se danas u Spljetu „Dioklecijanove peći“.

9. *Vodovod za polaču.*

Ne bi bio podpun opis Dioklecijanove polače i svega što njoj pripada, kad se ne bi spomenuo carski vodovod. Poznato je, da su praktični Rimljani nastojali imati dobre vode, gdje bi se god nastanili, tim više ovdje, u carskoj polači, gdje bijaše kupakâ i vrtova. Nu ne budući u neposrednoj blizini polače dovoljno pitke vode, Dioklecijan morade sagraditi osobiti vodovod. Voda bi dovedena s izvora solinske rieke *(Jader)*, na zapadnom obronku Mosora u jugoiztok Klisa, sa visine od 33 m. iz daljine od 9 klm. (V. Tab. I. „Acquaeductus“). Prvi dio ovog vodovoda ide obronkom brda zvanog *Moravice*, te je usječen u živcu kamenu u dubini od 12 m. Malo podalje od izvora, i baš na 3·300

Digitized by Google

m., vodovod morade proći malom uvalom. Ovdje 13 četverouglastih stuboka, širokih 2 m. i visokih najviše 16·50 m., sagradjenih od jakih krševa od vapnenca, podržavaše 25 lukova u dužini od 180 m Prešavši ovu uvalu, vodovod je ulazio u konao sličan tunelu, dug 1·500 klm. i od prilike u dubini od 20 m. pod zemljom. Na kraju ovoga konala, gdje se jednom mislilo da svršava vodovod, bili su prije popravka istoga, kamene stepenice. Vodovod je morao, osim spomenute uvale, preći još drugih šest dolinica, od kojih je najveća ona u *Dujmovači*, na iztok crkvici sv. Dujma, koja je na trećem dielu puta od Spljeta do Solina, duga za kakovih 160 m. i preko koje su bila 22 luka. Ciela gradnja bila je od četverouglastih bielih krševa; konao, kojim je tekla voda, od manjeg kamenja, sljepljena cementom, koji se je još sasviem dobro sačuvao, a bile su mu obljepljene i nutrašnje stranice. Prerez konala, presvodjena s gornje i s donje strane, mjeri u visinu 1·60 m. a u širinu 0·75 m., po čemu ima zjalo obilatog četvornog metra. Vodovod je imao osim toga gdje i gdje na gornjem svodu četverokutne otvore, koji, misli se, da nisu služili samo za odušivanje i prolaz zraka, već takodjer za crpanje vode i natapanje polja.

Prije nego se je god. 1878-79 počelo popravljati ovi vodovod, bijaše iztražen u glavnim djelovima, te su izradjeni narisi, koji bješe poslani c. k. središnjemu povjerenstvu za stare spomenike u Beču.

Spon i Wheler zabilježiše čudnovatu priču ob ovom vodovodu, koju su, kako oni kažu, čuli u Spljetu, i koja se odnosi na svrhu, za koju tobože bijaše sagradjen ovi vodovod. Ta priča kaže: „Caru Dioklecijanu toliko bijahu drage solinske pastrve, da je — bojeći se, da mu ih nebi ponestalo — dao dovesti

Digitized by Google

u svoju polaču jedan „potočić“, da uzmogne u posebnom ribnjaku uzgajati te tečne ribe“. Ova priča mogla je nastati samo u doba mletačkog gospodstva, kad se ne osjećaše tolika potreba vode, ovog neobhodno potrebnog elementa čovječanstvu. U samima Mletcima ne bijaše nikakva vodovoda, te naravski da ga nisu imali ni gradovi, s kojima su oni vladali. Dosta je žalostno bilo, vidjeti kako se prije popravka vodovoda, na kolima prenosi voda iz Solina u Spljet!

10. Važnost arhitektonskih oblika polače.

Pošto smo razgledali polaču u njezinoj razporedbi, vidimo ju sada u cjelini, obzirom na njezinu monumentalnu vriednost.

Promatrajući iz bližega oblike ove sgrade, moramo opaziti, da su veoma razne prilike utjecale na njezinu gradnju. Uz podpunu jedinstvenost gradjevnih i uresnih oblika, imade u dekoraciji ove polače savršenost, koja se imade pripisati uplivu opadajuće umjetnosti grčke i iztočne. U arhitekturi polače — kaže prof. Hauser — vide se oblici iz doba propadanja umjetnosti, koji se morahu opažati i u ovoj polači, kao što i u svakoj gradjevini iz onoga vremena u Rimu. Nu krivo bi radio tko bi radi toga prezirao ovu veoma zanimivu sgradu. Svojim oblicima i svojom tehnikom ova sgrada zauzimlje znamenito mjesto u povjesti arhitekture i izpunja veliku prazninu u nizu sačuvanih nam spomenika. Žalibože riedke su bogato urešene gradjevine iz konca trećega i početka četvrtog stoljeća, te su kao na pr. Dioklecijanove *thermae* u Rimu, radje opanašanje prijašnjih sgrada, koje bijahu odredjene za istu svrhu. Nasuprot polača Dioklecijanova jest spomenik, koji se ima držati kao zadnji stadij rimske arhitekture, iz kojega se je prešlo u stari krš-

Digitized by Google

čanski i u romanički stil. Polača Dioklecijanova — budi dozvoljena ova prispodoba — stoji izmedju stila rimskoga i stila kršćanskoga, kao što sgrade iz doba Diadohâ stoje medju stilom grčkim i rimskim. I jedan i drugi stil pruža nam razjašnjenja u arhitekturi odnosnih kasnijih doba; pa i ako se znamenitošću ne podižu do ideala grčkih i rimskih, ipak su vriedni da ih se uzme u obzir, jer u njima se jošte vidi takova ljepota i veličajnost, kakove poslie toga doba više ne bijaše.

Način kojim su stupovi kombinirani sa oblucima, dokazuje da je ovi spomenik nastao pri osvitu srednjega vieka. Kombinacija obluka sa stupovljem bila je uvjek do onda tako udešena, da ovo sa svojim položitim arhitravima izgledaše kao neki okvir obluka, kako se opaža u rimskim teatrima, anfiteatrima i slavolucima; u ovomu dekorativnom poredanju obluk nije nikad bio naslonjen neposredno na stupu, nego je ovaj zadnji sa svojim arhitravima bio smatran kao neki izvanjski pridodatak uzmetu sgrade. Ova razporedba položitih arhitrava, postavljenih neposredno na stupovima, spojena sa nadstupovljem na lûk, davaše još više uresa arhitekturi one dobe.

Na pragu Iztoka, u doba najljuće borbe poganskoga carstva sa kršćanstvom, sada već mogućim, bi podignuta jedna od najogromnijih sgrada, koja moraše svojim primjerom djelovati na kasnija vremena. U ovoj gradjevini bijaše klica, iz koje se sve više imahu razvijati novi oblici, iz koje dapače niknu kasniji preokret, koji se je mogao tek onda dovršiti, kada je bio učinjen već prvi korak, koji sa svoje strane moraše učiniti, da prestane ono slobodno spajanje gradnje i dekoracije, i oblicima dati novog života i novog značenja. Ovaj korak pričinja nam se silovitim, te i u ovom obziru veoma sgodno

Digitized by Google

1a.

1b.

2a.

2b.

3a.

3b.

6

5

4a.

4b.

7

Starokršćanski kimeliji u riznici Spljetske Stolne Crkve. — Cimelii antichi cristiani nel tesoro del Duomo di Spalato.

Digitized by Google

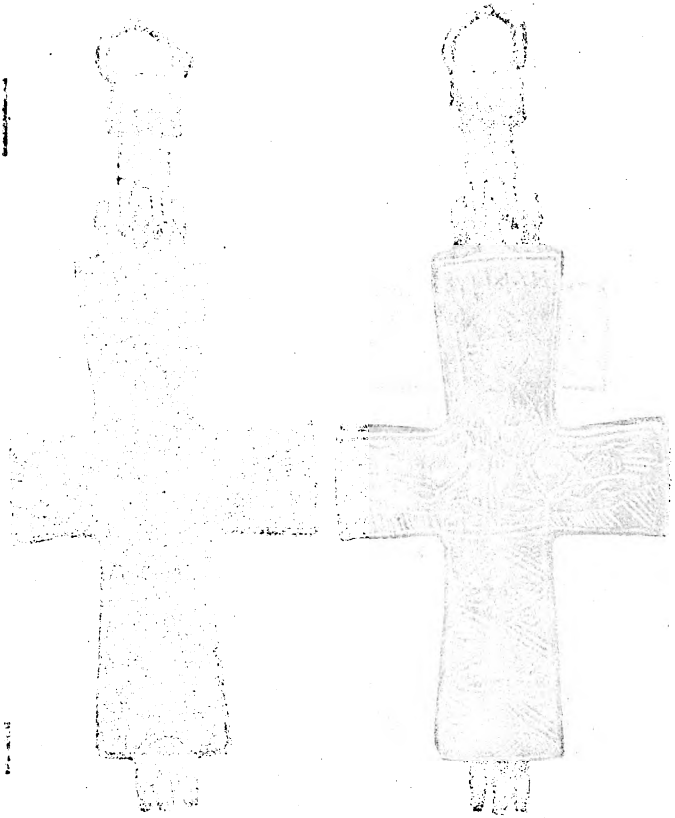

Digitized by Google

Spljet bijaše pozvan da udari novi pravac, kojemu se kroz vjekove moraše podvrgnuti arhitektura kasnijih doba.

Jackson opaža: Dioklecijanova polača bilježi doba, u koje umiraše stara umjetnost, a iz njezina groba moraše uskrsnuti nova. U Spljetu opažamo jedan od prvih koraka, što ih je učinila ta nova arhitektura, koji je pako otvorio pravac, u komu se morahu razviti novi slogovi u Evropi. Tko proučava starinsku i noviju umjetnost, ne može i ne smije mimoići ovaj spomenik i potanko ga ne proučiti. Bez Dioklecijanove polače ne bismo razumjeli odnošaja izmedju starokršćanske arhitekture i arhitekture rimske zadnjih vremena, niti bismo mogli protumačiti arhitektonska načela u kršćanskim bazilikama, navlastito glede onih redova na lukove u kršćanskim bazilikama, koji su tako obilno upotrebljeni za odieljenje pojedinih brodova bazilike.

Eto dakle kako je Dioklecijanova polača bila koljevka kasnije arhitekture u Evropi. Oni, koji za prvi put pokazaše, da se može obluk podignuti na stupovima, učiniše najvažniji korak, odkada se je počeo upotrebljavati luk. Kad bi se jednom dokazalo, da je ova novost bila uvedena od drugih ljudi i u drugo doba, Spljet i Dioklecijan doista bi u tomu izgubili prvenstvo, nu ipak važnost ove stvari ostala bi ipak jednaka u povjesti arhitekture. Nu koliko je nama poznato sve sgrade na stupove i obluke po uzoru su peristila ove naše polače, koja je u ovom obziru važnija, nego li neke stare crkve u Rimu, u Raveni i kojem mu drago drugom gradu.

Ova polača ostaje uzorom gradjevne umjetnosti u Dalmaciji, takodjer i za kasnija vremena. Na cielom zemljištu izmedju Skadra i Akvileje, poče se pojavljivati obli luk, koji počiva na stu-

Digitized by Google

povima, dočim oštri luk sa svim svojim pripadnostima, tek se pojavljuje gdje i gdje, kao nešto tudjega, te nikada se ne uzmože podpunoma razviti.

Romanski stil, naravni baštinik rimskoga, razvijaše se na plodnom zemljištu u Dalmaciji od trećega do šestnaestoga stoljeća, zato mu možemo kazati da je urodjeni stil ove zemlje. Gotički stil, tudj u Dalmaciji, bi ovamo prenešen iz Mletaka, te ne dodje nikada do znamenitosti. Nakon toga dodje renesansa, koja držeći se starinskoga stila nadopuni oblike arhitektonske stila gotičkoga.

Najbolji dokaz za ono što smo kazali, daje nam zvonik sv. Dujma, oblici kojega su bez dvojbe oponašani po peristilu, sljedeći predaju da za prvim korakom sliede ostali. Zato se ne moramo čuditi, što ova dva spomenika, koja su razmakom vremena toliko odieljena, u svojim oblicima toliko se slažu. Romanski stil uzdržao se je u Dalmaciji sve dokle, promjenivši forme, nije se preobrazio u talijansku renesansu. Nu ova dva oblika imadu jednu dodirnu tačku: jer u renesansi očito se opaža simpatija i nagnuće stilu romanskomu. Veliki spljetski spomenik bijaše uzorom kasnijim gradjevinama u Dubrovniku, Trogiru, Zadru, Rabu, Poreču i Trstu i donapokon gradjevinama u Šibeniku, podignutim u petnaestom i šestnaestom stoljeću. Jedino u doba izmedju sedmoga i jedanaestoga stoljeća ovaj stil nije se sliedio, ili barem nam nisu sačuvani spomenici iz toga doba.

Digitized by Google

II. Stolna Crkva i Krstionica.

(Tab. IV, V, X, XI, XII).

1. Opis stolne crkve, njegda Mausoleja Dioklecijanova; tloris — prerez — podium — kripta — cella — peripter — prostasis — dvie sfinkse — unutrašnjost celle — prvotni pod — kuba i krov celle — basreliev na parti — sgrada kao grobni spomenik — povjestni podatci. 2. Preinačivanje mausoleja; pretvorenje istoga u stolnu crkvu — južna vrata — kamenica za blagoslovljenu vodu — peripter pretvoren u groblje — glavna vrata — propovjedaonica — dva pobočna oltara — današnji pod — drvene galerije — kor — riznica — kapela sv. Dujma. 3. Najnovije popravljenje. 4. Sjedala i slike u koru — novije preinake. 5. Arhiv i riznica: rukopisi — liturgični predmeti. 6. Spomenici u peripteru i u kripti; nadgrobni spomenik — anepigrafični sarkofag — sarkofag priora Petra Dujma — Franke de Judicibus — anepigrafični sarkofag — oltar sv. Lucije. 7. Zvonik: njegov položaj — sredovječni i rimski spomenici u njemu uzidani — povjestni podatci — propadanje — novo popravljenje. 8. Krstionica: oblik — povjestni podatci — prvobitno odredjenje — poznije preinačivanje; — nadpisi — sarkofag Selembrija i Meleagra — Krstionica — novi oltar — sarkofazi nadbiskupâ Ivana Ravenjanina i Lovre, i kćeri Bele IV. Popravljenje. 9. Zaključak.

1. Opis Stolne Crkve, njegda Dioklecijanova mausoleja.

Obćenito o položaju stolne crkve govorilo se već na str. 76. Široke stepenice od 22 praga, nad kojima se ponosito diže veličanstven svod, koji uzdrži zvonik, te je i istodobno krasnim predvorjem stolnoj crkvi, vode nas na glavna vrata hrama (Tab. IV. br. V).

Prvobitni tloris ove glavne sgrade u Dioklecijanovoj polači sastojaše od okrugle *celle*, koja je izvanka osmokutna oblika, sa svakom stranicom od 8 m., a iznutra oblika okrugla; izvanka idjaše red stupova u okrug koncentrično sa cellom, tako zvani *peripter*, a na ulazu tako zvana *prostasis* bijaše triem urešen sa dva reda stupova, u svakom od

Digitized by Google

kojih bijahu po četiri stupa. Ovaj tloris identičan je sa onim mausoleja Romula, sina Maksencijeva, Galijena, sv. Jelene („Tor Pignattara") i „Tor degli schiavi" u Rimu, a veoma priličan onom mausoleja sv. Kostance u Rimu i onom Teodorikova mausoleja u Raveni. Uzmet sgrade je na dva boja: **podnožje** *(podium)* i **gornja sgrada.** U podnožju udubena je **kripta**, zatvorena u okolo ogromnim zidovima, na kojim pak počiva cieli gornji dio sgrade, te služi samo sa statičkog gledišta za podržanje iste. Ulaz u ovu kriptu nalazi se s južne strane. Na nizkim unutrašnjim zidovima diže se truhlo od opeke, bez ikakova otvora za svjetlost. U unutrašnjem zidu bijaše nekoč 8 izdubaka, koji bješe zazidani, pošto u njih bješe pokopane kosti umrlih od kuge. Sudeći po razporedbi i po razvoju unutarnje prostorije, težko da je ovaj prostor s početka bio odredjen za koju stanovitu svrhu, budući podredjen razporedbi ciele sgrade. Neki misle da je ovaj podzemni prostor bio Dioklecijanovom grobnicom, nu to ne može da bude, jer u kripti nema nikakova uresa. U doba kršćansko stvorila se predaja, da su ovo bile tamnice za mučenike, te da one kosti što su zazidane moraju biti kosti mučenika. Za ovo vjerovanje znao je već car Kostantin Porfiregenet, a to znači da se je već tada ova kripta stavljala u savez sa progonom kršćana pod Dioklecijanom.

Cella mausoleja diže se na podnožju visoku 3.50 m. (T. V.), bez kojega ne bijaše nijedna rimska sgrada, koja moraše biti odieljena od nesvetih stvari, koje ju okruživahu. Na podnožju dižu se jaki zidovi debeli 3 m., sazidani pašesteracima od bielog vapnenca, danas pocrnjela, koji bijahu cementom spojeni medju sobom. Cieli glavni zid bijaše od veoma tvrdog kamena iz Trogira i s otoka Brača. Visina sgrade od podijuma do krova iznosi

Digitized by Google

19 m.; a ujedno s krovom, kasnije popravljenim 25 m. Sve u okolo ove glavne podnice ide **peripter**, to jest triem sa 25 preliepih stupova sa korintskim kapitelima i pokriven velikim kamenim polačama iznutra izradjenim na četverouglaste izdubke sa ružicama. Ti stupovi, od kojih osam ih je premješteno sa prvašnjeg njihova položaja i uzidano u zvonik, dok su drugi uzidani u kapelama i u sakristiji, bijahu većim dielom od izgladjenog granita, drugi pako od mramora i kanelirani, a svi od jednog komada, visoki 6 m., promjera 0·60 m. Na ovim stupovima bijahu naslonjeni, a i danas su djelomice, arhitravi i već spomenute kamene ploče, naslanjajuć se s jedne strane na arhitrave a s druge na zidove *celle*. Po Adamu bijahu sve u okolo ovoga triema kipovi božanstva po kutovima i na stupovima. Nu to je prieporno, jerbo malo poviše mjesta, na koje se naslanjahu kamene ploče i okolo perimetralnog zida opažaju se male četverouglaste udubine, na koje se po svoj prilici oslanjaše kosi krov za otok vode, koji pako donjim svojim krajem naslanjaše se na rub ploča; s toga okolo ciele sgrade bio je žljeb za vodu.

Sudeći po arhitravu na lievu stranu ulaza, koji je prekinut u pravcu zvonika, sigurno je, da je jedan triem vodio iz peristila k vratima mausoleja, baš ondje gje je danas zvonik. Ova **prostasis**, koja danas ne obstoji, mora da je počivala na stupovima na kojim bijaše trokutno pročelje sa oblukom u sredini. Nasuprot dva stupa, što se nalaze blizu vrata i koja pripadahu iztočnom dielu periptera mausoleja, bijahu kasnije podignuta da drže onu terasu što je medju mausolejom i zvonikom.

Da uresi prostasu svoga mausoleja car Dioklecijan bijaše dao prenieti iz Egipta die **sfinkse**, koje pak dade postavit na dva kraja stepenicâ pred

Digitized by Google

prostasom. Ove sfinkse bješe pak maknute sa njihova prvobitnog položaja, kadno se je počeo graditi zvonik početkom trinaestoga stoljeća, te jedna stoji i danas nedaleko od svoga prvotnog mjesta na novijem podgradku, dok se druga čuva u drugoj dvorani prvoga odjela arheologičkoga muzeja br. 8 B. Prva izdjelana od komada sienitskog granita duga je 2·50 m., te na prednjem dielu tiela mjesto životinjskih uda imade dvie pružene ruke, medju kojima drži jedan podstavak stupa. Pukotina posred tiela joj nastala je, kako se pripovieda, kadno od groma udarena, padoše i na nju se strovališe dva gornja poda zvonika. Na njoj se hieroglifâ ne opaža, već ako se pomno motri, opaža se sve okolo plinta jedva vidljivih likova, koji — kako se čini — prikazuju narod odveden u robstvo. Nasuprot druga sfinksa, koja se već od 1875 čuva u muzeju imade hieroglifa i na prsima i po plintu. Izdjelana je od drobnjaka (breccia) sa žicama od ledečastoga vapnenca slična mramoru. Glava ove sfinkse, odkinuta ne zna se ni kada ni kako, sada je uzidana u kući br. 81 u Starom gradu, vlastitosti baštinika pok. Nikole Gotovca. Po nadpisu što je na prsima ove sfinkse sudi se da je iz dobe Amenophta (Amenhotep), trećega egipatskoga kralja. Ovaj kralj (zvan od grčkih pisaca Memnon) bijaše deveti IX.e dinastije i bijaše došao na priestolje god. 1500 pr. Kr. Nadpis dobro sačuvan sadržan je u dva okomita redka, to kaže: „Dobri bog Raneb-mat (t. j. gospodar istine: to je predimak Amenophisa III) podjelitelj je života, izabranik Amon-Ra, gospodar priestolâ, gospodar neba“. Na prednjem dielu podnice pisano je: „Ra-neb-mat, štovanje svih plemenitih živućih bića; Amenhotep, vladar Tebâ (Amenophta, Amenophis), štovanje svih plemenitih ljudi, što živu.“ Zadnji redak ovog nadpisa

Digitized by Google

u četiri vrste težko se danas čita, nu bijaše popunjen po narisu Adamovu na Tabl. LX. Pokvaren je takodjer i nadpis na strani podnice, nu popunjen po tablicama Adamovim glasi: „Dobri bog, brdo od zlata, pred čijim vidom ljudima se sviest muti. Veliki, život Ra-a, djelitelj svjetlosti obiema zemljama, (Egipta) sa njegovim ljepotama“. S lieve strane pisano je: „Dobri bog, koji pokazuje svoje lice kao Optah, onaj koji je mudar kao gospodar Hermopolisa (t. j. Thot), veliki (gospodar) mnogobrojnih i divnih spomenika, kakovih prije njega ne bješe podignuto; sin sunca, Amenophis, vladar Tebe, gospodar svih zemalja, koji podjeljuje život, obstanak i sreću, kao Ra“.

Uresi na pragovima na **glavnima vratima** prikazuju glave životinja, medju kojim se prepliće lišće loze; radnja je dobra i fino izvedena, nu stila različna od svih rimskih uresa, kakova se više ne nalazi u spomenicima spljetskim.

Veoma liepa i veličanstvena je **unutrašnjost celle** mausoleja (T. X). Obći utisak, kojim djeluje na posjetitelja, može se reći da je za pravo veličanstven. Ne znaš da li ćeš se više diviti plemenitosti oblikâ i sudaranju razmjerja, ili simetriji pojedinih dielova i točnoj izradbi uresa. Naravski uslied kasnijih promjena i pridodataka cjelina se prikazuje pretrpanom i štošta smeta oku posjetioca.

Nutrašnji okrugli prostor ima 13.50 m. promjera i 21.50 m. visine. Sliedeći poznati slog rimski, stupovi i izdubci sastavljaju cieli organizam. Četiri okrugla i četverokutna izdubka, (ujedno sa onim gdje su vrata, usječena su duboko u deblinu zida; izmedju ovih izdubaka i od zida po prilici daleko 0·56 m. diže se osam velikih korintskih stupova, sa slomljenom trabeacijom u visini 9.06 m. Povrh

Digitized by Google

ovih diže se drugi red manjih stupova, sa odnosnom trabeacijom, visokih 4·85 m., koji dosižu sve do podnice kube; tako da visina obaju redova iznosi 13·91 m. Arhitravi ne idu od stupa do stupa; već proviruju osamljeni povrh korintskih stupova te se sastavljaju sa arhitravom zida. Trupovi stupova prvoga reda su od egipatskoga granita; oni drugoga reda takodjer od granita, osim četiriju od porfida; a svi od jednog komada. Ovaj nutarnji razpored stupova sasvim je u skladu sa razporedom vanjskih stupova. **Prvobitni pod**, što stoji izpod današnjega pločnika 0·18 m., bijaše *pavimentum sectile*, sastavljen od mramornih trokutnih i četverokutnih ploča u dvie boje.

Sa suprotne dvie strane gornjeg reda stupova, vide se dvie ponare u zidu, u obliku *izdubka*, što jednom, po načinu proročista, odražavahu ljudski glas. Govori li se, na priliku, polagano u jednom od tih izdubaka, čuti će čeljade, što šaplje u suprotnom. Pomnjivim izpitivanjem, pronaći će se u gornjem dielu izdubka jedna uzka pukotina, po kojoj sudeći čini se, da je kuba na tom mjestu prazna, te da je tu glas bivao ne samo odražen put suprotne udubine, već i jekom ojačan.

Osobito je znamenito i to, da nam je **kuba** sačuvana u cielini već od Dioklecijanova doba. Ona je podpuno zatvorena i prikazuje nam sasviem osobiti svoj način gradnje, i takav, kakav se ne opaža pri nikakvoj drugoj preostaloj rimskoj sgradi. Sagradjena je od domaćih opeka, što nose biljeg *Dalmati*, koje su naslagane na male lukove, poredane pak jedan povrh drugoga kao lepeza. Ne bi neumjestna bila pomisao, da je isprva *cella* bila bez **krova**, te da je kuba služila ujedno i kao krov, kako što se opaža u svim rimskim sgradama. Sigurno **cviet** od bieloga kamena, što počiva na četiri životinje,

Digitized by Google

na vrh kube, da je prvobitni ključ kube; on je i jedan od riedkih poznatih nam takih starih primjeraka.

Pod trabeacijom drugog reda stupova, proteže se sve naokolo **parta** urešena basrelievom. Naris je sasviem liepo uredjen, ali izradba ne bi dotjerana. Bolje rekuć, bi izostavljeno zadnje ugladjenje i potanje izvršenje, za cielo u namjeri, da se bolje iztaknu plastični oblici, položeni na 10 m. nad gledaocem i jedva rasvjetljeni slabom svjetlosti jedinog polukružnog prozora.

Basreliev je porazdjeljen na osam odiela, kako to ište osmerostruko medjustupovlje.

Prvi odio stoji povrh vrata, a sljedeći nižu se, jedan za drugim, na lievo od ulaza, tako da zadnji, osmi, zauzimlje medjustupovlje što stoji povrh poluokruglog izdubka na desnu ruku vrata. Da se oblakša opis i znamenovanje basrelieva, promisliti ćemo ga razvijena kao pâs u okomitoj ravnini, mjesto na okrugloj oblini, kao što u istinu jest. Poredanje smiera prama sredini pâsa: kretanje likova prvoga i drugoga odjela, kao što sedmoga i osmoga, upravljeno je prama sredini, zauzetoj od odjela trećeg do šestoga. Krajevi basrelieva, odjeli prvi i drugi, sedmi i osmi, sadržavaju erotâ, što love na bigama tjerajući raznu zvjerad i hrvajući se s njom ili ju hvatajući, a čin je taj vrlo živo izražen. Sasviem je drugačije po sredini, u odjelima trećemu do šestog, gdje je kretanje posve mirno. Deset skupina erotâ, dva po dva, stoje ili kao da miruju ili kao da uzdrže krajeve od sedam visećih gobinja, a tri zavijena vienca izmjenjuju se u savršenom skladu; osam erota nose upaljene baklje, držeći ih ili izvrnute ili upravne. Sedam pogrebnih obrazina izpunja praznine povrh gobinja, dok dva vienca sa vrpcama opliću dva poprsja, jedno muškarca sa krunom

Digitized by Google

na glavi, drugo ženske sa bujnom kosom; taki treći vienac zavija se oko jedne muške obrazine, u kojoj se naslućuje, više neg prosta obrazina, nečija prava prilika. Obpleteno muško poprsje, sa viencem na glavi, nahodi se na početku šestog odjela, t. j. povrh kružnog izdubka, u kom je oltar sv. Staša medju glavnim oltarom i južnima vratima hrama; dočim žensko poprsje simetrično je stavljeno na drugoj strani, na koncu četvrtog odjela, nad okruglim izdubkom, što stoji medju velikim oltarom i kapelom sv. Dujma. Treći zavijeni vienac, u kom je spomenuta muška obrazina, nalazi se u sredini trećeg odjela, t. j. nad kapelom sv. Duje. — Znamenovanje ciele ove predstave bez sumnje je pogrebno. Savršenu sličnost sa ovom, nahodimo u predstavi mozaika mausoleja S. Kostance u Rimu, gdje su proprsja Kostantinovih sinova, koji su tu ukopani, jednako obkoljena od mnogobrojnih erota u različitu držanju. Prizor lova erota, to je najobljubljeniji predmet na pogrebnim spomenicima Grkâ i Rimljanâ, a najskoli na sarkofazima, od kojih nam je poznato nekoliko primjeraka, medju kojima jedan solinski, od malo vremena našast na groblju Manastirine, što se sad čuva u spljetskom muzeju u II.u odjelu br. 46 D, 158 D, 178, 179, 180, 181, 182 D. Ta vrst predstava znamenuje razna doba godine i borbu medju životom i smrti. U ostalom, eroti sa plamtećim bakljama, gobinje sa obrazinama, a najskoli likovi u viencima sa da erotima, to su predmeti jedino pogrebnih spomenika, naročito na sarkofazima. Ona dva poprsja, što su obkoljena sa zavijenim viencima, koja su pojedince uzdržana od dva erota, i što su položena baš na krajevima petoga odjela, t. j. nad četverouglastim glavnim izdubkom, što je naprama ulazu, ne mogu biti drugo već likovi suprugâ, Dioklecijana i Priske,

Digitized by Google

ukopanih u sarkofagu, što je morao stati u glavnom tom izdubku; a to sudeći i po obćem načinu poredanja cielog uresa i po osobitosti, što poprsje muško nosi krunu na glavi. Na žalost, sbog nedotjerane izradbe, likovi prikazuju samo glavne poteze, te se ne mogu prispodobiti sa likom Dioklecijana i Priske utisnutim na novcima; isti slučaj kao i kod mozajika S. Kostance.

Pripovjeda Amijan Marcelin, da je g. 356 neki čovjek bio obtužen kao veleizdajica s toga, što bi bio ukrao s groba Dioklecijanova grimizni sag. Druge povjestne viesti bave se o preinaki Mauzoleja u stolnu crkvu i o susljednim promjenama, što ih morade podnieti. U vrieme utemeljenja grada Spljeta, oko polovice sedmog vieka (v. str. 48), prvi mu nadbiskup Ivan Ravenjanin, pročisti mauzolej od kipova i grobova, te ga posveti Uznešenju Bl. Djevice. Glavni oltar zauze mjesto carskog sarkofaga u glavnom izdubku; bješe probijena pobočna manja vrata u četverouglastom južnom izdubku, gdje se s dvora još vide posvetni križi. Kada paka isti nadbiskup prenese iz Solina moći dvaju mučenika, S. Dujma i Staša, sagradi njima na čast pobočna dva oltara, u poluokruglima izdubcima do glavnog žrtvenika; a onda budući na taj način postali i ovi mučenici pokroviteljima crkve, bi ona obično prozvana, ne imenom pod kojim bi posvećena, već imenom pokrovitelja S. Dujma. I nutrašnjost bi, kako tako, prilagodjena novom obredu. Najstariji pisac, koji se upravo bavi sa spomenikom, to je Kostantin Porfirogenet (950), nazivajući ga mauzolejem cara Dioklecijana: ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Δόμνου..... ὅπερ ἦν κοιτὼν τοῦ αὐτοῦ βασιλέως Διοκλητιανοῦ. Najstarija dakle predaja spominje spomenik kao mauzolej. Adam Parižanin, što u jedanaestom vieku napisao život S. Dujma, on prvi je, koji nazivlje spomenik

Digitized by Google

„templum olim *Jovi* dicatum“ a pozniji ga hagiografi u tome sliede, opetujući „templum quod ibi erat *Jovis Olympici* nominatum“; a tako isto i kroničar spljetski Toma Arcidjakon († 1268): „templum *Jovis*“. Neg ovo nazivanje nije drugo već i pravo nazivanje, ali samo jednostrano shvaćeno; kako već rekosmo (v. str. 27, 31 i 47), carski i vjerski naslov Diklecijana bijaše „Jovius“, naslov koji se protegnu na cielu njegovu polaču, pa i na mauzolej, čiji pravi izvorni naslov mora da je bio *templum* ili *heroum Jovii*, od kud pak poteče u poznije srednje doba obični naziv *templum Jovis*. Nekoji inostrani pisci XV. vieka, počamši od Platine i Giustiniana, nazvaše Mauzolej „fanum Cybelis“ sbog sfinkse, koja u početku stajaše na prostasi, a za njihovo doba već na sadašnjem mjestu; nasuprot domaći pisci i putnici, kao Nicolini, Vitteleschi, Spon, Wheler, Adam, Casas i d'Angincourt, sliede postojano u nazivanju tradiciju Adama Parižanina. Znamenito je što Nicolini i Vitteleschi spominju „statua di Giove“, kip Jupitera, što se je prvobitno štovao u Mauzoleju, a za njihovo doba čuvao u Muzeju Capello u Mletcima; po svoj je prilici bio to kip Dioklecijana apoteozovanog sa znakovima Jupitera, ili bolje kip Jupitera Kapitolinskog, koji je morao biti položen u hramu polače posvećenom tome bogu (v. str. 117). Pisci prve polovice ovoga vieka, što su se bavili sa domaćom povjesti, pogrješno tumačeći nutarnji basreliev, htjedoše pak nazrieti u Mauzoleju „hram Dijane“; neg ob ovom nazoru drugovdje se bavimo.

2. *Preinačenje Mauzoleja.*

„Nego, obzirom na sve — piše prof. Hauser — a i obzirom na jadni današnji umjetnički ukus, moramo smatrati da je polača Dioklecijanova, sa

Digitized by Google

svim što joj pripada, te i u stanju u kom se sada nalazi, ipak jedan spomenik jedini svoje vrsti, te jasna svjedočba veličanstva njegovih graditelja. Na žalost je malo poznata i iztražena i u cjelini i u potankostima, jer se je u njoj ugnjezdio cio jedan grad i jer joj ostanci bješe uzidani u kućarice, što ju pokriše kao gljive. Što u početku ne bi srušeno, bi susljedice izloženo polaganom uništenju. Kad zidovi i nutrašnjost polače bi zapremljena, uništenje zidova mogaše se obavljati malo po malo, bez ikakve zaprjeke, i ništa ne smetaše da kroz tek vjekova izčezne komad za komadom; a imalo se je smatrati kao velika sreća, kad bi se kojom novom sgradom prekrio koji ostanak spomenika. Ljubav prama umjetnosti i arheologiji bila je izčezla, vladajući samo razlozi koristi; te potrebi prostora i položaja bi žrtvovano sve ostalo. Još i dan danas može se vidjeti što se je dogadjalo od onih dragocjenih ostanaka tekom onog vremena mrtvila. Neprijatelji, mali i veliki, polako i na gluho kao crvi, još i sada rade uništavaći stari ovaj spomenik. U zadnje doba bilo je dosta slučajeva, gdje vlastnici kuća, u kojima je bivalo starih ostanaka, da izbjegnu zabrani uništenja, obnoć bi ih uništavali za svoje svrhe, ili bi ih krionice obnoć odnašali, ako su jim bili na smetnju. Za najveći se dio ovakovih prestupaka ne doznaje, te tako, i uz najveću pažnju, nije moguće da ih Konservator c. k. središnjeg Povjerenstva najtačnije nadzire.

Do natrag malo godina ne bijahu u boljim okolnostima ni najplemenitiji dielovi polače, kao peristil i mauzolej; dapače o njima se može kazati da povjest njihova uzdržanja u isto je doba i povjest njihova rušenja, i ako se to čini protuslovno. Velikom se srećom ima držati, što mauzolej i hram polače, sagradjeni i posvećeni poganskoj svrsi,

Digitized by Google

bješe koji viek kašnje pretvoreni u hramove kršćanske. U ono vrieme nadbiskup Ivan Ravenjanin uvidi odmah, da veličanstvo i sjaj sgrada moralo je da i na novo bogoslužje odrazi vas onaj sjaj i čarobnost s kojima su jednom obavijali obrede i bogoslužje pogansko. Veličanstveni peristil postade najljepši atrij za svrhe kršćanskog obreda, i kroz malo vremena solinski bjegunci učiniše od njega poglaviti trg svoje nove domovine *(Plokata Sv. Dujma).*

Ivan Ravenjanin god. 652, pročisti Mauzolej, uklonivši iz njega poganske predmete, te iza nekih promjena nutarnje uredbe, pretvori ga u crkvu, posvećenu Uznešenju Bl. D. Marije, ali koju pak puk zove S. Dujma, prvog biskupa solinskog, čije kosti bjehu tu sahranjene od istog Ravenjanina. Pretvorenje Mauzoleja u crkvu imalo je kao posljedicu uzdignuće nekoliko sgrada potrebitih za bogoslužje, onu velikoga oltara, u glavnom izdubku, te kora sa ambonima što pred njim bijaše, i dvaju pobočnih oltara S. Duje i S. Staša. Kroničar Spljetski očito nam kaže, da je nadbiskup Ivan dao još otvoriti nekoliko vratâ. Do **južnih vrata** hrama, od kojih su pragovi s dvora urešeni uresima sedmog vieka, vide se još posvetni križi toga vremena; **kamenica blagoslovljene vode**, unutri do ulaza, ima uresa jednakih onim na izvanskima južnima vratima; ovo su još obstojeći ostanci preinaka učinjenih od Ivana. U isto doba peripter oko celle hrama bi prilagodjen za **grobište**; o još preostalim grobovima biti će niže govora. Na ovaki je dakle način bila sačuvana ona stara sgrada od posvemašne propasti; ali za to od tada počimlje i vrieme njezinih preobličenja.

Valja priznati da je Mauzolej mogao služiti za novu svoju svrhu i bez bitnih preinaka u svome

Digitized by Google

obliku; nego sa umnoženjem pučanstva postade i hram odviše tiesan, što bi uzrokom susljednih i znatnijih promjena. Primjetiti je da barem prve, sbivše se u srednje doba, imadu djelomice umjetničke i monumentalne vriednosti. Ono što u ono doba bi pridodato staromu hramu, ima se ubrojiti medju najbolja djela tog vremena; opaža se ujedno namjera pri gradnji ne samo da se poveća hram, već da se i poljepša i ukrasi. Naravno je da sve te preinake nisu svedj bile u prilog stare sgrade, budući da srednje doba ne imaše pravoga smisla o njihovoj važnosti.

Medju preinakama prvoga doba, u vrieme preporoda umjetničkog u Spljetu, početkom trinaestog vieka, koje ne bijahu na štetu staroga sklada, imade se u prvom redu ubrojiti **donji dio zvonika**, o komu ćemo se kasnije baviti, pak **romanska vrata**, i **propovjedaonica** takodjer romanska, što je u hramu. **Vratnice**, još danas sasviem liepo sačuvane (privremeno sad spremljene u Krstionici) bješe sagradjene god. 1214 od vajara Andrije Guvine, po naredbi nadbiskupa Bernarda. Visoke su 5 m. a široke po 3·34 m., te sadržaju u 28 odjela, ukusno zaokvirenih, basrelieva što predstavljaju 28 prizora iz života i muke Isusa Krsta, a ti odjeli su položeni dva po dva u 7 orizontalih redova na svakoj vratnici. Radnja je savršena, i čisto romanskoga sloga, i u svakom obziru jako značajna, tako da i izvan Dalmacije nema tako liepih vratnica iz toga doba; te se punim pravom mogu u ljepoti natjecati sa vratnicama S. Sabine u Rimu, djelom šestog vieka, koje pak i sbog broja i veličine predstava, zaostaje za spljetskima vratnicama.

Ima jedna predaja, po kojoj bi **propovjedaonica** bila sagradjena onda, kad se započela gradnja zvonika, a novcem god. 1257 darovanim od Kolafise,

Digitized by Google

udovice kneza Ivana, u svrhu da se uljepša hram. Ona se nahodi kod ulaza, na lievu ruku, i počiva na šesterokutnoj podnici, te je uzdržana od šest vitkih stupova. Nutarnji joj je promjer od 1·70 m. Stupci su od šarenog mramora, te su šesterokutni i počivaju na običnim bazama romansko-atičkog sloga sa karakterističnim kutnim listom; dugi su u sve 1·60 m. a od ove duljine odpada na kapitel 0·26 m. Na kapitelima koji bijahu u početku pozlaćeni, ima uresâ u podpunom relievu složenih sa lišćem, zmijama i fantastičnim zvjerima, sve izradjeno izrazitim narisom i zamjernom tačnošću. Povrh svakog kapitela leži po jedan mali nadglavnik, a nad ovima se pak uzvisuje šest obluka gornjeg sprata, kojima su vanjska polja gladka. Na ovome spratu leži najgornji dio ili prava propovjedaonica, šesterokutna i ona, a visoka 1·48 m. Medju donjim i gornjim okvirom branika nahodi se ono šest polja, od kojih je svako porazdjeljeno sa oponašanim arkadama u tri omanja polja. A tu su uklesani simboli četiriju Evangjelišta, pak angjeli i ružice. Kao naslon knjige za evangjelje stoji razkriljeni orao, a medju čamprama stiska nekoliko ptičica. Pod njim se nahodi jedan zavijeni stupić, što na čudni način počiva na hrbtu malog jednog lava, koji u šapama drži krilata zmaja.

Ciela nam izradba svjedoči, da je od Spljetske škole trinaestog vieka (v. str. 53); a ništa se ne protivi tvrdnji da je i to djelo kipara Guvine, ili kog od njegovih učenika. Propovjedaonica stolne crkve Spljetske preliepo je djelo romanskog sloga, plemenito nacrtano a izvedeno najvećom tačnosti, jedno savršeno umjetničko djelo, pa i obzirom na liepi utisak postignut skladom bojâ mramorja. Bez sumnje je ona ljepše izradjena, nego li ona Trogirska; a Eitelberger jako svjestno opaža, da se posjetioci,

Digitized by Google

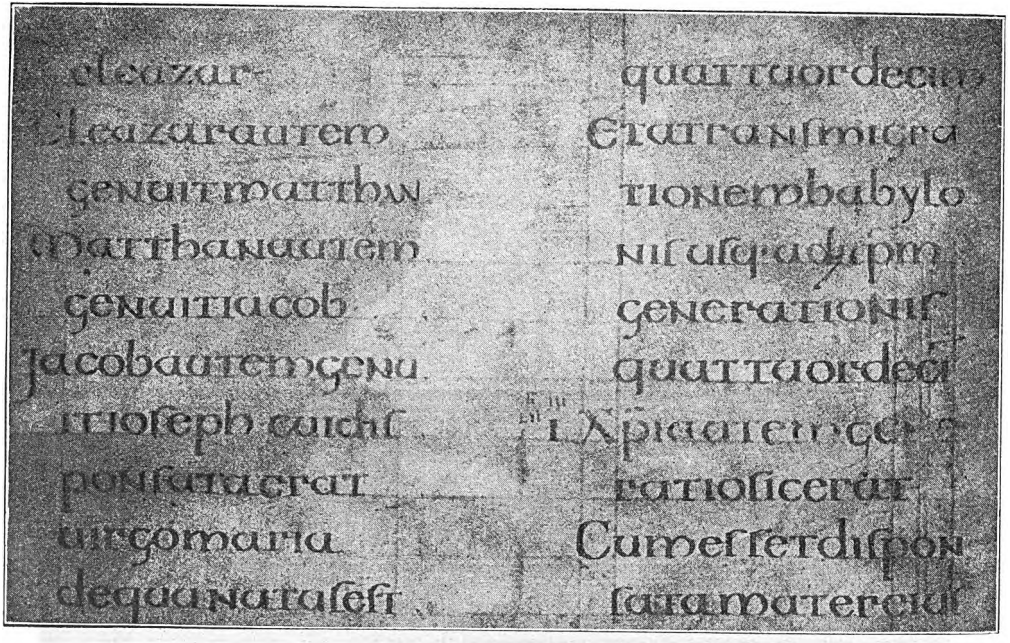
eleazar quattuordecim
Eleazar autem Et transmigra
genuit matthan tionem babylo
matthan autem nis usq; ad xpm
genuit iacob generationis
iacob autem genu quattuordeci
it ioseph cuius I Xpi autem ge
desponsata erat neratio sic erat
uirgo maria Cum esset desspon
de qua natus est sata mater eius

Evangeliarium Spalatense VII—VIII saec.

Digitized by Google

Digitized by Google

pod jakim dojmom veličanstvene nutrine, pak onda ponajprije privučeni od starog spomenika sa njegovim galerijama i njegovom kubom, ne dive propovjedaonici toliko koliko zaslužuje.

U dvama polukružnim izdubcima, ob desno i lievo glavnog oltara, već od doba preobračenja Mauzoleja u crkvu, postojahu **dva pobočna oltara**, u kojima bjehu sahranjene moći svetih dvaju Spljetskih pokrovitelja, Dujma i Staša. Popravljena u raznim prilikama, bjehu konačno zamjenjena u XV. vieku dvama gotičnima oltarima što se sad nahode (T. XV); a ostanci starih oltara bješe upotrebljeni pri gradnji zvonika. **Desni oltar**, posvećen do g. 1770 S. Dujmu, a sad S. Arniru, bi sagradjen g. 1427 od majstora Gašpara Bonino iz Milana, kako to svjedoči nadpis urezan u mramornoj ploči, koja se nahodi na strani. Nad oltarom je sveden šiljasti baldakin, visok u šupljini 4·37 m., uzdržan od četiri osmokutna stupca, liepo izprepunjena trolistima od crnog cementa. Prednja ploča oltara u relievu je radjena i razdjeljena na pet odjela, u kojima su naslikani Blažena Djevica sa djetetom, sa strana S. Dujam sa biskupskim znakovima i S. Staš sa žrvnjem o vratu, pak S. Marko sa lavom i S. Petar s ključima. Svod je baldakina učinjen kao jedna zavjesa uzdržana od angjela; jedan je od njih kao što i prilika s. Dujma učinjeni su od štuka. — **Lievi oltar**, posvećen S. Stašu, djelo je Šibenskog graditelja Jure Orsini, izvedeno g. 1448, sasviem po uzorku onoga Boninova. I ovdje ploča oltara ima u relievu, na isti način porazdjeljenu, likova, medju kojima su neke vriednosti onaj S. Jerolima, S. Dujma i ležeći S. Staša. — Oba su oltara u krasnom gotičkom slogu, baldakini dovršuju pročeljem što na vrsima i u kutima nose kipova svetaca, ures je uprav razkošan; sve teži zatim da začara gledaoca.

Digitized by Google

Glede izradbe pak, oltar S. Dujma daleko nadkriljuje u ljepoti onaj S. Staša, pri kom je Orsini pogrješio u kalupljenju likovâ, oduževši im jednostavnost, koja se opaža kod Boninovih; lišće je pak Orsinovo, i ako učinjeno prama onomu Bonina, ipak izprepleteno i zamršeno tako, da odmah na prvi mah udara u oči velika razlika izradbe.

Može biti da je, suvremeno sa rečenim nutrašnjim promjenama, bio i **pod** djelomice izmjenjen, u kom se i danas vidi zanimivih grobnih ploča. Medju ovim vriedne su spomena one Žarka Dražojevića, Capogrossa i degli Alberti. Isto tako, i obzirom na doba i na slog morao bi baš ovoj dobi pripadati i drugi dio zvonika, o kom će kašnje biti govora (v. str. 110).

Godine 1497 Kaptol stolne crkve upozori na loše stanje hrama, predlažući sliedeće radnje: popravljenje izdrobljenih kapitela, sagradjenje **orgulja** i **drvenih galerija** nad nutarnjom trabeacijom i popravljenje zvonika; koje radnje bješe i izvedene prvih godina šesnaestog vieka.

Arhitrav i kapiteli u nutarnjosti hrama bješe već u davna vremena izloženi svakovrstnoj šteti, tako da su im izboci bili oštečeni i razbijeni na više mjesta Ovom kvaru bi doskočeno početkom šesnaestog vieka sa štukom, nego i orgulje i galerije tlačile su na ovaj štuk, koji je opeta bio pričvršćen na kamen sa gvozdenim kvakama, koje su rdjanjem prouzrokovale novog drobljenja i razpucanja. Osim toga opazilo se je tekom zadnjeg popravljanja, da su kapiteli prvog reda bili razpuknuti kroz svu duljinu sbog toga, što bijahu pričvršćeni na stupove jakim željeznim senima, stvar, koja sbog sigurnosti pobožnika, zahtjevaše savjestno podpuno popravljenje oštećenih česti.

Digitized by Google

Mnogo grdnije su preinake učinjene u drugom razdoblju, što počimlje početkom sedamnaestog vieka, jer ove prouzrokovaše nesamo znatnih šteta cieloj sgradi već su i u svakom obziru bez ikakve umjetne vriednosti. To nam pruža žalostan dokaz o žačetnicima tih preinaka, koje su bez ukusa i bez sloga, te svjedoče da ne bijahu dorasli shvaćanju znamenitosti i vriednosti ovakoga spomenika. Nije se tu više radilo, kako da se ukrasi sjajno i artistično jedan spomenik, posvećen kršćanskom bogoslužju; svaka im preinaka bi pravo nagrdjenje.

Ovo žalostno doba za naš hram, započe baš godinom 1602, kadno Marko Antun de Dominis bi uzdignut na Spljetsku nadbiskupsku stolicu. Crkva u ono vrieme bijaše postala odviše tiesna; ali mjesto da se zauzme da sagradi novu katedralu, priličnu za Spljet, sagradi nadbiskup, na iztočnoj strani hrama, pravokutnu **kapelu Kora**, koja bijaše već god. 1579 zamišljena od apoštolskog posjetitelja Augustina Valerio, biskupa Veronskog. Da uzpostavi pak obćenje sa nutarnjošti hrama, probi de Dominis glavni izdubak prama ulazu, ne posvodiv probitog otvora; dignu pak dotična dva stupa periptera sa njihovom trabeacijom, te napokon u samom basrilievu na parti probi **prozor.** U otvoru probijenom u izdubku proloži **glavni oltar** sa ciborijom uzdržanim od dvaju ukusnih andjela od cismola (drveta vrst areža). Ovo postupanje de Dominisa zaslužuje najveću pokudu, jer vrlo plemenitih česti sgrade bi žrtvovano za neznatni Kor. Već i onda ovo divlje rušenje bilo je prouzrokovalo najvećeg nezadovoljstva; tako da se je govorkalo kao da je nadpiskup htio tim da započme podpuno razorenje staroga hrama. Nije čuda da od onda unaprieda uvaženja sgrade, kao rimskog spomenika, sve to više ne stajalo. Iza prvog

Digitized by Google

koraka djelo rušenja nije pristalo U istom vieku nadbiskup Sforza Ponzoni, i ne obazirući se na vanjski peripter, sagradi **riznicu** naslonjenu na hram, u nikakvom slogu i nepravilnu, prama razpoloživosti prostora. Napokon, g. 1770, probi nadpiskup Ivanluka Garagnin, sjeverni izdubak da unj smjesti **kapelu S. Dujma**, i zapremi na taj način još jedan dio periptera; u mramorni oltar prinese sa oltara Boninova ostanke svetoga pokrovitelja. Pa kao da sve to ne bijaše dosta, u ono vrieme hram bi još obkoljen množtvom kućarica i kapela, te tako bi zatrpan, da se sasvim mučno k njemu pristupalo. Ove nepravilne kućarice, utiskivahu se ćak do vanjskog periptera skrivajući veći dio stupova. God. 1805 pak, u dobi sasviem zadnjoj, tri stupa peristila biše uzidana u jednu neznatnu kavanu, koja, i ako na jedan tavan, ne dopiraše ni do kapitela stupova.

3. Popravljenje.

Srećom, najveći dio kućarica bi srušen (1874); ali da spomenik barem s jedne strane bude osamljen, morala bi se srušiti stara i klimava polača stare biskupije, koja leži na sjevero-iztočnoj strani hrama, za koju stvar bilo je već više puta uprošeno visoko Ministarstvo.

Poprave u nutrašnjosti hrama i njegovo uredjenje prama starom obliku, već su sad dovršene, a da se nisu zazidali razni otvori u zidovima i da se nisu uklonili svi docniji dogradci. Već god. 1830 Bečka Vlada bila je namislila obće popravljenje hrama i u tu svrhu iskala, ali uzalud, dotične osnove; s čega bi g. 1849 povjerena ta radnja zaslužnom graditelju, i ondašnjem konservatoru, V. Andriću. Njegove osnove bješe odobrene i odredjeno 20.000 for. za popravak; i baš c. k. Namjestnistvo naredi da se

Digitized by Google

radnja započme 17 ožujka 1854, nalažujući ujedno svim podčinjenim vlastima, da se ne usude izvesti ikakve promjene n osnovi već odobrenoj. Ali sasvim tim, neprijatelji Andrićevi znadoše mu osujetiti osnove, tako da prodje dobrih dvaest godina prije neg se maklo i jedan kamen. Nadodje u to i god. 1873 i bi onda, da prvo arheologično austrijsko izaslanstvo na otok Samotrake, dobi na povratku, naredbu da napravi obću osnovu popravaka, što bi se imao učiniti na crkvi i na zvoniku Spljetskom. Prama tome bi 27 listopada 1877 povjereno prof. Hauseru glavno upravljanje svih radnja tehničhih i artističnih za osamljenje i popravljenje hrama. Pokle bjehu srušene neke kućarice, što obkoljavahu hram, bi i ovaj 15 juna 1880 zatvoren bogoslužju. Ta nuždna odluka uzruja duboko sve pučanstvo, što bijaše uvjereno da se crkva nikad više ne bi bila otvorila za službu božju, i da sadašnje pokoljenje nebi bilo ni doživjelo konca popravljanja. Neg sva ova naslućivanja i bojazni nisu se obistinila.

Radnje, pod osobnim nadziranjem prof. Hausera, bješe povjerene veoma vrstnom majstoru Andriji Perišiću. Ponajprije diglo orgulje, što su štetile zidove, pak obe drvene galerije. Stare oštećene arhitrave i kapitele (koji se sad nahode u III. Odjelu mauzealnom br. 2, 3 E.) zamienulo novima, podpuno po radnji jednakima, a ta radnja prouzroči neizreciva truda; propovjedaonica i dva gotična oltara bješe i oni popravljeni i sva crkva pomnjivo pročišćena. Nekoliko muke zadade promjena po kojeg djela zida; ali najmučnije bi propravljenje čvrsto zidanoga oblûka vrhu ulaznih vrata, koji imadjaše u duljini 3·50 m. a u širini 2·50, i koji sastojaše od klinastih i zubatih balvana, do 1·60 m. debelih. Nego sasvim tim najstor Perišić znao je voditi

Digitized by Google

sve radnje sa najvećom tačnošću i pomnjom. Njegovi klesari, kipari i drvodjelci, iz Spljeta, Zadra, a gdjekoji i iz Trsta, pokazaše u ovoj radnji pravo domoljublje i riedka nastojanja, da se sretno dovrši trudno djelo. Mučnije i uresne radnje bjehu povjerene vještim talijanskim zanatlijama. Napokon, kad ciela nutrašnjost bi sasvim ponapravljena, bi hram opeta otvoren, a to dne 24 ožujka 1885. Da se ovjekovječi uspomena otvora, bi unutra povrh glanih vrata uklesan u mramornoj ploči sliedeći nadpis: *Auspiciis Francisci Josephi I — Austriae Imperatoris Dalmatiae Regis — Adnitente Marco Calogerà Eppo Spalat. Et Macar. Olim Salonit. — Curam Agente Architecto Aloysio Hauser Vindobonensi — Operi Instante Andrea Perišić Spalatino — Templum Hoc — Olim Imperatoris Diocletiani Mausoleum — Nunc Mariae Virgini Sideribus Receptae Sacrum — Vetustate Corruptum Et per Annos Continuos Quinque Clausum — Aere Pubblico Interius In Pristinam Faciem Splendoremque Restitutum — Praesentibus Et Opus Admirantibus — Archiducibus Rudolpho Imperii Herede Et Stephania — Mense Martio An. MDCCCLXXXV — Exultantibus Ordd. Universis Cleri Populique — Cultui Divino Sollemniter Redditum Est.*

Podpuno sačuvanje nutarnjosti ovoga spomenika na kubu, čini, kako veli prof. Hauser, da je nesamo najdragocjenijim ciele Austrije, nego bez prećeranja, za Pantheonom u Rimu, spomenikom najbolje sačuvanim a s toga, sa više obzira i najdragocjenijim uzorkom rimskog graditeljstva, što je doprao do naših dana.

4. Sjedala i slike Koralne kapele.

Ne možemo da se odielimo od hrama, a da ne svrnemo pažnju i na druge spomenike, što su u

Digitized by Google

njemu. Odlične i cienjene radnje jesu stara **Koralna sjedala** u romanskom slogu. Drži se da su i ona djelo Guvine, te da su bila prvobitno odredjena za jedan benediktinski samostan (po svoj prilici S. Stjepana de Pinis). Daske su, što diele sjedala široka 0·66 m., nizke; sve pak imaju zajedničko zapleće sa vrlo bogatim uresom, što sastoji iz različitog lišća, iz prepletenih trakova i iz osobite rešetke; sve se odlikuje zbog savršene izradbe. Ne manjka niti likovni ures; na gornjem površju, vidi se Apostolâ i Evangjelistâ u četvorinama dijagonalno položenim; na donjem pak površju, razne zvjeradi, kao slonova, konja, i t. d. Znameniti su, glede sloga, vrsi zapleća, na jednom od kojih umjetnik načini sebe, sa teslom u ruci, zabavljena u djelanju drva. Na rubu jednog sjedala vidjeti je lava u basrelievu, čudnovate ljepote.

Slike što se vide u koralnoj kapeli, djelo su Marka Capogrosso, Ponzana i Petra Ferrari, slikarâ sedamnaestoga vieka. Na galeriji orgulja je obješena **slika Bl. Gospe**, valjda najljepša u Spljetu, vjerojatno Palme mladjega.

5. Kaptolski arhiv i riznica stolne crkve Spljetske.

Kaptolski arhiv i jedan dio crkvenoga pokućstva nahodi se u riznici; drugi dio crkvenih predmeta u ormaru blizu južnih vrata crkve. U vrieme najvećih svečanosti, jedan se dio predmeta izlaže na oltarima. Najveća dragocjenost crkve Spljetske to je latinski **Evangjelištar**, rukopis na pergameni sedmog ili osmog vieka. Sastoji iz 37 svezčića, po 8 listova svaki, u sve 309 listova (20 ih po prilici manjka), veličine 0·32×0·24 m., debeo je pak 0·10 m.; jednostavnog je novog veza, koji je dobio mjesto starog, u crvenom marokinu, obložena sa srebernim pločama, što je imao do god. 1428. Bi pisan od triju pisara, a to u dva stupca i sa jako

Digitized by Google

liepim uncijalnim slovima (V. Tabl. XII). Sadrži evangjelje S. Mateja (str. 1-75), S. Marka (76-136), S. Luke (137-242) i S. Ivana (243-309). Tekst evangjeljâ ima jako zanimivih varijanata prama tekstu Vulgate; a pripada redakciji *Codex Foroiuliensis,* koji nam je poznat po samima dvama, dosta manjkavima primjercima, koji potječu po svoj prilici iz Oglaja, a sad se čuvaju jedan u Pragu, a drugi u Mletcima. Ovaj je Evangjelištar osim toga vrlo znamenit spomenik crkve Spljetske, što su baš na njemu polagali prisegu vjernosti prama svome primasu svi podčinjeni biskupi Spljetske metropolije, izričući, po običaju srednjeg vieka, prvu *perikopu* evangjelja S. Ivana u grčkom jeziku, koja je u našem Evangjelištaru, što je pisan u cjelini latinskim jezikom, prepisana u grčkom, ali latinskim slovima sa jotacizmom (list 243). Osim ostalih kasnijih dokumenata uvrštenih u knjigu, nahodi se osam obrazaca zakletve za podčinjene biskupe od god. 1054-1200 (list 135-136, 245, 246). — U istom Arhivu nahodi se još drugih obrednih knjiga, medju kojima ulomaka staroslovenskih misala, pak izvornih povelja crkve Spljetske. — U kaptolskom arhivu još se čuva znameniti jedan spomenik povjesti Spljetske: **izvorni kodeks djela** *Historia Salonitanorum pontificum* **Tome Arcidiakona** († 1258), po svoj prilici njegov vlastoručni rukopis; pisan sa longobardičkim pismenima; svakako najpozniji uzorak ovoga pisma.

Medju liturgičnim odielom vriede da se spomenu sliedeće: Jedna kazula četrnaestoga vieka, izrezana u crvenom baršunu, zlatom izvezena, sa pojasima izvezenim na slike, što stoje pod baldakinima uzdržanim od lozovih stupova. Obličja likova, sa crvenom svilenom podstavon i svjetlijim djelovima u boji puti, jesu u istinu izvrstne radnje.

Digitized by Google

— Druga **kazula i dvie tunicele** šestnaestoga vieka, od crvenog baršuna i zlatom izvezena.

U riznici pokraj južnih vrata čuvaju se jošte sliedeći kodeksi: rukopisni **Evangjelištar** na pergameni trinaestoga vieka, od 100 listova 0·24×0·18 m. sa početnim slovima u raznim šarama i čistim zlatom. Korice su pokrivene sa srebrenom limom, koja je urezana. Na prednjoj je korici urezan Spasitelj, sjedeći na dûzi, a sa strana monogrami IC, XC; osim toga, znamenja četiriju Evangjelišta i imena im u slovima po gotičku. Na stražnjoj je korici B. Djevica sa dieteščem, sa strane S. Mihajil i Gabrijel, — Rukopisni **Misal** u pergameni trinaestoga vieka, 213 lista velik 0·17×0·23 m., isto tako obložen srebrom sa urezanim predstavama: sprieda Spasitelj u mandorli, sjedi i blagosliva, a u četiri kuta znamenja četiriju Evangjelišta; straga razpelo sa razstavljenima nogama, a sa strana mu Bl. Djevica i S. Ivan. (Tab. XI. br. 6 i 7). Druga miniatura, nešto oštećena na listu 2 predstavlja propeće na listu i 2' dva liepa početna slova; na listu 109-112' nekoliko molitava u longobardičnim slovima isto XIII. vieka; na str. 251-76 muzikalnih bilježenja sa neumima. — **Matrikula** bratovštine S. Staša, rukopis u pergameni, 0·285×0·185 m. god. 1442, sa jako liepom koricom od utiskane kože; na listu 2 minijatura sa slikom S. Staša i bratima. — **Matrikula** bratovštine S. Dujma isto u pergameni, 0·23×0·165 m., god. 1688; na listu 2' minijatura što prikazuje S. Dujma na oblacima, a pod nogama mu Spljet vidjen s mora; jako važna sbog oblika grada u to doba.

Bolje je zastupana zlatarija većim dielom domaćeg obrta. — *Ostensorij* sreberni Žarka Dražojevića, uzdržan od dvaju angjela, kao i *ciborij* Markantuna Dominisa na glavnom žrtveniu; oblika

Digitized by Google

je jako liepa sa odjelima u smaltu i nosi nadpis: *M · D · XXXII Victor de Angelis fecit Venetiis sumptibus d(ominae) Chat(erinae) uxoris q(uondam) d(omini) Zarch(i) Drasoevic.* — Pak *kopča* gotička za plašt sa slikarijama u smaltu i kamenjem umetnutim na senima. — *Dvie gusterice XV.* vieka, sa nadpisima: *A(qua) S. Anastasius* i *V(inum) S. Domnius,* dva pokrovitelja Spljetska; na dnu ljuštura sa početnima slovima nadbiskupa *P(etrus) F(oscari),* (1476-9). — **Poprsje** od srebra jednog biskupa, sa štapom u ruci, XV. vieka; u potankostima slično, glede radnje, gustericama nadbiskupa Petra X. Foscari — **Velika glava** od srebra S. Dujma; dvie **mišice** od srebra izkićene dragim kamenjem, izradjene svakako prije XV. vieka. — Osam **kaleža** od pozlaćenog srebra, nazad 30 godina stavljeno u vatru od nevješta zlatara i donekle oštećeno. 1. Kalež nadbiskupa Petra X. Foscari, sa osobitostima gusterica i biskupskog poprsja već spomenutog, sa čvorom na šest oka; 2. drugi kalež u istom slogu, na pet oka: *Ave Mar(ia);* 3. opeta kalež u istom slogu, donekle oštećen; 4. kalež XV. vieka sa širokom čašom na šest oka čvora; Bl. Djevica, djetešce, Spasitelj medju slovima: *Ma(ria)* i posvećenjem: *Pro a(n)i(m)a p(at)ris.* 5. Kalež sa podnožjem, radjen u filigrani, XV. vieka. 6. Opeta kalež sa podnožjem, iz XV. vieka, i čaša iz docnije dobe, mrežasto urešena pod čvorom i na podnožju. 7. Kalež, iz početka XV. vieka, najljepši od sviju, sa jednim plavetnim grbom na čvoru i dva sreberna pasa; držak je urešen sa liepim medaljonima a podnožje sa četiri znamenja Evangjelišta, Bl. Djevicom u mandorli i jednim svetcem. 8. Drugi slični primjerak, sa šest medaljona na podnožju, plavetnih u crvenom i zelenom smaltu izmjenice, što sadrže znamenja Evangjelista, i likove S. Dujma i Staša.

Digitized by Google

Sbirka **križa** je najznamenitiji dio blaga. 1. *Križ* sa draguljima, od jelovine obložene mjedenim limom 0·26×0·19 m.; sprieda propeće sa kolobijem (tunikom) a povrh njega jedna sjedeća prilika sa okruglim viencem, straga urešen po sriedi sa 6 kristalnih oka, od kojih su još samo 3 sačuvana (Tab. XI. b. 3). — 2. Drugi *križ* sa draguljima, od masline, obložene sa limom od pozlaćenog mjeda, sa dvojstrukom priečkom, 0·15×0·08 m. Sprieda po sriedi propelo s kolobijem (tunikom), a sa strane mu Marija i Ivan; od straga urešen pri krajevima su 6 velikih zrna od kristala, od kojih preostalo samo jedno, od 5 u sredini 3 manjkaju (Tab. XI. 4). Oba su ova križa, kojima se blagosivljalo pri obredima i starija su od XII. stoljeća. — 3. *Encolpion* od pozlaćena livenog tuča sa likovima u relievu, 0·075×0·035 m., osmog ili devetog vieka. Sprednje strane propelo sa kolobijem (tunikom) dugima i uzkima rukavima, s druge strane moleća Marija Balchernianska, sa strane joj po dvie glave sa viencem i nadpis Θεότ(οκος). — 4. *Encolpion* od bakra 0·10×00·45 m., po prilici IX. vieka sa urezanim predstavama. Sprieda propeće sa kolobijem i nadpisom HCAHCA (Ἰησοῦς Ναζαρένος); straga Marija sa djetešcem u naručju, povrh glave joj ΠΑΝΑΗ (Παναγία). — 5. Na jednom *encolpion-u* od kristala ima koptički nadpis, što s jedne strane kaže ime vlastnika, a sdruge rieč *milosrdje.*

Izmedju ostalih dragocjenosti manje vriednosti spomenuti je *crnu staklenu pastu* 0·025×0·02 m., što prikazuje propeće sa Marijom i Ivanom postrance, XI. vieka; **pečat** od pozlaćena srebra 0·09×0·05 m., urešen sa strana su dvie urezbine, gornjim dielom trupa jednog bika i propinjujućim se lavom. Na pečatu pak samomu urezan je već rečeni trup i pismo: † *Ave Maria gratia plena,* i to

Digitized by Google

gotičkim slovima XV. vieka; napokon *mali grobčić oltara* od olova sa pomičnim pokrivom.

U stolnoj crkvi čuvaju se još predmeti izvadjeni god. 1881 iz dvaju sarkofaga Ivana Ravenjanina († 680) i Lovre Dalmatinca († 1099); koji onom prigodom bjehu prenešeni iz crkvice sv. Matije u današnju Krstionicu. O dvama sarkofazima biti će govora niže u opisu krstionice (v. str. 121); za sada napominjeno predmete u njima našaste. 1. Ploča od caklenine sa prilikom Isusa Krsta, iz konca XIV. vieka. 2. Prsten bez kakve znamenitosti. 3. Kopča, takodjer bez kakve znamenitosti. 4. Svilene rukavice izvezene, XIV. vieka, sa predstavama Spasitelja, Blažene Djevice, sv. Katerine i sv. Jelene. 5. Više komada svilenih tkanina izvezenih zlatom, iz istog doba. 6. Nestva svilena. — Jedan komad svilene tkanine čuva se u I. Odjelu Arheologičnoga Muzeja; ostali u Biskupskoj kuriji.

6. Sredovječni grobovi u peripteru.

U isto doba, kad Mauzolej bi pretvoren u crkvu, bi udešen i peripter za grobište. Od različitih spomenika, što tu bijahu, i što sbog popravljanja crkve moradoše se ukloniti ili srušiti, vriede da se spomenu sliedeći. U sjeverozapadnomu kutu periptera, do zvonika, bijaše *stara jedna grobnica*, liepo sagradjena, ali u početku poprave zvonika već uništena; od nje nam preostaje samo slika kod Eitelbergera. Sastojala je od sarkofaga sa ravnim pokrivcem, sprieda urešena sa pet arkadâ, te zaklonjena sa sazidanim svodom. Kome je bila namjenjena, nije namo poznato; moguće kakvom knezu ili kakvom dostojanstveniku crkvenom. — Za tim, i još u svom prvobitnom položaju, nahodi se drugi *sarkofag* takodjer bez nadpisa, i on urešen sa arkadama i pokriven zaklopcem sličnim krovu. Mal da ne prama

Digitized by Google

ovome, a naslonjen na crkvu, stoji *sarkofag priora Petra Dujma*, sa ravnim pokrivcem. Prednja strana spomenika ima pet odjela sa uresima u basrelievu: u sredini latinski križ u krugu, a u četiri pobočna odjela uresi na križ, što dovršuju nalik na ljiljan. Na rubu pokrivca slovima kapitalnim kutnim, od kojih mnoga u svezi, čita se napisano u dva reda: *† In nom(ine) Domini. Ego Petrus Doi(mus) et prior nato nutrit(o) erudit(o) in Spalato, filius bene memorie do(mini) Cosmae inclito priore qui posui hec tumulum receptionis pecatrici corporis mei.* Koji nam nadpis odkriva dva Spljetska priora iz VIII. vieka, Kuzmu i sina mu Petra Dujma, koji nam do sada ne bijahu za ništo poznati. — Do ovoga je *sarkofag Franice de Judicibus*, matere nadbiskupa Dujma, sa grbom, što se opetuje na jugozapadnom podpornjaku prvog poda zvonika i sa nadpisom: *Hic nobilis Francisca jacet piissima mater — Doimi, qui erat praesul venerandus in urbe — A(nno D(omini) MCCCCXXIX, die XXV Aprilis.* Znamenito je to, što je sarkofag uklesan u jednom komadu arhitrava, što pripadaše peripteru; te pokazuje, kako su se upotrebljavali one česti sgrade, što bi se usljed pregradjivanja rušile. — Sa suprotne strane, i uz kapelu S. Dujma, stoji još jedan *sarkofag* bez nadpisa, koga je bok urešen sa jednom gobinjom.

Zaslužuje da se posjeti **kripta S. Lucije** pod cellom crkve (v. str. 84). Tu je bivao jedan oltar sagradjen gradjevnim ulomcima desetoga vieka. Kao podstavak služijaše mu timpan ciborija, obrubljen uresom na arkade; os oltara, sa četvornim grobom, bijaše sačinjena od komadâ starijeg nekog oltara, što nose nakitâ i nadpis desetoga vieka; sad su spremljeni u Arheologičnom Muzeju, II Odjel, Br. 275 E. 1808, 1809 B.

Digitized by Google

7. *Zvonik.*

Zvonik je jedino djelo svoje vrste, jer sagradjen u više navrataka i od različitih graditelja, počamši od početka trinaestog do polovice osamnaestog vieka; i ako je bio gradjen u tako različitim prilikama, ipak je vas u podpunom i savršenom romanskom slogu, od kog sloga je zaista jedan od najzaminjivih primjera. Na žalost položaj, na kom bi uzdignut, t. j. na podnici prostaze Mauzoleja, bi najnespretnije izabran. Sbog toga morade se nesamo djelomice uništiti jedan vanjski dio Mauzoleja, već i mal da ne začepiti jedini polukružni prozor, kroz koji je prodirala svjetlost u hram. Osim toga, što se je zaboravilo načelo, da svaki spomenik mora da bude sa svih strana vidljiv, učinilo i golemu pogrješku, što uzdiglo zvonik na mjestu, razmjerno uzku, medju peristilom i Mauzolejem; tako da i sam zvonik gubi zbog nepreglednosti i glede donjeg svog diela i glede cjeline, a Mauzolej pak i peristil su ostali zasvim zadušeni.

Donji dio zvonika postade tako vestibulom crkve u kom se otvara ulaz u hram. Povrh ove podnice uzdiže se toranj sa svojih pet podova, razlučen jedan od drugoga razitim ovijenjačama; od ovih podova, koji su svi ukrašeni lukovima i stupovima, četiri su gornja urešena sa liepim prozorima. Površje je podnice 10 za 7.50 m., visina tornja, prije popravka, 51 m. Ovi ogromni toranj sjajan je dokaz za čvrstoću stare gradnje, jer, uzdignut u zamjernu visinu, leži na podnici, kojoj je čvrstoća bila proračuna samo za sgradu, koja kao prostasis, ne dopirala niti do petine njegove visine; a, dok je sami toranj prije neg je bio popravljen, pokazivao pogibeljnih pukotina, njegova je podnica ostala čvrsta, kao da prkosi strašnom teretu, što joj ga nametnulo. S toga opaža Englez

Digitized by Google

Wilkinson, da bi zvonik uvaženiji bio, da je bio sagradjen medju neznatnijim sgradama.

Toranj bi najvećim dielom sagradjen starim kamenom uzetim iz ruševina Solina; a s toga se na njemu vidi uzidjano mnogo nadpisa i klesarija rimskih. Dosta je da se spomenu komadi zanimivog **miliarnog spomenika**, uzidani u ovijenjači trećeg sprata, za cara Tiberija, koji nas izvješćuje o povjesti i duljini svih cesta sagradjenih u početku prvog vieka po Kr. Znamenit je takodjer **basreliev** u bielom kamenu, uzidan u podložku zapadnog pročelja trećeg sprata. Ploča je bez ruba duga 1·34 m., 0·54 m. visoka. U sredini, kod malog žrtvenika sa nadpisom: *Mes(ia) c(apta). Temp(orum) felicitas*, stoji Merkur, od kog se vide samo glava i grudi; na glavi mu je *petasus*, kome manjkaju krila, od kojih se ipak nazrievaju tragovi. Na desnom ramenu nosi *chlamys* zapetu sa običnim zaponom. Nu i akoprem zauzimlje središnji položaj, on tu nije drugo, nego jedan od pratnje Jupitera sa orlom i Junone, što stoji ob lievo. Na desnu, medju Martom i Cibelom leže na zemlji dvie podkolnjače i jedan oklop. — Osim toga mnogo je još tu sredovječnih klesarija, koje pritežu pozornost. Već uz stube pri ulazu, vide se dva *lava* jedan na lievo, drugi na desno, oba iztesana u čisto romanskom slogu kao što su oni sustolne crkve u Trogiru. Jedan od njih sčepa janje, a zvier, koju je sčêpao drugi lav, uništena je. Na njihovu hrbtu oslanjaju se podpodnice romanskih stupova urešene likovima u visoku relieva, većina od kojih ili nema glave ili je stučena; ali su sad svi ponapravljeni. Pobudjuju pažnju najskoli neki od ovih kipova, što su po načinu onih najljepših Trogirskih, jer imaju za obuću neku vrstu papuča sa debelim podplatom. Na ovim podnicama

Digitized by Google

podižu se stupovi, nad kojima su razapeti široki lukovi, što zahvaćaju cielu širinu ulaza tornja. Obli okvir pročelja urešen je sa deset različitih predstava, kao ljudi priprosto obučenih, strielacâ, hrvača i zvjeradi više vrsta, te ima i prizor žrtvovanja Abramova. Nespretnost radnje i smeteni način, na koji su poredane slike, čine ih da se sasvim razlikuje od ostalih klesarija zvonika; ali su ipak udešene prama polažaju, što zauzimlju. — Na suprotnoj strani zvonika, što je okrenuta prama crkvi, vidi se davni i zanimivi basreliev majstora Otona, što prikazuje s. Dujma, Staša i Petra. Likovi su ovdje malešni, sbijeni i sa bradom. Po sriedi stoji S. Duje u podpunom biskupskom odielu, te blagosliva desnicom; čudna mu je i biskupska kruna na glavi, koja naliči na kapu dostojanstvenika bizantinskih, duždova Mletačkih i knezova Dubrovačkih. Ob lievo mu je S. Petar sa ključem, što oslovljuje Sv. Dujma riečima, što se čitaju na gornjem okviru basrelieva: † *Accipe primum Salonae pontificatum Dalmatiaeque regnum plebique lucrare*..... S. Staš, prama kome su oba prijašnja okrenuta, nosi obješen o vratu veliki žrvanj, znamenje svoga mučeničtva. Slog je sasvim naokrupan; ali mu ne manjka neka neodvinost i po koji jak i odlučni potez. Kako proizlazi iz manjkavog nadpisa, ovaj reliev prikazuje poslanstvo S. Dujma i apoštolsko porietlo Solinske crkve. Radnja je prve polovice jedanaestoga vieka; te izvorno morala je biti sastavni dio koga žrtvenika u crkvi, a iza kako ovaj bi srušen, bi uzidan u zvonik. Više onog stoji **reliev Rodjenja**, na kom, u dva okvira, prikazano je rodjenje Isusovo. U prvom leži Marija na odru i pruža ruke Isusu, koji stoji u jednom košiću nad odrom. Blizu sjedi S. Josip u istom položaju, u kom ga se vidja pri ovakvim pri-

Digitized by Google

Starogrčki spomenici.
Monumenti d'epoca greca.

Digitized by Google

Digitized by Google

kazivanjima u bizantinskim slikama. U drugom se okviru iza S. Josipa, prikazuje čas, gdje novorodjeni Isus biva opran. Izradba potankosti pokazuje vješta umjetnika; odjela prilikâ porietlom je slavenska. Nadpisi na gornjem okviru upućuju nas na početak trinaestog vieka. — **Treći reliev** prikazuje, u trima arkadama naslonjenima na stupovima blizancima pozdrav andjeoski, što je uklesan u relievu na gornjem i dvama pobočnima okvirima. Tu, medju dva svjetionika, postavljena na jedan žrtvenik, stoji velik kalež; na desno se vidi krilati andjeo sa nimbom, na lievo, na priestolju Marija glavom pokrivenom maramom namrskanom, kao što nošahu matrone. Ovaj je reliev istog doba kao i prijašnji; oba su pak djelo Spljetske škole trinaestoga vieka (v. str. 53).

Kako se je već reklo, zvonik sastoji od 5 podova, jednog osmokuta povrh njih i šiljastog krova. Na prvom je podu pravilni prostor posvodjen, ojačan sa jednim pojasom, što kao i podnožje protiče iz istog vremena. U petnaestom vieku bi nadodano nekoliko podpornjaka, da se bolje učvrsti, koji sjećaju na gotički slog; na jednom od ovih stoji veoma liep kip andjela, što drži grb nadbiskupa Dujma de Judicibus (1409—1420). I na trima drugima podpornjacima bilo je jednoč postavljeno grbova, od kojih je samo sačuvan onaj sa sjeverne strane. I nad vratima ulaza u zvonik kao i medju dvama zapadnim stupovima trećeg poda, vidi se grbova, ali čiji su, nije se još moglo saznati. Sa iste strane i na istom spratu ima jedan ženski kip, nespretno izradjen i grif koji u pandžama drži ženu.

Penjuć se postepeno sve na više, sgrada se očituje sve slabija i poznije dobe. Na gornjem je djelu opaziti tragova loše gradnje: tu su kamenja manja a bridi nisu ugladjeni, a da se bolje učvrste bjehu

Digitized by Google

skopčana gvozdenim lastavicama, koje budući zahrdjale, učiniše da kamen razpuca. Gornji spratovi nemadu svodova; osi stupova i pragova, ne stoje više na istoj proglednici, što nam očituje, da je gradnja ne samo iz kašnjih vremena, već i nesavršcna; osmokut i krov pak pokazuju, da su na brzu ruku bili izvedeni, i kako tako.

Nije moguće da su utanači točno godina, u kojoj je bila započeta gradnja zvonika, u obće se je držalo da bi započet od Marije, žene Karla II. Napuljskoga, Hromoga (1270—1323), te nastavljen, ali nedovršen, od Jelisave, žene Karla Roberta Ugarskog, kojano umrie naglom smrću god. 1388. Neg iz nadpisa, što jednom bijaše uzidan u kruni prvog poda proiztiče, da je do onog položaja radnja već bila učinjena još god. 1257; isti nadpis spominje i zadužbinu učinjenu za gradnju zvonika od Kolafize, žene Ivana Frankopana, kneza spljetskoga kroz god. 1241-43. Gradnja je dakle morala biti započeta mnogo godina prije, početkom trinaestoga vieka; tom vremenu pripadaju i relievi Naviešćenja i Porodjenja. Četrnaestoga vieka bi ustrojeno povjerenstvo za gradnju zvonika, koje je imalo da napried vodi radnju darovima, nametima i ostavštinama gradjanâ. Kad bi sabrana znatnija svota, nadbiskup Dujam de Judicibus sklopi god. 1416 ugovor sa Spljetskim graditeljem Tvrdojem, koga Farlati nazivlje „izvrstnim graditeljem tog doba“ i koje ime još nose neke obitelji u Velom Varošu u Spljetu.

Tvrdoje započe radnju ojačanjem s dvora obiju strana prvog poda, postavivši četiri jaka podpornjaka i razdielivši na taj način svaki od četiriju lukova na dva manja zašiljena. Ali glavna radnja ne bi vele unapredjena, buduć da se Tvrdoju može jedino pripisati ovijenjača drugog i dio trećeg sprata,

Digitized by Google

Mučno je ustanoviti koliko štetna bi za gradnju zvonika smrt graditelja i koji je upliv na istu imala nova politička vladavina, ustanovljena g. 1420; stalno je to, da srestva pomanjkaše i da radnje bješe prekinute za mnogo vremena. I nastojanje nadbiskupa Ivana VI. Zanettina, da se nastavi radnja, ostade bez uspjeha: on umri sljedeće godine a njegova dva nasljednika ne stolovahu više u Spljetu. Sve to bijaše uzrokom, da je zvonik bio trošan još prije nego bio dovršen, tako da je nuždno bilo popraviti ga, a da se ne sruši. U tu svrhu dužd Leonardo Loredan odredi g. 1501, da četvrti dio dâće od 50 dukata, što se do tada ulagaše za druge svrhe, bude uložena za ponapravu i dogradjivanje zvonika. Te šestnajstoga, u istinu tekom prve četvrtine vieka, bi prosljedjeno dogradjivanje, pod upravom graditelja Jakovčića, te bi dovršen četvrti pod.

Za vrieme nadbiskupa Sforze Ponzoni (1616-1641), vrlo zaslužna glede zvonika, bi zvonik bar prevremeno dovršen, bi t. j. na petom podu sagradjen osmokut, a povrh ovoga metnut krov. Predaja je pak, da su ova dva zadnja poda bila udarena od groma i od toga srušena. Na njihovo mjesto nadodje peti pod, sagradjen od graditelja Cesara Frane de Mattheis g. 1718, a osmokut sa krovom na klobuk valjda bi učinjen od Zuana Avijana tekom prve polovice prošlog vieka.

Al netom što bi dovršen, opažalo se na zvoniku kvara, koji je bio prouzročen od starog materijala, što od morske posolice i u onoj visini nije mogao da odoli djelovanju zraka. Od onda se je unaprieda već svedj govorilo o popravljenu, koje je tim nuždnije postajalo, najskoli kadno g. 1817 udari grom u zvonik. Morade se ozbiljno proučiti stvar da se preduzme popravljenje, te izbjegne pogibelji da se

Digitized by Google

cieli zvonik ne sruši. Već oko god. 1789 arhitekt I. N. Vujnović Nakić bijaše popravio dva gornja sprata; a sam car Frajno I. uvjeri se osobno o toj potrebi g. 1818; po njegovu nalogu Namjestničtvo dalmatinsko prikaza proračun za troškove, da se isti pokriju bi dozvoljena svota od 1858 fl. U isto doba okružna vlast ograniči suvišno zvonenje, koje, najskoli velikog zvona, činjaše da cieli toran, drhće. Popravljenje bi povjereno, u srpnju 1822, graditelju Andriću. On dignu s vrha križ sa krugljom od kovine, a namjesti munjovod; diže dva stupca sa sjeverne strane trećeg poda jednog i pô sa zapadne, te ih zamieni novima. Zvona četvrtog i petog poda premjesti u donje podove. Ali sve to ne bi dosta, da se loše stanje zvonika ukloni. Već god. 149 morade se promjenuti munjovod, a g. 1853 popraviti svod, što stoji medju zvonikom i crkvom. Iste godine bi upozorena okružna vlast, kako bi bilo nuždno, da se uklone podpornjaci za ojaćenja, o kojima se kaže, da ih je Tvrdoje bio stavio u prvom podu, i koji prietijahu, da će se srušiti. G. 1855 ustroji se povjerenstvo da se bavi o potrebitim popravama i o osamljenju crkve i zvonika. Sbog raznovrstnih neprilika, mogla se je tekar g. 1868 započeti radnja, koja i odmah bi prekinuta. Tako se doprlo do god. 1872, u kojoj se crkovinarsto obrati na c. k. Namjestničtvo, naglasujući prieku nuždu, da se već preduzmu mjere, da se ukloni pogibelj, što svednevice prietijaše pobožnicima. Na povratku iz Samotrake prof. Conze, Hauser i Niemann, sastaviše po nalogu Središnjeg Povjerenstva za sačuvanje spomenikâ, nacrt za popravu i osamljenje crkve i zvonika, koji bi i potvrdjen od Ministarstva za nastavu i bogoštovje. Usljed toga bi imenovano novo mješovito povjerenstvo, koje predloži u potan-

Digitized by Google

kostima radnje što se imahu izvršiti, a po tome bi utanačeno, da se zvonik zadnji popravi. Nego ne bilo tako, jer budući da zvonik prietijaše da se sruši, bi već 1882 naloženo majstoru Perišiću, da opaše zvonik jakom drvenom ogradom, koja je morala da služi, nesamo da uzdrži zvonik, već i poslie pri popravnim radnjama. Sljedeće godine ograda bi dovršena i potrošila se za nju znatna svota od 45.000 for. Odma iza toga prof. Hauser izradi potanju osnovu o radnjama, usljed koje, jesení g. 1886, bi skopljena pogodba sa Perišićem, za srušenje gornjeg diela zvonika, sve do kruništa četvrtog poda i za popravu vrata crkve. Na upravu tih radnja bi od c. k. Ministarskva imenovano povjerenstvo od pet članova. Rušenje bi započeto 25 rujna 1887, a kad to bi dovršeno započelo u studenomu popravkom crkvenih vrata, što bi dovršeno dne 19 siečnja 1889. Poprave zvonika započeše dne 20 siečnja 1890, a traju neprekidno. Do lipnja 1894 bi popravljen prvi sprat sa svodom.

8. *Opis Krstionice.*

Obratimo sad našu pažnju na **dvorsku kapelu**, sadašnju **krstionicu gradsku**, koja je drugi dragulj Spljetskih starina (T. IV. br. VI). Adam i Cassas sude, da je jedan od najljepših starih spomenika u cieloj Evropi. Ona stoji sa zapadne strane peristila, i baš naprama Mausoleju; tiesna uličica vodi nas uprav do stepenica, kojima se uzlazi do vrata. *Podium* izpod hrama stoji 1·50 m. nad današnjom kaldrmom i nešto je poveći od samoga hrama, a zatvoren je sad sa gvozdenom rešetkom. Povrh ovoga prostora, pred *cellom* uzdiže se prostil, običan svim hramovima u starini, od kog na žalost ne preostaje neg malo tragova još. Tu se sad nahodi nasadjen stupac sa jednim komadom arhitrava,

Digitized by Google

od kog je drugi kraj uzidan u jednu kuću. Ali se čini, da ni stup ni arhitrav, sudeći po veličini njihovoj, nisu mogli pripadati hramu. *Cella* je duga 10 m. a 9 m. široka; na pročelju su četiri podpornjaka sa kapitelima. Prednje pročelje bit će imalo, po svoj prilici, trokutni zabat, koji docnije bi dignut; pod strehom kruža bogato izkićena parta sa znamenjima odnosnim na Jupiterovu obslužbu. Vrata su ulaza 6 m. visoka, 2·50 m. široka i bogato urešena; zidovi su 1·20 debeli. Svod hrama nemadjaše krova, jer ne vidi se mjesta za potrebitu trabeaciju. Pod hramom otvara se podzemna jedna prostorija, neka vrsta kripte, vidljiva sad iz konobe Mihaljevića.

U nutrašnjosti mjeri hram 5·86 m. širine a 7·27 m. dužine, te je ukrašen sa jednim preliepim okvirom. Zatvara ju bačvasti svod, koji se tako zove ne sbog svoje gradnje, već sbog oblika što prikazuje, buduć polukrug sačinjen samo od tri reda krševa, sljubljenih jedan uz drugi, s donje je pak strane izklesan na kasetone. Ovi su učinjeni po grčkom slogu, da se dobije i veća plastičnost i da ukupni utisak uzbude bogatiji i veličanstveniji. Medju različitim uresnim motivima svoda, znameniti su oni na donjim stranama babakâ, orli su to sa snopima munjâ. Na vanjskoj strani začelnoga zabata izrezan je u basrelievu preliepi vienac od hrastova lišća, na pola pokriven od jedne kuće sagradjene tik hrama, i odkriven tekar g. 1846. Tko bi želio, da ga vidi u cjelini, valja da udje u tamnu kućaricu br. 342 *ulice Manjaka*. Hrastov vienac na začelju celle, orli sa snopima munja na nutarnjim babcima to su atributi Jupiterovi.

Malo nam povjest priča o dvorskoj kapeli. Spljetski hronista Toma Arcidjakon († 1268) na-

Digitized by Google

življe ju *templum Aesculapii;* a on je i najstariji pisac, što je spominje. Po nadpisima urezanim na prazima, bi ona g. 1393 posvećena kršćanskom bogoslužju od nadbiskupa Andrije Gualdo; nit je potvrdjeno obće mišljenje, da bijaše već sedmoga vieka pretvorena u krstionicu. Bivši u rečenoj godini preobraćena u krstionicu, bi joj u sriedini sagradjena kamena krstionica u obliku križa, sa prsobranima od mramora, što potječu ili od jednog kora ili od jednog žrtvenika desetoga vieka, po svoj prilici iz stolne crkve. — Značajno je sudaranje hronologičko prienosa Jupiterova kipa iz Spljeta n Muzej Capello u Mletcima u prvom početku XIV. vieka (v. str. 92) i preobraćenja dvorske kapele n krstionicu; koji je kip, po svoj prilici bio prije namješten u ovoj kapeli, a iza preobraćenja joj u crkvu, odnešen u Mletke.

Po mnenju TomeArcidjakona, što se sve do danas održalo, dvorska kapela bila bi posvećena Aeskulapu, velikom bogu lječničtva u starini. I ako se to ne da podpuno dokazati, ne bi se pak moglo ni sasvim zaniekati; jer je poznato kako je Dioklecijan bio veliki obožavatelj Aeskulapa, te mu bijaše uzdigao jednu kapelu i u svome kupalištu u Rimu i dao kipove Aeskulapove iztesati u Sriemskim kamenolomima.

Nego ako se uzme u osbiljno razmatranje hram u svojoj cjelini i u potankostima, najpriličnije je, da je bio posvećen Kapitolinskom Jupiteru. I ponajprvo oblik mu je prostilni, t. j. sa prostazom na stupove, a orientovan po obredu rimsko-etruskom od SZ. put JI.; kao što su svi Jupiterovi hramovi, što su nam poznati, a to prama liturgičnim propisima; osim toga već spomenuti uresi, orlovi i snopi munjâ u nutrašnjosti, te hrastovi vienac na začelnoj strani, izključuju i Aeskulapa i svako

Digitized by Google

drugo božanstvo, budući to izključivi atributi Kapitolinskog Jupitera, božanstva, do čijeg štovanja Dioklecijanu je bilo veoma stalo (str. 30). Sbog ovih podataka najvjerojatnije je, da je dvorska kapela bila posvećena Kapitolinskom Jupiteru, a ne Aeskulapu ili kakvom drugom božanstvu.

I dvorska kapela pretrpi, usljed preobraćenja u crkvu, nekoliko promjena i dodataka. Na vanjskom zidu sadašnje krstionice, bješe u petnaestom vieku urezana dva nadpisa, pak s prieda stavljen sarkofag kanonika Jakova Selembrio, umrla g. 1533. U isto doba od prilike. bi položen u pronaos, ili u predhram, mramorni sarkofag, na kom je uklesan kaledonski mit — koji se od g. 1886 čuva u arheol. Muzeju, I. Odjel, dvorana 2. Br. 121 D, 1076 A. S bog neke sličnosti medju mitom o Maleagru i bajnim prorokovanjem o načinu, kako Dioklecijan postade carem (v. str. 27), držalo se je, da je taj sarkofag grobnica samog Dioklecijana. Vidi o tome u III pogl. pri opisu sarkofaga (str. 146).

Četrnaestoga vieka, ili može biti još kasnije, bi sagradjena u nutrnjosti **kamenica za krštenje**, u obliku grčkog križa. Pojedine ploče kamenice čini se da su bili pluteji kora ili česti kog žrtvenika desetoga vieka; rezbarije, što je uresuju, učinjene su u tako zvanom longobardskom slogu i sastoje iz trakova više puta podvojstručenih i izprepletenih, u obliku križâ, pletera, zavojâ i pentagrammâ itd. Ali sve ima više vriednost povjestnu, neg umjetnu; ne opaža se u svem drugo, već prosto oponašanje tkalačkih motiva. U jednom od pluteja prikazan je prizor prikazanja spomenika. Pred Krstom, odjevenim u palliju, okrunjene glave i sa križem hastatnim u desnici, sjedećim na priestolju, leži potrbuške na zemlji, obožavajući ga, darovatelj spomenika. Ob desno Spasitelja čeljade odjeveno u tuniku,

Digitized by Google

postole i bječve, ali bez nimba; lievi dio pluteja manjka, isto tako manjka druga prilika i lievi dio ramena Spasiteljeva; doisto prilika ob desno prikazuje ili apostola, ili jednog svetca.

God. 1886 bi podignut u Krtionici **novi oltar** na čast S. Ivanu; osnova je prof. Hausera u slogu talijanske renesance; slika je od M. Riesera. Tekom poprave stolne crkve, bješe prenešeni iz crkvice S. Matije, koja je bila srušena za osamljenje stolne crkve, dva sarkofaga; onaj nadbiskupâ Ivana Ravenjanina i onaj Lovre Dalmatinca, te bješe položeni sa strana oltara; g. 1884 mali sarkofag, u kom su kosti kćerî Bele IV, iza toliko sgoda, bi prevremeno stavljen u Krstionicu, do ulaza. **Mramorni sarkofag nadbiskupa Ivana** († 680), koji i po uresima mnogo naliči na već opisani priora Petra Dujma (v. st. 109) nosi na gornjoj strani poklopca križ sa nadpisom HC XC NHKA; a na rubu pak nadpis: † *Hic requiescit fragelis et inutelis Johannes peccator archiepiscopus.* — **Sarkofag nadpiskupa Lovre** († 1097) od kamena i bez uresâ, nosi na pročelju sliedeći metrični nadpis: *Qui sim, seire venis, qui mortis stringor habenis? — Pastor eram turbis hujus Laurentius urbis — Quam ego dum rexsi, si quid minus utile gessi — Id prece, te flagito, tergas ut opifice Christo — Crimine te sanctus rex purget, virgine natus* — Nuzgredno budi spomenuto, da ostanci liturgičnih odiela, izvadjenih iz obaju sarkofaga pri otvoru 1 oktobra 1881, bješe položeni u riznicu stolne crkve, kako smo već spomenuli (v. str. 108). — **Mali sarkofag dviju kćeri Bele IV,** koje su umrle 1242 u Klisu, nosi sliedeći nadpis: † *Hec cst sepoltura filiarum domi(ni) Belle regis Ungarie. MCCXLII, die XIII Martii huc fugiens (a fa) cie Tartarorum.* Iz prva je sarkofag bio postavljen nad ulaznima vratima stolne crkve, zaštićen mramornom pločom sa

Digitized by Google

nadpisom: *Catharina inclyta et fulgens Margarita — In hoc arcto tumulo jacent absque vita — Belle IIII filie regis Hungarorum — Et Marie Lascari regine Graecorum, — Ab impiis Tartaris fuerunt fugate — Mortue in Clissio huc Spaletum translate.* Mletačka vlada u prošlom vieku htjede da se ovaj spomenik, što spominjaše vladavinu ugarsku, ukloni sa onoga mjesta; dobri jedan gradjanin prenese sarkofag u dno prozora na pročelju crkve, a na mjesto, gdje stajaše prije, postavi lava S. Marka, koji pak opet bi zamienjen sa jednim nadpisom, komu i danas nije vidjeti traga.

Već prije bijaše se pojavila nužda, da se popravi dvorska kapela; krov što prietijaše rušenjem bi cementiran na jugoiztočnoj strani. Ipak se uzdrža ovaj krov tako kakav iz početka bijaše, dok onaj Mauzoleja bi prekrit, u početku ovog vieka, modernim criepovima.

9. *Zaključak.*

Tisuća i pô godina — ovako zaključuje prof. Hauser svoje opazke o Dioklecijanovoj polači — prošlo je nad spomenikom, zanago možemo kazati petnaest vjekova neprekidna rušenja, pa ipak se eto uzdrži u svojoj bitnosti.

Tko pristupi k plokati S. Duje u Spljetu, ne može a da ne bude jako dirnut. Oko zahvaća svakuda rimskih spomenika, sa naslagom stupova i nazrieva začudnih vidika. Po sriedi uzdiže se sredovječni romanski zvonik, sa svojim vestibulom; amo i tamo, pod stuporedima sredovječnih grobnica; o desnu stepenica vestibula egiptska sfinksa, što već izgubila svoju družicu, koja bijaše bielja od nje; u blizini sgrada u slogu renesanse, a sve to tako u skupine složeno, da se oku, na svaki korak, odkrivaju novi vidici i nove slike. Ovdje, poredaj stvari čudnovato

Digitized by Google

slikovitih i koje prkose svakom opisu, prikazuje onome koji ga motri, veličanstveni jedan dio „okamenjene povjesti“, ilustraciju, koje ne može da nadmaši nikakvo pisano djelo.

Pokle se je gledaoc nasitio slikovitog obćeg prizora, valja da se po sebi lako uvjeri, da poglavita važnost svega stoji u moći i veličanstvu rimskih onih spomenika; koji sa pravim ponosom mogu da motre pred nogama svojim poznije sgrade i nadodatke, jer su čudo graditeljske izradbe; dok pozniji dogradci već klimavi i trošni razsulom priete u svakom obziru. Ostanci rimski pak stoje čvrsto i nepomično, kao da su netom dovršeni.

Digitized by Google

III. C. K. Arheologički Solinski Muzej.

(V. str. 9).

Povjestne crtice. Dolazak Nj. V. Cesara i Kralja Franje I. u Dalmacijn g. 1818 i njegov pohod u Solinu bijahu najbliži povod prvim arheologičkim izkapanjima na Solinskim ruševinama, dosljedno utemeljenja Muzeja u Spljetu. Izkapanja započeše g. 1821 i trajaše sad na duže sad na kraće prekide do g. 1877, odkad se stalnom godišnjom pripomoći redovito obavljaju svake godine obično kroz nekoliko mjeseci u proljeću i ljeti. Našasti predmeti do g. 1821 bili su pohranjeni u crkvi *Dušicâ*, pripadajućoj c. k. Demaniju, odkle bješe prenešeni u neku prostoriju Franjevaca Konventualaca sv. Frane na Obali. A jer je prostorija bila premalena, bješe predmeti g. 1824 prenešeni u kućicu Dujma pl. Grisogono na Dobromu, na kom se mjestu danas podiže Gimnazija. G. 1832 priedjoše odavle u prizemne dvorane stare Gimnazije (gdje se i sada nalaze) i ostadoše sve do g. 1852. Kad su te dvorane bile uzete za potrebe Gimnazije, odatle bješe prenešeni u skladišta Staroga Generalata na Obali, gdje su veoma postradali od morske posolice. G. 1857 bješe odavle prenešeni u zapuštene crkvice s. Barbare i s. Roka na plokati s Dujma, odkle g. 1868 bješe pohranjeni u prizemne prostorije današnje Gimnazije. G. 1870 naš putujući Muzej bje povraćen u prvašnje prostorije, biva u sgradu bivše Gimnazije, gdje je i sada, te sačinjava prvi i glavni Muzejalni Odjel. To je sgrada neugledne vanjštine, prislonjena uz iztočne zidine Dioklecijanove polače blizu *porta Argentea*, tamna i vlažna. Sastoji se od predsoblja, te od duguljaste dvorane, u kojoj su pohranjeni kameni predmeti i od treće dvorane, u kojoj su izloženi manji kameni, kovni i prehistorični predmeti, sbirka dragoga kamenja (*gemmae*), numismatična, staklenina, zemljanih predmeta i knjižnica. Pošto se je broj predmeta sve to više umnažao, bje g. 1883 unajmljeno za ostavu istih jedno skladište u braće Katalinića, koje je g. 1886 ostavljeno sbog vlage. Ove iste godine unajmilo se je skladište (Brajnović) na Dobromu, koje sada sačinjava III

Digitized by Google

Odjel Muzejalni. Ali pošto se i ovo napunilo, bje g. 1891 uzeto i treće skladište, takodjer na Dobromu, u kući Dimitrovića, koje služi kao II Muzejalni Odjel. Pojedini predmeti ostavljaju se prevremeno još kod željezničke postaje na Solinu (IV Odjel), dokle se ne prenesu u koji Odjel Muzejalni u Spljetu. Od g. 1884 vode se pregovori za gradnju novoga Muzeja, koji bi imao zakloniti sve raztrkane predmete po raznim skladištima. Novi Muzej imao bi se graditi na troškove državne na zemljištu, koje bi Spljetska Obćina u ovu svrhu poklonila. Osnova je pak na toliko dozrela, da se izčika odredba, da se započne gradnja istoga. Od utemeljenja Muzeja izmjenjivali su se kao ravnatelji i dotično kao konservatori starih spomenika: Dr. D. Lanza 1820-32; Kanonik I. Čobrnić do 1842; Dr. Fr. Carrara do 1853; Don S. Giovannizio do 1858; prof. S. Ljubić do 1868; Dr. F. Lanza do 1872; prof. M. Glavinić 1867-71; Kan. I. Dević 1872; prof. M. Glavinić do 1883; savjet. J. Alačević do 1884; prof. Fr. Bulić od 1884 dosad. Kao čuvari bili su Dubrovčanin slikar R. Martini 1820-39 i prof. A. Böttner. Pošto su muzejalni predmeti kojekako porazmješteni u trima Odjelima, nemogućno je sustavno ih poredati a tako isto i tačno opisati. Ovo što sad činimo, prevremeno je i služi za nekoličak godina, biva dokle se sagradi novi Muzej. O nekim sbirkama predpostavit ćemo neke obćenite opazke, na koje ćemo se opet obazrieti tekom opisivanja pojedinih Muzejalnih Odjela.

Epigrafička sbirka. — Najbogatija i bez sumnje najznamenitija je epigrafička sbirka u Muzeju; pošto ova, osim obće epigrafičke važnosti, imade i osobitu vriednost za povjest pokrajine, naročito Solina.

Sbirka je porazmještena u sva tri Muzejalna Odjela; ali sbog oskudice prostorija i radi okolnosti, što su one II i III Odjela unajmljene, kad je prva bila već puna, nadpisi nisu razporedani na skupine i sustavno, da li smještani s ruke na ruku, kako su se nabavljali, ne obziruć se na njihov sadržaj. Oni nose susljedni broj Imovnika označen sa A; oni iz groblja u *Manastirinama* označeni su sa B, a oni iz groblja

Digitized by Google

u *Marusincu* sa C. U svim trima odjelima imade preko 2000 nadpisa cielih i ulomaka, ne ubrojivši one, što se nalaze na starokršćanskom groblju u Manastirinama u Solinu, i odbivši od ovih zadnjih kojih 100 ulomaka, prenešenih u II odjel Muzejalni, da se tu sastave. Svi Muzejalni nadpisi bili su objelodanjeni u C. I. L. III *Pars* 1; *Supplementum* III. *Pars* II; *Additamenta ad Suppl.* C. I. L.; *Ephemeris Epigraphica* II i IV; *Mittheil. d. Centralcommission* 1875, 1877, 1878, 1881; *Archeologisch-Epigraph. Mittheilungen aus Oester.* II, VIII, XIII, XV; a gotovo svi u 17 godišnjaka *Bullettino di Archeologia e storia dalmata* i svi u *Catalogus Inscriptionum Musei Archaeologici Salonitani Spalati* od Fr. Bulića.

Izmedju nadpisa božanstvima, kojih je preko 80, kao na pr. bogova ili božica *Juppiter*, *Juno*, *Venus*, *Apollo*, *Diana*, *Mercurius*, *Hercules*, *Ceres*, *Silvanus*, *Nymphae*, *Parcae* itd. bilježe se kao riedkost oni 311, 322, 1365 *Mater Magna Cognationis;* oni 990 *Mithra*, 869 naslovom *Sol deus*, ili još važniji, jer mnogo riedji, 871 naslovom *Petra Genetrix*; 125, 188 *Venus Victrix*, zaštitnice od *gens Julia;* 873 *Venus Bacca*, vjerojatno tako prozvana po njezinoj ženidbi sa Bakom; 1134, 1374 od *Triviae;* 1535 *dei Consentes (Consentio Deorum);* 1713 od *dei Syri;* 865 od *Lares Augusti* ili 1422 *Lares Augusti familiares.*

Nadpis 838 *Hercules*-u, našast u Škripu na Braču, gdje je bio kamenik za Dioklecijanovu palaču, posvećen od *Valerius Valerianus miles* vojničkoga odjela, koji se je nalazio na straži kod carskih kamenika u Sriemu (Fruška Gora) liepo se slaže sa „Passio sanctorum IV Coronatorum“, u kojoj, kao i u našem nadpisu, spominju se *capitella columnarum*, koji su se ondje izradjivali za *thermae* cara *L. Licinija Valeriana* u Rimu. Nadpis 199 posvećen *Juppiter Optimus Maximus*-u i *divus Claudius*-u g. 54 posl. Krsta spominje gradnju nekoga *porticus* u Solinu od *P. Anteius Herma;* 837 od *Marcus Aurelius Hermes* posvećen raznim božanstvima spominje neku pobjedu nad svladanim neprijateljima; 869 od *Sol Deus (Mithras)* spominje posvetu jedne zviezde, valjda zlatne i jednog voćonoše, *fructiferum;* onaj 866 *Mater Magna cognationis*

Digitized by Google

spominje neki popravljeni *fanum* božici *Mater Magna* od sbora ljudi, srodnih po krvi *(cognatio)*; onaj 831 posvećen *Silvanus*, po zavjetu, za zdravlje cara Trajana g. 114, spominje neku sgradu podignutu iz temelja, u koju je bila uvedena voda (v. Tabl. XVI). Liepi nadpis 187 spominje *ministri ad Tritones* i *praefectus ministrantium ad Tritones*, koji će doista bit bili svećenički sbor za službu kog božanstva. Drugih svećeničkih stališa bilo carstva, bilo pokrajine i Solina padaju kao *augur* u nadpisima 160, 90, 308, 829, 830; *flamen* 829 830; *pontifex* 397; *sacerdos Juppiter Dolichenus* 218. -- Okolo 20 nadpisa *carske kuće (domus imperatoria)* spominje razne članove carske obitelji i njihove častnike. Medju ovake zabilježit je: 822 ulomak g. 5 po Krstu, koji spominje cara Augusta u XXVIII godini njegove *tribunicia potestas*; drugi 373 godine 18 po Kr., koji spominje više otvorenih puta za cara Tiberija i carskog namjestnika u Dalmaciji Publija Dolabelle; 183 zavjetni nadpis za dalmatinskoga namjestnika Lucija Volusija Saturnina god. 36-38 po Kr. posvećen *Juliji* ženi Augustovoj; pa 212 postavljen caru *Sergju Galbi*; 103 božanstvenomu Nervi i opet drugi 223 od god. 97 po Kr. takodjer Nervi, važan s toga, što je jedini nadpis, koji spominje treću *tribunicia potestas* ovoga cara ujedno sa njegovim konsulatom po treći put. Dva nadpisa 8 i 1712 od god. 170 spominju, kako su za vladanja cara Marka Aurelija legije II *Pia* i III *Concordia*, od njega ustrojene, sagradile dvie stotine stopa gradskih zidina u Solinu, i preko osamstotina stopa zida s kulom od *cohors* I *miliaria Dalmatarum* (v. str. 26). Drugi nadpisi spominju: 67 cara *Caracalla*, a 143, 115 *Marcus Julius Philippus* od g. 247; 851, 150. 636 *vota vicennalia* svetkovana od grada Solina za neke careve; 431 spominje *victoria Francica* od g. 342 pod carem *Flavius Julius Constans*-om. Ali je najzačudnije, što izmedju toliko hiljada nadpisa, našastih u *ager Salonitanus* — osim onih preko 2000 u Muzeju, imade ih stotinjak uzidanih u seoskim kućama ili se nalaze u raznim Muzejima cesarevine i u inozemstvu — cigli jedan spominje cara Dioklecijana, i to baš onaj 1340 ulomljeni, koji napominje, da mu je Solin nešto posvetio,

Digitized by Google

valjda spomen-stup, ili njegov kip na stupu, na kome je nadpis (V. Tabl. XVI, pri dnu na desno). Ulomljeni nadpis 235 spominje popravu zidina i kula u Solinu, kad je po zapovjedi Teodozija II bila odpremljena vojska proti vladajućemu u Rimu *Johannes Augustus*-u god. 425, te s tom vojnom započelo osvajanje Solina g. 424 ili 425 pod vojvodama *Ardubarom* i *Asparom* (V. str. 33).

Još su važniji nadpisi, koji spominju *legati Augusti pro praetore* i *praesides*, biva namjestnike dalmatinske za rimsko a vladanja, jer oni potvrdjuju, nadopunjuju i izpravljaju imena ovakovih poglavarstva rimskih u našoj pokrajini, iii nam odkrivaju sasvim nova.

Nadpis 1534 spominje, kako je pod carem Kaligulom g. 37-38 po Kr. i pod namjestnikom *L. Volusijem Saturninom* g. 36-38 po Kr. zapovjednik VII legije u posadi u Delminium-u, *L. Trebius Secundus*, uredio granice izmedju *Onastini* i *Narestini* (sada Jesenice u Poljicima); to isto spominje onaj 71 izmedju *Asseriates* (Podgradje kod Benkovca) i Alveritae (Dobropoljci isto kad Benkovca) g. 69-70 pod namjestnikom *M. Pompeius Silvanus*-om. Nadpis 97, koji je s više razloga važan, napominje, kako je g. 184 po Kr. za cara Komoda i za namjestnika *L. Junius Rufinus Proculianus*-a, bio popravljen most na rieci *Hippus* (Cetina), koji je bio kod Trilja na istom mjestu, gdje i današnji, na trošak triju obćina *Novenses* (Runovići kod Imotskoga), *Delminienses* (Duvno u Hercegovini) i *Riditae* (Danilo, Konjevrate kod Šibenika). Dva nadpisa 92, 214 jesu arhitravi veličanstvenih sgrada, podignutih za cara Konstanta g. 337-350 po Kr. i namjestnika *Fl. Julius Rufinus Sarmentius*-a; onaj 835 od g. 247 spominje cara *M. Julius Philippus*-a i namjestnika *Claudius Herennianus*-a. Nadpis 835 posvećen božici *Fortuna Conservatrix* za zdravlje dalmatinskoga *praeses*-a *M. Aurelius Julus*-a (oko g. 299) iznosi nam ne samo važan povjestnički čin, da u ono doba dvie vrhovne vlasti u Dalmaciji, vojnička i gradjanska, nisu više bile usredotočene kao prije u rukama jedne same osobe, *legatus Augusti pro praetore*, već razdieljene na dvoje, vojnička povjerena

Digitized by Google

Rimski spomenici. — Monumenti romani.

Digitized by Google

Digitized by Google

jednome *dux*, a gradjanska *praeses*-u, već nam još potvrdjuje legendarnu predaju o mučeničtvu Sv. Dujma II ili Domniona g. 299 po Kr. za ovoga *praeses*-a, pogrješno nazvana u žićima o mučeničtvu Sv. Dujma *Maurilius Julus*.

Vojnički nadpisi obilno su zastupani u Muzeju, preko 40 cielih i više ulomljenih. Na temelju ovih i drugih podataka sigurnošću se je ustanovilo, da od 10 g. po Kr. od šest legija, što je bilo u Dalmaciji i u Panoniji *VII legio*, poslije *Claudia*, *VIII Augusta*, *IX Hispana*, *XI*, kašnje *Claudia*, *XV Apollinaris*, *XX Valeria victrix*, ostale su samo dvie VII i XI, koje su god. 42 po Kr. u buni proti caru Klaudiju, podignutoj od dalmatinskoga namjestnika *Furius Camillus Scribonianus*-a, za njihovu vjernost caru, zaslužile častni naslov *Claudia pia fidelis*. Imademo znatan broj nadpisa ovih dviju legija sa i bez častnoga naslova, od kojih oni bez častnoga naslova dosljedno dolaze prije g. 42 po Kr., a oni sa od 42 po Kr. do 69, kad i one ostaviše Dalmaciju, koja postavši mirnom pokrajinom — *provincia inermis* — bi zaposjednuta od triju pomoćnih *kohorata*, *III Alpinorum*, *I Belgarum i VIII Voluntariorum*, o kojima i u Muzeju imademo više nadpisa. U Muzeju su nam takodjer predočene u nadpisima mnoge vojničke časti u *legijama* i u *kohortama*, počimljuć od prostoga *miles*, pa do najvećih vojničkih časti; kao na pr. 10, 292, 204, 130, 1771 *beneficiarius consularis;* 443 *bucinator;* 345, 105, 114, 9, 1274, 1612 *centurio;* 45, 1322 *cornicularius;* 149 *decurio equitum;* 467 *duplicarius alae;* 1485 *ex singularis consularis;* 172 *eques;* 1259 *imaginifer;* 1999 *signifer;* 271 *optio;* 830, 1274, 1534 *praefectus cohortis;* 780 *ex protectore et ex praepositis;* 1679 *sagittarius;* 133, 44, 395, 308, 1574 *tribunus* itd. Razabire se u nadpisima i to, da je vojnicima posade u Dalmaciji bila domovina ponajviše gornja Italija, a djelomice Macedonija i Mala Azija. Prisutnost drugih legija i kohorata u Dalmaciji, o kojima imademo nadpisa u Muzeju, kao *legio I Italica*, *legio Italica*, *legio I Italica Severiana*, *legio II Italica*, *legio II Pia*, *legio II Traiana*, *legio II Traiana fortis*, *legio III Concordia*, *legio III Cyrenaica*, *legio IV Flavia*,

Digitized by Google

legio IV Flavia Felix, *legio X Gemina*, *legio XII Fulminata*, *legio XIIII Gemina*, *legio XIV Gemina Martia*, *legio XVI Flavia*, *legio XX*, *legio XXX Ulpia Victrix*, *te kohorata: Campana*, *I Flavia Brittonum*, *I Lucensium*, *II Lusitanorum*, *I Ulpia*, *V Miliaria N...* ili *V(angionum)*, *Ityraeorum*, tumači se tim, što su mogle biti u posadi za kratko vrieme ili su po jedini vojnici ovih dolazili za osobite uzroke amo. Imamo samo dva nadpisa mornara s ratnoga brodovlja i baš 62 od *classis Misenatium* i 1574 jednoga *praefectus*-a od *classis Flavia Moesica*. Ovaj je kašnje bio *procurator Augusti* u Dalmaciji, sielom u Solinu, čim se tumači i nadgrobni njegov nadpis u ovome gradu.

U Muzeju je sačuvano preko 30 nadpisa, odnosećih se na *res municipalis* Solina, a tako isto i od nekojih obližnjih municipija. Kao da je bez sumnje, da je Solin bio podignut od Augusta na *koloniju* s podpunim naslovom *Colonia Martia Julia Salona* izmedju 33-31 g. pr. Kr. (v. str. 22). I to ime nosi Solin i u nadpisima, od kojih se samo neki čuvaju u Muzeju 373, 1143; dočim druge municipske i kolonijske časti dovoljno su navedene u nadpisima. Tako *III viri iuri dicundo* nalaze se u nadpisima 308, 326, 166, 829, 95, 830, a *II viri* i *II viri iuri dicundo* u nadpisima 1143, 103, 2; *aediles* 2, 300, 308. 326, 166, 829, 841, 122; *ordo decurionum* Solina 122, 30, 300; *ordo Augustalium*, *seviri* i *seviri Augustales* 176, 1034, 478, 472, 84, 109, 199, 311, 326, 88, 1536, 1371; *quinquennalis* 900, 829, 830, 1576, 1624. Osim ovih čuva se u Muzeju i takovih nadpisa, koji zasvjedočuju *koloniju* 150, 1072 u *Aequum*-u (Čitluk kod Sinja); 844 u *Naroni* (Vid u Neretvi); 900 *municipij* u *Arupium* (Vitalj kod Otočca), u *Butua* (Budva), u *Pazinum* (Padžene kod Knina ili u *Azinum*) i u *Splonum* (Plavno kod Knina) itd.

Da je Solin bio upisan u *tribus Tromentina*, dokazuju nam razni nadpisi u Muzeju, kao 133, 300, 326, 308, 829, 88, 162, 1274. Prisutnost druge *tribus Sergia* u Solinu 27, 117, 300, 95, koja je baš sa *Isse* (*Vis*, *Lissa*), tumači se vjerojatno na str. 23. Prisutnost pak drugih pojedinih *tribus*-a u solinskim

Digitized by Google

nadpisima u Muzeju, kao na pr. *Aemilia*, *Claudia*, *Cornelia*, *Fabia*, *Falerna*, *Galeria*, *Pollia*, *Romilia*, *Velina*, *Voltinia*, pripisati je istoj okolnosti, kojoj i onih vojnika drugih *legija*, koji nisu bili na posadi u Dalmaciji, biva slučajnoj prisutnosti dotičnih osoba u pokrajini.

Imaju osobitu važnost za družtvene i obrtničke odnošaje pokrajine, a najskoli Solina, neki nadpisi, koji spominju više sborova ili *kolegija*: *gimnastičkih igara*, *gladijatorskih*, *umjetnostî i zanatâ*. Nadpis 389 spominje *collegium dendroforum;* 133, 308, 829 *collegium fabrum;* pak 1446 *collegium lapidariorum;* 1767 spominje *negotians materiarius* t. j. trgovca u drvlju za gradju. Ovoga je sin, rek bi još mlad, hvaljen u nadpisu za osobitu vještinu u gimnastičkim igrama pri bacanju kamena u težini od 40, 50 do 100 librica. Više nadpisa 174, 409, 789, 837, 1443, 1593, 1636 spominje razne *pugnae* gladijatora, *retiarius*-a *secutor*-a itd., dok nadpis 220 spominje *ars medicinae industriae primae;* 862 *obstetrix;* 867 *spatarius;* 330 *toreuta;* 28 B. *vitriarius.*

Više od šeststo nadgrobnih nadpisa i više stotina ulomaka dokazuje nam kolikom su ljubavlju i u Solinu poštovali uspomenu pokojnikâ. Imade nadpisâ svih stališa i zanata, počimljuć od višeg magistrata do pokornoga *servus*-a ili roba; neki su sa izrazitim tronućem, osobito nadpisi za djecu umrlu u nejakoj dobi, ili za pokojnike umrle naglom smrću: 489 *Abductus a latronibus;* 437 *manu humana sublatus;* 848 *naufragio obitus;* 1049 *occisus a viatoribus;* 1443 *deceptus a latrone;* 1636 *in medicina decessit* itd.

Česta su: *carmina*, *adiurationes*, i *acclamationes:* 858 *Aequius hunc fuerat titulum me ponere matri — quem misera mater illa mihi posuit — Parcae crudeles nimium properastis rumpere fata mea* kliče *Fullonia Amaryllis;* 146 *debueram prius ipsa mori, sed numina vestra qui coluere cadunt, (qui) neglexere, manent*, cvili jedna majka na grobu prerano joj ugrabljene kćeri; 489 *filius hunc titulum debebat ponere matri* jadikuje jedan razžaloščeni sin. Četrnaestgodišnji *Q Aeronius*

Digitized by Google

Firminus ovako tješi svoje tužne roditelje: 142 *Invida Parcarum series livorque malignus, bis septena mea ruperunt stamina lucis. Parcite iam lachrimis miseri solique parentes... animam sacer abstulit aër.* Jedna majka ovako plače za izgubljenim sinom: 149 *Orba queror genetrix miseri post funera nati* itd. Druga opet tuži na ovi način: 206 *Pieris hunc titulum posuit matercula nato . . . nunc si quid Manes sapiunt in mollibus umbris, conprecor ut matris sit tibi gratus honos.* Drugi kliče: 1503 *O quam dura tibi fuit fortuna, Paterne, quae te tam teneris annis sub Tartara misit.* Drugi pak kliču putnicima: 303 *Quamvis lasse viator, rogo ne graveris et tumulum contempla meum;* 491 *Quisquis es, atventum nostrum contempla sepulchrum, siste precor: paucis perlege fata mea*; 507 Ἐν θεῷ καὶ σώσει, Χαίρετε πάντες οἱ παροδῖται; 543 Χαῖρε, παροδῖτα; 181 Εὐθύμει, Ἄστερι, πολλοὶ πρὸ σοῦ, πολλοὶ μετὰ σέ! Οὐδεὶς ἀθάνατος!

Ne manje su čutljivi, patetični i puni žive vjere usklici i sentencije u kršćanskim nadgrobnim nadpisima. Osim obćenitih i navadnih *quiescit, requiescit in pace, requiescit,* itd. ima i osobito liepih: 533 Εὐσεβίης καθαρῆς ὁραᾶς σόρον . . . ψυχαῖς ταῖς ἁγίαις σύνθρονος ἐσομένη; 1958 Ἀυρέλιος Παλλάδιος πιστεύων ἐν Χριστῷ, ἐν εἰρένῃ ἐπαύσατο; 1075 *omnipotensque Deus qui te formavit et aufert, clemens excipiat servetque ad gaudia membrum;* 29 B *Pro nefas iste tuum loquitur, Petronia, nomen .... tu tamen hinc spera coelum pia mente fidelis!* 49 B *arcellam mihi condidi ad medianos maryres;* 30 B *Honoria martyribus adscita cluet . . . cui parvula contra rapta prius praestat tumuli consortia dulcis;* 23 B *Flavia sancta mente salutifero die Paschae gloriosi fontis gratiam consecuta est;* 17 B *Johanna die Veneris exiit de corpore;* 1573 *hic iacet Joannes peccator et indignus presbyter;* 108 *Peregrinum filium in lege sancta christiana collocavi;* 3 B *Evassu in pace!* 129 B *Ursi tumulum cernis quicunque viator .... perlege quaeso;* 121 B *at nos maerentes coniux natique generque carmen cum lachrimis hoc tibi conscribimus;* 1707 *adiuro per Deum et per leges Christianorum* itd.

Digitized by Google

Osobito su kršćanski nadpisi brojni sa nadnevkom konsularskim; mnogi kršćanski nose *ecclesia Salonitana*, *ecclesia catholica Salonitana* ili globu, što bi se imala isplatiti *fiscus*-u iliti crkvi *ecclesia sancta catholica Salonitana*, ili pak samoj *ecclesia* 22, 108, 329, 26 B, 52 B, 149 B, 321, 1389, 1707, 1811. Zaslužuje spomena veoma znamenit izraz: 335, 58 A, 8, 9 D *Ecce agnus dei, ecce qui tollit peccatum saeculi* mjesto *mundi;* kao i onaj pod br. 1861, kojim se označuje vrieme smrti *Sotas* za solinskoga nadbiskupa Maksima IV okolo g. 600 po Kr., u kojem razdoblju prestaje označivanje godina po konsulima, a počimlje ono srednjega i novoga vieka naime imenom dotičnoga nadbiskupa, koji sjedi na nadbiskupskoj stolici.

Osim starokršćanskib nadpisa za prvih vjekova, imade ih takodjer više sredovječnih, naročito iz dobe narodne dinastije hrvatske; kao i dosta nadpisa iz rane dobe srednjega i novoga vieka, od velike važnosti za mjestnu povjest.

B, C, D, E, Kiparstvo. U sva tri Muzejalna Odjela pohranjeni su kiparski spomenici, bez ikakove razredbe; oni su poredani onako, kako su se susljedno nabavljali i prama razpoloživosti prostora. U Imovniku su pak porazdieljeni u četiri razreda: **B** *Kipovi* i *torsi* ili *trupi;* **C** *Poprsja i glave;* **D** *Basrelievi;* **E** *Arhiktetonički ulomci.* Osim riedkih spomenika iz grčke dobe i iz prvoga vieka carstva, slabo je zastupano klasično kiparstvo; jer su ljepše umjetnički izradjeni komadi, što su se našli u Solinu i u okolici, bili prijašnjih vjekova ponešeni u Mletke,a ovoga u Beč, u Peštu i u Zagreb. Bolje je zastupano kiparstvo nadgrobnih spomenika za Antoninâ pa unapried; imade sarkofaga prekrasno izradjenih. Za starokršćansku i sredovječnu umjetnost Muzej posjeduje mnogo zanimivih i veoma važnih spomenika za povjest mjestne umjetnosti. Kod opisivanja bit će napose govora o najvažnijim primjercima.

F. Glineni predmeti (**a** Opeke i crjepovi; **b** Posude; **c** Svjetiljke). — Ova dosta brojna sbirka liepo nam predočuje stari mjestni proizvod i vanjski unos. Ovdje ćemo u obće govoriti o *opekama i crjepovima* pridržajuć se, da poslie progo-

Digitized by Google

vorimo o *posudama* i o *svjetiljkama* pri opisu treće dvorane I. Odjeia. Skup posuda glinenih dan je na Tabl. XV.

Kao što gotovo svi predmeti, tako su i glineni porazmješteni u sva tri Muzejalna Odjela. Jedan je dio razsijan u drugoj dvorani I. Muzejalnog Odjéla u blizini Ippolitova i Fedrina sarkofaga, drugi u II. Odjelu iza 1634 sarkofaga *Valerius-a Dinens-a*, a jedan u III. Odjelu gotovo u sredini skladišta u sarkofagu 781. Po utisnutu pečatu tvornicâ na opekama i crjepovima imademo proizvoda dalmatinskih tvornica, tačnije solinskih i komada iz vana unešenih. Ovim zadnjim pripadaju crjepovi i opeke iz poznate tvornice *Pansiana*, s prva privatne, poslje carske. Iz privatne tvornice, dakle za republikanske dobe i početka carske crjepovi imaju samo *Pansiana*, dočim oni iz carske imadu pred ovim imenom još predpostavljeno ime carevo; kao na pr. *Aug(usti) Caes(aris) Pansiana* od Augusta; *Ti(beri) Pansiana* od Tiberija; *C(ai) Caesa(ris) Pansiana* od Kaligule; *Ti(beri) Claud(i) Pansiana* od Klaudija; *Ner(onis) Claud(i) Pansiana* od Nerona; *Vesp(asiani) Caes(aris) Pansiana* od Vespasijana. Iz svih ovih doba imademo u Muzeju po više primjeraka. Nedalmatinskih tvorvica imadu se smatrati i takovi crjepovi, koji nose utisnut pečat tvornice *Q(uinti) Clodi Ambrosii*, pošto je ova tvornica bila u Oglaju i drugdje, kao što i proizvodi inih manje važnih tvornica; kao na pr. *M. Eupropes*, *Faesoni*, *Evaristi*, *C. Oppi*, *Ursini*, *Titi Hermerotis*, *Eutyches* itd. Solinskih su tvornica crjepovi ili opeke s pečatom *Solonas*, *Solonate*, *Salonian*, pa onda više crjepova s pečatom *Dalmati*. Ovi su zadnji od loše tvari i slabo pečeni, a bili su izvadjeni iz svoda Dioklecijanova Mauzoleja prigodom popravka god. 1884. Dalmatinskoga su porjetla i crjepovi s pečatom *Coh(ortis) VIII vol(untariorum)*, našasti na Muću *(Andetrium)*, gdje je ova kohorta bila na posadi, pokle su g. 69 posl. Kr. bile odputovale dvie legije iz Dalmacije. Muzej posjeduje gotovo 500 komada opeka iz više od 20 raznih tvornica. Legijonarski crjepovi nisu bili našasti u Solinu niti u Solinskoj okolici. Medju glinenim predmetima zabilježiti je još i opeka hipokausta 158-163;

Digitized by Google

347-350, te više *glinenih cievi za vodovod* 164-169 i *svjetiljaka* za domaću porabu. Skup nekojih glinenih posuda dan je na Tabli XV.

G. Sbirka staklenih predmeta. Sbirka starinskih staklenih a (*vitreamina*) je veoma različna i bogata, počam od takovih, koje su bile za domaću porabu do onih za puko razkošje, gizdu i *bijoux*. Tu su vam zustupani najrazličitiji oblici, od polihromije svakovrstne, od boja najtamnijih do najbljedjih, pa različite veličine itd. Skup najvažnijih staklenih predmeta prikazuje slika pod br. 1 Tabl. XVII. Na nju se pozivljemo pri opisivanju. Mnogi od ovih predmeta mora da su bili unešeni iz vana, jer je naći jednakih i sličnih u raznim sbirkama starinskih staklenih predmeta u Evropi (Sravni: Fröhner *La Verrerie antique de la Collection Charvet* — Le Pecq 1879). Ali zato nije izključena mogućnost, da bi neki od tih predmeta mogli biti proizvod solinskih tvornica. A da je ovih sbilja bilo, imamo izravan dokaz u kršćanskom nadpisu 28 B, u kom se spominje *Pascasius vitriarius*, a tako isto i u ulomcima tako zvane tehnike *mille fiori*.

Ova sbirka, koju ćemo kašnje podrobnije opisati, izložena je u drugoj dvorani I Odjela (v. str. 150).

I. Drago kamenje. S umjetničkoga i s arheologičkoga gledišta sbirka dragoga kamenja spljetskoga Muzeja ubraja se medju prve u Državi, ona broji sada *preko 1200 komada*, medju kojima su neki jedini sa dosad nevidjenim predstavama. Od ovih je preko 20 *kameja*, a ostali *intagli*. Pretežit je broj *kornijola*, kojih je preko 500 komada; bieloga, crvenoga, zelenoga, žutoga i sivoga *jasma* (diaspro) oko 200 komada; *akata* 140 komada; *inikola* 60 komada; *plasma od smaragda* preko 20 komada. Zastupan je još *oniks*, *agatoniks*, *ametist*, *kalcedon*, *opal*, *rubin*, *granat*, *lavenac* (lapislazzoli) i *vedrac* (cristallo di monte). Medju prestavama ističu se božanstva, a medju njima *Merkur* blizu u 60 komada, *Minerva* preko 40, *Juppiter* preko 30, *Venera* blizu 20 komada, a božica *Sreće* i *Obilnosti* preko 50 i od drugih brojnih božanstva, kao n. pr. *Dijane*, *Apolona*, *Cerere*, *Neptuna*, *Baka* itd. Brojne su predstave ratnika, živina,

Digitized by Google

poljskih prizora itd. Preko 50 je *pisanih* kamena, t. j. sa slovima, a ima ih i sa kršćanskim predstavama.

Mnijemo, da drago kamenje ove bogate i raznolične sbirke nije bilo samo unešeno iz vana, ama da je bilo radjeno i u Solinu. Zato imamo izravan dokaz i u Muzeju. Nazad nekoliko godina našao se je komad *akata* (Katal. I. 1230) u naravnom stanju medju solinskim ruševinama, koji teži 33.90 gr. Pošto se akat u naravnom stanju ne nalazi ni u Dalmaciji ni u susjednim pokrajinama, očevidno je, da je ovaj komad bio unešen, da ga se obradi u solinskim tvornicama dragoga kamenja.

Sbirka dragog kamenja nalazi se u drugoj dvorani I, Odjela te ju potanje opisujemo na str. 167.

H. Kovine. Ova veoma brojna sbirka prikazuje liepih primjeraka domaćega pokućstva, a tako i kipića liepe radnje. Ona je smještena u trećoj dvorani I Odjela; o njoj obširnije govorimo na str. 160 Skup kovina dan je na tabl. XVI.

K. Kosti. Ova sbirka sadrži raznih predmeta domaće potrebe, medju kojima su neki veoma liepi sbog oblika i izradbe. Čuvana je u trećoj dvorani I Odjela; potanje ju opisujemo na str. 160.

N. i H. Prehistorični predmeti. (v. str. 9) Ova sbirka nije brojna. Sistematičnoga iztraživanja prehistoričkih spomenika nije se dosad poduzimalo; s druge strane nemalo takovih predmeta ili je odnešeno iz pokrajine ili su u privatnim rukama. Mala muzejalna sbirka je postala slučajnim našašćem ili darom privatnikâ. Kod opisa treće dvorane I Odjela, gdje je sbirka smještena, bit će o istoj kratka govora (V. str. 150).

L. Novci (v. str. 9). Veoma jo brojna numismatična sbirka. Jedina ona sbog tjesnoće prostora još nije bila niti prilično uredjena. Čuva se u trećoj dvorani I. Odjela; kod opisivanja, reći ćemo koju i ob ovoj sbirci (v. str. 172).

Digitized by Google

ODJEL PRVI

(Kod *Porta Argentea*).

Ovaj Odjel sastoji se od tri mjesta; od jedne sobe, koja služi kao predsoblje, i drugih dviju većih dvorana.

I. *Predsoblje.*

U ovom pomješću, duž pobočnih zidova poredani su bez ikakova sustava najrazličniji spomenici, počimljuć iz grčke dobe, pa sve do nekih već najnovijih. 13 *Veliki sarkofag Dobroga Pastira* stoji uza zid na lievu stranu ulaza. G. 1877 bio je slučajno našast uz onaj Ippolita i Fedre (sada u bližnjoj dvorani Muzeja) na Manastirinama u Solinu, gdje se je susljednih godina odkrilo prostrano starokršćansko groblje (v. Tabl. II. I K. 3), te je sliedeće godine bio prenešen u Muzej. Kako se je za poznijih izkapanja razabralo, sarkofag je bio položen u *nartex*-u male bazilike sv. Staša tangara, u naslagi grobova iz prve polovice četvrtoga vieka na podstavku, koji još i danas postoji (v. Tabl. IV. br. IV, 22). Licem je bio okrenut prama podnevu, a desnim bokom stao je uz uzki prolaz, koji je vodio iz *basilica maior* u baziličicu. Bio je našast probijen još od starog doba na desnoj strani, i oštećen na vrhu pokriva. Sarkofag je iz biela mramora modrušasto izprutan; unutrnjost rake, opredieljena za više tjelesa i razdieljena u dužinu zidićem u dva glavna odjela, sadržavala je ostanke od više osoba, medju kojima se je razabralo od čovjeka i od žene. U dužinu mjeri 2·50 m., a u visinu 2·21; nadodavši odkinute česti u vrhu pokriva, izvorna visina mjerila bi 2·66 m. — Sarkofag je poput kuće sa krovom na dvie strehe i sa četiri akroterija po uglovima; raka predstavlja podpuni prerez korintskog reda; tip sarkofaga je grčki. Prednja naklonost pokriva izdjelana u obliku odra, nosi dvie naslonjene prilike na način običajnih bračnih prlika na rimsko-etruskim sarkofazima. I s tog je ovi sarkofag veoma riedak primjerak, ako nije jedini grčko-rimskoga mješovitoga tipa. Tri strane rake urešene su kipovima u bas-relievu; dočim je stražnje lice, odredjeno da se prisloni uza zid, bez ikakova uresa. Vajarije na raki predočuju nam mal-

Digitized by Google

dane dovršenu radnju; dočim oni na pokrivu prikazuju nam obris i prvu surovu izradbu. Opaža se kod nekih djelova, da je završetak kipova bio nenadano obustavljen; što je nuždno znati, pošto neki hoće da zaključe po nedovršenoj izradbi na pokrivu, da ono i nije prvotno po krivo sarkofaga, već da mu je kašnje bilo priljubljeno.

Prednje lice imade tri simetrično poredane predstave. U središtu, uokvirenu udubkom u obliku pseudotegurija sa dva akroterija po kutovima i dva pauna, držeća u kljunu gobinje, jest veoma česti poljski prizor na starokršćanskim spomenicima Dobroga Pastira, bradata, medju stablima i ovcama, nosećega na ramenima izgubljenu ovcu; koji prizor znamenuje veliko Spasiteljevo milosrdje prama grješniku. Dvie pokrajne predstave sa znatnim brojem ljudskih prilika imaju jednoličnu razporedbu: glavna prilika u sriedi je pod udubkom pri dnu, u onoj s lieve je kip matrone, koja drži u naručju golo djetešce, u drugoj je kip čovjeka dostojanstvena držanja sa *volumen* u ljevici. Svaki kip je okružen brojnim prilikama, odieljenim po spolu, po postepenoj veličini i po odielu različitu prama dobi, tako da prvi red zauzimlju mladići i djevojke, a zadnji odrasli i žene; na desnu su matrone 2 žene, 2 djevojke i 2 djevojčice; na lievu 3 odrasla, 2 mladića i 3 dečka; na desnu mužkoga kipa 8 odraslih, 3 mladića i 3 dečka; na lievu 3 žene, 5 djevojaka i 6 djevojčica. — Na desnom boku, u središtu kojeg su vrata urešena sa 4 maskirana lava, prikazano je 5 prilika. Ne desnu vratâ moleća matrona i djevoičica; na lievu čovjek i dečko takodjer moleći, a iza njega opet jedan čovjek, kao da ih u tom sliedi. Na lievom boku pod tegurijom, nalik onom u sriedi pročelja, prikazan je u kipu krilat genij vječnoga sna naslonjen na izvrnutoj zublji. — Pokrivo je, osim dviju slika u ležećem položaju na prednjem naklonu, urešeno u sriedi na pobočnim stranama velikom ružom. Pošto dvie pokrajne predstave na pročelju ovoga sarkofaga za prvi put dolaze na kršćanskim pogrebnim spomenicima, dale su povoda raznim tumačenjima, koja su navadjali prvi kršćanski arheolozi i neki klasične arheologije. D.r F. Lanza tumačio ih je alegorično; pročelje da predstavlja crkvu, Dobar Pastir Spasitelja, a dva pokrajna prizora Josipa i Mariju, okružene od vjer-

Digitized by Google

nika; ostali pak da predstavljaju tri bogoslovne krjeposti. Ovakovo tumačenje je u očitom protuslovlju sa načelima starokršćanske ikonografije. Dumont, Durand, Conze, Garrucci, de Rossi i Jelić tumačili su realistično, pripoznavajuć u dvama pokrajnim prizorima dva katehete ili diakona i diakonisa okružene od njihovih gojenaca. Po Jeliću su dvie pokrajne predstave u pročelju realni prizori a nipošto alegorični. Matrona s golim djetešcem u naručju predstavljena u prizoru na lievu, imala je umrieti od radjanja; s lieve strane okružuju je muž i 2 sina, pa 5 sinova i unuka; na lievu 2 nevjeste i 4 kćeri i unuke. U prizoru na desnu je muž, koji je umro poslie nekoliko godina, okružen s desne od 14 sinova i unuka, s lieve od 14 kćeri, nevjesta i unučica. Prizor u sriedi, koji predstavlja Dobroga Pastira, prilagodjuje se prikazivanju dvaju pokrajnih: nadoživjeli potomci, pozdravljajuć zadnjim kršćanskim pozdravom svoje pokojne roditelje, po veoma staroj liturgičkoj pogrebnoj molitvi, mole Gospodina, da njihove duše *Boni Pastoris humeris reportatas . . . sanctorum consortio perfrui concedat.* Ovo tumačenje nalazi oslona u ulomljenom metričnom već spomenutom nadpisu, 121 B što je pri dnu sarkofaga, ovako od de Rossi-a i Jelića prama smislu upodpunjena: *[Quamvis patroni ad tribunal erunt ei Christi — Martyres tumula quorum ornavit felix] — Idcircoqu[e laeta expectet futurum iud]icium — Audemus tamen haec ef[fari cum] gemitu. — Ex[imia quiescit Asclepia fide]lis in pace — Cui requiem tri[buat Deus omni[pote]ns rex. — [Illa tulit multa advers]is incommoda rebus — [Atque infelici e]st fine perempta quoq[ue]. — [Quadraginta septem an]nos postquam trans[egit] — Funesto gravis heu triste puerperio — Nequivit miserum partu depromere fetu(m) — Hausta qui nondum luce peremptus abiit. — Adque ita tum geminas gemino cum corpore praeceps — Laetum ferali [transtu]lit hora ani[mas[— At nos maerentes coniux, natique generque — Carmen cum lacrimis hoc tibi c[onscribimus[.* Ovi nadpis osim što je urezan na ploči od istoga mramora, od kakvoga je izdjelan i sarkofag, i što prikazuje isti ures i istu izvršbu, odnosi se na jednu matronu umrlu od radjanja, koja je ostavljala iza sebe muža, djecu, unučad i zeta; sve predstave kao u lievom pokrajnom prizoru. —

Digitized by Google

Prizor na desnoj strani prikazuje duše muža i žene i njihove dvoje djece i unukâ, već uvedene u raj od svetca zaštitnika, koje se mole za svoje drage preostavše na zemlji; prizor veoma čest na starokršćanskim spomenicima. Začudna je predstava poganska genija smrti, neobična na kršćanskim sarkofazima; tako isto bračne prilike smještene na pokrivu. Jelić ovo tumači predmnjevom, da su kršćanski supruzi pokopani u sarkofagu, naložili poganskom vajaru, da ovako izdjela tri prizora na pročelju i onaj na desnoj strani; ostavljajuć njegovoj slobodnoj volji, kako da izradi one, inače bez smisla, na lievoj strani i na pokrivu; i da je on izmislio ove, kao vjerni sljedbenik izradbe klasičnih sarkofaga. Sudeć po slogu kao i po njegovu smještaju u nartex-u baziličice sv. Staša, sagradjene okolo 312, sarkofag je iz prve četvrti četvrtoga stoljeća, Kostantinske dobe; kojoj dobi podpuno pristaju paleografični i metrični oblici dotičnoga nadpisa. Jer u nadpisu nema imena pokopanih u sarkofagu, s tog po tumačenju drugih nadpisa takodjer našastih u istoj baziličici, po veličajnosti sarkofaga, najljepšeg medju svim na groblju kao i po aluziji nadpisa matroni, radi neprilikâ, što ih je ona prije smrti imala vjerojatno sbog mučenika Krstovih, kojima je odredila pristojnu grobnicu, napose Stašu tangaru, mučenu za Dioklecijanovih vremena, Jelić je iztakao vrlo temeljitu hipotezu, da je dotična matrona Asclepia, koja je u vrieme progonstvâ za Dioklecijana bila vlastnica zaselka, na kom se je kašnje razvilo groblje, čiji su pak ostanci, kako dokazuju žića sv. Staša tangara, bili prevremeno sahranjeni u nekoj seoskoj kućici, a poslie većom čašću u baziličici, gdje je našast sarkofag, te da je kapelica bila sačuvana kao njezina domaća grobnica, gdje su ona i njezini potomci bili sahranjeni. I tako sarkofag Dobroga Pastira nije samo jedini po obliku i po predstavama, da li je ujedno i slavan spomenik historične matrone Asclepie (v. str. 36).

U kutu na lievu prije opisanoga sarkofaga stoji gotovo prećerane izradbe 1 kip neke *Lollia Secunda*. Glava je odciepljena od trupa, ali mu doisto pripada. — Drugi kip 2, što je zub vremena oštetio, ima glavu pod br. 48 a odielo je bogato, znatno nabrano i donekle u prećeranoj izradbi. — 3 Trup mužkoga kipa ogrnjena *togom* je prilično dobre izradbe.

Digitized by Google

U kutu na desnu sarkofaga je 4 mužki kip zaogrnut togom; rek bi da mu 50 glava ne pripada. — 41 Trup kipa ogrnuta plaštem. — 80 liepa nadgrobna grčka ploča oblik joj je hrama s krakunom na vratima; našasta je na Visu g. 1854; veoma je važna, buduć da je bolje sačuvana od drugih, nadjenih u ovoj grčkoj naselbini.

Duž zida na desnu ulaza u kutu, 5 kip u togi bez glave i bez ruku s obilato nabranom odjećom, visok je 1·74 m; ne pripada stavljena mu glava 49. — 6 Trup kipa u togi; 45 kip mladog Apolona loše izradbe, prelomljen na troje — 295 nadpis slovim u crvenomu miniju vojnika VII legije *Claudia pia fidelis* (v. str. 129). Ovo je jedini solinski nadpis, na kom se je dobro sačuvao *minium;* na drugim se tek razabiru tragovi. — 300 velik sarkofag bez pokriva s nadpisom, u kom je spomenut jedan *decurio* Solina i Isse; važan sbog istodobnoga spomena dviju *tribus-a Tromentina* i *Sergia* (v. str. 130). Poviše ovoga sarkofaga 15 u basrelievu prikazana je borba Amazonaka; po svoj prilici ovi komad je dio uresa sgrade; izradbe je dosta loše i oštećene zubom vremena. U sarkofag je položeno više *starinskih uresnih ulomaka* i 54 jedna ploča sa malim četvorinama razne vrsti mramora, što se nalaze medju solinskim ruševinama. Noviji predmeti, kao bakreni kantar, kuglje kumbarada, puške, gvozdene košulje, sve pomješano sbog uzkosti prostora, nisu vele znameniti.

2. *Velika dvorana.*

U četiri kuta ove smještena su 38 četiri stabla od stupova od *nero antico*, iz starokršćanske solinske Krstionice. Na stupovima su 37 četiri kapitela starokršćanskoga sloga, sa grifim mjesto volutâ i crvenim tragovima, takodjer iz Krstionice u Solinu. Udilj za stupom od vrata ulaza na lievu je 81 velika nadgrobna ploča obitelji veterana *Fuficius*-a *XX* legije s poprsjima 34 u basrelievu članova obitelji (v. str. 129). Ovo je jedini nadpis u Muzeju, koji spominje ovu legiju, koja je bila na posadi u Dalmaciji, brojeć od 1. godine rodjenja Gospodinova do 10 po Krs., upravo do Varova poraza (vidi str. 129). Iza stupa, 197 nadpis Jupiteru sa njegovim poprsjem i sa gromom u desnici (v. str. 126). Strag stupa, 33 ulomak basrelieva od

Digitized by Google

kararskoga mramora, dobre radnje, koji predstavlja bakični prizor. Napried i niže komad arhitrava sa triglifima, medju kojima *patera, simpulum i bucranion.* Iza više nadpisa naslaganih u dva i u tri reda, medju kojim 84 od *T. Ancharius Anthus sevir, augustalis* (v. str. 130); 199 *Jupiter-u* i božanstvenomu *Claudiju* posvećen od *Anteius Herma sevir i Augustalis* g. 54 po Kr. (v. str. 126), 88 dug nagrobni nadpis *C. Iulius Sceptus*, oslobodjenik Admeta, oslobodjenik Augusta, *sevir* i *augustalis* (v. str. 126); 92 na epistiliju koji je dio susljednog 214 nadpis posvećen caru *Fl. Constans*-u, od namjestnika *Iulius Rufinus Sarmentius-a* g. 337 po Kr. (v. str. 128); 204 nadpis *beneficiarius consularis* (v. str. 129); 206 postavljen *L. Trebius Exoratus-u, erepto a fato finibus Maezeis,* sa *carmen*: *Pieris hunc titulum* itd. (v. str. 131); 94 *Ninfama* (v. str. 126); 96 *Jupiter-u Caelestis,* (v. str. 126) sliedi važan nadpis 97 (v. str. 128), koji spominje gradnju mosta na rieci *Tilurus* (Trilj); pa više mramornoga sarkofaga nadpis 214 na velikom epistiliju na dvoje slomljenu od namjestnika *Fl. Iulius Rufinus Sarmentius* (v. str. 128). 29 *sarkofag Ippolita i Fedre.* Ovi težaci su slučajno odkrili g. 1859 na starokršćanskom groblju u Manastirinama u Solinu, a g. 1872 bio je prenešen u Muzej; tom prigodom bio je odkriven i već opisani sarkofag Dobroga Pastira (v. str. 137). On je takodjer ležao u nartex-u baziličice sv. Staša (v. Tabl. IV br. IV, 23), u drugoj naslagi grobova petoga vieka, gotovo pod starinskim pločnikom, pokrivenim naslagom klačarde. Pošto je očito, da je istom u petom vieku bio upotrebljen u kršćanskom groblju, mitične predstave na njem urezane, buduć netrpljene od kršćanâ, bile su navlaš prikrivene. Koliko raka toliko pokrovi od bielog su zrnastog mramora; zajedno mjere 2·40 m. u duljinu, 0·94 u širinu i 1·55 u visinu. Na desnom boku je otvor, kroz koji je sarkofag u petom ili u šestom stoljeću bio oskvrnjen; kad je bio smješten, bile su odsječene gornje česti prilika na pokrivu. Prednje pročelje rake urešeno je predstavama u visokom relievu, dva postranična boka u bas-relievu, a zadnje lice, opredjeljeno da se prisloni uza zid, nema uresa. Na ravnom pokrivu u obliku odra, naslonjene su prilike muža i žene; na dvama akroterijima u prednjim kutovima urezana su dva Erota. Ove

Digitized by Google

četiri prilike nemaju gornjih česti, s razloga prije navedena; ostale prilike na raki bile su neznatno oštećene. Oblik sarkofaga ima tip rimsko-etruski; izradba vajarija pristaje po prilici u prvu polovicu trećega vieka. — Vajarije na raki predstavljaju pet prizora, tri na pročelju a dva na postraničnim bokovima, i odnose se na mit o Ippolitu i o Fedri, baš po atičkoj legendi i po Euripidovoj tragediji, koja je sliedećega sadržaja: Fedra se je udala za Teseja, ali je njihovu bračnu sreću pomutila Aphrodite, nadahnuvši Fedru neobuzdanom ljubavlju prama Ippolitu, sinu Tesejovu i Amazonke Ippolite. Kad je jednom za neko vrieme Tesej bio nekamo otišao, Fedrina dojilja očitova Ippolitu očajnu ljubav svoje gospodarice prema njemu. Ippolit, sljedbenik čiste Diane, odbi ju mržnjom i prezirom, na što se Fedra u sdvojnosti ubije, ostavivši za osvetu Teseju pismo, u kom je osvadjala Ippolita, da ju je napastovao. Tesej proćera od sebe Ippolita i zamoli Neptuna, da bi ga vidljivo kaznio. Ippolit pobježe iz Atene i stiže do morskoga žala, kad mu Neptun tako poplaši konje, da su ovi velikom prepašću bježali i dovukli ga medju vrleti i ostrva, gdje je sav razmrskan umro. Kad ova viest stiže Teseju, spoznade Ippolitovu nevinost, te ga Eskulapij na Dianine molbe uzkrisi. Ova basna imade dosta zajedničkoga sa egiptskim romanom o braći Anepu i Batanu, s mitusom asirskog Adona i italičkoga Virbija i sa biblijskom povjesti pravednoga Josipa. Aluzija na uskrsnuće i na drugi život bile su u velike uobičajene na nadgrobnim spomenicima, navlastito za dobe Antoninâ; dosada su poznata 23 sarkofaga, na kojima je ti *mitus* po cielo ili djelomice predstavljen. Na solinskom sarkofagu kao i na jednom primjerku u Louvre, predstavljeni su sliedeći prizori. U srednjem prizoru na pročelju predstavljen je Ippolit, kako se sprema u lov, u heroičkoj nošnji, s konjem, sa štitonošom i psom; dojilja, pokle mu je uručila diptik, kojim mu je Fedra odkrivala svoju strast, nastoji da ga sklone. Prizor na lievu predstavlja Fedru u njezinoj sobi medju služkinjama u očajnosti, što ju je Ippolit odbio. Prizor na desnu prikazuje Teseja, kad mu je glasonoša donio viest o Ippolitovoj smrti. Na lievom boku Tesej proklinje Ippolita, pošto je pročitao osvadu Fedrinu; najzad na desnom boku stoji uzkrsnuli Ippolit na junačku s kopljem i s konjem.

Digitized by Google

Na desnu sarkofaga 103 zavjetni nadpis *divo Nervae* od *L. Vettius Catulus II vir i. d. ex pecunia honoraria duoviratus sui* (v. str. 130). Prama 196 spomen-nadpis caru *Fl. Iulius Constans-u* postavljen od *Fl. Iulius Rufinus Sarmentius* dalmatinskoga praeses-a oko g. 337-350 po Kr. (v. str. 128).

Više police, 223 važan nadpis o *tribunicia potestas III* cara Nerve (v. str. 127). Korak napried sada već glasoviti 108 *nadpis* od *Peregrinus Domnio* sina *Flavius Theodotus, curator rei pubblicae* od g. 382, našast g. 1873 u blizini starokršćanskoga groblja u Manastirinama u Solinu (v. T. II. I, 4 „1873“). Odkriva nam, kako se je ovo groblje službeno nazivalo *coemeterium legis sanctae christianae* (v. str. 36). 115 nadpis cara *M. Iulius Philippus-a* g. 247; 114 nadpis centuriona od *cohors I. milliaria*, umrla u Sriemu i njegova brata trgovca iz Sirije, takodjer umrla u Sriemu (v. str. 129); 117 nadgrobni stup veterana *legio III. Flavia Felix* (v. str. 130) 237 vojnika *legio I. Italica* (v. str. 129).

O crjepovima ovdje razasutim vidi str. 134.

U kutu 26 veoma oštećen basreliev predstavljajući *Pana* sa *pedum* u ljevici i *syrinx* u desnici. Sada se jedva razabiru koza i pas s jedne i s druge strane. Na drugoj strani sobe s desnu vrata, bolje sačuvani basreliev *Pana ithifaličkog* sa ovelikim rozima. U ljevici drži lavorisovu kožu, a u desnici grozd groždja. S jedne i s druge strane pas i koza (v. Tabl. XVII. 2. na desno). Napried na polici do prozora više *zavjetnih ara:* 125 *Venus Victrix;* 242 *Lucina;* 873 *Venus Bacca* (v. str. 126); 251 *Diana Silvestris* (v. str. 126); niže 21 basreliev Merkurov, bez glave, u ljevici drži *štap*, a u desnici tobolac. Blizu 100 basreliev triju Ninfa sa pripasanim *chitonom*, koje se drže za ruke, nakanom da zaplešu. Dvie krajne drže po granu. Na desnu razabire se kozja noga pastirskog boga Pane (kog nema), koji drži u desnici (koje takodjer nema) grozd groždja. Blizu 87 basreliev predstavljajući *Lares Augusti.* U sriedi *ara* s nadpisom 856 *Lar(ibus) Aug(ustis)*, kojoj se primiču s jedne i s druge strane dva plešuća *Lares*, odjevena u kratku tuniku, s papučama na nogama i lepršećim plaštićem opasanim oko pojasa. U desnoj ruci, dotično u lievoj podignutoj, drže po jedan *rhyton*, dok drugom rukom doli

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

2.

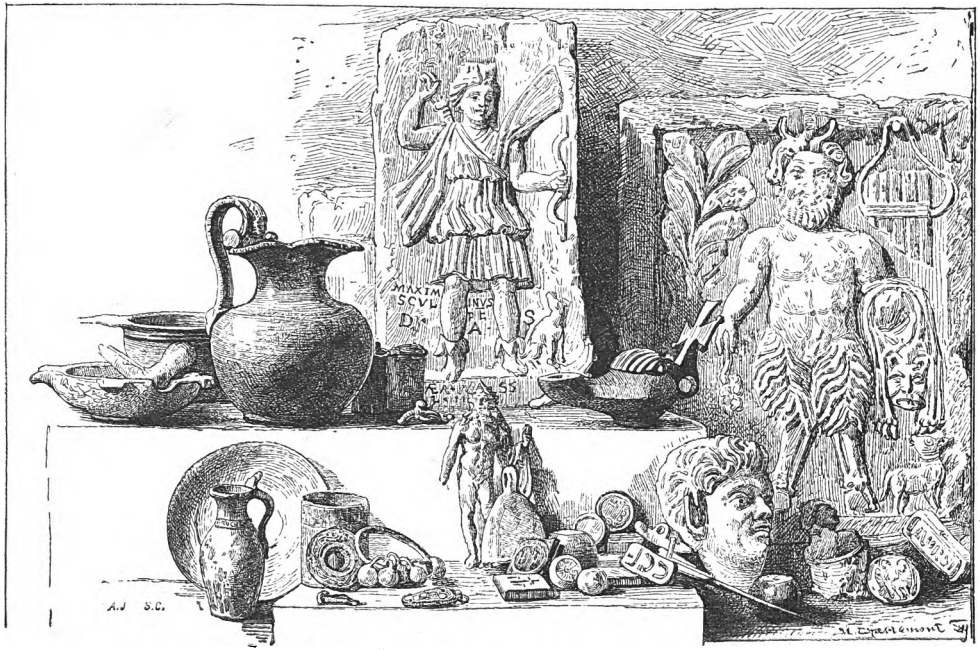

Rimski spomenici. — Monumenti romani.

Digitized by Google

Digitized by Google

spuštenom liju *libatio* iz patere u plamen na oltaru (v. str. 126). Poslie više nadpisa namještenih u dva i u tri reda, medju kojima 132 onaj sa *carmen: Invida parcarum series* itd. (v. str. 136); 133 ulomak liepim slovima jednoga *tribunus militum* nagradjena sa *corona aurea* ih *hasta pura* od cara Tiberija; 256 grčki nadpis sa DM i θεοῖς καταχθονίος; 137 ara *Priapu;* 262 Ninfama (v. str. 126) 314 *Silvanus* (v. str. 126); 143 caru *M. Iulius Philippu* od g. 247 (v. str. 127); 146 sa *carmen: crudeles Parcae* itd. (v. str. 129); 150 *L. Apuleius Montanus, veteranus ex ordinatus II vir coloniae Aequensis* (v. str. 130); 149 sa liepim *carmen: orba queror genetrix* itd. (v. str. 129); prama sredini zida 19 drugi basreliev slabo sačuvan, predstavljajući Pana sa sviralom, *pedum*, pasom i kozom sa stranâ. Odmah zatim 97 ulomak dobro izradjena basrelieva, predstavljajući donji dio Baka od pupka pa dolje, sjedećeg na sjedalu s prislonima, te koji završuje lavorisovom glavom, a blizu mu životinjska koža. Blizu 160 zavjetni *nadpis*, koji spominje dalmatinskoga *praeses M. Aurelius Iulus*, važan za crkovnu solinsku povjest, (v. str. 136); dolje 159 na zavjetnom stupu *votis vicennalibus* (v. str. 127). Poslie raznih nadpisa, medju kojima vojničkih 172 *Eugenius, eques alae* (v. str. 129); 174 *Placentinus, retiarius* (v. str. 131); u kutu dvorane 7 trup gorostasnoga kipa od mramora, dobre izradnje, od vrata do pripuna, bez desne ruke, gori podignute. Po držanju i po položaju imao bi biti trup Bakov, valjda kopija Vatikanskog Baka.

Po sriedi ove dvorane smješteno je nekoliko predmeta, od kojih ćemo spomenuti najvažnije onim redom, kojim dolaze jedan za drugim. 8 egipatska sfinga, koja je u prvine resila pročelje Dioklecijanova Mauzoleja, bila je već opisana (v. str. 185). Do nje 181 grčki nadpis s liepim uzklikom (v. str. 131); više crjepova (v. str. 134), pak 9 ulomak Venerina kipa s dupinom. Sačuvana je desna noga nešto podignuta od postavka i lieva malo više koljena. Na dupinu, koji je naslonjen na Venerinu nogu i koji je osim repa dobro sačuvan, razabiru se tragovi Amorina, koji sjedi i kog se vide tragovi ruku; ljevica mu je naslonjena na dupinu, a desnica na Venerinu koljenu. 63 golema kamena posuda pri grlu razbijena, bez vrška, sa

Digitized by Google

tri ručice, od kojih nema nego tragova. Našasta je uzidjana kao prosta gradja u zapadnoj kuli perimetralnih zidina u Solinu. 185 nadgrobni stup s nadpisom, na pobočnim stranama, dva genija vječnog sana izvrnutim zubljama. Na ovomu, 89 ulomak mramornog basrelieva, rek bi čest sarkofaga, predstavljajući po svoj prilici jedan prizor iz trojanskog rata. Pod zidinama Troje kruništem obrubljenim, Andromaka zastrta koprenom poput lûka po glavi, pred njezinim nogama kleči dječak Astyanax i Ahil u tuniki, plaštom i klobukom naličnim na *pileus*.

Za kakova dva metra pred slobodnim prostorom Ippolitova i Fedrina sarkofaga je 187 nadpis *ministri ad Tritones* (v. str. 127); 10 *trup Venerin s dupinom* s nadpisom 188 *Veneri Victrici*, bez glave, bez obiju ruku i bez desne noge. Ovi je kip bio slučajno odkriven od nekog težaka u Solinu g. 1838. Predstavlja božicu kako dražestno od Kupida prima jabuku ljepote, što joj nudi podignutom desnicom; na deblo listnasta stabla naslonjene su ledjima obe slike. Izradba nije bez mâna, no pokazuje da je kopija dobra izvornika; djelo je iz prvog vieka po Kr.

Nad njim, 189 nadgrobni stup s nadpisom, važan sbog *iura sepulchralia*; 55, 56 dva mala olovna liesa, pak 2 *malluvium* od crvenog mramora; 990 nadpis bogu *Mitri* (v. str. 126); 193 zavjetni nadpis *Iuliji Augusti* ženi Oktavijana Augusta, te spominje i *legatus Augusti pro praetore* L. Volusija Saturnina (v. str. 128); nadpis 192, u kom se spominje *stilibata, causa arae, viatoribus* postavljena i svršuje: *bene concordes vivite, vivendo fit minus una dies; commemora tecum nil stomachandi; haec nobis d(omus) perpetua;* 11 trup kipa ogrnuta togom, pred nogama sanduk sa *volumina, atribut* govornika ili književnika. 121 sarkofag, na kom je predstavljen *lov na Kaledoničkoga vepra*, bio je do g. 1886 pred dvorskim hramom polače, današnjom Krstionicom, i obično ga se držalo za grobnicu cara Dioklecijana poradi *aper* (vepra), što je na njemu, *Aper-a* ubijena od Dioklecijana (v. str. 27). Ovi je sarkofag od biela mramora, dug 2·60 m. širok 1·50 m. a visok ujedno s pokrivom 1·38 m., rimskog je tipa, s pokrivom na način odra i prilikama muža i žene naslonjenim. Na jednom licu pokriva razabiru se tragovi nečitljiva nadpisa iz prve polovice tre-

Digitized by Google

ćeg vieka po Kr. — Sva četiri lica rake izradjena su s prizorima u visokom relievu, koji su od zuba vremena veoma oštećeni, mitom Meleagrovim sliedećega sadržaja. — Kad je jednom kalidonski kralj Oeneos svim bozima prikazivao žrtvu, uzdavajuć im hvale za obilnu ljetinu, zaboravi Dianu; te, dok su ostali bogovi primali zadovoljnošću miloduh ekatombâ, sama Diana motrila je svoje žrtvenike prazne i zanemarene. Bilo da se je to dogodilo iz zaboravi ili iz prezira, za nju je to bila velika uvrjeda, te obuzeta gnjevom, posla biesna vepra, koji opustoši sve zemlje Oeneove, poguli voćke pune voća, a njive ostavi crne i puste. Hrabri Meleager, kraljev sin, sabra po svim obližnjim gradovima znatan broj lovaca i pasa; pošto se je htjela čitava vojska proti ovom strašnom vepru, koji je bio goleme i strašne veličine, i koji je svojim klanjem bio uzrokom, da se je po čitavoj Etoliji palilo bezbroj lomača. Buduć je Meleagar ubio vepra, Diana razpali na novo rat medju Eolima i Kuretima. U ovom ratu pogubi Meleager braću svoje majke Alteje, koja razžalošćena prokune svoga sina, a ovi povuče se s bojnoga polja, pošto su ga na to bile sklonule molbe staraca Kureta. Ovi mit, sbog svoje aluzije na borbu izmedju smrti i života, bio je obljubljen predmet na nadgrobnim spomenicima, osobito za dobe Antoninâ; tako da se često nalazi opetovan na sarkofazima trećega vieka. Na dvama postraničnim bokovima našega sarkofaga, predstavljen je Meleager, kako se s drugim junacima Jasonom, Kastorom, Poluksom sprema u lov na vepra; na prednjoj strani predstavljen je taj isti lov; a na licu od zada povratak iz lova. Ovi sarkofag, koji je već u trećem vieku služio za pokopanje muža i žene, na koje se odnosi oštećeni nadpis, bio je u šestnaestom vieku prenešen iz Solina u Spljet i rabljen kao grobnica u pronaosu dvorskog hrama polače (v. str. 120).

3. *Druga Dvorana.*

U drugoj dvorani na policama, u kojima su predmeti od kovine i od stakla i u kojima su smještene knjige, nalazi se više staklenih žara. — Na desnu ulaza, 12 trup ithyfaličkog Silvana; nekoliko nadpisa; na lievu 303 nadpis (v.

Digitized by Google

str. 131) sa uzkličnim *carmen;* 311 od *Mater Magna cognationis* (v. str. 126); 85 basreliev mladog Baka.

Na drvenim policama na desnu, naslonjeni uza zid pod prozorom, razporedjeni su razni arhitektonički ulomci, ulomci basrelieva, poprsja, glave, kipići i trupi. U gornjem redu prve police više pasjih i lavljih glava; u drugom redu 56 ulomak dviju Gracija; 826 mramorni kalup od *Miscenius Ampliatus* gladiatorskog nabavljača solinskog amfiteatra s nadpisom *Miscenius Ampliatus facit Salonas (Salonitanus);* 77 ulomak nadgrobne ploče, na kojoj plačuća žena, zastrta koprenom, u običnom položaju plačućih žena na grčkim nadgrobnim stelama, dobre izradbe; 82 basreliev *Amor* i *Psyche;* 76 basreliev raznih neopredjeljenih prilika s nadpisom 332 *Deo laet(o);* 40 ulomak basrelieva dviju sjedećih žena, srednje izradbe; 121 basreliev, predstavljajući lov na Kaledoničkoga vepra. Pod sliedećom policom, više kamenih pepelnih žara sa staklenom posudom, olovnih cievi, glinenih posuda, zemljanih cievi vodovoda (v. str. 21); 320 ulomljeni nadpis na mramornoj ploči, našast u Manastirinama na kršćanskom groblju, koji spominje djevojku *Dominica, quae Sirmio Salonas adducta est,* (v. T. III 32). Nad policom 131 ulomak basrelieva, predstavljajući dvie *Nimphae* s *chitonom* pripasanim pod sise i sa skupljenim vlasima u čvor na zatiljku. Ona na desnu drži trstiku iz blata. 61 basreliev sa povjestničkom predstavom, svuda čitav osim gornje strane. S lieve strane trči konjanik na desnu; konj nema glave ni desne noge, a konjanik glave, desne ruke i desne noge, i odjeven je u kratku podpasanu tuniku, s čizmama i plaštem. Za njim uzpored konja trči ženska prilika u dvojstruku *chitonu,* bez sumnje božica *Victoria,* kojoj fali gornji dio, od prsiju gori, bez desne podignute ruke, u kojoj je vjerojatno nosila vienac. Pod konjem sfinga, gledana sprieda, razširenih krila, i brade, po egipatsku, pod podbradkom. Pred konjem ratnik s oklopom i vojničkom haljom okrenut prama konjaniku; s kacigom nizke kikme. Okolo mu noge obavija se zmija. Napried na desnu dvie mužke trčuće prilike u kratkoj tuniki i plaštu; jedna golobrada, kratkih vlasa, prigibljuć desno koljeno i podižuć desnu ruku u znak udivljenja ili poklona pogledom upravljenim prama konjaniku; druga prilika stoji na nogama i

Digitized by Google

drži u desnici smotak. Jasno je, da je ratnik s oklopom car, prama kome trči konjanik, glasnik pobjede, i da je ženska prilika blizu konjanika božica *Victoria*, koja trči da okruni cara. Prisutnost sfinge postavlja prizor n Egiptu. Radnja je potanko izvedena, ali mršava a razmjerje prilikâ je prilično kratko. Poslie raznih ulomaka, 73 *kipić* ženski, proste radnje, valjda *Victoria*. 98 Basreliev podpasane *Dianae*, sprieda vidjene, s dvojstrukim *chitonom*, lepršećim plaštem, s čizmama, lukom i tulcem, blizu pas. U polju nadpis *Maximinus sculpte (sculpsit), D(ianae) A(ugustae) s(acrum). Titus Ael(ius) Messor v(otum) l(ibens) m(erito) s(olvit)* (v. Tabl. XVII. 2). 65, 66 trupi dvaju mramornih kipića, dobre izradbe; 13, 14, 19, 22 trupi kipića; 19, 20, 21, 23, 24, 25, 33, 83, 14, 71, 110, 61 male mramorne ruke; 39, 13, 108, 70 male mramorne noge; 28 malo poprsje čeljadeta s togom; 16 mramorni kipić sjedeći, bez glave i bez desne ruke, po svoj prilici Jupiterov; 31 *Satirova* glava od mramora bez lica, od lievoga oka do lievoga uha. Desno uho oštrljasto, vlasi kratke i razkuštrane, dva rožčića istom proviruju iz čela, usta kriva i poluotvorena, i harakteristični posmjeh daju maloj glavi jako humorističan harakter (v. Tabl. XVII. 2); 18 mramorni *trup* krilata genija; 17 trup maloga Apola, bez glave, obadviju ruku i djelomice bez nogu, dobre izradbe; 76, 86, 80, 26, 32, 44, 41, 59, 46, 35, 9, 52 *glave* mladiča, ljudi, žena, ciele ili ulomljene; 55 glava *Vulkanova* (ili *Ulisova ?*). Više, 69 basreliev od mramora, predstavljajući *Dianu*, kojoj fali od nogû dolje, s tulcem na desnom ramenu, u pruženoj ljevici drži luk (fali), a desnice nema od lakta. Odjevena je pripasanim chitonom. Na desnu joj hrast (v. Tabl. XVI.); 38 mramorna glava *Florae*, dobre izradbe (v. Tabl. XVI.); 40 mramorna glava *Junone*, s visokim dijademom i dražestnim potezima. Djelomice je još oblieplјena pržinastom korom (v. Tabl. XVII. 1). 42 glava od mramora s nosom teke oštećenim, *Venerina* (ili neke carice); 1 glava veće veličine od naravnog, s nosom i bradom oboje oštećenim, rek bi nekoga cara. 43 glava *Venerina* s oštećenim nosom; 66 glavica *Venerina* (veoma oštećena) sa krobylos i prošupljenim ušima za nošenje mendjuša.

Pod policom, više pepelnih žara od kamena, u kojima su staklene posude za kosti. Žara 40 imade još staklenu

Digitized by Google

posudu, punu zemlje, kako god je našao težak. Sadrži bez sumnje bar predmeta za toaletu. Na polici, što sliedi, više arhitektoničkih ulomaka.

H. N. Sbirka prehistoričnih predmeta. Nad policama, na kojima su vajarski i arkitetonički već opisani ulomci, medju dvama prvim prozorima, izvješani su po zidu razni kameni i bronzani prehistorični predmeti (v. str. 149). Kameni predmeti od 1-43 uključivo (oliš 27 i 36) nisu bili našasti u Dalmaciji, nego su po svoj prilici iz Norvežke i bili su darovani Muzeju. To su mlati, dlieta, sjekire, striele i nožići. Kameni i bronzani predmeti 48-128 našasti su u Dalmaciji. Treba zabilježiti: 52, 53 dvie sjekire, koje su se bile započele izradjivati; 54, 79, 80 šiljci striela od iverasta kremena; 36, 55, 56, 57, 58, 64, 74, 75, 76, 77 nožići od iverasta kremena; 46, 61, 62, 66, 67, 68, 82, 83, 84, 85, 99, 100, 122, 124 sjekire i mlati od zmijevca (serpentina), od kremenovca (quarzite), od nefrita i ossidiana; 47, 48, 49, 50, 51, 86 udarači od biela kamena, od nefrita i od kremena; 59 šilo od kosti. Predmeti 115, 116, 117, 121, 125, 126, 127, 70, 78, 526, 528, 529, 530, 531, 533, 1306, 1307, 1248, 1973 jesu spiralne fibule od bronza; 960, 120, 1193, 1194, 1195, 1197, 1198, 1315 sjekire od bronza; 477, 478, 1198, 1369, 2592 jesu kopljeni šiljci od željeza.

G. Sbirka stakleninâ. U dvama ormarim IV², VI², koje su naslonjene uza zid u dvorani do ormarâ, u kojima je knjižnica, složeni, bolje rekuć strpani su predmeti od stakla. Nose postupni broj muzealnog kataloga G. U ormaru IV², prama onomu u kojemu je drago kamenje, natrpano je nekoliko stotina komada stvarî od stakla, raznog oblika i veličine, ponajviše razbijenih i krnjastih. Budući da predmeti od stakla istog oblika, ali bolje sačuvani, izloženi su u drugom ormaru VI², prama predmetima od kovinâ, s toga ćemo se i baviti odmah opisom ovih.

Ormar VI². U prvom redu počamši od lieva, br. 1185 *boca zaobljena kao kruška,* sa kružnim crtam oko osi i liepim blještanjem u šarama duge; br. 919 *bočica za miomirise,* sa grlom dvojako smečenim, na način *oinochöe;* a iz nutra pokazuje tragova sutamne stvari, po svoj prilici ostataka mirisa (v. T. XVII. 1); 77 *bočica* sa širokim trbuhom, što se

Digitized by Google

sužava prama ogrljku, sa držkom na mlazove, koji sa sredine utrobe ide prema ogrljku prigibajući se pod pravi kut; 61,1044 dvie male nizke *bočice,* zelenkaste boje, jedna nešto veća od druge, učinjene kao grozd groždja, a sa strana im dvie bezbrade ljudske prilike. Uz ove, 73 jedna slična, slomljena i manjkava od gornjeg diela (v. T. XVII. 1); 60 *trbuh* jednog *lekythos,* manjka mu ogrljak, a sačinjena je od dvie ženske glave sa bujnom kosom, koja, liepo razdjeljena na čelu, obilato pokriva uši (v. T. XVII. 1); 1026 *bočica* za sisanje tekućine (ili za brojenje kapalja), sa poširim otvorom, te se razširuje u ogrljku, pa dospjeva na trbuhu u izbočeni kljun, kroz koji se je zar sisala tekućina; visoka je je 0·180 m; 989 opeta *bočica* za sisanje (ili za brojenje kapalja) na način patke, a vrat joj dospjeva mjesto sa glavom ono sa običnim otvorom, mjesto repa ima izbočiti kljun, kroz koji se je zar sisalo; 390 i opeta *bočica* sisaljka (ili za brojenje kapalja) na način ptice, visokim vratom; bôk joj pri dnu dospjeva u izbočiti kljun, kroz koji se je sisalo, visoka je 0·110 m; 147 *vrat posude* obložen s dvora zlatnim zamazom, što baca na zeleno. Niže, 372 *prsten* od crne staklenine, manjka mu dragi kamen, što mu je bio u oku; 1155 *prsten* od crne staklenine, mjesto dragoga kamena nosi u oku ružičicu; 373 *prsten* od biele neprozirne staklenine, na kom je, na mjestu gdje stoji, dragi kamen, muška glava sa bujnom kosom; 1193 *prsten* od biele prozirne staklenine, zavija se oko njega žutljikava staklena nit, te se proširuje i dovršava ondje, gdje stoji dragi kamen, mjesto koga vidi se pjega zelena, koja oponaša u boji modruljicu (*turchese*); malo više, 1034 čunjasti *kalež,* sa liepim blještalom u šaram dûge, prama ogrljku se razširuje. Buduć da nema podnice, valja da je počivao na tronogi; (kalež je razbijen pa i ponapravljen). Blizu ovoga, 45 dugoljasta *sprtvica,* po sriedi gdje bi morao da bude držak, smečena je tako da sačinjava na krajevima dva obšira otvora. Izšarana je sve naokolo bielom staklenom niti, što, počamši od dna, uzdiže se u zavoje sve do ruba; 800 *bočica* sa bočinom poput kruške i visokim vratom; 58 *razpršnik* za miomirise, poput pupka na štitu, vrat učinjen kao lievak, te dospjeva u poširi ogrljak; na pupku do vrata ima mali probijeni šilj kroz koji bi pršila mirodija u nos i lice, kad bi se kroz

Digitized by Google

ogrljak unutra puhalo (v. T. XVII. 1). Nešto poнapriedà, iza nekoliko posudja, tri male *ampullae* 121, 124, 992 sa četverouglastim bôcima, zaobljenim na kutima, na svakom pak boku vidi se po jedna udubina, učinjena prstom (v. T. XVII. 1); 85 mala *bočica* s okruglim bokom, smečenim na dvie strane; 86 mali *lekythos* ili bočica sa jednim držkom, koji je s donje strane prignut poput uha. Sliedi još drugih posuda raznoga oblika i veličine.

Počamši od *drugoga reda* vidi se obješeno na ormaru na lievo: 7 *narukvica* 793, 1110, 1017, 369, 4045, 1158, 1166, od crne staklenine, nekoje proste a nekoje izradjene (v. T. XVII. 1). 73 *bočica* sa bokom, nalik na odsječeni čunj, nad kojim se uzdiže visoki vrat; 983 *posudica* čunjasta, koja se sužava prama vratu; izubasti držak djelomice manjka; 94 *posuda* sa smečenim bokom, vidi se utisak prstâ na pet mjesta; 1140 *plitičica* od bielog stakla, sa malom izbočinom na sried dna. Rub je valovito izpregiban i na dva mjesta podignut; oko ruba ima dva zubata nastavka; promjer je 0·16 m. Niže, 38 *plitičica*, zelena, oko ruba se previja, promjer 0·17 m. U plitičici 38, i u ponižoj bieloj 39, malih *ampulla* (lekythoi) za ulje, mirodije, mirise i t. d., raznih oblikâ kao na kruglju, na jaje, raznih šara, kao modre: 90, 91 ova zadnja u obliku zvona, 110, 1131, 1132; žute, sjajnije ili ugasitije boje, kao 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106; 107 žuta na biele zavoje; 114, 123 liepe ljubičaste boje; 115 liepe zelenkaste sa urezom na boku; 116 zelenkaste; opeta *ampulla,* na modro 97, 111, 119, 120, 1000 (v. T. XVII. 1). 1141 *ampulla* za ulje ili miomirise, vretenasta oblika, neobične duljine i oblika 0·253 m.; 71 *bočica* neprozirna na mlazove valovite biele (v. T. XVII. 1, zadnja na nogam, na lievo); 46 valjkasta *boca* za piće, od tankog stakla, narančasto-zagasite šare. Sa dna joj se uzvija izkočena nit od stakla te obpliće sa svojim zavojima cielu posudu, sve do vrha (v. T. XVII. 1); 37 okrugla *plitičica* — πίναξ — nešto produga prama rubu. S vanjske strane dna nosi izbrušenu oveću četvorinu, koja je porazdieljena dvojakim crtama i omanjim četvorinamo pri presjeku crtâ, u manje četvorine, posred kojih se vidi izbrušenih krugova, učinjenih sa prstom promjer joj 0·17 m (v. T. XVII. 1). U ovoj plitičici pak,

Digitized by Google

64 *poculum* ili *kymbion*, t. j. čaša, što se od dna širi prama otvoru. Oblina joj je oblo ižljebana, visok 0·11 m. (v. T. XVII. 1, na lievo); u istoj, 87 veoma liepa *bočica* sa zaobljenim bokom na kut, koji se sužava prama ogrljku; šarovita je, te oponaša drago kamenje, noseći žilicâ uzdužnih, što se prigibaju i zavijaju, modrih, mrkozelenih i. t. d. i po koji zlatni listić ubačen pri gradnji (v. T. XVII. 1). Još u istoj plitičici, 62 *bočica* mrko crvena, bok joj sačinjen od dviju ženskih glava sa bujnom kosom sa strana (v. T. XVII. 1). U istoj plitičici 88 *bočica* ugasito žuta kao jantar, i u obliku i u boji naliči na suhi datulj (v. T. XVII. 1). U istoj plitičici 89 *bočica* tamno ljubičasta, u svem učinjena kao polusuha šljiva (v. T. XVII. 1); 37 krasna *patera*, ili zdjelica, pri otvoru mjeri poprieko 0·17 m. Učinjena iz nepravilnih višekuta od liepo ljubičaste staklenine, stopljenih medju se i izradjenih tehnikom *millefiori*. Još je s dvora opaziti tragova brušenja na tocilju. Prozirna je i gledajući kroza nju liepo se vide valovite ljubičaste crte, (v. T. XVII. 1). U istoj zdjelici, 996 *kalež*, ili čaša za piće, čunjasto učinjena a ponešto pošira na dnu (v. T. XVII. 1 na desno). U istoj zdjelici, 86 liepa sivasta *bočica* sa okruglim bokom, izšaranim na mlazove što se prepliću kao u dragom kamenu oniksu. Medju mlazovima sad se opaža srebreno blještavilo (v. T. XVII. 1). U istoj zdjelici, 74 mala *anfora*, neprozirna, tamno crvene boje, duga vrata, te bez jednog držka, ovita na vratu i dnu sa zavojima od biele staklenine, na mlazove uzdužne od biele staklenine po svem boku (v. T. XVII. 1); u istoj zdjelici 75 *anfora* dugačkim ogrljkom, manjkaju oba držka, modre šare, sa dvojakim uzvojima, od biele i modre staklenine, na vratu i na dnu, i na uzdužne mlazove po boku u istim šaram. Bi ostećena od ognja i prikazuje se kao brušena (v. T. XVII. 1); 65 liepa *bočica* poput anfore, ali bez držaka, s visokim ogrljkom a širim otvorom. U ovom otvoru, 1160 mala *anforica* su dva držka, jedan manjka, (v, T. XVII. 1); 43 *zdjelica*, zelene boje, sa ovisokim rubom; u njoj, 53 mala *urna*, sa bokom i otvorom poširim. U urni 53, mala *anfora* 59, su dva držka, sužava se prama plosnastu dnu; 932 *boca* za piće, sa širokim otvorom, od otvora prama boku se širi te ss opeta sužava prama dnu, pokazuje

Digitized by Google

liepo blještanje u šarama dûge. U ogrljku boce 932, 92 staklena *prazna kruglja*, modre boje, na kojoj se uzvija sa jednog na drugi kraj staklena biela nît, praveći neprekinuti uzvoj; 1074 *boca* za piće, sa širokim otvorom kao lievak, nizkim i razmjerno tiesnim ogrljkom; okruglim pomanjim bokom, i ravnim dnom; 1213 *bočica,* s nizkim zvonastim bokom, što se sužava prama jako dugom ogrljku; otvor ogrljka ima široki rub; 1013 *bočica* kao i prvašnja; 47, 49, 50, 52, stavljene jedna u drugu, četiri *phialae*, ili *čaše* za piće, maslinaste boje dvie prve, zelenkaste treća, a modre četvrta. U najgornjoj od tih čaša, mala *jajasta anfora* (*miniature*), od prozirnog stakla (sad u blještavilu šara dûge), su dva modra držka, te dokončava na vrh dna u okrugli jedan nastavak; 1207, 48, 51 tri *phialae,* ili *čaše* za piće, jedna povrh druge, zelenkasta 1207, žuta 48, plava 51. Povrh njih, 991 mala zelenkasta *anfora,* su dva držka a okruglim bokom; 54, 55 dvie male *urne* sa širokim bokom, i širokim otvorom.

U trećem redu, počamši s lieva, poveća *plitičica* - πίναξ - dosta duboka, sa jednom izbočinom vanjskom, i izbočenim rubom; poprieko mjeri 0·20 m. U ovoj pak plitici množtvo oblih kamičaka za igranje, bielih i crnih (v. T. XVII. 1). U plitici, na lievo, 1133 *posuda* poput banane, oblina joj u duljini višekratno sve naokolo poizravnjena, 0·13 m., dužine, dva puceta na vrsima, od kojih je jedno providjeno sa kovnim zaklopcem, dok drugoga, što je moralo biti probijeno, nema. Još u istoj plitici 363, 364, 365, 366 četiri *igle ukosnice*, od kojih dvie modre a dvie žutljikave, koje dovršuju u odugo i zašiljeno uho; 358 komad *igle ukosnice* od crne staklenine sa pucem izsječenim poput dvanaejsterca; 360 vrh *igle ukosnice* od modrog stakla; 362 donji dio *igle ukosnice*, zašiljen, od bielog stakla, iznutra šupao; 1190 opet komad *igle* zavijene (v. T. XVII. 1). U istoj plitici, 935 zelenkasti zavijeni *prutić* od stakla (možda držak štrcala kakvog, ili igla ukosnica) dokončava na dva kraja u dva plosnasta puceta; 367 *valjčić* od mrko-crvenog stakla, pri dnu zašiljen a prama drugom se kraji širi poput lievka (manjka). U plitici još, 918 *posuda* četverouglasta sa kratkim ogrljkom i poširokim otvorom; 1205 mala *plitičica* zelene šare, poprieko mjeri 0·07 m, plitka a podnica je

Digitized by Google

nešto podignuta; 316 *ribica* sa uzdignutim perjem i otvorenim ustima, liepim blještilom (v. T. XVII. 1 pri dnu). Pak mali *dupin* od crne staklenine; 317, 349 dva *bes egipatska*, zapisi od tako zvane egipatske porculane; od iztraga im probijen nastavak da se može provući nit da ih se objesi; 1211 *priap itifalički*, moći, od egipatske porculane, sa nastavkom kao i gornji. Svedj u istoj plitici: 1210 *grod groždja*, moći, od egipatske porculane sa nastavkom, probijenim da se uvuče konac; 314 *komad staklenine* modrepozlaćene u ognju; pak, 39 *plitičica* od bieloga stakla (razbijena, pak sliepljena) prignuta pri rubu, na dnu joj jedna izbočina po sriedi. U ovoj plitičici su male polihromne *ampullae* gori opisane (38); 40 *plitičica* biele boje; rub je na susredne izkočene krugove, poprieko mjeri 0·15 m. A u ovoj plitici, 988 *bočica* širokim kratkim i plosnastim bokom, po boku joj devet odubokih utisaka, što moraju da su palcem učinjeni; oko ogrljka, nizka, dva prstena od biele staklenine. Visoka je 0·10 m. (v. T. XVII. 1 po sriedi). U plitici 41, množtvo ulomaka posuda od šarenih staklenina, što oponašaju oniks 292, 293, agatu 871, lapis lazzoli 296, 294 isprepletke agate. U plitici 42, više držaka staklenih šarenih posuda, liepim blještavilom, ponajviše prikazuju lavskih glava sa otvorenim ždrielom. U plitici 44, kojih desetak sasvim malih *ampullâ*, ili *bočica*, od staklenine, ponajviše crne, neprozirne ili šarene, za miomirise, otrove i t. d., tako 136, 137, 138, 139, 140, 827; pak drugih šarenih od sasvim tankoga stakla 127, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 1078; 1054 prednji dio *svietiljke* od stakla, sa krugovima i liščem izkočenim; 57 *predmet* sasvim tanka zelenkastoga stakla, nalik na golubicu (razbijeni su kljun i rep), niesu označene ni noge, ni perje. Blizu, 1077 *vrat od labuda*, žutkast; 1080 opet *vrat od labuda*, zelenkast. Na obližnjoj zdjelici 69 (v. T. XVII. 1), 298 ogrljak posude, neproziran, šaren, okružen prstenjem mrko-žutim. U jednoj škatuljici: 1178, 1179 dva sitna *kaležića (miniature)* što naliče sadašnjim kaležima; mora da su služili kao igračka. Pri dnu ormara stoji množtvo balsamarija, ili bočica za miomirise, različitih oblika, veličina i šara, što se mnogobrojno nahode u Solinu u grobovima, u pepelnim žarama. Razne su boje, neke su sa dugim i tiesnim

Digitized by Google

ogrljkom, sa dnom u obliku kapi 180, 181, 182, 183, 995; ili smečenim usljed djelovanja ognja na lomači 261, 1036, 1057, a medju ovima jedna 266, na ogrljku stopljena od vatre pokazuje u sebi neku tamnu boju, bez dvojbe zatvoreni miomiris; 1036 ima u sebi i tako po svoj prilici miomirisa.

Nad ovim ormarom na lievo na jednom *Tableau* poredano je nekoliko ogrljaka mrdjelâ od šarene staklenine, sačinjenih od zrnja što se razbacano amo tamo nahodi po Solinu.

F. Predmeti od opeke a. b. Posude. Ormar IX[5]. Ormar što je naslonjen o zid, na lievo i po sriedi ove dvorane, sadrži samo omanje stvari od opeke. Nekoje poveće posude poredane su s drugovdje, kao neke velike *anfore* i *pithoi* u četiri kuta ove dvorane. Nego sve ostale posude ponajviše su položene nad ormarom, a manje u njoj samoj, na prvoj i drugoj polici. Povrh ormara poredane su gdjekoje manje *anfore*, *lekythos, oinochöe, olpe, alabastron* ili *balsamarion,* različitog oblika i veličine. U prvoj se polici vide omanji primjerci ovog posudja, uz nekoliko *patera.* Znameniti su: 212 sbog svoje liepe crvene boje, od tako zvane neprave „*terra sigillata*"; 201 sbog svoje finoće, lahkoće i izvrstna uzdržanja. — Medju **pomanjim predmetima glinenim** zaslužuju da se pobilježe; 386 *konj* glineni, možda zavjetni dar; 367 *posuda* se probijenim kljunom, gori plosnasta za lievanje tekućine; 496 ulomak skupine polugole *Venere* i dvaju Erota; 438 liepa *patera* od neprave „*terra sigillata*", a na vanjskoj joj oblini prikazana je u relievu jako živo borba Amazonaka, po liepom grčkom izvorniku; 131 *kotylos*, grčke tvornice, sa crnim staklilom; 198 *pyxis* korintska, iz VI vieka pr. Kr., na žutom dnu sa prilikam crnim i ljubičastim različite zvjeradi: jelen, tigra, tovar, guska; predmet iz najdavnijeg doba, što do sada bi našast u Solinu (v. str. 13; v. T. XIII). — **Vasa litterata, posude nadpisom,** 12 ogrljak anfore *Heren(nius) Flav(ius(Masa;* 36 držak od anfore *Parali.* 330 ulomak posude sa *M. M.;* 413 ogrljak posude su *Chryserotis;* 119 ogrljak, a medju dva *caducei, Bathyllus M(arci) Octavi.* Komad posude *Δomitinou.* Držak posude sa *Saturnini.* 156 pečat glineni, po svoj prilici za pečaćenje stvari od opekâ sa *Fl(avii) Ursi.*

Digitized by Google

C. Svjetiljko giinene. Sbirka *glinenih svjetiljaka,* što, uračunavši i ulomke, iznosi preko 570 komada, ispunja nekoliko polica ovoga ormara. Preko 150 komada nosi pečat tvornice. Množtvo je onih što nose pečat *Fortis, Vibiani, Cresces, Com(m)unis, Q. G. C.; L. L. C.* Nekoliko ih ima što noše ove pečate: *Mia Vibius, C. Dessi, Romanesis, Luci, Marc(i) Octavi, Neri, Pullaeni, Phoetaspi, Ianuari, Atimeti, Festi* i *Festus, C. A. S., Lupati, Strobili, Fronto, Tealli, Probus, Eucarpi, Octavi, Echio, Cassi, Litogene(s), Cerial, Eucari.* Sa grčkim pečatom i slovima imamo 105 πωςφωκο-ς 155 Ελπιδος, 546 Λουκίου. Samo jedna svietiljka 508 nosi pečat *Salone.* Veću važnost imadu svjetiljke sbog predstava što nose na ploči, ili i nekoje sbog svog oblika.

Što se tiče *oblika* zaslužuju da budu napomenuti sliedeći predmeti: 1, 2, 3 *svjetionici* od opeke, povrh kojih je svjetiljka sa jednim kljunom; 1 i 2 nose u basrelievu *Harpocrates* ili *Horus*-a, sa listom *lothus*-a, na glavi, a kažiprstom desne ruke nalaže mûk; 228 *svjetiljka* u obliku starca što sjedi; desno mu je rame pokriveno a na koljenima mu stoji smotak iz kog rek bi da čita. Nešto zašiljeno tjeme ćelavo je; ćelo sa krupnim naborima, stisnuta krezuba usta, splošten i debeli nos. Ukupni živahni utisak povećan je još tim što su oči i uši probijene da se propusti zrak. Medju nogama stoji kljun za stienj, a iza plećâ na jednoj izrastlini stoji rupa da se lieva ulje, a pod tom dolazi držak (slomljen); 387 svjetiljka u obliku gladiatora — *mirmillo* — na nogama, Da može stati na nogama, ove su mu učinjene debele te omotane krpama a sprieda pokrivene podkoljnačam. U desnoj ruci (lieva nije vidljiva), i tako omotanoj, drži kratki mač. Iza pleća proviruje napulijani pâs i kajiši što pričvršćuju obklop na prsima. Veliki obli štit čvrsto je pritisnut na prsa, a oko njegove polovice proviruje kljun za stienj. Glavu mu pokriva velika kaciga sa čelnicom, a pred obrazom mu je prorešetani branič. Vrat su mu i zatiljak pokriveni jakim braničem a od istraga stoji rupa za lievanje ulja; povrh glave pak ima mali jedan prsten da se može objesiti.

Od predstava na ploči iii gornjoj strani svjetiljaka, izim onih koje nose ures, zaslužuju da se opišu sljedeće: 10 krilata *glava Meduse;* 11 i 48 krilati *grif;* 13 *pas* što trči; 14

Digitized by Google

krilati *Pegasus;* 15 ležeći *lav*, povrh koga riba (?) a pred njim *prilika* n *karikaturi;* 17 *čovjek* što *sjedi* sa prekrštenim nogama i nagnut sprieda; 26 i 47 *obrazina;* 27 *komična obrazina.* 49 *svjetiljka* od žutkaste zemlje, sa crljenom vrstom, ima na štitu *Victoria alata,* što lievom rukom na ramenu nosi trofej a u desnoj *cornucopia* (rog obilnosti). Pred njom stoji mali žrtvenik a na ovomu kruglja; 50 *gladiator* sa kacigom i spuštenem čelnicom, uzdignutim štitom i desnicom, koja je oboružana sa *caestum;* 51 dva *gladiatora*, jedan od kojih sa štitom u lievoj ruci, desnom zahvatio bodež, a pred njim drug mu borac, svladan, kao da očekuje smrt; 52 *Chimera;* 53 *posuda* su dvie ručke; 54 *jelen* u trkanju, na boku ga grize pas; 56 *kantharos* sa cviećem; 57 *diete* u trku, te se okreće na trag, a u svakoj mu ruci po dva pruta; 58 *rhyton* i dva grozda groždja; 59 troje *djece* pognuto pod snopom lozja, što nose na glavi; 60 *ptica;* 61 *dupin;* 62 *vepar;* 63 i 64 *tragična obrazina;* 65 *posuda;* 66 *diete* što natražke jaši na jednom dupinu a izpod drugi omanji dupin. Na gornjoj strani *svjetiljke* 67 prikazuje se jako ukusnom radnjom jedan prizor grčkog mitha, tako zvane Διομήδεια ἀνάγκη, što postade proverbijalnom u Grčkoj. Tu se vidi Odisej, sa svojim značajnim *pileus* na glavi, što se od časa do časa ustavlja, te hvatajući se lievom rukom za bradu, ozbiljno se je zamislio o nečemu što mu se je u pameti začelo. U spuštenoj desnici drži mač, kao da će sad izvršiti što je nakanio. Pred njim se vidi Diomed, koji mirno koraca, trgnutim mačem i osvrće se zavidno na nešto što mu je s lieve ruke. Prikazana su ova dva junaka u času kad, povraćajući se od kradje *Palladium*-a, Odisej bio naumio da smakne svog druga Diomeda, što pred njim koračaše sa plienom, od kog ga bijaše zapao najveći dio, a to da mu otme svu slavu zajedničkoga junačkoga diela. U času kad je Odisej trgnuo mač, opazi Diomed na sjeni svog druga ili u štitu *Palladium*-a pogibelj koja mu prietila, te ju lukavim načinom od sebe odkloni; 68 *svietiljka* sa *posudom* cvieća; 69 glava *Meduse;* 84 ležeći *lav;* 86 *Herakles* gdje se brani buzdovanom od Nemejskog lava, koji ga napada; 90 *pas* u trku; 91 *konj* u trku; 92 *zec* u trku; 101 *pas* što prednjim šapam napada na jednog krilatog genija; 113 *stablo;* 119

Digitized by Google

posuda sa cviećem; 123 *ženska* gola, što sjedi na dupinu, a odjeća se oko nje leprša; oko glave joj trostruki *nimbus* (Nerejida?); 175 *lav* u trku; 178 *gladiator* sa štapom u desnici; 207 *tragična obrazina;* 208 *posuda* su dva držka; 210 *ratnik* sa kacigom i štitom; 248 *konj* u trku; 259 *jarac* što leži; 263 *komična obrazina;* 267 *tragična obrazina;* 311 *Amorin* krilati; 315 *diete* što nešto drži u ruci; 317 *komična obrazina;* 322 *genij* krilati; 326 *ratnik* pod kacigom sa naperenim kopljem; 330 *opica* što sjedi i sviri u dvostruku frulu; 355 *paun;* 356 *komična glava;* 367 *diete;* 376 *glava kacigasta;* 385 *čovjek* oružan bodežem; 401 *lav;* 440 *noj;* 442 *dupin;* 443 *Jupiter Serapis* na priestolju a do njega čovjek na nogama; 450 *tragična obrazina;* 458 *lav;* 501 *posuda sa lozom:* 513 *krokodil;* 514 poprsje *Minerve* (ili božice *Roma?*); 515 *lav;* 517 *lisica* u trku; 525 *čovjek* sa pticom; 541 *Venus* (?); 561 *Mars* (Odisej?); 563 tri *Gracije* što se grle; 567 polugoli *čovjek* a na licu mu obrazina.

Nekoliko svjetiljaka ima *kršćanskih predstava.* Najvažniji izmedju tih jesu: *svjetiljka* 83 su četiri nosa, jedan od kojih manjka, su tri nastavka, od kojih dva manjkaju; na plitici joj *dvie ribe i pet krušaca* (v. T. XVIII. 83); 87 svietiljka od liepe zemlje su *dvie ribe* (v. T. XVIII. 87); 88 *Krstov monogram* medju dva janjca (v. T. XVIII. 88); 89 jedna *Svetica* (?) vidjena sprieda; 95 i 97 *pôma* (v. T. XVIII. 97); 98 *riba;* 100 i 176 *pjetao;* 192 *Svetac* (?); 211 *Krstov monogram* sa α i ω; 220 *pôma:* 285 *dvie ribe* viseće o nîti; 333 *Krstov monogram;* 342 *zec* u trku; 347 *dvie ribe;* 375 *Krstov monogram;* 407 *orans* ili bogomoljac; 413 *Krstov monogram* (v. T. XVIII. 413); 502 *križ* a nad njim pjetao; 524 *riba* na udici; 566 *križ;* 573 *čovjek* u kratkom chitonu, koji hodi a uzdiže ruke prama *tri križa,* što stoje nad njim; 574 *Krstov monogram;* 575 *svjetionik* su *sedam* ručica.

Na ovomu ormaru, otisak u kredi ogromne glave *mladog Herakla,* koje se izvornik nahodi u Sinju u Samostanu Franjevaca, a bje našasta u *Aequum* (Čitluk kod Sinja). Glava je okrenuta nešto na desnu, ima kratke i rudaste kose vezane sa malom vrpcom. Desno je uho po načinu Pankratiasta, t. j. malo nabreknuto, usta poluotvorena, te

Digitized by Google

vide se zubi gornje vilice. Naliči veoma na *Apoxiomonos* Lysipov. Preliepa radnja iz prvih godina Carstva.

Uzduž sredine ove dvorane poredani su ormari sa pomanjim stvarima.

Ormar K. Kosti I.[1] U ovomu ormaru ima nekoliko *Tableaux*, označenih sa velikim slovima, na kojim su predmeti od kosti. — *Tableau* **A** ima pri gornjem dielu *igala* od slonovine, a dolje kačkavica i paličica za čišćenje uha, i tako od slonovine. **B** igala ukosnica od slonovine, raznih oblika, nekoje dovršuju na šiljak, kao 4, 5, 7, 13, 22, 23, 30; nekoje imaju na vrhu ruku, kao 8, 14, 18, 31; ili kvačicu 17; ili glavu žensku 28. **C** igle različitih oblika. **D** igle ukosnice koje dovršuju sa jednim oblim pucem. **E** igle ukosnice i druge stvarčice od kosti i slonovine, medju kojima 373 držak jednog noža; **F** igle ukosnice, od kojih nekoje dovršuju u ženske glave, u kipiće ženske 500, 405; 408, 399 u kipić efeba; 398 na poprsje ljudsko; 403 u komičnu obrazinu. **G** igle ukosnice, medju kojima 853 znamenita je zbog liepe radnje, 887 su dvie Venere; 840, 841 dva držka za nož. **H** igle ukosnice različitih oblika: 504 sa liepom *patina*, a dovršava na žensku glavu; 914 dovršava u kip Venere; **I** različita puca i druge pomanje stvarčice; **J** razne ozičice (*cochlearia*) od slonovine; 834 držak od slonovine izradjen na lišće; 461, 462 i 463 tri mala vretenca od slonovine; 546 sovjelo tkalačko. Blizu pet škatuljica sa kockam od slonovine, različitih veličina; 990 poprsje ženske od slonovine; 409 posudica (*fritillum*) od slonovine a unutra dvie kocke; 410 mala posudica (*fritillum*) a unutra jedna kocka; 913 držak od noža; 835 dvadeset i pet puceta (*tesserae lusoriae*) za igru, našastih u sarkofagu *Attiae Valeriae* (v. str. 175). **K** nekoliko puceta i prstenja od jantara; četiri štapića od jantara za paljenje na lomačam, nekoliko malih stvarčica od drvougljenca (litantraksa), medju kojima 31 jedna igla ukosnica. Na *Tableau Attiae Valeriae*, takodjer 56 igla ukosnica od jantara.

H Kovine. Ormar I[1] *Tableau* **A** sadrži uresne stvari *Attiae Valeriae*, našaste u sarkofagu 1634 u II.om Mu zealnog Odjelu naime: tri zlatna ovratnika 2788, 2789, 2790; 2792 dvie zlatne priponjače u obliku morske školjke (*pecten*); 2794, 2795 dvie zlatne naušnice, su šest zrna bisera

Digitized by Google

na okolo; zlatni prsten sa ukovanom modruljicom *(turchese)*. Blizu 997 narukvica od suhog zlata, krajevi su joj lavske glave, a teži 105 gr. **B.** u prvom redu zlatne naušnice; 1780 su dva zrna bisera; 1740, 1741 što dospjevaju u jedno zrno smaragda; 991 po sriedi zrno smaragda a na krajevima dva zrna bisera. Nešto niže 2929 naušnica a na kraju joj krupno zrno bisera; četiri zlatna ovratnika naime: 1294 sa zrnjem smaragda i rubinom; 1000 ovratnik od četiri sasviem tankih zlatnih zavijenih žica, dug 0·23 m; 999 zlatni ovratnik sa zrnjem od smaragda, dug 0·35 m; 998 opet zlatni ovratnik sa zrnjem od smaragda; 962 mala zlatna ovalna pločica sa LMD, s jedne, a LDM sa druge strane; 606 igla ukosnica od slonovine, obavijena zlatnim listom; 982 putina od zlata u obliku čunja; stvar od zlata na *calceus;* 2182 tanka oblica od zlata sa amulet; više zlatnih prštena različitih oblika; 457 zlatna *fibula* sa nadpisom *De(l)mati utere feli(x)* što je služila kao dar *(strenna)* za *Delmatius*, sinovca cara Kostantina (v. T. XIX, 457); 456 ulomak poveće kopče od tuča pozlaćenog; 2787 mala zlatna ciev, sedmerostrana (sadrži smolastu stvar). **C** 3152 zlatna na ušnica su dva zrna bisera; 3153 zlatna naušnica sa jednim zrnom bisera; 3149 *bulla* zlatna; 2933 zlatni ovratnik od četire tanke zavite žiće (dug 0·35 m), a na njem obješena dva zlatna prstena, jedan sa jednim smaragdom po sriedi i četiri zrna bisera naokolo, drugi sa jednom modruljicom *(turchese)*: 3156 zlatni ovratnik; 3157 zlatna naušnica učinjena u prilici ratnika; 3185 *enkolpion* zlatni u obliku križa našast u *Manastirinam*. U obližnjoj škatuljici 1581 zlatna žica, našasta u sarkofagu što nosi nadpis 1072 (v. str. 124), po svoj prilici bila utkana u odjeći; 189, 2030. 2074 ključi sa zanimivim spravicam za otvaranje; komad amjanta ili asbesta, našasta u jednoj grobnici. U dvjema škatuljicam pak naušnica iz hrvatske dobe VIII-X vieka: 933-948, 2993, 2994, 2995, 2008, 2009, 2556, naušnice sa ovećim pucetima i u filagrani iz istog doba.

Ormar II.[2] S druge strane ormara i tako malih stvari od kovine. **D** rimske kopče *(fibulae)* od tuča ciele i ulomljene, neke su i prehistorične, različite veličine i oblika. **E** opeta fibule različitih veličina i oblika. **F** fibule; neke u obliku konja, ptice i. t. d. **G** još fibule raznih veličina;

Digitized by Google

mnoge u obliku pticc, goluba, konja, zeca, jelena; 147 fibula sa crvenom i lako zelenom stakleninom, pačetvornog oblika i prismatičnim nastavkom da zahvati iglu; 1305 opeta slična fibula, su četiri obla nastavka i dva prismatična za iglu i pregib joj; 1247 oblo puce su tri susredna krnga, ostakleno, žutkasto, crveno i tamno zeleno. **H** fibule; raznog doba, veličine i oblika. **I** isto tako. **J** poveće fibule. **K** paličice za uši i kačkavice za zube od bakra; 1959 viličica su tri zuba, jedan od kojih manjka; 154 opeta viličica, su dva zuba što manjkaju, i liepo izradjenim držkom; 3186 viličica su dva zuba. **L** više igala od tuča, za propravljanje ribarskih mreža i više udica različitih veličina; 3172 posudica od olova, urešena. **M** igle ukosnice od tuča; 2123 igla ukosnica koja dovršava u ruku, te medjn palcem i kažiputom drži malu krugljicu. **N** 455 velika fibula sa tragom pozlate; više srebrenih fibula, različitih oblika i valičina; 459 ulomak fibule sa nadpisom *Messor fecit. Utere felix;* 1154 mali starinski kršćanski kipić, prikazuje bogomoljca *(Orans)* (v. T. XIX. 1154); 1772 pečat od tuča, sa izbočenim slovima *C. C. F.*; 3181 ulomak kovne pločice sa nadpisom *Octavi Optati Capua(ni?)*; 2973 fibula od olova na način malog psa, sa pozlaćenom glavom i pasom preko tiela i tako pozlaćenim; 1432 fibula u obliku muhe; više prstenja; 2931 pečat sa izbočenim slovima *CDC*; više *bullae;* 1771 *bulla* sa jednim *phallos;* 2646 *bulla* su tri supljotine; 2558 kipić djetešca što sjedi sa prekrštenim nogama, u lievoj ruci nosi neki predmet poput štapa (razbijena); kipić Minerve (?); 460 starokršćanska fibula od srebra, na način ribe sa pozlaćenim perjem; 2659 obla fibula, po sriedi orao sa razapetim krilima; 451 fibula od gvoždja, na njoj prikovana srebrena pločica sa urezanim nadpisom *Emmanuel;* 2755 prsten od tuča sa Χριστ(τός), nad kojim pak jedna zviezda (v. T. XIX. 2755); 2243, 1927, dva valjčića od tuča, a unutra crnila za pisanje; 3160 ulomak olovne ploče sa nadpisom *leg. XI.* Po sriedi ormara medju više malih predmeta, 1809 ulomak ploče od tuča sa nadpisom što spominje grad *Salona.* Nekoliko ovih predmeta vidljivo je u donjem dielu ilustracije na Tab. XVI.

Ormar V.[3] Liepa *oinochöe* od tuča, sa nešto uzdignutim držkom, što sprieda dovršava u lavsku glavu a stragą

Digitized by Google

u glavu od sfinkse. Visok 0·17 m. (v. T. XVII. 2); 365 prednji dio ruda *bigae*, od tuča oštećena od vatre, što predstavlja čovjeka što sjedi, ogrnuta plaštem, sa *pileus* na glavi, a u rukam na koljenima drži neki predmet, koji sad manjka; 628, 629, 630 tri *glandes missiles* od olova; 10 okrugla škatuljica od lime od tuča, sa susrednim krugovima. Na prednjem pokrivu, u jednom viencu, ovjenčana glava Nerona, a okolo nadpis: *Imp(erator) Nero Caesar Aug(ustus) p(ontifex) max(imus) tri(bunicia) pot(estate) p(ater) p(atriae)*. Na stražnjoj strani, medju više susrednih krugova, te i tako u jednom viencu, *Dea Roma* sa kacigom, sjedi na jednom obklopu, te ima štit i koplje. Na polju su slova *S. C.*; a pri dnu *Roma*. Unutra se pak nahode dva dutka ogledala od kovine. 1-8, 1386, 1711, 2022, 2180, 2181, 2200, 2371, 2658, 3031, zrcala od kovine različitih veličina, a nekoji i sa držalima; 2258 kip *Jupiter*-a sa žarnom krunom, od koje trakovi mu padaju na ramena; oko lievog ramena i ruke uzdignute do ramena, zavija se tanka *chlamys*, a u lievoj je ruci držao žezlo (što sad manjka), u desnoj spuštenoj ruci (koja sad djelomice manjka) držao tries. Lice mu okrenuto malko na desno, izrazito je, te sjeća na bradu i obličje *Jupiter-a* od *Otricoli*. Od lieve noge, nešto naprieda metnute, manjka vas dio od koljena do doli. Liepa je ovo radnja, po kom grčkom izvoru IV vieka. Visok 0·138 m. (v. T. XVII. 2, po sriedi u dnu); 2138 ploča od tuča, kovana; pod jednim lûkom, uzdržanim od dva stupa, stoji *Silvan* okrenut put desna i mal da ne gô; u desnici spuštenoj drži srp, u lievoj ruci koš voća, podbočen o rame; to je ulomak zavjetne pločice; vis. 0·065, šir, 0·062 m. — 372 kipić *Apolla* golog, sa kosom svijenom na čelu na način diadema, a na zatiljku skupljene u čvor; na desnom ramenu visi tulac, u lievoj spuštenoj ruci komad lûka; desna nešto pružena ruka djelomice manjka. Na vratu mu otvoreni srebreni prsten, koji dovršava u puce, te sliči jednoj *torques*. I ako izjeden od rdje, liepa je ovo radnja. Vis. 0·06 m.; 1885 *Mercur* u kratkoj *chlamys*, pripetoj na desnom ramenu, sa trokrilatim petasom na glavi; drži u lievoj ruci veliki štap krilati *(caduceus)*, što je zavijen, a u desnoj pruženoj ruci kesu *(marsupium)*. Manjka mu desna noga, od koljena unaprieda,

Digitized by Google

pa i lieva. Vis. 0·06 m,; 352 *Mercur* u dugoj *chlamys,* ovitoj oko boka i bačenoj preko desnoga ramena, te mu je slobodna desna ruka i dio prsiju. Na glavi mu neka vrsta *petasus*-a, sa podignutim rubom, i dospjeva u pet izbočina. U lievoj ruci, nešto pruženoj, držao je štap; u desnoj sasvim pruženoj, ali manjkavoj od prigiba unaprieda, kesu. Desna noga manjka. Vis. 0·62; 355 *Mercur,* gô, sa krilatim petasom, sa kaducejem (sad manjka) u lievoj ruci, a u desnoj kesom vis. 0·80 m.; 350 *Mercur* sa petasom krilatim, (jedno krilašce manjka), sa *chlamys,* što pada sa lievoga ramena na lievu ruku, u kojoj je držao kaducej, a u desnoj manjka *marsupium;* 353 *Mercur* sa petasom krilatim i krilima na nogu, sa *chlamys* što pada sa lievog ramena, u lievoj je držao kaducej a u desnoj drži *marsupium;* 355 *Mercur,* sasvim gô, oštećen od ognja, sa krilatim petasom; manjka mu lieva mišica, a u desnoj ruci nosi *marsupium;* 3136 *Mercur* sa *petasus* (?), *caduceus i marsupium;* 358 *Mercur* sa trokrilim petasom i kaducejem; manjka mu desna ruka, desna noga i lieva noga; 354 *Mercur* sa krilatim petasom, razkrečenim nogama, kao da će sjesti — djelomice mu manjkaju noge; 349 *Juno* (ili koja *sveštenica)* sa pripasanom tunikom i plaštem prebačenim preko lievoga ramena i lieve pružene ruke; u kosi *stephane,* a dva zavoja kose padaju joj niz grudi; oči drži uzdignute. U desnoj, jako pruženoj ruci, rek bi da je nosila jednu *pateru* (?) a lieva j je stisnuta, samo su pruženi palac i kažiput. Nije najljepših proporcija. Visina 0·08; (v. T. XVI, ob desno). 361 *Sveštenica* sa diademom poput paomice (egipatske ?); plašt joj prebačen preko lieve ruke, desna joj gola; u lievoj ruci nosi veliku jednu pateru, a u desnoj posudu za tamnjan. Tielo je u nizkom reliefu. Vis. 0·135 m. (v. T. XVI. ob lievo); 380 *Mužko poprsje,* mlada čovjeka, koje stoji na četverouglastoj podpori. Vrat mu je debeo a ramena uzka, nad sliepočicama nosi mala krilašca. Priličnije je *Hypnos* nego *Hermes.* Vis. 0·081 m.; 379 *Pastir,* gô, sa frigijskom kapom na glavi, od koje mu dva nastavka padaju na ramena; pod kapom vide mu se rudaste kose. U lievoj ruci drži *pedum (lagobolon)* naslonjen na prsa, a u desnoj i tako naslonjenoj na prsa sviralu *(syrinx).* Lakše da je *Ganimedes* neg *Atthys.* Prilika se oslanja na četvorni stup, šupalj iz

Digitized by Google

nutra, sa kojim bi zajedno sljeven i služio je kao ures. Vis. 0·11 m.; 359 *Abundantia* ili *božica Obilnosti* sa diademom na glavi, drži u lievici rog obilnosti *(cornucopia)* a u pruženoj desnici jedan predmet (?). Vis. 0·06 m.; 1245 *Venus,* gola, sa *stephane,* i kosom što pada na ramena a na zatiljku zauzlana; manjka joj lieva ruka i donji dio obiju nogû; u pruženoj desnici drži jabuku. Vis 0·085 m.; 2717 *Božica Obilnosti,* ili *Fortuna,* na glavi joj *polos,* u lievici *cornucopia,* a u desnici kornilo. Vis. 0·065; 156 *Panes itifalički,* manjka mu donji dio obiju nogû, u lievici drži *pedum,* dok je desnica, koje više nema, bila uzdignuta. Vis. 0·055; 2721 *Bacchus* sa kratkim pripasanim *chiton*-om, uzdiže ruke kao da nalaže mûk. Vis. 0·052 m.; 389 *Anubis* sa pasjom glavom; 374, 375, 376, 377, 378, pet malih kipića, što prikazuju *Isis,* svaki ima pri dnu kvačicu da se uzmogne pričvrstiti na koju stvar; 2604 kipić *Anubis-a;* Vis, 0·137 m.; *Priap* itifalički ogrnut; 381 *Herma priapička;* 1276 *Herma priapička itifalička;* 365 malo poprsje *Jupitera;* 289, 602, 603, 604, 605, 606, 1326, 1339, 1745, 1800, 1849, 2671, 2712, 3161 različiti *phallos* od tuča, sa i bez kvačice; 580, 2297, 2468 *phalički amuleti* za obranu od uroka. Razne stvarčice od tuča kao podstave, ulomci kipića, razne životinjice; 212, 390, 1297, 3050 *zvončići* (ili *tintinnabula*) od tuča. Sliede pak rimski *utezi* od tuča, i po koji od gvoždja. *Utezi:* 1698, 215, 1793, 2585, 216, 235, 1425, 1895, 1560, 1737, 1808, 1896, 2583, 1691, 2577, 1695, 3089, 2906, 626, 871, 1440, 3091, 3092, 2904, to su svi utezi krugljastoga srednjega presjeka, što dokončava u jednake krugove, visoka po prilici $^4/_5$ srednjega promjera. Ovo je najobičniji primjer uteza, što vriede *libra, unciae* i manje im djelove. Mal da ne svaki utez nosi odnosni nadpis. Utezi: 223, 217, 1886, 218, 225, 1894, 219, 1685, 1810, 2582, 220, 1693, 227, 1890, 2153, 1561, 228, 1288, 1891, 2584, 2114, 234, 226, 1892, 1893, 2823, 2905, 2967. 2972, 3145, 3170 to su *utezi* od tuča, nekoji i od gvoždja, plosnasti, okrugli ili četverouglasti, po koji i iz kasnijega doba, kao što svjedoči križ na njima i urezano N kao jedinica mjere, ili Γ, znak *unciae,* od poprječne težine od 4·38 gr. Plosni utez od olova 627, četverouglast, prôdug i kosim ravnim stranicama pripada IV. ili V. vieku pr. Is.

Digitized by Google

Nad policam u kojoj je ulomaka arhitetoničnih stoji 17 A. V. *utez* od kamena crnkastog, sa kvakom od gvožđja, težina mu je 10 rimskih libara (3250 gr.). 587 *svjetiljka* od tuča sa jednim nosom i pokrivom pomičnim, nalik na školjku; kao držak jest križ (v. T. XVIII. 587; T. XVII. 2 po sriedi); 2561 *svjetiljka* od tuča, jako zardjana, sa jednim nosom i držkom, koji manjka, preostaje jedna zavijena žica za vješanje; 279 *posuda* od tuča, vis. 0·11 m., manjka joj pokrivo a ogrljak joj je izradjen; 590 *Posuda (fritillum)* od tuča, vis. 0·5 m., na njemu urezani lovački prizori, a na pokrivu urezan ures od srebra; 152 valjkasta *posuda* na četiri nožice; 266 *žensko poprsje*, što je služilo kao rudo bige; 1366 *pasja glava*, kano ures za kola; 1367 *naslonjač* stolice, manjkav po sriedi, sa uzvojcima, što dokončavaju u ženska poprsja u visoku relievu, sa liepom kosom i *krobilos* na glavi; 586, 11, 1050, 2093, 12, 756 *strigilis* ili češagije od tuča i željeza, ciele ili u ulomcima; 673 *posuda* od tuča su dva držka, vis. 0·10, o kojoj visi nekoliko kantarića od tuča, ili cielih, ili djelova im (v. T. XVI). Na nekim polugama kantarića, bât od tuča. 1405 *Tableau* **O** držci od *zrcala.* **P** *ključi* obični i ključi sa prstenom; **Q** šivače *igle;* **R** *stili* ili držci za pisanje, jedno pero, nekoliko štipljica; **S** *ključi* obični i sa prstenom; **T** više komada *ljekarskoga orudja,* čačkalica za zube i za uho. S druge strane ovoga *Ormara* III³, *Tableau* **U**, više od 40 komada vrhova *strielica* od željeza, raznoga oblika; **V** opeta vrsi *strjelica;* **Z** *prstenje* od tuča, ponajviše zašiljeno, iz docnijega doba a nekojim manjka kamen; **X** *prstenje* i nekoliko okruglih fibula ili kopča; **Y** *prstenje* i nekoliko stvarčica za domaću porabu; pa gori nekoliko *narukvica* od tuča. U šest škatuljica množtvo ulomaka *staklene paste* raznih boja, što je služila za obloženje *(incrustatio)* pokućtva, domaćih predmeta, valjda i zidova. Po sriedi 273 *patera* od tuča; unutra 150 *bakrica* bez držka; 2 *G. A.* pločica tanka od *lapis-lazzuli* nepravilnoga mlaza, što je služila kao oblog pokućtva; 2372 *tapanj* od tuča, koji sastoji od dva valjka sljepljena jedan uz drugi pravcem duljine. Svaki nosi s gornje strane po jedno okruglo pokrivo, te se miče oko jedne zapone, prama kojoj ima jedna spona sa okomitom nožicom iz nutra, a okrećući ju može se pokriv odapeti [v. str. 192].

Digitized by Google

Nad ovim, ulomak 364 *olovne cievi (fistulae plumbeae aquariae)* za vodovod, sa nadpisom *Reipub. Salonae Iulius Eucarpus f(ecit)* (v. str. 21). Nad Ormarom VI², u kome su staklenine, visi više stvari od gvoždja, kao vrsi *koplja;* 1299, 1300 *mamuze;* 1140, 1400, 2389 ovčarske *škare;* 2021 željezni *mač*, dug 1·00 m., su dvie oštrice, a u balčaku mu umetnuto komadića stakla.

I. Sbirka dragoga kamenja. Ormar X⁶, XI⁶. Hodeći nešto na lievo dolazi se k *Sbirci dragoga kamenja.* U opisu što sliedi, naznačena je pokraćeno vrst dragoga kamenja na ovi način: a(kat), agaton(iks), am(etist), k(amej), kal(cedon), kor(nijol), kr(istal), d(jaspar), i(nikol), o(niks), p(asta) s(taklena), pl(asma) od s(maragda).

Znameniti su, ili sbog ukusne radnje, ili sbog prilika sliedeći komadi: *1 k. glava mladog *Apolona;* 2 k. glava *Meduze;* *3 k. *glava mlade žene;* *4 k. *Eros* svireći frulu; 5 k. *ženska glava* sa *stephane*, **6 k. od oniksa na tri vrste, gornja biela, srednja ružičasta, donja mrka (20 mm. vis. 16 šir.): na njem *dvie prilike,* čovjeka i žene, okrenute na lievo, u kosi im *tenia.* Netko htjede da je mužka glava prilika ilirskoga kralja *Ballaeus*-a. I ako radnja nije sasvim savršena, ipak je liepa i svakako grčka ili bolje iz helenističkoga doba (v. T. XIX 6). *9 k. od kornijola sa *nadpisom* τύχη καλή. 11 kor. skarabej egipatski *Ibis*, 14 k. 15 d. *Harpocrates* ili *Horus (Sigalion).* 17 kor. *Prometej* koji kalupi ljudsku priliku; 18 a. *Jupiter aëtoforos.* *19 kal. *Jupiter*, drži u desnoj ruci mak i klasja, u lievoj žezlo, do nogu mu orao. 20-24 *Jupiter.* 25 k. *Jupiter*, komu dolazi u susret *Victoria* (božica Pobjede) sa viencem. 26 k. *Jupiter* sa orlom. 27-28 kor. *Leda* sa labudom. 30-39 *Orao.* *40 d. crveni, dvie *ptice* na jednoj posudi, iz koje piju (kršćanski?) (v. T. XIX 40). 43 kor. *Neptun.* 44 kor. *tronožac* a nad njim dupin; kršćanski. 46 d. bieli i 50 a. *dupin* i *žezlo* (kršćanski?). 54-57 kor. i d. *Ceres.* 60-69 kor. i d. *Minerva galeata* (kacigom na glavi). 70-78 kor. i d. *Minerva galeata.* *79 i. glava *Meduse.* 85 kor. glava *Venere.* 86 kor. *Venus Anadiomene.* 87 kor. *Venus Victrix.* 88 kal. *Venus Victrix.* 89 pl. s. *Venus Victrix.* 91-100 kor. d. i. *Amorini.* 101 d. zeleni *Amor* i *Centaur.* 102-104 d. i kor. *Amorin.* 105 kor. *Amorin* jašući na kozi. 106-107 kor.

Digitized by Google

i d. *Eros* i *Anteros*. 108 agaton. *Genij vječnoga sna*. 109 plis. zelenkasta *Amor* i *Psyche;* 110, 111, 112 kor. *Apolon*, 114 kor. glava *Apolona*. *116 kor. *Diana Efeska*, sa strana Sunce i Mjesec. *118 am. *Diana* lovica. *121 glava *Mercura* sa petasom. 122, 123 kor. *Mercur*, 124 kor. *Mercur* koji ovjenčava *Fortunu*. 125-130 kor. a. d. žuti *Mercur*. *131 d. zelen. *Mercur* sjedeći na hridini, počiva; sa strana mu *V* i *N*. 132-137 kor. *Mercur*. **136 glava *Mercura* sa znakovima obilnosti; prekrasna radnja. 140 p. s. biela *Mercur* drži glavu ovna. *142 kor. glava *Mercura*, rudaste kose i krilašcima nad sljepočicama. *147 d. crveni *Baccus* diete sa *tirsom* i *kantarom*. 148 agaton. *Baccus* sa *tirsom* i grozdom groždja. 150-152 a. kor. obrazine *Silena*. 153 kor. *Pane* sa *syrinx* (sviralom) i *pedum* (štapom). 154 d. crveni glava *Pana* sa siringom. 158 kor. dva *Satira*. 159 kor. *Satir* sa anforom. 161 kor. *Satir* sa *erma ithiphallica*. 162 kor. *Genij bakični* sa tirsom i obrazinom Silena. 163 kor. *Amorin* na panteri. 165 kor. *žena*, koja *žrtvuje* pred malim hramom, u kojemu *Priapus*. 166 d. zeleni *Pastir* sliedjen od *Amorina* jašućega na kozi. 167 kor. *Aesculapius* sa štapom oko koga se zavija zmija. 168 kor. *Hygieia* napaja zmiju. *169 a. poprsje *Hygieije* pod koprenom, sa zmijom. 172 kor. *Znakovi obilnosti*, kokot, dupini. 180 a. dva kokota, dupin, dva klasa 181 kor. *Themis*. 182, 183 kor. *Nemesis* krilata. 186-196 kor. o. a. d. *Fortuna* sa atributima. *189 kor. *Fortuna* sa krmilom i rogom obilnosti *(cornucopia)*. 197 p. s. *Tri Gratiae*. 200 kor. *Silvan* sa kosirićem, čempresom i svinjom. *206 d. crv. *Victoria* krilata sa viencem i grančicom. 209 kor. *Victoria* blizu jednoga konja. 210 *Victoria* krilata, kiti trofej. 220 a. *Chiron* poučava Ahila u udaranju citare. 221 kor. *Diomed* sa *Palladium*. 223 p. s. *Herakles* naslonjen na buzdovanu. **225 o. *Herakles* ubija hidru Lernejsku. 226 d. crv. *Herakles* ubija lava Nemejskoga. 229 *Meleager* sa lûkom, do njega pas. 230 i *Pegaz* (Bellerofon). 231-234 *Pegaz*. 235-236 kor. *Castor* i *Pollux*. *238 kor. glava *Sokrata*. **239 kor. glava *Aleksandra Velikoga*, sa rogovima od ovna. 240 kor. *glava starca*, bradata, straga EPMHC. 241 kor. *Vučica* koja doji Romula i Rema. 242 glava *Bruta*, pred njom bodež. *243 i. dva *cara* ovjenčana, sa plaštem. 244 i. glava *Septimija*

Digitized by Google

Severa. 244-255 i. kor. a. *glave i poprsja mužka i ženska.* 255 d. crv. *dva poprsja čovjeka i žene.* *260 kor. *poprsje žensko.* 264-272 i. kor. pl. s. i a. *Vojnici* u raznim položajima. *273 *Borac* sa kopljem blizu trofeja. *274 i. (neobične veličine 19 × 15 mm) *Vojnik* koji ovjenčava trofej; 277 a. (neobične veličine 23 × 14 mm.) *Vojnik* sa kacigom, hlamidom, kopljem i štitom. 278 am. *Vojnik.* 280-293 *Pastiri* u raznom položaju. *283 a. *Pastir* koji nosi ovcu (kršćanski? v. T. XIX. 283). 285 kor. *Pastir* na slonjen na štapu, pod stablom, pred njim koza (v. T. XIX. 285). *291 p. s. biela *Pastir* medju dva stabla i životinjama; kršćanska (v. T. XIX, 291). 297. d. crv. *Lûka* sa brodovima. 298 i. *Ladja* pretorska sa vojničkim znakovima, nad kojima divokoza. 300 d. crv. *kokot,* tielo mu je učinjeno od dvie obrazine. 301 kor. *Noj,* tielo mu učinjeno od jedne obrazine, a na njemu jaše miš sa bičem i uzdom. *303 d. crv. glava *Minerve,* kaciga joj od dvie obrazine. 304 crv. d. *glava svinje,* stražnji dio koje dospjeva u glavu Silena. *308 kor. *kokot,* noge mu i gornji dio tiela od konja, trbuh učinjen od obrazine Silena, a krila su klasja. Sliedi više komada dragoga kamenja, na kojima su prikazane razne životinje na pr. lav, konj, medvjed, jelen, zec, koza, tigra, ptice, kokot, pas, svinje, roda, skakavac itd. 325 p.s. žuta, *kokot,* straga križ, kršćanski (v. T. XIX. 325). Od 349 sliedi nekoliko komada dragoga kamenja, sa nadpisom, *(gemmae letteratae),* sa početnim slovima ili cielim riečima. 358 ulomak kor. sa nadpisom *ut(ere) fel(ix).* 372 kor. križ po sriedi, sa strana dva sunca, okolo nekoliko kabalističnih slova (v. T. XIX. 372). *376 s jedne strane kor. a na njoj *čovjek gô,* a. s druge *žena koprenom* i žezlom u ruci. *374 kor. (vanredne veličine: 18 a 19 mm.) *Goli mladić,* sjedi na oklopu uz koplja; njemu prikazuje se drugi mladić i pruža mu vienac. Nad njim doliće genij, da ga ovjenča. *375 zelen d. *Abraxas,* sa glavom od kokota i dva zmajska repa, maše bičem i drži štit (v. T. XIX, 375). 376 d. zel. *Abraxas* kao i predjašnji, sa kabalističnim slovima (v. T. XIX. 376). 382 p. s. plavetna, *križ* slova mu na kracima: A-Ω, M-R, kršćanski. *383 žutk. p. s. *križ* kršćanski (v. T. XIX 383). *385 ružič. p. s. *križ,* kršćanski (v. T. XIX. 385). *391 p. s. *dupin* privijen uz si-

Digitized by Google

dro, kršćanski. 400 k. *Genij* vječnoga sna naslonjen na izvrnutu baklju. *401 kor. *ruka*, koja medju palcem i kažiputom drži dragulj; okolo: MNHMONEYE *(spomeni se)*. 404 d. crv. *Venus Victrix*. 406 pl. s. *Amorin* jaše na dupinu. 423 kor. *Apollo* ovjenčan, drži *Victoriolu* koja ga ovjenčava; okolo: SONΩ. 432 kor. vojnik kacigom, oružan, sjedi na oklopu. *434 i. *Junonina* glava, pokrivena koprenom. 444 i. *riba;* povrh VS izpod DI; (kršćanski?) (v. T. XIX. 444). 448 d. crv. ION u lovor-viencu. 449 a. *Diomed* vadi iz noge vrh strielice, kojom ga bješe *Paris* ranio. 455 kor. krilata *Nemesis*. 456 kor. *Venus Libitina*. 458 kor. *Ceres turrita*. *461 *Novac stakleni*, okolo poprsja Ἐπὶ Ἰωάννου Ἐπάρχου (v. T. XIX 461). 462 *Novac stakleni;* oko jednog monogramma: Ἐπὶ Ἰοάννου Ἐπάρχου (v. T. XIX. 462). 463 d. crv. (neobične veličine: 18 a 14 mm.) *Bacchus* i *Satir* sa tirsom i drugih prilika. 466 kor. *vučica*, što doji Romula i Rema, MV AELI. 471 kor. *Fortuna* koju ovjenčava *Victoria*. 478 crv. d. *Amorin* i *kokot*. 481 lapislazzoli, *Amor* sa strielom i pômom. 484 kor. *Venus Anadyomene*. 487 a. *Jupiter Olimpski*. 489 d. crv. *Bacchus mladi*. 512 kr. *ženska glava*. 521 i. sa nadpisom *Constanti*. *523 i. ukovan u zlatni stari prsten. Posuda cvieća; ispod *L. C. F.* *524 kor. ukovan u zlatni stari prsten: dva *dupina* *525 d. crv. ukovan u stari zlatni prsten: *dvie ptice*. 526 d. crv. ukovan u stari zlatni prsten: *ženska glava*. 527 am. ukovan u stari srebrni prsten: *kvočka na gnjezdu*. 532 a. *Vulcanus* na nakovnju kuje kacigu; s traga LLC. 536 kor. *Herakles* davi Nemejskoga lava. 541 kor. *Mercur*, sa nadpisom Φηνικίων. *543 kor. *dvie ribe*, što vise o kracima jednog križa, kršćanski (v. T. XIX. 543). 545 d. crv. *Paris* sa jabukom. 547 d. crv. *Jupiter Serapis*. *564 c. *ženska mlada glava*. 565 k. *Saffina* (?) glava. 581 i. dva *vojnika*. 583 d. crv. glava *Parisa*. 593 d, zel. *Abraxas*, straga kabalističnih slova (v. T. XIX. tiskano pogrješno 285 mjesto 593). 610 kor. *Eskulapij*. 612 agaton. *kit* sa sidrom; kršćanski (v. T. XIX. 612). 613 i. *Triton*. 619 kor. glava *Jupitera* Serapida. 626 agaton. *Bacchus* pod stablom. 634 o. *križ*, kršćanski (v. T. XIX. 634). 636 žutkasta p.s. *čovjek*, koji sjedi pod stablom; pred njim tri čovjeka u brodici, prama njemu ruke dižu (*Jonas?*). 645 a. *Apollo*. 683

Digitized by Google

p. s. *Amor* i *Psyche.* 691 p. s. *Leda* sa labudom. 683 p. s. glava *Bruta.* 735 kor. *Satir* sviri sviralu. 778 kor. *orao* na žrtveniku, medju vojničkim znakovima. *779 kor. ukovanu stari zlatni prsten: *Victoria* sa viencem na prednjem dielu broda, sa strane: PRI. 781 pl. s. krilata *Victoria* sa pômomi viencem. 802 a. glava *Sunca,* straga tries. 810 agaton. sa nadpisom: *Vettiana.* 826 am. *Lovor-grana* u sred jednog vienca. 844 i. *Pastir,* pripasan, sa štapom u lievoj ruci, do njega ovca; kršćanski (v. T. XIX. 814 pogrješ. mjesto 844). 850 d. zelen. *Abraxas* (v. T. XIX. 850). 863 d. zelen. *Abraxas* sa kabalističnim slovima (v. T. XIX. 863). *875 kor. glava *Jupitera Serapida* nad jednim orlom, medju njima dva svjetionika, nad jednim od kojih zviezda, a nad drugim polumjesec. 877 kor. dva *kokota* iza megdana; pobjeditelj sa grančicom lovora u kljunu. 882 k. a. *Pegaz.* 883 pl. s. *Cybele.* 890 glava *Meduse.* 894 kor. *Athena Promachos.* 901 k. *Juppiter Pluvius.* 928 d. smedji *Luna* i *Septem triones.* 936 d. smedji dvie *božice obilnosti* koje se rukuju, medju njima dva ovjenčana poprsja (Cara?). 946 kor. *Pantera* sa tirsom. 963 i. *Amorin* kako odapinje strielicu sa tetive. 977 kor. glava *Pana* sa *pedum.* *983 pl. s. *Hygieij* poji zmiju; prama njoj *Eskulapij.* *1003 a. tri *Gratiae.* 1014 p. zel. *Žena* sjedi na orlu raztvorenih krila, pod njom tries. 1020 a. *Kipar,* koji djela žensko poprsje. 1027 pl. s. *Dva dječaka,* koja se bore. 1028 am. sa nadpisom *CL(audia) VEN(eria).* *1030 kor. (manjka polovica). *Mužka prilika* (Orfej?) obkoljena od konja, svinje, pasa, lava, jelena, orla, ćuka i opice. *1038 a. (ne obične veličine 17 za 14 mm) *Juppiter* na priestolju sa žezlom, orlom; pred njim žrtvenik. 1040 kor. *Chiron.* 1054 kor. *Isis* medju dvie životinje. *1068 kor. *Meleager* na konju, te se baca buzdovanom na kaledonskog vrepa. 1083 kor. *morski krilati konj.* 1089 kor. *stup* a na njem kip, pred njim žena sa djetetom, te druga žena što hvata za rep jednog pasa. 1098 kor. *Jupiter Ammon.* *1106 kor. krilata *Sfinga.* **1114 k. glava *Meduse.* 1125 kor. *troveslarka.* *1128 k. *poprsje* cara Adrijana. 1148 d. crv. *Satir* sa grozdom groždja. *1156 a. glava cara *Commoda.* 1164 kor. *golub* sa grančicom masline u kljunu; kršćanski (v, T. XIX. 1164). **1174 p. s. žutkasta, Isus Krst kao dobar pastir, obučen u *exomis,*

Digitized by Google

drži objema rukama ovcu na ramenina; oko nogu mu s jedne i druge strane po jedna ovca (v. T. XIX, 1174). 1179 pl. s. *Venus* polugola sa oružjem *Marta.* *1186 kor. glava *Apolona;* sprieda tara. 1190 kor. *orao* na triesu, bori se proti zmiji. *1193 kor. *Ceres* prama kojoj dolieta *Amorin,* do nogu joj dvije životinje. *1194 kor. glave *Jupitera Serapida,* prama komu dolaze dva krilata Genija da ga ovjenčaju. *1195 i., tri *Satira* koji plešu. *1196 kr., *Victoria.* 1197 pl. s. oružana *Minerva* sa božicom pobjede (Victoria). 1204 p. s. glava *Sokrata.* 1217 d. zelen. *Abraxas.* 1231 am. *DobarPastir* u pripasanoj tunici, čizmicam, drži na ramenima sa obedviem rukama ovcu; do nogu mu s jedne i s druge strane po jedna ovca.

Novci (v, str. 136) položeni su u više Ormara i škrabica u III dvorani Muzeja. Poredan je samo mali jedan dio u ormarim XII[6] i XIII[6] i to oni koji su uredjeni, dok najveći dio stoji u škrabicam XIV[7], XV[7], XVI[8], XVII[8], a poglavito u mnogo škatulja u škrabici VIII[4].

U Ormarim XII[6] i XIII[6] izloženo je (počamši s desna) samo nekoliko novaca srebrnih *Aleksandra Velikog* i *Filipa II,* medju kojim jèdan *aureus,* te *Ariobarzana I* ili *III.* Sliedi nekoliko grčkih novaca grada *Athenae, Achaiae, Acarnaniae, Boeotiae, Aeginae* i. t. d. Pak novaca ilirskih *Apollonije* (Polina, Vojuca) *Dyrhacchium*-a (Drač u Arbaniji), kojih se ima bogata sbirka, djelomice izložena, a djelomice u škrabicam; te *Issae* (Vis), *Phariae* (Hvar), kralja *Ballaeus-a,* neopredjeljenog doba. Sliedi pak u alfabetičnomu redu, a samo po jedan primjerak, novaca rimskih obiteljskih ili konsularskih.

U drugomu ormaru XVII[6] sliede novci carski rimski u redu kronologičnom, nekoliko zlatnih, kao na pr. od *C. Iulius Caesar, Augustus, Tiberius, Claudius, Hadrianus, Trajanus, Hadrianus, Sabina, Diocletianus,* i t. d. te preko stotinjak zlatnih Careva od Valentinijana čak do pada iztočnog rimskog carstva. Nadodano jo nekoliko *cekina mletačkih,* po koji novac *dubrovački, bosanski,* vojvode spljetskog *Hrvoje* (1403-1413) po koji *bagattino* Spljetski sa *S. Domnius,* i. t. d. Kad bude uredjena ova sbirka u istinu će biti od važnosti za domaću poviest.

U *Pisarni* Muzeja čuva se komad prtenine, komad liturgične košulje *(camisium)* Ivana Ravenjanina, žutkaste boje,

Digitized by Google

od vremena potamnjele, koja bi izvadjena iz njegova sarkofaga god. 1881. Pod njom je vidjeti tankog gajtana od crne i tamno-crvene svile, na dvie žice (v. str. 108).

ODJEL DRUGI

(Kuća *Dimitrović*, na *putu Gimnazije*).

Ulazeći u ovu prostoriju, kroz južna prva vrata, stoji u prvoj sobi sve do stupova, na lievu 1603 *sarkofag*, a povrh njega 279, 280 dvie *podstave* stupova romaničkih, sa prilikam u visoku relievu, kojima manjkaju glave; a to su izvorne baze stupova atrija zvonika prvostolne crkve (v. str. 111). Nekoje od ovih prilika nose neku obuću koja sastoji od neke vrsti *sandala* sa debelim podplatom. Nad istim sarkofagom, 1210 *ara* posvećena *Silvanu* (v. str. 126). 879 žrtvenik ili *ara* sa čudnim nadpisom *Mescenia Valentina imperio Veneris Innonem dedicavit* (v. str. 126). Blizu, 46 više ulomaka *mozajika* našastih u *Sicum* (Bihač). **43 i 176 pravi ulomci i otisci u sadri *sarkofaga mramornog*, sa preliepom vajarijom u bas-relievu. Ovaj sarkofag bi našast cio oko g. 1860 blizu južnog zida *basilicae majoris* starokršćanskog groblja u *Manastirinam* u Solinu (v. T. III medju A[6] i A[7]). Razkomadan od težaka, bi donešen u Spljet da se samelje u prah, kao *cemenat* za Bajamontovu polaču, koja se je onda gradila. Sadašnji načelnik Riečki, vit. Ciotta, kupi nekoliko komada, te ih proda nedavno nadvojvodi Jozipu, koji ih darova Muzeju u Pešti, gdje se i danas nahode; a to su oni koji su u otisku od sadre. Pravi ulomci bjelu dielom kupljeni od samih težaka, a dielom izkopani kasnije. — Prikazivanja na sarkofagu, niesu još bila sasviem proučena; budući da se nastoji da se iznadju komadi što još manjkaju. Na sve četiri strane vide se lovci i zvjerad gonjena od pâsa. Liepa kompozicija, živahnost kretanja i izvrstna radnja nameću misao da spomenik pripada koncu II. vieka. Prizor lova, koji znači borbu medju životom i smrti, često se susreta na sarkofazima iz doba Antoninâ. Svakako je sarkofag porjetla poganskog, te je bio upotrebljen od kršćana tek V. vieka, kao što i već opisani *Hyppolita* i *Phaedre* (v. str. 142).

Digitized by Google

Straga 276 *epistil* liepo urešen; 275 *stup* od smedjeg granita; 1075 *nadpis metrični u mozajiku,* VI. vieka, našast u *nartex*-u bazilike starokršćanskog groblja u Manastirinam u Solinu: *(In lucem po)stquam (te fudit celsa v)oluntas, (annos et viri)des postquam doctrina replevit, (Heu lacrimat)us abīs tunc gaudia larga parentum, (spes laetas) mesto tecum sub pulvere condis. (Omnipotensque) Deus, qui te formavit et aufert, clemens accipi)at servetque ad gaudia membrum.* Povrh 177 otisak u *sadri* jednog bas-relieva, koji se u izvorniku nahodi u muzeju Zagrebačkom. Bi nazad mnogo godina našast u Solinu te je po svoj prilici okvir žrtvenika; na okolo mu osam Apoštola (ostali manjkaju). Blizu 140 ulomak *bas-reliefa*, koji predstavlja dobrog Pastira medju dvie ovce; 150 opeta ulomak iste predstave; 147 opeta ulomak sličnog predmeta, *dobri Pastir* sa ovcom naprćenom na ledjima; pod ovim 1596 ulomak nadpisa koji spominje gradnju *curiae* u Solinu (v. str. 25); 1424, 1529 dva vojnička *nadpisa* vojnika VII.e i XI.e *legio*, jednoga iz *Florentia*, drugoga iz *Vienna* u Galiji (v. st. 129). U istoj prostoriji, do stupa lûka ulazeći na desno, i baš uz *sarkofag* 1602, u kutu na kapitelu romanskog sloga, četiri *arae:* 870 posvećena *Juppiter aeternus*, 1211, 1135, 1136 *Silvanu* (v. st. 126). Pak 46, 158, 178-182, ulomci mramornog sarkofaga našasta g. 1861 u groblju u *Manastirinam* u Solinu, i onda razkomadana; jedan od ovih komada bi kupljen od bivšeg Solinskog župnika A. Katića, te je sad uzidan nad ulaznim vratima vrta njegove kuće na *putu Poljuda,* a u Muzeju ima mu otisak u sadri. Drugo nekoliko komada bi kupljeno od braće Radman, i sad se nahode u *Viseću* više Omiša; i ovi su komadi bili otisnuti u sadri i nahode se u Muzeju; jedan pak komad bi tada kupljen za Muzej, a drugi našasti na istom mjestu prigodom izkopina g. 1891. Bas-reliev prikazuje djecu u lovu. Liepa je stila i pripada II. vieku.

Sliedi pak oslonjeno na zid nekoliko *nadpisa vojničkih;* pak 278 ulomak *sarkofaga* IX vieka, našast u blizini Šibenika, isklesan u bas-relievu u obliku vrpaca dvostrukih i više puta izprepletenih, u tako zvanom langobardskom slogu; 869 zavjetna *ara*, posvećena *Sol Deus*, komu se prikazuje jedna *stella* i *fructiferum* (v. str. 126);

Digitized by Google

blizu pak 175, 50 ulomci mramornog *sarkofaga*, iz *Manastirina*, koji prikazuju žensku jednu priliku, odjevenu u *chiton-u* i *himation*-u, koja udara u *liru*, a blizu nje druga prilika ženska sa pognutom glavom i gledajući na desno; radnja je veoma liepa. Blizu, pod lûkom, 1771 nadgrobni kamen s nadpisom *Quintus Aemilius Rufus, beneficiarius consularis*, su dva bas-relieva na stranam nadpisa, od kojih onaj na desno prikazuje tri *stila* u jednoj korici i jednu *capsa* ili kutija, sa konopcem da se objesi o vrat; onaj na lievo jedan kolac sa priečkom i dvie kese za novac — *folles* — mala za zlato, a velika za srebro. Ovo su *insignia* službe koju je obavljao *Q. Aemilius Rufus*. Naslonjen na stup dvaju lukova, stoji 1634 *veliki mramorni sarkofag*, dug 2·10 m., visok 100 m. uračunavši i pokrivo, u obliku krova izradjena na ljuske, našast g, 1891 na zapadu perimetralnih zidina starog Solina i baš u blizini groblja, zvana *hortus Metrodori*. Osmokutno zrcalo nadpisa, na pročelju, u kom je nadpis muža i žene *Valerius Dinens* i *Attia Valeria*, umrlih u mladim godinam, drže dva krilata genija. Iza stupa 281 više komadâ *clathri* ili ograde što pripadahu *septum* crkve *basilicae maioris* i male bazilike S. Staša ili Anastasija, u kršćanskom groblju u *Manastirinam* u Solinu (v. str. 243). Idući dalje na lievo, u kutu ove duge prostorije, 54 desna noga jednog *kipa*, po svoj prilici Marta. Blizu, na starim drvenim klupam, 1593 mali *sarkofag*, za mrtve ostanke iza žganja na lomači, za *gladiator secutor*, *Crinitus*, iz Afrike, od 20 godina, umrla *pugnarum II*. Izpod, 1956, na pročeljnoj strani jednog *sarkofaga*, grčki nadpis Aurelija Paladija, sina Benabu, iz Damaska, u Feniciji, vjerujućega u Krsta i umrla g. 400 p. Kr. Povrh na klupi, *poprsje žensko*, sa na po odkrivenim grudima, prilične radnje. Do ovoga 139 ulomak kršćanske *transennae* sa golubicama i ribam. Izpod 92 dva ulomka *uresa* visoka 0·46 m., duga 2·23 m., koji nose u bas-relievu sedam plešućih prilika, te po koji trag još dviju prilika, okrenutih na desno i lievo. Različitost položajâ u gibu vitkih prilika, raznovrsnost odjeće im, plašta i chitona pripasana sve do izpod sisa; bogastvo mašte, sklad nacrta i savršena tačnost izradbe, koji nemaju premca u nikakvoj staroj klesariji, do sad našastoj u Dalmaciji, očituju nam da je to grčka radnja i da pripada najboljoj

Digitized by Google

dobi umjetnosti. Manjkaju ruke, što morahu biti pružene, i glave, a nekoje jednih i drugih bile su učinjene od komada mramora napose, te umetnute u četverouglaste rupe, što se još vide na kamenu.

Još naprieda, u drugom kutu, 77 druga noga *kipa* mramornog. Blizu, naslonjena na pločnik, stoje tri komada ploče 1573 s nadpisom *Ioannes peccator et indignus presbiter.... Anastasii servans reverenda limina sancti,* od g. 605, za vrieme Marcelina dalmatinskog prokonsula, sina brata ovoga *Ioannes* (v. str. 33). Znamenit nadpis našast g. 1889, jer nam odkri položaj bazilike *S. Anastasius cornicularius,* koja se već od tri godine odkapa (v. str. 36) u grobištu *Marusinca* (v. T. II. F, 1).

Zakrećući na lievo, prama zidu, a na klupama medju prozorima, iza nekoliko nadgrobnih *nadpisa,* kao 1849 sa *ascia* ili teslicom, što se opetuje na više od 70 nadpisa iz Solina (v. str. 127), stoji 1860 ulomak *nadpisa* od *Mater magna* (v. str. 38); pak izpod 1441 *columna miliaria,* koja se odnosi na popravu puta, što od Solina vodjaše na *Aequum* (Čitluk kod Sinja), za cara Flavija Konstancija (v. str. 126); pak 1605 *ara* posvećena *Juppiter-u* (v. st. 126); 1444 *ara* Baku (*Liber*) (v. str. 126). Te blizu 1443 *sarkofag* za pepeo gladiatora *secutor, Maximianus,* sa nadimkom *Aureus,* ubijena od razbojnika (v. str. 131); još naprieda 1503 *metrični nadpis* za *Paternus* sa poklikom: *Quod si longa magis duxissent fila sorores, aequius is lapis complecteret ossa paterna* (v. st. 131). Iza niza cielih i ulomnih nadpisa, 1574 ulomak *nadpisa* za *L. Valerius procurator Augusti* i *praefectus classis Flaviae Moesicae* (v. str. 130); pod njim 1594 malo *pokrivo sarkofaga,* našasto tik predmeta 44, sa nadpisom, što započimlje čudnim ovim načinom: *haec via talem pulverem habet;* 1636 ulomni *nadpis* gladiatora *Rapidus, retiarius,* što podleže u šestoj borbi, te *in medicina decessit.*

Budući došli mal da ne kraju prostorije, vratimo se natrag, te prodjimo medju dvie klupe, u pravcu suprotnu što do sad držasmo. Odma na početku, na desno, 1931 mali *sarkofag* za ostatke sa lomače, sa nadpisom pripadajućim *eques ex singulari, Aurelius Dize,* bezime bez sumnje ilirsko, kakovih nekoliko nahodimo, najskoli medju

Digitized by Google

Starokršćanske Solinske svjetiljke ($^1/_2$ velič.). — Lucerne antiche cristiane di Salona ($^1/_2$ gr. orig.).

Digitized by Google

Digitized by Google

vojnicima rimskim. Naprieda, 1683 *ara* Ninfam; a prama ovoj na lievo 1374 nadpis za *Triviae* (v. st. 126); blizu 1767 ploča, razbijena na pola, sa nadpisom M. Pomponija Zosima, trgovca drvlja (v. st. 31) koji postavi nadpis svome sinu Pomponiju Secundinu, kog se hvali sbog toga, što u gimnastičnim igrama dizaše kamenja od 40, 50 i 100 libara, to jest po svoj prilici sbog toga, što igraše u isti mah su dvie kamene kruglje, svaka po 50 libara, jedna u svakoj ruci, prebacujuć ih s jedne u drugu ruku u istom času. Prema 1707 jako zanimiv kršćanski nadpis za *Duiona* (po svoj prilici izkvareno od *Domna*, žensko ime od *Domnus* ili *Domnius*), *ancilla Valens-a*, t. j. ovome podložena obzirom na štovanje i obiteljsku ovisnost kršćansku, i to u evangjeoskom smislu, a *sponsa Dexteri*, t. j. sa ovim u braku živjela, neg za malo vremena, budući rano pokošena od smrti a to g. 426 p. Krs. Nadpis je znamenit i sbog *adiuratio per deum et per leges Cresteanorum*, t. j. posebnih zakona i sasvim osobitih Solinskoj kršćanskoj zadrugi, koji su nam bolje razjašnjeni od onoga drugoga znamenitoga nadpisa 108, u I odjelu muzejalnom (v. st. 144), što se odnosi na Domniona, koga otac, Flavius Teodotus, *curator* solinskoga municipija, položi u onaj grob sa znamenitim riečima *in lege sancta christiana colloca(v)i eum*. U ova dva nadpisa Solinskoga groblja vidimo, kako Flavius Teodotus htjede da kaže, da je sahranio svoga sina u mjesto, koje bijaše pod okriljem *legis sanctae christianae*, a onaj što ukopa ženu *Dexter*-a, pozivaše se na *leges Christianorum* e da bude poštivana neoskvrnjivost groba. Nadpis dovršuje prietnjom kazne, u iznosu od *auri librae* ili *pondo tres*, za svakoga, koji bi htio položiti u onu raku koje drugo tielo, a to na korist *ecclesiae catholicae Salonitanae*, koja je tako nazvana i u drugim solinskim nadpisima (v. st. 133), ili nazvana *sancta ecclesia Salonitana* (v. st. 133). Dalje naprieda na desno *nadpis* 1712 spominje graduju od 800 stopâ zidina gradskih Solina i jedne kule za cara Marka Aurelija Antonina g. 170 p. Krs. (v. st. 25). Do njega 1713 mala *ara* bogovima *dei Syri* (v. st. 126). S druge strane, na lievo, 1534 važni *nadpis* o uredjenju granica medju *Onastini* i *Narestini* (Jesenice u Poljicima) a to g. 37-38 po. Krs., pod carom Kaligulom i namjestnikom mu L. Volusijem Sa-

Digitized by Google

turninom (v. st. 13). Još naprieda 1861 nadpis nekoga *Sota(s)*, sahranjena za vrieme Maksima nadbiskupa Solinskoga, bez sumnje IV ovoga imena (592-620; v. st. 38). Važan nadpis, jer je prvi i jedini nadpis do sad u Muzeju koji nosi datiranje po imenu stolujućega nadbiskupa, a to je znak, da počimlje srednji viek, i jedan od najdocnijih nadpisa dosad našastih, prije razorenja Solina (626-639). — Povrh 1847 zavjetni nadpis *Silvanu* i *Genius Epetinorum* (Stobreč). Prama ovome, na desno, 1535 nadpis posvećen *Consentio Deorum* to jest *diis Consentibus* (v. st.). Nešto naprieda, nekoliko *nadpisa* u grčkom jeziku, s Visa, 504, 1740, 1741, 1742, 1743, 1758, medju kojima 504 čini se ulomak *savezne pogodbe* medju naselnicima grčkim *Salonae* i gradjanima *Issae* (v. st.). Prof. Brunšmid, ravnatelj Zagrebačkoga muzeja, koji priredjuje opis grčkih spomenika u Dalmaciji, čita na sliedeći način ovaj jako znameniti nadpis: (τ)αῦτα δὲ..... | ..εμεικέναι.... | .. ν Ἰσσαίους Αἰγυπ.... |...ς εἰς τὴν χῶρα(ν).... | ... (τήν) φιλίαν καὶ συμμα(χίαν)... | ... ων παρεγένον(το) ....|.... νόμοις (κ)αί τῇ αὐ(τῶν).... | .... (π)άσαν (κ)αὶ ἐπεὶ.... ... ν πλεονάκις..... πόλεις | ... (ἀμφο)τέρας Ἴσσαν (καὶ).... |..... Λισ... Po njegovu shvaćanju bio bi ovo ulomak jednoga *psefisma* III. vieka pr. Krs. koji se bavi o savezu Issejaca sa Egiptom, i o jednom savezu *Issae* sa jednom drugom državom. Nadpis 1741 spominje *stratege* u Visu za vrieme Augusta. Na lievo 1811 ulomak sarkofaga sa nadpisom *Mundo, puero sanctae ecclesiae Salonitanae*, našast odma s istoka groblja u *Manastirinama*. Na klupi, i u njoj, množtvo opeka sa pečatom tvornice, pa još toplovodnih cievi za *thermae* (v. str. 134).

Obodeć klupu, udjimo u prostor, što je medju njom i zidom, te spaja lukove ove oduge prostorije. Na desno blizu svoda, 871 važna ara posvećena bogu *Mithras*, pod jako riedkim imenom *Petra genetrix* (v. str. 126). Gori 1134 *ara* božicam *Triviae* (v. str. 126). Napried 164 mali bas-reliev, prikazuje boga *Mithras*, gdje ubija bika, a na okolo obične simbolične predstave Sunca i Mjeseca, i t. d. Blizu 1756 ulomak bas-relieva sa nadpisom i prikazujući Merkura sa *caduceom* i trag buzdovana Herakleva. Pod klupom 513

Digitized by Google

nadpis bogu *Panu*, prikazanu sa dugim i zašiljenim ušima i rozima, sa *pedum* na lievom ramenu. Gori, iza nekoliko ulomaka bas-relieva, 83 orao razširenih krila, manjkaju krajevi. Pak gori 1810, 153 bas-reliev i nadpis *Pana* i triju *Gratiae*. Do toga, 1547, 146 nadpis i bas-reliev Pana sa štapom i sviralom, a blizu pas i jedna koza; do njih dvie Ninfe. Blizu 84 *desna noga* i trag lieve mramornoga kipića Jupiterova, uz orla razkriljena, našasta na Visu. Malo napried 36 ulomak triju golih *Gratiae*, koje se grle. Na kutu, do lûka, 44 *predmet* našast blizu pokriva sa nadpisom 1594; ima oblik *arae*, iznutra je izdubljena, te ima s jedne strane vratašca a s triju ostalih strana otvor u obliku ružice izkopane u stieni (zar predmet da se unj stavi svieća?). 161 ulomak bas-relieva sarkofaga od mramora, jako oštećen; prikazuje *Dobroga Pastira*, kom manjkaju obe ruke, a od nogû od koljenâ unaprieda; obučen je pripasanom tunikom. Ruke su bile uzdignute, a povrh glave mu ima rekbi trag ovčijega runa.

Zakrećući desni kut i napredujući duž zida, iza više arhitetonskih ulomaka, 393 ogromno *pokrivo sarkofaga* od bieloga kamena (sarkofag leži ne daleko od lieve obale rieke *Jader*, uklesan u živcu kamenu) koji pripadaše mladjanim, bratu i sestri Aureliju Satriju i Aureliji Maksimi. Blizu 1679 nadgrobni nadpis *Beres sagittarius*, a na njem, u bas-relievu, lûk, striela i štap. U bližnjem kutu kod prozora, 326 kamen nadgrobni u obliku debela, četverouglasta bridnjaka za *C. Caesius Amaranthus, sevir Augustalis* i za *C. Caesius Vindex aedilis, IIIIvir iure dicundo* (v. st. 130). Ovi dio ovoga spremišta, gdje su druga ulazna vrata, i jedan dio poduge prostorije, već opisane, sadržavaju mal da ne izključivo *ulomaka kršćanskih nadpisa*, našastih amo tamo po Solinu i u starokršćanskomu groblju u *Manastirinama* i to i prije početka redovitih izkopina, i za njih, te su djelomice sastavljeni i popunjeni. Dati ćemo opis najglavnijih, dok ostali tog istog grobišta, što se čuvajn na samom mjestu izkapanja, biti će opisani kad bude govora o posjetu ruševina u Solinu. Na pokrivu već spomenutoga sarkofaga (393), 28 B ulomak *nadpisa* odnosna na *Pascasius vitriarius*, znamenit s toga, što po njemu doznajemo, da je u Solinu bivala tvornica stakla (v. st. 134). Nešto naprieda 99 B,

Digitized by Google

37 B, 189 ulomni *nadpis* na rubu sarkofaga *Palladi ben(e) (q)uiesce!* ganutljivi dovik istoga značaja, koga je i apoštolski *in pace!* od koga ovdje imamo nekoliko primjeraka, *hic quiescit in pace* (v. str. 132). Pak do prozora, 138, tri ulomka *nadpisa* nadopunjena *(Ulpi)a L(uci) f(ilia) E(meren)tilla f(emina) rar(issima)*, važna za prvu dobu groblja u *Manastirinama* (v. str. 35). Pod njim 132 B, 188 B ulomni mramorni *nadpis* od *Ulp(ia) L(uci) f(ilia) Domiti(lla)*, važan sbog istoga razloga (v. str. 36); do vrata 1985 *nadpis* za *P. Attecius Venimarus* iz *Claudium Virunum*, a na njemu *ascia*, jako velika (v. str. 38).

Vraćajući se, do stupine dvaju lukova, što diele ovaj odio od bližnjega podugoga, a na starim drvenim klupama, stoji nekoliko kršćanskih *nadpisa*. Počamsi od stupine: 55 B ulomak *nadpisa* od g. 437 p. Krs.; što spominje nekoga *subadiuva officii inlustris praefecturae*, umrla u Ravenni; ispod dasaka 116 B, 117 B, *nadpisni* ulomak nekojih *Lucianus, Crescentius* i *Thalassius* g. 442 po K.; 210 B *nadpisni* ulomak, obloga oblika, rečena *piscina*, Aurelija Marcijana.

Sa strana i povrh dasaka, koje zapremaju sredinu ovog prostora, poredani su velevažni *nadpisi*, koji se *tiču mučenika* u groblju u *Manastirinama* (v. st. 36). Na lievo 535 ulomak kamenoga *plutea*, koji pripada grobu biskupa Solinskoga *Esichija*, mučenika II ili III vieka. Plutej pripada skupini grobova mučenikâ prenešenih u *confessio basilicae majoris* (T. III. B.); nadpis dade se donekle popuniti: *(Depositio* ili *Natale sanct)i Esychi episc(opi) die XIII Ka(lendas)* . . . . . Nikakva nam viest nije doprla ob ovomu biskupu mučeniku. — 548, 552 rub *pokriva sarkofaga* od kamena, nekoga nepoznatoga blaženoga Acidija, sahranjena u maloj bazilici br. V (v. T. III), a nadpis popunjen glasi: *(Depo) sitio be(a)ti Acidi v(iri) d(evotissimi) com(itis)*. — 693, 524 ulomci *plutea* kamenoga, što pripadaju grobu S. Septimija djakona, poznata u mučeničkim sgodopisima zajedno sa druga dva druga *Victorius* i *Ermogenes*, mučenici za progonstva Dioklecijanova. Plutej, sudeći po obliku slova, potječe iz istog doba njihova mučeničtva; nadpis se dade popuniti: *Natale S(epti)mi mar(tyris) die XIIII kal(endas) Majas.* — 1764, 12 B, ulomci *plutea* od kamena, što pripadaju grobu nekoga

Digitized by Google

nepoznatoga biskupa Valerija, mučenika. Nadpis spominje prenos njegovih ostataka iz prvobitne *cella memoriae* u *confessio basilicae majoris*, te dade se djelomice i popuniti: *Trans(latio) Va(l)eeri* ili *(Ast)eeri episc(opi) die* . . . . . — 567 ulomak *plutea* od mramora, što je pripadao grobu Sv. Domniona biskupa i povjestničkoga mučenika g. 299 (v. str. 36), sa nadpisom: *(Deposi)t(io) Domn(ionis epis)c(opi) IIII Idu(s Apriles)*. — 641 ulomci mramornoga *plutea*, što pripadahu oltaru *confessio basilicae majoris*, a na njima imena povjestnih mučenika solinskih, koji tu bjehu ukopani *(Ant)iochian(us)*, *(Gaia)nus, Teliu(s)*, *(Paulinia)nus, Aste(rius)*, drugova u mučeničtvu biskupa Domniona g. 299. — 517, 78 dva ulomka *plutea* od kamena groba znamenitoga povjestničkoga mučenika *S. Anastasius fullo* t. j. Sv. Staša tangara smaknuta po naredbi samoga Dioklecijana. Bjehu našasti u maloj bazilici, koju mu podiže matrona Asclepia (v. T. III br. IV, 7), sa nadpisom *Depos(itio Anastasii martyris VI)I Kal(endas) Sept(embres)*. — 206 B ulomak *plutea* od kamena, mučenika Simforijana, našasta u njegovoj baziličici (v. T. III. br. X, 9), sa nadpisom, jako oštećenim *(Dep)osit(io) s(an)c(t)i Symp(horiani . . . ,)*. — 143 B veliki komad mramornoga *plutea*, što pripadaše grobu jednoga mučenika iz *confessio basilicae majoris*, od čijeg imena preostaje samo dočetak, a sa svom vjerojatnošću dade se popuniti na *(Venant)ius*. Više drugih *kršćanskih nadpisa* položeno je na ovim daskama: 237 B, ulomci monumentalnoga nadpisa, koji i tako proiztiče iz *basilica major* u *Manastirinama*. Iz njega se sa svom sigurnošću doznaje, da je utemeljitelj odredjivao milijun *folles* kazne na korist crkve Solinske, a 50 za državu, proti onome, koji bi se usudio, da oskvrne spomenik. — 1389 ulomak nadpisa *Ursae*, ukopane medju god. 489-500. — 1818 ulomak *sarkofaga* od *Aurelius Ector Salonitanus*.

S druge strane dasaka, te naslonjen na klupu, stoji nadpis 1339 *Benignae* žene *Marciana Memorialis* i kćeri *Dexterae*, za čiju dušu učini muž uzidati povrh sarkofaga, što se nahodi pod pločnikom *scholae cantorum* u bazilici grobišta *Manastirina*, jednu *tessella*, t. j. ovu mramornu spomen-ploču. Vraćajući se nešto na se, stoji do prozora 1508 ulomak nadpisa odnosno na *Severus, vir clarissimus primicerius scrinii tabulariorum Mediolani*, što je bio podlo-

Digitized by Google

žen *comiti sacrarum largitionum,* koji je boravio u Ravenî. Ovdje naokolo i povrh polica poredanih u kutu do prozora, stoji množtvo ulomaka nadpisa kršćanskih, koji se malo po malo sastavljaju i popunjuju. Na drugoj polici, 1322 spominje se jedan *ex cornicularius,* a napokon je govora i o kazni koja bi se imala izplatiti *ecclesiae catholicae Salonitanae* (v. st. 133); 1434 spominje nekog *Romanus v(ir) d(evotissimus),* od god. 440. Idući naprieda na desnu, 186 B *nadpis u dva jezika,* grčki i latinski (jedini ove vrste u Muzeju), nekog *Theodoracis,* sina *Eufrasii comitis.* Nešto naprieda, 1371 nadpis *Mater magna* (v. st. 126). Vraćajući se u prvu podugu prostoriju, oko nekoliko klupa a i na njima, više ulomaka *kršćanskih nadpisa* i *arhitektoničnih* komada i kršćanskih *plutea* i *transenna.* 1581 nadpis odnosan na posvećenje bazilike u *Manastirinama.* S lieve strane i prama stupini stoje ulomci nadpisa spomenikâ, 384, 407 *M. Domitius L. f. Salvianus;* 1539, 336, popunjeni glase: *(L. Ulpio) et Dom(itiae . . . . ., L. Ulpio) Valenti et Ulpiae L. f. Domiti(llae, M. Domitius L. f. Salvianus et Ulpia L. filia Emerentilla hoc monumentum aedificare titulumque monumen)ti inscriber(e curaverunt),* to jest nadpisi plemena ili *gens Ulpia* i *Domitia* u Solinu, utemeljitelja grobnoga obiteljskoga spomenika, oko koga se pak razvi groblje *legis sanctae christianae* u *Manastirinama* (v. st. 36), kao što ćemo vidjeti pri opisu ovoga znamenitoga spomenika iz prve kršćanske dobe (v. st. 219). Na klupama što su oslonjene na sjeverni zid, nahodi se nekoliko *arhitektonskih ulomaka* i *uresnih* iz VIII do XII vieka. Jedan od ovih, 211, proizti̇če iz Knina i nosi trojstruki gajtan oblog oblika sa opistografnim nadpisom XIII vieka, koji se odnosi na gradnju bazilike S. Marije i S. Bartula na brežuljku *Kapitulu,* blizu Knina; drugi komadi, dva, 213, biše našasti kao stepenice malog oltara u Krstionici u Spljetu (dvorski hram polače); 231-239 to su ulomci okvira vrata crkvice Sv. Trojstva u *Maloj Luci* blizu Poljuda u Spljetu; 244-249 ulomci stupova i transenna iste crkvice; 1623 ulomak okvira, sa nadpisom IX vieka, *Exientibus † intrantibus pa(x);* 1632 ulomak *timpana* jednog *ciborija* sa nadpisom *Michaheli Arc(angelo),* iz iste crkvice; 250 gornji dio *ciborija* mramornog oltara; 1617 važni *nadpis* na ulomku *timpana* je-

Digitized by Google

dnog *ciborija* hrvatskog i dalmatinskog bana Trpimira *pro duce Trepime(ro)* iz IX vieka, našast u *Rižinicam* medju Klisom i Solinom (v. st. 41), i još drugih ulomaka iz istog doba.

TREĆI ODJEL

(u kući Brainovića na *putu Vatrogasaca*).

Ulazeći u ovo prizemlje, s lieva izmedju dvojib vrata, stoji ogromni *nadgrobni* kamen 1034, prizmatičkoga oblika s podstavkom i s nadpisom *Saufeius Moderatus Augustalis* (v. str. 126); povrh njega 180 liepi i dobro sačuvani *kapitel* rimsko-korintskoga stila; na njemu, 131 liepa *anfora* od kamena na tri ručice, svršujući u omorikovu češeriku, sva izradjena; na kapitelu i okolo njega male *arae votivae;* 876 nadpis spominjući *Nymphae* (v. str. 126); 845 nadpis Baku; 866 *Matri Magnae*, kojoj bio je popravljen *fanum* (v. str. 127); 825 nadpis spominjući *Nymphae* (v. str. 126). Po tlehu oko gori spomenutog nadpisa deset oblih žara pepelnica (*urnae cinerariae*) od kamena sa *olla ossuaria* od stakla, ili bez nje.

Vis-à-vis stoji 129 veoma *liepi komad bas-relieva*, 1·34 m. dug, 1·02 m. visok i 21 cm. debeo, koji na kraju svršava u jedan *bucranion,* a jest po svoj prilici dio slavoluka. Od nadpisa, koji bijaše na prednjoj strani okvira, preostalo je samo jedno slovo *O*, 12 cm. visoko, i jedna *hedera distinguens.* S desna na rubu široku skoro 1 m. stoji *trofej.* Na trupini stabla, na komu se mora pomisliti još popričcno drvo, visi oklop a pod njim dvie dokoljenice. Na vrh stabla stoji kaciga, na dva kraja popriečnog drva s jedne i druge strane *paludamentum* i po dva štita sa svake strane, jedan četverokutni a jedan osmokutni, jedan zašiljeni, drugi obla oblika, oba narešena izvanka, i po četiri koplja sa strane; a u lievoj sredini jedna trublja upravna, s desna trublja *gálata*, tako zvani κάρνιξ (*lituus,* kojemu gornji kraj svršava u ptičju glavu). Oklop, najznamenitiji dio trofeja, modeliran je sa mnogo finoće prema ljudskom tielu i urešen je dvama dupinima na mjestu gdje su mišice prsiju; izpod oklopa pada odjeća nabrana. Sa trupa izpod dokoljenica

Digitized by Google

idu dva lanca, uz koje su s jedne i druge strane stabla vezana rukama nauznako dva zarobljenika; onaj s desna, gornjeg diela tiela gola, s hlačama veoma širokim i vezanim uz gnjate i sandalima na nogama, sjedi na nešto odjeće; onaj s lieve umotan u kabanicu pričvršćenu kopčom na desnom ramenu, sa nekom vrstom *pileus*-a na glavi a na nogama takodjer sa sandalima, koji sliče opancima, sjedi na hrpi kamenja. S prieda izpod okvira na komu je nadpis ima množtvo oružja: tri ovalna štita, jedan oklop, različit od onoga već opisanoga na trupu stabla, drugih šest štitova raznoga oblika i razno radjenih, jedan kratki, krivi nož s jednom oštricom i jedan tulac s visećim poklopcem. Ures okolo okvira na komu je nadpis takodjer je radjen s velikom finoćom kao što čitavi bas-reliev. Ovaj bas-reliev bio je našast god. 1886 na Gardunu (*Arduba ?*) nedaleko od Trilja (*Pons Tiluri*). Malo niže 831 *nadpis* Silvanu učinjen po zavjetu za cara Trajana god. 114 p. Kr. (v. str. 126). Do njega 1245 nadpis važan za *iura sepulchralia,* na komu je naznačena granica nadgrobnog spomenika te svršava *a(t) quem locum iter, ambitum, actum, aditum, sacrificiique causa quibus esse oportet oportebit, d(iactam) ap(eriat) hor (tulanus),* ili *d(etur) ap(ertura) hor(ti).*

Krečući na desnu od vrata uzduž zida, u kutu stoji *nadpis* 1206 *J(upiter) O(ptimus) M(aximus);* 431 *nadpis* koji spominje *victoria Francica* god. 341 pod carem Flavijem Julijem Constans-om (v. str. 127); 789 spominje gladiatora *Silvianus, pugnarum VII,* s malom četverouglastom udubinom u samom kamenu, koja bijaše odredjena za njegovo poprsje (v. str. 131); 373 ulomak *nadpisa* od god. 18 p. Kr. od koga je nekoć bilo više, te spominjaše više puteva otvorenih u Dalmaciji pod carem Tiberijem i njegovim carskim namjestnikom za Dalmaciju Publijem Dolabellom (v. str. 128); 854 donekle izbijeni *ulomak nadpisa* koji spominje *vota decennalia* i *vicennalia* cara Filipa (v. str. 127) koja slavljaše *r(es) p(ublica) Sal(onitana).* Malo podalje po tlehu u pet komada 86 *nadpis: clarissima femina civis Dunnonia,* koja proživi trideset godina *in saeculo* i umrie t. j. *finem naturae conflevit (complevit)* god. 425; 780 *nadpis Fl. Julianus ex protectore et ex praepositis* (v. str. 129); 1072 *nadpis* sa glavnog pročelja jednog sarko-

Digitized by Google

faga iz *Andetrium,* koji je sada na Mučkom groblju i koji spominje *L. Bennius Honoratus, dec(urio col(oniae) Aequensi* (Čitluk kod Sinja), od deset godina, što je veoma začudno. U ovom sarkofagu našlo se je malih predmeta i zlatnih žica upletenih u odjeći (v. str. 163). S ovim nadpisom je riešeno pitanje, da *Andetrium* ne bijaše posebni *municipium,* već selo pripadajuće bližnoj colonia *Aequum* (v. str. 130). *Nadpis* 447 jednog vojnika *legionis Italicae* (v. str. 129); malo podalje 64 ulomak nadpisa *C. Valerii Marcellini,* koji pripadaše *tribus Claudia,* te bijaše vojnik u *cohors III* (v. str. 129) i 788 *nadpis L. Pescennius Saturninus veteranus leg. XI C. p. f.* iz *tribus Falerna* (v. str. 129). Malo podalje nadpis 848 *Ursino, filio Cai Septimi Carpopori, delicato, infelicissimo puero, naufragio obito, annorum XI, cuius membra consumsit maris (mare)* (v. str. 131). Izpod njega kod prozora 841 ulomak ogromnog epistilija *Petronii aedilis* s velikim, liepim slovima iz Augustova vieka.

Prije nego li popodjemo napried istim pravcem, vratimo se malko natrag da opišemo predmete što stoje prema dosle opisanim. Blizu opisanoga nadpisa (1245) u kutu 1143 *ara votiva* podignuta od *Antonius Castor, IIvir coloniae Salonitanae,* koji je taj zavjetni nadpis *praecepto Dei* postavio *Apollini sancto* (v. str. 126). Zatim 58, 335, 8, 9 dva akroterija i timpan kršćanskoga sarkofaga, s bas-relievom i nadpisom veoma znamenitim od dvanaest Apoštolâ predstavljenih pod oblikom šest janjaca sa dotičnim imenima i medju njima Jaganjac Božji na brdu. Na desnom akroteriju čita se: *Pètrus, Andreas, Jacovus, Joannis, Filipus, Bartolomius,* a pod tim nadpisom tri janjca na lievo obrnuta. Na lievom pako: *Paulus, Jacovus, Tadeus, Simon, Tomas, Mattius* a izpod toga tri janjca obrnuta na desnu. Paleografija slova je nesgrapna i slaba, tako da je na pr. rječ *Tadeus* iedva čitljiva. Na ovim dvama akroterijima janjci predstavljaju Apoštole, pa i ako to nije baš nova stvar ipak je veoma riedka i vriedna osobite pažnje, jer predstave u bas-relievu uz nadpis koji tumači njihovo značenje, daju sigurno ključ da se znade pravi smisao svakoga starinskoga ikonografskoga simbola. Nu sasvim je nova stvar i prvi dosle poznati primjer, jest da je ovdje izrično kazano da *šest* janjaca vriedi za *dvanaest* Apoštola i predstavlja ovdje cieli Apoštol-

Digitized by Google

ski sbor. U srednjem timpanu pokriva sarkofaga stoji Jaganjac Božji na brdu, iz kojega izvire mistički vrutak spasonosne vode. Iz litice ili brežuljčića, gdje stoji uzpravan na nogama mistički Jaganjac, izvire vrutak, nezgrapno naznačen, poput crva ili pâsa na uvoje, koji u dva traka silazi niz brdo. Po navadnom tipu potočić morao bi biti četverostruk, *quadrifluus amnis;* te bismo valjda i ovdje to isto našli, da nije manjkav donji dio timpana. I ova skupina u sredini kao što i pobočne, izričito je raztumačena osobitim nadpisima. U vrhu timpana na glavi Jaganjca urezan je Krstov monogram sa strane glave urezana su grčka slova A Ω (*principium et finis*). Na stranama simboličke slike stoji latinski nadpis: (*E*)*cci agnus* (*D*)*ei, qui tollit* (*pec*)*catum seculi.* Zanimiva je i ova predstava timpana, budući jedina u svojoj vrsti radi nadpisa koji tumači smisao simboličke skupine, radi simboličkoga Jaganjca Božjega na brdu, iz koje izvire voda, izvor života stadu Krstovu; radi križa koji stoji uz Jaganjca, i koji križ ovdje, kao preriedki i valjda jedini primjer, nije čisto sam prikazan ili u monogramu, nego je sjedinjen s monogramom, dekusiranim; radi nadpisa koji jedini do sad poznati nosi varijantu *peccatum seculi,* mjesto *mundi,* da pokaže pokvareni, izopačeni viek, što nije pogreška ili po volji klesara, već je tako napisano u svetčanom kršćanskom jeziku, i rek bi da bijaše uzeto iz stare latinske versije, nama nepoznate, ali koja bijaše u običaju u Dalmaciji. Obzirom na okolnost da monogram urezan na glavi Jaganjca znak je starine, t. j. vremena prije petoga stoljeća, u komu zaveo se običaj spojiti Božjeg Jaganjca sa čistijim i razabranijim oblicima križa; obzirom na okoluost da manjka okrugli *nimbus* okolo glave Jaganjca, koji atribut ili znak božanstva uviek pridodavaše se Jaganjcu Božjemu poslie polovice petoga stoljeća, naš spomenik, sudeći po svemu tomu, morao bi biti iz dobe Konstantinove. Nu negrapnost radnje klesarske na pokrivu sili nas, da ovaj spomenik postavimo od prilike u četvrto stoljeće. Ako ovaj artistički razlog nema baš neoborivu dokaznu silu, što takodjer tvrdi Com. de Rossi, koji je ob ovom našemu spomeniku napisao veoma važan članak, tada rek bi da je solinski klesar imao pred očima i oponašao u šestom stoljeću prototip starijega doba, valjda

Digitized by Google

mosaik abside poznate basilike na *Manastirinama,* koja od skoro bi odkopana. Naš spomenik, zaključimo s de Rossijem, osobit je spomenik simboličke kršćanske ikonografije, spojen sa tumačećim nadpisom (v. str. 133). — Poviše, 215 *transenna* prozora jedne *confessio*; 1327 *nadpis* sadržeći u okviru slova A i Ω. Iznazad u prostoru zatvorenu 37 *olovni lies* za mrtvaca s gvozdenim obručima i kolutima za nošenje našast na groblju na *Manastirinama;* 69 *mramorni Minervin torso*, visok 1·75 m. manjkav od dojaka na više, podpasan sve do izpod dojaka, u energičnoj kretnji, s lievom nogom naprieda a desnom zada, koji položaj sjeća na Athenu Promachos. Na prsima vide se tragovi zmija od *aegis.* U izradbi opaža se energija pergamejske umjetnosti. Bi našasta god. 1886 u Solinu blizu teatra.

Prema ovom zatvorenomu mjestu vidi se druga skupina starinskih predmeta, takodjer u ogradi. Sprieda na pločniku, 1372 *nadpis C. Valerius Azinas Proclus, eques cohortis I. Alpinorum, vexillarius cohortis I Belgarum* (v. str. 129). Blizu 1139 *nadpis C. Pontilius Fregellanus, consul, patronus* kolonije Solinske, koji, ako nije onaj što ga spominje Tacit, ipak morao bi biti kakov njegov rodjak. Nu *nomen gentile* toga čovjeka, koje po Tacitu glasi *Pontius*, morao bi prema ovom nadpisu biti popravljen u *Pontilius.* U blizini 40 *torso* Apolonova (Bakova?) kipa, od vrata do nogu; desni bok malko je nakrivljen, a obe ruke, koje manjkaju, mora da su bile uzdignute. Na ramena padaju pletenice. Na ledjima imade udubljeni prostor oblika trapezoidskoga. Radja je malko ukočena.

Obašavši ovu ogradu, nakon nekoliko kapitela i arhitektonskih komada, vidi se 337 *nadpis* kršćanski u grčkomu jeziku od god. 460 nekoga Μάχους Αβράμιος iz nekoga sela u Apamejskim gorama u Siriji.

Obadje li se još dalje ovu ogradu, nadje se 989 *nadpis* grčki nekoga *Philoxena* što su mu ga postavili *Trophimos* i *Quintilla* njegovi ἀπελεύθεροι i κληρονόμοι.

Povrativši se malko natrag i svrativši se opet k nadpisima razporedjenim uzduž zida, blizu drugoga prozora stoji 1328 *ara* Silvanu (v. str. 126); 872 nadpis *C. Claudii*

Digitized by Google

Popiliani sa nadimkom *cursor*. Doli *nadpis* 16: *Lochus Augusti, dispensator Dalmatiae. Nadpis* 858 *Fulloniae Amaryllis* sa liepim *carmen* (v. str. 131); mali *sarkofag* 832 *Bebidia Salvianes* od tri godine, našast nedaleko od groblja na *Manastirinama* na jugoiztoku. Sudeći po tomu što na njemu nema *D. M.*, što su rieči teksta priprostite, i po mjestu gdje je bio našast, bez sumnje je kršćanski; 829 počastni *nadpis: Decimus Campanius Varus, tribus Tromentina, aedilis IIIIvir i. d. . . . augur, flamen, praefectus fabrum* (v. str. 131); 830: *P. Bennius Sabinus, IIIIvir i. d., IIIIvir i. d. quinquennalis* itd. (v. str. 130); 67 *ara* caru Karakali.

Malko podalje je treća ograda sa starinskim predmetima, u kojoj su tri velika *sarkofaga* bez pokriva a po njima razporedjeni nekoliki fragmentarni *nadpisi, kapiteli* itd. donešeni iz groblja na Manastirinama. Sarkofag sprieda s *nadpisom* 781 imade čudnovatu dikciju *locus emptus cum vaso*. U ovom sarkofagu množtvo je opeka sa različitim pečatima tvornicâ, o kojima smo govorili na početku našega opisa (v. str. 134). *Sarkofag* na lievu 778 govori o globi *rei(publicae) denarios c(entum)*, koju ima platiti onaj, tko bi se htio u ti sarkofag pokopati. Na *sarkofagu* 779 imade *ascia,* koja se toli često nalazi na nadpisima u Muzeju (v. str. 38). Na ovom sarkofagu 1261 *nadpis P. Cloelii,* vojnika u *cohors Campana,* koja nije drugo nego li *VIII voluntariorum* i *custos Tragurii,* to jest vojnik, komu bi povjereno čuvanje trogirske luke (v. str. 129). Sedamnaest *kapitela* 1E rimsko-korintskoga stila, većih i manjih, od kojih pet nalazi se u ovoj ogradi, a nekoji u četvrtoj ogradi iza velikoga sarkofaga 313, nekoji napried uza zidove ovoga Odjela, medju drugim kapitelima. Ti kapiteli bješe našasti u basilici starokršćanskoga groblja na *Manastirinam.* Šestnaest *kapitela* 2 E, osam većih od vapnenca i osam manjih od bieloga mramora krupna zrna, svi pocrnjeli od dima, razporedjeni uz zidove i izmješani sa onim prvašnjim, svi su iz Mausoleja Dioklecijanova u Spljetu, veći sa prvoga reda stupova, manji s drugoga (v. str. 104), dignuti god. 1880, kada se je popravljao Mausolej (v. str. 104) te zamienjeni novima, učinjenima sasvim po ovim izvornim, koji bješe pak smješteni u Muzej. Izmješani s kapitelima i

Digitized by Google

iza njih naslonjeni na zid ili pak iza kapitela, vide se dva desetidva komada *korniža* 3 E unutrašnje trabeacije Dioklecijanova Mausoleja, dignuti sa svoga prvobitnoga mjesta takodjer prigodom popravljanja, zamjenjeni s novim, koji bješe učinjeni po ovim starim, koji se ovdje čuvaju u Muzeju. Nastavljajući dalje iza pobočnih vrata, u iztok ovoga pomješća, nadje se 1 *grčki nadpis* kršćanski Γεόργιος i Μαρία iz god. 535; gori 1275 *nadpis* Cereri (v. str. 126); 9 *nadpis Titi Flavii Pomponiani, centurionis* od sliedećih legija: *II Traiana fortis, III Flavia, XII fulminata, XVI Flavia, XIV Gemina Martia, II Traiana fortis* (v. str. 129); 491 *nadpis* sa *carmen: quisquis es, atventum nostrum* itd. (v. str. 131); 543 *kamen grčki* sa pozdravom: χαῖρε παροδῖτα (v. str. 131). Na dvama kapitelima blizu, 107, 108 *akroteriji* sarkofaga, u kojima u izdubku poprsje čovjeka u togi i žene u stoli; 62 *nadpis*, u kojemu se spominje jedan *miles classis praetoriae Misenatium* (v. str. 130).

Iza treće ograde u sredini ovoga pomješća 313 ogromni *sarkofag* s pokrivom na krov i sa dva akroterija, pripadajući *Juliae Aureliae Hilarae*, našast na jugoiztoku kršćanskoga groblja na *Manastirinama*. Dva akroterija nose prilika; na lievomu Dobri Pastir u kratkoj i pripasanoj tunici, sa mantijom bačenom preko pleća, pruženim obima rukama drži preko pleći janjca za prednje i stražnje noge. Do njegovih nogu na lievu stoji ovca obrnute glave prama njemu, a s desne dvie ovce, takodjer obrnute prama njemu. Na desnom akroteriju ima stablo, a pod njim dva ovna, jedan od kojih kao da će skočiti prema stablu. Ovaj sarkofag kao što svi oni što bješe našasti u Solinu, probijen je na zadnjoj strani da bude opljačkan, i to za vrieme gotskih provala u petom stoljeću. Iza sarkofaga 33, 46, 73 fragmentarni *nadpis* sa monogramom Krstovim, umetnutim medju slovima prvoga redka nadpisa *Spurius Maximus, v(ir) p(erfectissimus) princeps coloniae.* Dalje prama zidu u dnu ovoga spremišta 837 ulomak *nadpisa: Juliae Augustae, matri Augustorum et castrorum,* i *Jovi, Junoni, Minervae, devictis hostibus, voto soluto* itd., koji nadpis bi postavljen god. 211 pn Kr. pod carevima M. Aurelijem Antoninom i P. Septimijem Getom (v. str. 127). *Nadpis* 27 spominje jednoga *scriba Salonis;* 71 važan *nadpis* uredjenju o granica izmedjn *Asseriates*

Digitized by Google

(Podgradje kod Benkovca) i *Alveritae* (izmedju Dobropoljaca i bribirske Ostrovice) pod dalmatinskim namjestnikom M. Pompejom Silvanom god. 69-70 po Kr. (v. str. 126).

Idući naokolo prama desnoj i vraćajuć se natrag put ulaza, vidi se 913 *kamen* s *basrelievom* Herakla u sredini nadpisa: *Valerius Valens, veteranus ex centurione,* koji *praccepto Aufidi Galli c. v. legati sui limitem publicum aperuit* god. 179 po Kr. Pod njim 912 kršćanski *nadpis* ovalnoga oblika na kamenoj ploči, koja se zove *piscina.* Podalje 503 *nadpis* kršćanski grčki Πάσης μνήμης ἀξία Βενενάτα †. Doli 7 ulomak *basrelieva* sa dva genija, koji drže gobinju, usred kojega je krilati grif; 120 *basreliev,* s psetom koje čuči na stražnjim nogama; te liže jezikom lievu podignuta nogu; sprieda malo tragova druge prilike. Bio je našast u blizini amfiteatra; radnja je dobra iz dobe Antonina; 1035 ulomak *epistilija* sa veoma liepim slovima, u komu se spominje *ex sestertiis CL nummum;* 59 ulomak *nadpisa,* u komu se spominje *collegium epulum.*

Vis-à-vis u trećoj ogradi na daskama povrh sarkofaga 900 fragmentarni nadpis: *P. Aelius Rastorianus, decurio, IIvir et quinquennalis municipii Butuatium* (Budva), *dispunctor civitatis Naronensis* (Vid u Neretvi), *quinquennalis municipii Pazinatium* (Padžene kod Knina ili *Azini?) et Splonistarum* (Plavno kod Knina; v. str. 130).

Vis-à-vis s druge strane zida 8 važan *nadpis* našast u četvrtoj kuli na sjeverom iztoku perimetralnih zidova starog Solina, koja kula bi sagradjena god. 170 pod carem M. Aurelijem Antoninom od *vexillationes legionis II Piae et III Concordiae* (v. str. 129); 12 spominje jednoga *aedilis Scardonitanus;* 5 spominje *legio XXX Ulpia victrix* (v. str. 130); 321 spominje nekoga πρεσβύτερος ἁγίας καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας u Solinu (v. str. 133). Gori 836 nadgrobni *nadpis,* valjda nekoga glumca, i na njemu tragična obrazina, 862 *nadpis* neke *obs(t)etrix* (v. str. 131); 2 važan *nadpis* za granice grobišta sa njegovim pripadnostima i za put *via munita* (v. str. 131): *vestibulum et ambitus monumenti a bathro clatrorum intra loricam quae spectat in meridie ad viam munitam;* 140 *ures* u tri komada razbijen: u sredini leži na podu mala anfora medju dvama bradatim Tritonima, obrnutim jedan prama drugomu, od kojih onaj s lieve udara u

Digitized by Google

liru, onaj s desne frulu. Riblji rep, kojim svršava donji dio njihova ljudskoga tiela, zavijen kao zmija, svršava listnatim uresom, koji im se vidi takodjer oko bokova, i pokriva im tielo ondje, gdje iz ljudskih oblika prelazi u životinjske. S desna i s lieva ove srednje skupine simetrički su poredana dva dupina u protivnim smjerovima, a medju njima stoji anfora. Na repovima riba imade s jedne i sa druge strane po jedna lepršeća vrpca. Jedan i drugi kraj ovoga uresa svršava nekom vrstom praga, na komu sjedi krilata sfinksa, koja drži prednju lievu nogu na jednoj posudi. I ako radnja nema poleta, opet je brižno izvedena. Malo podalje 66 mala *pepelna* žara jednog *veterana legionis II Italicae, natione Noricus* (v. str. 129). S lieva u prvoj ogradi 835 *miljarski stup* od god. 247, izbijenim slovima, na komu se spominje car *M. Julius Philippus* i namjestnik Dalmacije *Claudius Herennianus* (v. str. 128); 853 fragmentarni *nadpis Stercorini, infantis infelicissimi* sa *carmen: non clausa in tumulo requiescunt ossa sepulchro* itd.

Vis-à-vis s desne strane na zid naslonjena 1073 *nadgrobna ploča: L. Vegnonius, veteranus leg. VII, domo Florentia,* našast u *Sicum* (Bihač), kamo car Klaudij bijaše poslao kolonija veterana (v. str. 12); 10 *zavjetni žrtvenik* skoro iztrošen, posvećen *Nocturnus*-u; 50 *torso* kipa, u togi 1074 *nadgrobni kamen: P. Octavius Hister, veteranus leg. XI,* našast takodjer u Sicum-u (v. str. 129); 17 *ara* Nympham (v. str. 126); 840 *ara* Baku (v. str. 126); 103 *ara* bez nadpisa sa viencem s jedne strane, koja bijaše izgladjena da se na njoj ureže nadpis, našasta u starim kamenicima za Dioklecijanovu polaču u *Platam* povrh *Splitske* na otoku *Braču;* 838 veoma važan *zavjetni nadpis* Heraklu, posvećen mu od Valerija Valerijana, stražara u sriemskim kamenicima (u Fruškoj gori), gdje kršćani bivahu osudjeni na težke radnje, te u kojemu kamenu spominju se *capitella columnarum,* koja se tu pripravljahu za *thermae* cara Licinija u Rimu. Prilika je, da su se u Sriemu radili takodjer arhitektonski, ornamentalni i kiparski komadi za polaču Dioklecijanovu u Spljetu, jer Dioklecijan za svoga boravka u ovomu gradu bijaše jednom pošao u *Sirmium* (v. str. 30). Važna je sličnost rieči ovoga nadpisa sa *Passio Sanctorum IV Coronatorum* (v. str. 126); izpod 867 obla *urna*

Digitized by Google

cineraria ili pepelna žara *Catuli spatarii* (v. str. 131); 1262 mali četverokutni sarkofag za mrtve ostanke *M. Aurelii Varonis veterani cohortis I Miliariae* (v. str. 129).

Vis-à-vis *nadpis* u liepim slovima iz dobe cara Klaudija, sa dva *apices* na dva glasnika, kakvih se još samo jedan nalazi u solinskim nadpisima. Malko napried blizu drugih glavnih vrata ulaza, 39 *mramorni torso* ženskoga kipa. Žena je obučena u dugi *chiton* s rukavima, i u *chimation* s resama, prebačenim, od kojih jedan kraj visi niz lievo rame. Glava, koja manjka, bila je umetnuta u rupu na vratu. Desna ruka, koja takodjer fali, bila je doli pružena. Izradba može se kazati da je izvrstna, obzirom na to da je radjena u Solinu. Tu blizu 1102 veliki *nadgrobni nadpis: Servii Ennii, militis coh. VIII vol.*, sa njegovim poprsjem i njegove žene *Fulviae Vitalis* medju dva polustupa. S desne je on bez brade, obučen u *paenula* povrh tunike i sa *volumen* u desnoj ruci. O desnom boku visi mu mač; o *cingulum* vise mu tri komada remenja na vrhu okovana u obliku lišća. S lieve mu je žena kosa vezanih u male bičeve i prebačenih natrag. Povrh tunike nosi *pallu*, desnom rukom naslonjenom na prsa, a lievom na lievo rame svoga muža.

(K strani 166 nadopunjak).

Nad ovim ima bočica poduga a na njoj prsten (sadašnji je novi) da se tapanj nosi. S druge strane 147, u jednoj novoj posudici od stakla, opeta *tapanj* od tuča, ali razkomadan; u njem paka neka stvar otvrdnuta, koja usljed hemičnog izpitivanja, bi dokazano da je *crnilo* puno ugljene čadje.

S druge strane, u istom Ormaru **AA** više velikih *fibula* ili kopča, nekoje; 2991, 312, 2552, 2553 jako urešene; **BB** male *uresne stvari* od tuča; **CC** *prstenje;* **DD** komadi *ključanica;* **EE** *držci* posuda i škrabica; **FF** razne *fibulae;* **GG** *cochlearia,* ili ožičice raznih oblika i veličina, ona 2957 od srebra sa urezanim slovima NM.

Digitized by Google

Radjeno kamenje, staklene paste i kovni predmeti u Spljetskom Muzeju (izv. velič.).

Gemme, paste vitree e metalli del Museo di Spalato (gr. orig.).

Digitized by Google

Digitized by Google

DODATAK.

Osim u već opisana tri Odjela Muzeja, starinski predmeti čuvaju se prevremeno još i na željezničkoj postaji u Solinu, dok se ne prenesu u Spljet.

U dvorištu kuće uz I Muzejalni Odjel na *Trgu Dušica* imade raznih odlomaka arhitektonskih i epigrafskih novijega doba i manje važnosti. Medju ovima spominje se ploča od bieloga kamena, urešena relievom, koji prikazuje orla u viencu. Ova ploča mora da je bila dio unutrašnjega uresa Dioklecijanova Mausoleja, i baš srednjega diela, gdje je danas prozor. Bivši snimljena god. 1602 bi upotrebljena za pokrivo na grobu. Blizu je stup iz jedanaestoga stoljeća sa križem i nadpisom, osobite važnosti za crkvenu povjest onoga stoljeća.

U Muzealnoj Pisarnici čuva se komad tkanine od košulje Ivana Ravenjanina, žutkaste boje, pocrnjele od vremena, što bi izvadjena iz njegova sarkofaga god. 1881; i komadića vrpce od crne i tamno-crvene svile na dvie žice (v. str. 108).

Digitized by Google

IV. Ostali spomenici grada Spljeta i najbliže okolice.

1. *Vidik s brda Marjana.* 2. *Obhod po gradu i po predgradjima:* Obćinski dom — sv. Lovre — porta Ferrea — Gospa od Zvonika — basreliev sv. Antuna — Cindrova polača — sv. Ciprijan — Bosanska vrata — Sjeverozapadna kula — sv. Eufemija — porta Aurea — sv. Martin — sjeveroiztočna kula — sv. Dominik — jugoiztočna kula — sv. Petar novi — Dušice — stara Biskupija — sv. Filip — polače Dalla-Costa i Ivellio — Grotte — Nutrnji portal — sv. Nikola — sv. Sofija — najstarija spljetska kuća — sv. Mihovio — Albertijeva polača — takozvana Hrvojina kula — crkva na Dobriću — česma Fr. Josipa I. — Prokurative — sv. Feliks na Obali — sv. Nikola u Velom Varošu — sv. Marija de Taurello — sv. Duh — Gjeremijina kuća — Vrata na Pišturi. 3. *Šetnja do Poljuda i Lovreta:* Pavlovićev bedem — Obćinsko kazalište — Vojničko vježbalište — Katićeva kuća — Stara prašnica — Diocezansko sjemenište — sv. Trojstvo — Pogled na Kaštela — sv. Marija u Poljudu — sv. Marija u Špinutu — Obćinska klaonica — Lovret. 4. *Šetnja do gradskog grobišta na Sustjepanu i na Marjan;* sumporna vrela — sv. Andrija — Vojnička Streljana — Sustjepan — Capogrossov kaštel — Košljun — sv. Juraj — sv. Jerolim — Betlemska crkvica — sv. Nikola de Pedemontis.

1. *Vidik s brda Marjana.*

Tko bi htio jednim samim pogledom da obuhvati sav Spljet i da mu ogleda položaj i okolicu, morao bi se uzpeti na zvonik sv. Dujma, ili, kad to ne bi htio, neka svakako uzadje na brdo Marjan; za pô sata eto ga na vrhu, a s onolike visine i vidik je prostraniji nego li sa zvonika. Dosta je da stigneš na prvi vrh brda, gdje je kameni križ, pa eto ti cielog Spljetskog polja pod nogama; ali sa zadnjeg vrha, visoka kakovih 175 m., vidi se i Trogir s otokom Čiovom.

Po dnu naših nogu vidjet ćemo, kako se je grad pružio sa svojim zvonicima, visoke mu kuće, predgradja sa bjelaskajućim se krovovima, pa onda

Digitized by Google

prostranu obalu, luku punu brodova; u jednu rieč tako divan vidik, da ga ne će lako zaboraviti, tko je jednom imao priliku, da ga sgleda. Nigda oko ne može da se dosta nasiti, razmatrajuć kako se ovdje natječe umjetnost s prirodom, tako skladnim skupom da može zadovoljiti i umjetnikovo oko.

Dielimo se nerado od ove čarobne slike, da svratimo pažnju na dalje točke. Zagiedajmo se sada iznad grada pravcem J. i JZ. S onu stranu Spljetskog Zaljeva, široka kakovih 12 klm. susrest ćemo otok *Brač* s brdom *Vidovicom*, koja mjeri 778 m. u visinu, te je najviši vrh na otocima dalmatinskoga primorja. Sa sjeverne strane ovoga otoka izpinje se položit obronak, koji je danas sav prekrit vinogradima i maslinicima, dok je u srednjemu vieku bio znamenit sa svojih brojnih pašnjaka; ondje medju *Splitskom* i *Škripom* bijahu glasoviti kamenolomi iz kojih je Dioklecijan veći dio gradiva izvadio za veličanstvenu svoju palaču. Otok Brač je najveći (3.000 Mm.^{2}) i najnapučeniji od dalmamatinskih otoka; njegovi stanovnici, vriedna i radena čeljad, traže sreću ćak u dalekoj Americi, odakle, kad odmaknu godinama, vraćaju se u domovinu, da u spokoju sprovedu zadnje godine života.

Na zapadu Brača, vidimo *Šoltu*, omanji otok i dobro poznat u Dalmaciji i vani radi meda i rogača. Pučanstvo je dužno davati spljetskoj obćini četvrtinu svoga vina, pošto su šoltanski težaci još za Mletčana bili nasljedni dačnici Spljeta.

U morskom tiesnu medju Bračem i Šoltom izviruje zapadni rt *Pelegrin* otoka *Hvara*, koga južni proizvodi i blago podnebje dobro su poznati po cieloj državi. Malo onamo prama JZ., gledajuć preko Šolte niče iz mora *Vis*, znamenit rad vina, s brdom *Humom* (585 m.). Na zapadnoj strani ovoga otoka bila se je g. 1866 glasovita bitka, u kojoj je au-

Digitized by Google

strijska ratna mornarica za prvi put okušala bojnu sreću i junački porazila talijansko brodovlje.

Brdu Marjanu na zapad nalazimo otok *Čiovo*, a medju njim i kopnom grad *Trogir*, stari *Tragurion* (v. str. 12); koji se ponosi prekrasnom stolnom crkvom romaničkoga sloga, urešenom divnim portalom, sjajnom kapelom svoga pokrovitelja i glasovitim zvonikom, što ju se razabire iz znatne daljine.

Prama SZ i S. medju Kaštelanskim Zaljevom i podankom brda Kozjaka, visoka 778 m., vidi se najljepši i najplodniji dio dalmatinskoga primorja, takozvana *ravna Kaštela*. Ime ovih sedam sela dolazi od utvrdjenih sgrada, podignutih od vlastele za mletačkoga gospodarstva na morskoj obali, često na grebenima što obalom proviruju, na obranu težačkih obitališta, razasutih diljem ciele zapadne urvine Kozjaka, proti turskim navalama (v. str. 56). Kašnje oko pojedinih Kaštela zametnuše se prava sela. A još za rimske dobe polje od Trogira do Solina bijaše prekriveno ljetnicima. Cesar Klaudij bio je doveo na SZ. današnjega Kaštela Štafilića naselbinu veteranâ u mjesto *Sicum* (v str. 12). Iza doselenja Hrvatâ postadoše Kaštela, a osobito Bihač, ugodno prebivalište njihovih bana i župana, koji podigoše crkava i samostana, ili pak porazdieliše posjede zemljišta medju stolnu crkvu spljetsku (i danas dohodku biskupske stolice podpada Kaštel Sučurac) i hrvatsku vlastelu. Iznad kaštelanskoga polja, urvinom Kozjaka, vidi se *željeznička pruga*, kako se lagahno penje brdom; prama SZ. razabire se preko veoma visokih iz daleka vidivih kamenih nasipa, kojima prolazi preko dubokih dubodolina, pa kroz tri podrova, dok stigne na *Labin*, najvišu postaju dalmatinske pruge. Zaslužuje doisto prošetati se kočijom kroz ravna Ka-

Digitized by Google

štela veoma liepom cestom, sagradjenom od Francuza, koja prohodi zelenim vinogradima uzduž seljačkih kuća. Priličan pogled uživa se takodjer na Kaštela iz iste željeznice.

Sjeveroiztočnim pravcem. s onu stranu spljetskih vinograda, leži slikovito selašce *Vranjic* („mali Mletci") na ostrviću Kaštelanskoga zaljeva, pa malo više razabiru se razsijane kuće sela *Solina*, na ruševinama sjajne stare rimske naselbine *Colonia Martia Julia Salona*. Pa onamo na desnu u dolini izvire ledeni *Jader*, iz koga je voda opet dovedena u Spljet; u gori uz obronke vijuga se cesta prama grlu, gdje se izpeo *Ktis*. Ovo je osamljena klisura, visoka 360 m., koja dieli kosu Kozjaka od one Mosora, dočim istoimena varošica leži udi j na podnožju klisure. Pogled, što se uživa iz kliške tvrdje na Spljet, na more i na otoke, upravo je čaroban i izplaćuje se izlet do gori.

Na iztoku Spljeta podiže se kakovih 1330 m. u visinu gola planina *Mosor*, razlučena u više ogranaka i sugorja. Pravcem prama Spljetu, odtrgla je kosa, niža i ponešto šira, zasadjena lozom; na zadnjem joj izbrežku sagradjena je tvrdja *Gripi*. Na podnožju Mosora leži selo *Mravinci*, poznato radi izvrstne kapljice. Ondje blizu strši kuk *Sutikva*, visok kakovih 30 m., a malo niže drugi golemi samac kuk, pod kojim je selo *Kamen*. Na SI. ovoga puklo je stobrečko poljce, gdje je jednom u stara vremena stajao *Epetion* (v. str. 12). Osobito je zanimiv Mosor sa zahodu sunca, pošto u to doba odsjevaju s njega sve moguće šare, od jasno smedje do zagasito modre.

U dolinama, medju trima istosmjernima obroncima Mosora, leže *Poljica*, hrvatska obćina od devetnaest sela, koja su do francuzkoga zaposjednuća sačinjavala neku vrst seljačke skupnovlade, sa vla-

Digitized by Google

stitim zakonikom (još od g. 1482, jednim od najstarijih spomenika hrvatskoga jezika). Prvi hrvatski naseljenici Poljica bili su već u početku dvanaestoga vieka obvezani na danjak obiteljima Kačića i drugih plemića doseljenih iz Bosne; od tada upravljaše s njima *Veliki knez* i sabirahu se u redovito vieće na osamljenoj Gradačkoj glavici, blizu sela Gata, gdje je crkva sv. Jurja, pokrovitelja Poljica. G. 1444 primiše mletačko pokraviteljstvo, plaćajuć skupnovladi godišnji danjak od f. 250 obvezom obskrljvat ju vojskom u slučaju rata; od ostalog upravljali su se samostalno svojim zakonikom, koji je sadržavao veoma strogih zakona. Pod austrijskom vlašću Poljica bješe razdieljena medju tri obćine, Spljetsku, Omišku i Sinjsku.

Na mejašu gorispomenutoga predjela, u divljoj ali romantičnoj gorskoj uvali, jest ušće rieke *Cetine;* tu je starinski grad *Omiš*, kojega su stanovnici (sada 900) tekom srednjega vieka bili poznati kao strašni gusari. Nad gradićem podižu se ruševine stare tvrdje *Mirabella*, pa onamo u podne u predjelu glasovitu radi osobite vrsti vina (omiški muškat) vidi se franjevački samostan u vrlo ubavu položaju. Sjeveroiztočno od Omiša a istosmjerno s morskim krajem pružilo se veliko pogorje *Biokovo*, koga najveći vrh, sv. Juraj, dosiže visinu od 1762 m. Pri podanku ove planine uz morsku obalu leži gradić *Makarska*, koja je jednom imala svoga biskupa, a danas je samo sielo naslovnoga biskupa. Sjeverno od Makarske je zaljević *Vrulja*, u kome, priča se, da umire bura, pošto u istinu niže prama jugu nije već onako jaka. Prediel izmedju Makarske i ušća Neretve nazivlje se *Primorjem*, te je prije g. 1699 pripadalo Hercegovini. Ovdje leži u veoma slikovitu i romantičnu položaju poznati franjevački *Zaostrožki samostan.*

Digitized by Google

Otok Brač nam smeta, da vidimo onamo dalje Neretvanski rukav, te smo tako dospjeli do zadnje granice našega letimičnog pogleda na okolo brda Marjana.

2. *Šetnja po gradu i po predgradjima.*

Osim već opisanih spomenika, što su u Dioklecijanovoj polači i u Muzeju imade ih drugih manje vriednosti umjetničke u gradu i u bližoj okolici, ali ipak važnih za mjestnu umjetničku povjest. Osobitu pažnju pobudjuju sredovječni spomenici, dosle samo djelomice iztraženi; o kojima ćemo po štogod progovoriti da temelju već sabrana gradiva i po započetu iztraživanju arheologičko-povjestničkoga družtva „Bihač“. Da ih posjetimo krenut ćemo udobnijom stazom, biva početi ćemo od *Gospodskoga trga*, naravnoga središta čitavoga grada.

Na *Gospodskom trgu* prama Hotelu i kafani Troccoli-evoj stoji **Občinski dom**, polača knezova spljetskih iz mletačke dobe sa ložom. To je jedina javna sgrada gotičkoga sloga, što ju ima grad Spljet. Prizemlje polače, koja ja bila sagradjena g. 1433, bilo je u svom početku na triem, sprieda i na desnoj strani otvoreno. I sada se razabiru gotički obluci zazidani na desnoj strani, dočim oni na pročelju ostali su netaknuti. Pri novoj popravi (1891) razpored prozora na prvom i na drugom katu bio je preinačen, ne malom štetom jedinstva sgrade. Na desnom uglu pročelja uzidan je grb grada Spljeta od g. 1432; spomen-nadpis sgradjenja polače, uzidan je na zapadnoj strani. Unutrašnjost sgrade, udešene sada za občinski ured, obdan je svakome pristupna. Viećnica u prizemlju, ponešto uzka, liepo je slikana, gdje se uz spljetski grb izmjenjuju početna slova *O(bćina) S(pljet).* U jednoj sobi čuva se *zlatna knjiga*, koja sadrži izprave i

Digitized by Google

povlastice grada Spljeta, kao i *izvorni prepis staroga Zakonika* (v. str. 53) i jedan *nacrt* prošloga vîeka, u kom se razabire prvašnje lice *Gospodskoga trga, Kurije* i same polače.

Na mostu, urešenu liepim gotičkim dvostrukim prozorom, što spaja Obćinski dom s obližnjom kućom, još u srednjem vieku bijaše **crkvica sv. Lovre**, po kojoj je trg primio naziv *plancatum s. Laurentii.* — Na pročelju kućâ, što sačinjavaju iztočnu stranicu trga, ćitaju se dva nadpisa *Respice finem* i *Nosce te ipsum* iz petnaestoga vieka; ovdje je bilo sudište za javne prekršaje, na koje i smieraju spomenuta dva nadpisa. — **Porta Ferrea**, što vodi u Dioklecijanovu polaču, bila je već opisana (v. str. 71). U nutrnjem triemu zida polače nad vratima je crkva **Gospe od Zvonika.** K njoj se uzalazi uzbrditim stepenicama što stoje s lieve strane vrata. Na uglu obližnje kuće na desnu uzidan je basreliev predstavljajući **sv. Antuna opata** s gotičkim nadpisom postrance iz četrnaestoga vieka. — Više ulomaka vajarija i grbova uzidano je u istoj Troccoli-evoj kući. — Kroz vrata ulazi se udilj u starinsko predvorje (v. str. 72), koje se je u srednjem vieku nazivalo *Inter ambas portas*, gdje je za vremena slobodnoga municipija bila bilježnička Loža. — Malo koračaja napried u *ulici Zvonika* nalazi se **Cindrova polača** liepog gotičkoga mletačkoga sloga; ali je bez efekta ćić uzkoće prostora pred pročeljem.

Povrativ se na *Gospodski trg* te prolazeć kroz ulicu *Cambj*, koja vodi van grada na sjever, netom mimodješ crkvicu **sv. Ciprijana**, što ostaje na lievu, izlazi se na **Bosanska vrata** (v. str. 54). Na desnu ostaje **SZ. kula** Dioklecijanove polače, još čitava do pod krov, koju su u jedanaestom vieku nazivali *turris s. Petri*, a koncem srednjega vieka *turris s. Rainerii.*

Digitized by Google

Pažnje je vriedna takodjer crkva **sv. Eufemije**, koja je jednoč pripadala samostanu Benediktinaka, u današnjoj vojničkoj Bolnici, štono god. 1877 postradala od požara, te je danas gotovo sasvim porušena; nacrt joj sačuvao nam Eitelberger. Starinska crkva na tri broda i unakrst popriečnom središnjom čunjastom kubom, s rimskim stupovima i kapitelima, bila je sagradjena g 1069 i posvećena sv. Benediktu; kašnje dolazi pod imenom sv. Rajnera. Bila je istogo bizantinskog sloga, koga su i crkve sv. Petra na Priku kod Omiša, sv. Lovre u Zadru, sv. Nikole u Velom Varošu, sv. Barbare u Trogiru, sv. Križa i sv. Nikole u Ninu. Pripadao joj je takodjer romanički jednostavni i vitki zvonik, štono i danas stoji pokraj spomenute Bolnice. U blizini crkve nalazi se *kruna od zdenca* u slogu *renesance*, urešena grbom i likom svetačkim (1540), te jednom Sirenom u visokom relievu.

Zakrenuv *putem Bolnice* na desnu medju vojničkom i pokrajinskom bolnicom, opaža se komad sredovječnih gradskih zidina a kod obćinskoga perivoja eto te licem prama vratima **porta Aurea**, opisanima već na str. 69. Nad *porta Aurea* u nutrnjem triemu, u deblini perimetralnih zidina Dioklecijanove polače imade velevažna crkvica **sv. Martina**, dosle malo poznata. Uzalazi se stepenicama, što vode u stan Picokarâ iznutra na desno *portae Aureae*. Na arhitravu crkvice, još sačuvane u prvašnjem svom obliku, vidi se u sredini Krstov monogram na križ u kružnici i četiri redka nadpisa † *Rex benedicte Deus laudis decus imperi(i) virtusque (h)a(n)c constituit sub onore beati Martini.... atque pote(n)s p(res)b(ite)r Dominicus. Salve pa..... tibi per noster peccatoris anlra coli.* Nutrnjost je razdieljena sa jednim *septum*, što svršuje trouglastim posvodjenim pročeljem od mramora, urešenim

Digitized by Google

ozgor volutama i križem: na timpanu, medju pticom i kimerom čita se nadpis: † *Hoc in templo patrocinia in honore beati Martini ac Genetricis Dei Marie.....* Prozorčići su zatvoreni sa probušenim *transennama.* Zvonik, štono se je na vrhu zida podizao, bio je porušen prije nekoliko godina. Rek bi da je crkvica iz desetoga ili jedanaestoga vieka.

Nastaviv *putem Bolnice* vidiš na desnu komad perimetralnoga zida polače, dielom slobodna, dielom zaklonjena sa tri kuće, sa prostranim otvorenim prozorima i zatim **Sl. kulu** polače, udešenu za skladište kučina i za stanovanje; prama njoj ostanci bedema *Paparella*, iz sedamnaestoga vieka (v. str. 57). Krećuć na desnu *put Pazara* i prolazeć duž I. Odsjeka arheologičkoga Muzeja (v. str. 137) i *porta Argentea* (v. str. 72), stići ćeš k crkvi i samostanu **sv. Dominika.** Po nekima Dominikanski samostan bio je podignut g. 1221, a po drugima 1247, blizu crkve sv. Kate na mjestu, gdje je današnja Carinara (v. str. 52). Pošto je crkva za turskih provala za sedamnaestoga vieka bila porušena, sagradjena je današnja crkva sv. Kate sa samostanom i popravljena g. 1880. Crkva posjeduje raznih slika. Bolje slike nepoznatih auktora, jesu one *sv. Dominika* i *Imena Isusova;* ona sv. Katarine mučenice je barokalnoga sloga; druga *sv. Vincenca Ferreri* lošija od predjašnjih, pripisuje se nekomu Vidu Spljećaninu prostoga vieka. Dobra su kista *vratnice* starih orgulja. Zanimivi su noviji kipovi, *Gospe od Ružarja* i *sv. Vincenca.* U sakristiji čuva se izvrstno vajan kalež i krasno vezeno liturgičko odielo.

Putem Pazara duž vojničkih peći, koje zapremaju mjesto *Hrvojine Kule* (v. str. 56), stigneš **Jl. kuli** polače, koja je u srednjem vieku bila dio nadbiskupske polače; ona ima danas izvorne prozore

Digitized by Google

na puni luk. Krečuć na lievu *putem Tamnicâ* blizu mosta preko željezničke pruge, prikazuje ti se župska crkva **sv. Petra novoga** na Lučcu, u kojoj je liep ciborij od kararskoga mramora najnovije radnje. U istoj čuva se mramorni učelak od ciborija crkve staroga sv. Petra iz devetoga vieka, s posvetom: *(Ego) Semea edificavi domus Dei ad onorem s(an)c(t)i Petri et s(an)c(t)i Andreae.*

Povrativ se u grad kroz *porta Argentea*, te prošav mimo crkve **Dušicâ** i **stare nadbiskupske polače**, podignute g. 1677 od nadbiskupa Bonifacija Albana, koju se je odlučilo porušiti za osamljenje Dioklecijanova Ma zoleja, na desno ulazi se u *ulicu sv. Filipa,* gdje je takodjer i crkva **sv. Filipa.** S arhitektoničkoga gledišta ova mala ali uredno držana crkva ne prikazuje ništa zanimiva. Pripisuje se kistu nepoznata slikara slika *smrti sv. Josipa* na oltaru s lieve vratima i druga *sv. Frana Ksaverija* na protivnom oltaru. U sakristiji je slika *sv. Frana Asiškoga*, koje djelo pripisuje se Andriji del Sarto; a druga na daski Jerolimu da Santacroce. Druga znamenita djela ovoga slikara čuvaju se u crkvi sv. Marije u Poljudu (v. st. 213). Na plokati *Dušicâ* i u ulici *Staroga grada* vide se ostatci nutrnjega zida (lukovi) Dioklecijanove polače.

Na uglu ulučice, koja vodi prama *porta Aurea*, prikazuje se u tiesnoj *ulici sv. Filipa* polača **Dalla Costa**, sada Katalinićeva, ali tako da možeš samo promatrati liepa vrata, jednu triforu na pročelju i krasne stepenice liepoga i bogatoga mletačkoga sloga. Zaputiv se na lievu, na izlazku ulice, što vodi od *porta Aurea* k *plokati sv. Dujma*, druga su liepa vrata, takodjer venecijanskoga sloga na polači **Ivellio.** S plokate sv. Dujma izpod „Grôtta“, pak na pô puta na lievu izlazi se u *ulicu sv. Klare,* gdje je sada zapušteni samostan koludrica sv. Klare,

Digitized by Google

pà okrenuvši nà desnu ulicom iza samostana, vidi se **nutrnji portal** carskoga stana a do njega desno sredovječne crkvice **sv. Nikole** na desnu, a **sv. Sofije** na lievu. Nastaviv istim putem i zaokrenuv na desno, pa lievo, pa desno, poslie jednog svoda preko ulice stigneš u ulicu *Došut*. Prije no što dodješ kruševinama **Kupališta** (v. str. 77) nailaziš na ruševine **najstarije kuće** u *Starome gradu*. U prizemlje ulazilo se je kroz široka vrata, na prvi kat kroz druga, kojima se je dolazilo sada već porušenim solarom. Koliko na jednima toliko na drugima vratima razabiru se na dovratnicima i na arhitravima udubine za zatvaranje. Veoma je važan dvostruki prozor sa višekutnim stupčićima i dvostrukim oblukom, na kapitelu ima urezan latinski križ. Kuća doista potiče iz najstarije dobe utemeljenja grada, po prilici iz druge polovice sedmoga vieka ili malo kašnje; te je jedan od najstarijih poznatih nam uzoraka. U susjednoj kući vide se stepenice u slogu renesance, proste dà, ali liepo zamišljene. Nastaviv istim putem na lievu i prošav ruševine *Kupališta*, dolazi se k stepenicama, gdje je u srednjem vieku bila **Porta Marina**, koja vodi na *Trg sv. Mihovila*. Na južnoj strani ovoga trga je zapuštena crkvica sv. **Mihovila na Obali**, sagradjena od prvoga spljetskoga nadbiskupa Ivana Ravenjanina († 680) a od četrnaestoga vieka u rukama Benediktinaca sv. Stjepana de Pinis, koja inače ne prikazuje ništa osobita. Rimski nadpisi, što su jednoć u njoj bili uzidani, dielom su u arheologičkom Muzeju; jedan je još na svom mjestu. Ondje takodjer u I. Odsjeku 124 C čuva se *Krstova glava*, koja je iz ove crkvice. Na pročelju sa strane na lievu nad vratima opaža se na zidu slika na ljepu, prikazujuća Gospu, ali tako izbledjela, da joj se orisi jedva za vlažna vremena razabiru.

Digitized by Google

Na bližnjemu *Trgu voća* je liepa polača prije Milesi sada **Pezzoli.**

Izmedju *Trga Zeleni* i *Stare Obale* stoji takozvana **Hrvojina kula** sa obrubnim kruništem, na kojoj se u svečanim dnevima vije državni stieg. Ova je kula, kako se može razabrati iz grbovâ uzidanih na sjevernoj strani, bila sagradjena medju god. 1450 i 1481. Uzbrdite stepenice sa sjeverne strane vode na gornji sprat kule, odakle je prekrasan vidik na Spljet i na okolicu. O pogrješnom nazivu ove sgrade (vidi str. 56).

Na kraju bližnjega *Trga zeleni* je crkvica **Očišćenja Bl. Gospe od Dobrića**; na glavnome oltaru je bizantinska slika na daski.

Kad izadješ kroz vrata, što ostaju na podne kod spomenute crkvice, na *Staru Obalu*, prikazuje se pred Bajamontovom polačom **Česma Fr. Josipa I,** koja samo za svečanih dana baca vodu; novo djelo nekoga talijanskoga vajara. Hvale je vriedan nacrt spomenika, ali ne tako razporedba i kretanje golih morskih kipova, koji plivaju u zraku mjesto u vodi; donja kamenica je nerazmjerno uzdignuta od tla. Kip na vrhu spomenika, predstavljajući genija sloge sa svežnjem šiba, s lievicom bi imao pokazivati Iztok, Bosnu, budućnost Spljeta. **Prokurative,** što su nedaleko, koje bi po izvornoj osnovi, a istom za dvie tretine izvršenoj, imale sa tri strane okružiti *Marmontovu Poljanu*, oponašaju istoimene triemove u Mletcima: u njima nahodi se *Hôtel de la Ville*. **Sv. Feliks na Obali,** danas je samostan Konventualaca sv. Frane. Pri podanku *Marjana*, na grobu sv. Feliksa Epetinskoga biskupa i druga u mučeničtvu sv. Domniona, solinskoga biskupa g. 299 (v. str. 37), valjda da je bila crkvica još za četvrtoga vieka, koju je poslie proširio nadbiskup Ivan († 1059). Okolo crkvice razvi se u srednjem

Digitized by Google

vieku prostrano groblje. Kad je sv. Frano g. 1214 putovao u Siriju, utemelji kod spomenute crkve samostan, koji se kašnje prozva njegovim imenom. Čini se, da je vrlo stara crkvica sv. Feliksa bila na mjestu današnje sakristije; dok današnja crkva, djelo nadpiskupa Ivana, što je imala do natrag malo godina vrata na zapadu, a glavni oltar na iztoku, nema nikakove arhitektoničke važnosti. Naprotiv *dražestno dvorište* sa kamenim stupovima i drvenim arhitravima, rek bi da je iz jedanaestoga vieka. Ovdje je sahranjen s najvećom pažnjom liepi **starokršćanski mramorni sarkofag,** prenešen iz Solina, što je za neko vrieme služio kao raka moćima sv. Feliksa, a znamenit je sbog predstave prelaza preko Crvenoga Mora. Raka, čuvana u drvenu sanduku, ima 2.30 za 0.24 m. i uvajana je u basrelievu na sve četiri strane. Na prednjoj strani prikazan je prelaz preko Crvenoga Mora sa jasnom kompozicijom i jako živahnim izražajem po dobrom uzorku Kostantinove dobe, toliko krat opetovanom na sarkofazima i u bizantinskim minijaturama. Na lievu vidit je Farauna na dvokolici sa svojom vojskom, koja već zagazila u more, označeno jednom ležećom prilikom, dočim drugima dvima u istom položaju označeno je kopno; na desnoj su Izraeličani, a pred njima Marija, što udara u talambas; za njima Mojsija, koji sa šibom u ruci utaplja konjanike, već na domaku mu. Važnije su predstave na drugim stranicama. Začelje je razdieljeno u pet odsjeka od kojih onaj u sriedi i dva postranična sadrže predstava, dok su druga dva urešena ljuskama. U sredini na dnu prevjesom zastrtu predstavljen je moleći ženski lik u kopreni, *orans*, uzgor spruženih ruku; sa strane do nje dvie mužke prilike u palliju, jedna od kojih drži svitak kršćanskog zakona, obrnute prama njoj pružaju joj ruku. Ovi prizor pred-

Digitized by Google

stavlja čas uvedenja kršćanske duše u raj po svetcima zaštitnicima ili uvoditeljima; ona, već uvedena u rajsko blaženstvo, pod molećom prilikom prosi za svoje preostavše u životu na zemlji. Pobočna jedna strana sarkofaga urešena je ljuskama, dok druga nosi *labarum* sa križem nad kojim Kostantinov monogram u obavijenu viencu, a na stranama istoga stoje dvie prilike svetaca, držeće svitak zakona. Izradba stražnjega i pobočnih lica izvršena je manjom pomnjom nego li prednjega, koje je izravno imalo biti izloženo gledanju. Sarkofag je Kostantinove dobe ili najkašnje iz polovice četvrtoga vieka.

U crkvi čuva se uzidan u lievi zid nadgrobni nadpis najstarijega spljetskoga ljetopisca Tome Arcidjakona: *Doctrinam Christi docet archidiaconus iste — Thomas, haec tenuit moribus et docuit: — Mundum sperne, fuge vicium, carnem preme, luge — Pro vitae fruge, lubrica lucra fuge. — Spalatumque dedit ortum quo vita recedit. — Dum mors succedit, vitae meae gloria cedit. — Hic me vermis edtt, sic juri mortis obedit. — Corpus quod ledit, animamve qui sibi credit. A(nno) D(omini) MCCLXVIII, Mense Madii octavo die intrante.* Rodjen g. 1200, ućio je najprije u Bolonji, gdje je g. 1216 slušao propovjedi sv. Frana; vrativ se u otačbinu, stupi u kler Metropolitanske crkve, a već g. 1230 postade arcidjakonom. Toma je za stranačkih borba, štono su baš tada u Spljetu bjesnile (v. str. 53), čeznuo za reformama te je stupio u oporbu proti nadbiskupu Guncelu ungarcu, koji je sprovodio razpušten život. Nadbiskup ga liši arcižakanstva a Toma glavom prizva se na papu Grgura IX, koji mu povrati prvanju čast Toma u velike uplivisa, da je bio izabran knezom grada jedan od izagnanika talijanski („fuorusciti“) proti ugarsko-hrvatskoj stranci, po čem pobjedi mletačka stranka. Kad je

Digitized by Google

umrao Guucel, bje izabran njegovim nasljednikom Toma g. 1243, ali usljed oporbe ugarsko-hrvatske stranke morade se sliedeće godine odreći; te g. 1268 umre. Napisa *Historia Salonitanorum pontificum* od osnutka Solinske stolice do svojih vremena; stari izvorni rukopis, valjda vlastoručni, čuva se u Kapitolarskom Arhivu (v. str. 104). U prvom dielu svoga djela bijaše u kratko sabrao najstarije viesti o Solinu i o Spljetu, što se kašnje izgubile; a u drugom dielu potanko pripovjeda o dogadjajima za svoje dobe, pustivši se često puta zanieti stranačkom strašću. Njemu se takodjer pripisuje jedno žiće sv. Dujma. — Uz desni zid prama spomenutom nadpisu naslonjen je nadgrobni nadpis hrvatskoga pjesnika Marka Marulića (v. str. 58).

U *Velom Varošu* ima više crkava i crkvica: župska *sv. Križa, sv. Petra, sv. Antuna, Gospe od Stoca;* ali medju svima s umjetničkoga pogleda zaslužuje osobita spomena crkvica **sv. Nikole „de Collegaci“**. Nju je sagradila Nemira kćer Mesaljinova; te je postojala već god. 1069. Danas joj je vanjština ponešto nagrdjena, pošto joj na kubi prije triestak godina bio podignut mali zvonik, a nutrnjost prekrivena klačardom. Osnova je na križ sa središnjom čunjastom kubom; bokasti stupovi sa veoma prosto izradjenim kapiteljena, koji podupiru kubu iznutra još dobro sačuvanu, daju nutrnjosti nekakov čudnovati i zanimiv izgled. Ovaki tip još se često sreta koliko u Spljetu toliko drugdje po Dalmaciji (v. str. 291). Na izvornom arhitravu ponovljenih vrata je sliedeći nadpis sa slovima iz prve polovice jedanaestoga vieka: *(aedificatu)m fuit hoc templum Christi de munere eccelsum,... illustris ctarus Domino donante Iohannes.... coniuge Tumticha primam post alteram ducta... sca..... scripta sit que vera.... (luce?) serena bis requiem poscat plebis pa.... to.....*

Digitized by Google

1

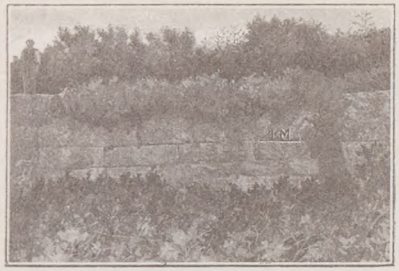

2

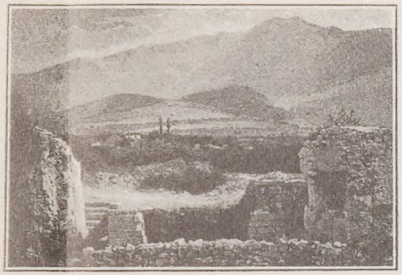

4

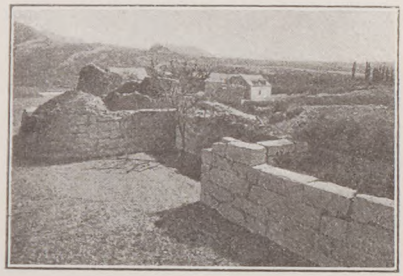

3

5

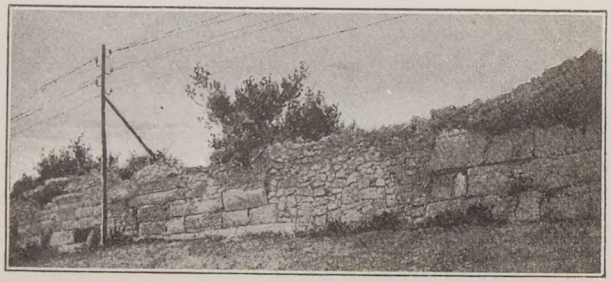

1. Podgradak rimske ceste. Il Murazzo.

2—3. Porta Caesarea.

4. Mir s tornjevima na sjeveroiztoku. — Mura e torri a NE.

5. Jugozapadni mir. Mura a SO.

Solinski Miri. — Mura antiche di Salona.

Digitized by Google

Digitized by Google

Vrativ se u grad blizu *Prokurativa* preko *Marmontova puta*, ulazi se u *ulicu Ribarnice*, u kojoj s desna ostaju izvrstna Cattanijeva *mineralna kupališta* a s lieva nova *Ribarnica;* prošav *Obrov*, izlasiš na *Gospodski trg*, gdje dospjeva *ulica sv. Marije.* Na početku iste je zapušteni samostan **sv. Marije de Taurello,** do g. 1893 vojarna. Starinska crkvica, sagradjena u prvoj polovici jedanaestoga vieka, služi danas kao skladište. — Na kraju iste ulice je nova crkvica **sv. Duha,** sagradjena na mjestu neke starije na *plancatum de Pesturio.* Na arhitravu vrata dvorišta uzidan je jedan *sredovječni basreliev* klačardom zamazan; rek bi da predstavlja Spasitelja na stolici medju dviema ružicama; kod pobočnih vrata crkve je basreliev nadgrobnoga poganskoga spomenika sa tri ženske prilike, obično nazvane „tri Marije".

U dvorištu *Gjeremijine kuće* napram spomenutoj crkvi sv. Duha, uzidano je više starinskih i sredovječnih ulomaka vajarija *Prsobran oltara* od kamena urešen je križem medju dvjema paomama i dvjema ružama iz devetoga vieka po prilici; te ploča *sarkofaga*, predstavljajuća *borbu Centaurâ sa Lapitima.* Duga je 1·99 m., visoka 0·98 i na desno je prelomljena. Prilike su malo izbočene a radnja je osrednja, kompozicija je izvedena po poznatom grčkome načinu. Lievo opaža se čest Centaurova tiel , što je pripadalo jednoj stranici sarkofaga; ovdje je veća izbočina, nego li na glavnoj sačuvanoj stranici, po čem bi se moglo misliti, da ova zadnja predstavlja stražnje lice. Gori na lievu ulomak basrelieva od mramora iz rimske dobe.

Kad se izadje iz *ulice sv. Marije*, prodje se izpod novoga luka, podignuta g. 1875 na uspomenu pohoda N. V. Frana Josipa I., baš na mjestu za-

Digitized by Google

premljenu ujegda od *porta de Pesturio*, od koje sada nema više ni traga.

Susjedni pokos iz šestnaestoga vieka prislonjen g. 1503 uz stari zid *Burgus a (Novoga grada)*, što ostaje na *poljani Pišture*, na desnu rečenoga luka, ukrašen je spomenikom na način tabernakula, koji je štitio lava sv. Marka, već davno uništena; nad tabernakulom uzdiže se oltar sa basrelievom Gosne. Pod basrelievom vire van dva prošupljena babka, koja se često vidjaju u gradovima jednom podložnim mletačkome gospodstvu, kako strše postrance od prozorâ ili doksatâ. U dvojstrukima škuljama svakoga babka vrtjela se je os drvenoga branila proti hitcima upravljenim s puta.

3. *Šetnja prama Poljudu i Lovretu.*

Idući lievo naokolo *Pavlovićeva bedema*, koji pripada trećoj gradskoj obzidi sedamnaestoga vieka, ulazi se u *poljanu Dobri*. Sprieda prikazuje se *Občinsko Kazalište* (v. str. 7), a s desna *samostan Franjevaca* države Presvetoga Odkupitelja. Iza kazališta je široki i upravni *put Poljuda*, koji prolazi izmedju *vojničkoga vježbališta* s jedne i liepih vinograda s druge strane, Zaslužuje pažnje *Katićeva kuća*, vranjičko-solinskoga župnika u miru, koji je znao sabrati raznih spomenika i uzidati ih. Osim nekih liepih nadpisa, ulomaka stupova i kapitela, na vratima vrta uzidan je ulomak sarkofaga od mramora sa basrelievom, koga druge česti nahode se u II. Odjelu arheologičkoga Muzeja br. 182 D (v. str. 174). Na vratima *stare prašnice*, koja je na kraju vojničkoga vježbališta, dva su grba grada Spljeta iz sedamnaestoga vieka. *Diocezansko Sjemenište* je jedna od najljepših novijih sgrada u Spljetu sa liepom podzemnom pivnicom. Kod kapelice put se razgranjuje na troje: lievi vodi u

Digitized by Google

Špinut, sredini u *Poljud*, a desni u *Lovret*. Na dviesto koraka od razkršća jedna se poljska oputina dieli na desno i vodi izmedju bujnih vinograda najprije u *Malu Luku*, pa u *Velu Luku*. Prama polovici ove oputine vide se u jednom vinogradu ruševine **crkvice Presv. Trojstva.** Crkvica imade okuglu osnovu promjera 5.51 m. sa šest polukružnih absida, koje se podpunim lukom raztvaraju prama središtu; u dvjema od njih po jedna su vrata. Na arhitravu glavnih vrata urezan je križ; arhitrav malih vrata je rimski arhitrav ukrašen sa jednim astragalom. Perimetralni zidovi sačuvani su do pod krov, koji je vjerojatno bio na kubu Vanjski zidovi prikazuju uresbu na lesene sa lukovima. U iztočnoj i protivnoj zapadnoj absidi u sredini svoda opaža se viseći ures nalik izvrnutoj zdjeli; u iztočnoj absidi, u kojoj je u početku bio oltar, u zidu je udubak *protese*. Osim više ulomaka rimskih vajarija, što su ovdje ondje uzidani, bilo je odkriveno pri pokusnom izkapanju g. 1891 drugih ulomaka izvornih uresa crkvice; komada stupčića, prsobrama sa izpreplетenim uresom, podstavaka stupova sada u II. Odjelu Arheologičkoga Muzeja br. 244-49 E (v. str. 182) i okvir polukružnih vrata, ukrašen volutama s nadpisom: *Exientibus † intrantibus pa(x)*, sada u Arheologičkom Muzeju u II. Odjelu br. 1623. Crkvica Presv. Trojstva je devetoga vieka; i u podpunoj sličnosti sa istodobnim crkvama sv. Donata i sv. Uršule u Zadru.

Vrativ se na *put Poljuda* i došav k drugome razkršću, kojega lievi ogranak vodi u Poljud, a upravni k *Sućuračkoj brodarici*, uživa se prekrasan pogled na kaštelanski zaliev, koji gosp. Jackson ovako opisuje: „Kratkom šetnjom duž liepoga puta iza grada Spljeta stigosmo na brežuljak, gdje nam se prikaza čaroban pogled na solinsko nutrnje more.

Digitized by Google

Voda je bila zagasito-modre šare nabrana sitnim srebrenim valovima, obale prekrite bujnim rašćem i posute bjelasajućim se selima u sunčanu žaru, dok su se straga u strogoj oprjeci podizali goli i vrletni vrhovi Kabanskih brda. Ova luka, kaštelansko podmorje, ta dalmatinska *Tempe*, kako veli Sir Gardner Wilkinson, glasovita sa svoga blagoga podneblja i plodnosti zemljišta, osim Hercegnovoga u Boki Kotorskoj, obdarena takodjer povoljnim položajem, učinilo nam je utisak, da je ovo jedina tačka u Dalmaciji upravo ugodna, zagajena, plodna i dobro obradjena. Po dnu obronka brda, što je bilo prama nama, gdje su se maslinici i vinogradi izmjenjivali s golemim gomilama kamenja, od kojih neke valjda ruševine, ali većinom dignute s njivâ, stajaše jednoč Solin, jedân od najljepših pokrajinskik gradova rimskoga carstva i po Porfirogenetu velik kolik polovica Carigrada. Na lievu pod nama pružila se uz sami morski kraj močvarna i nizka udolica, koja se zove *Poljud*, i baš na morskoj obali podiže se sumorna sgrada Poljudskoga samostana;“ koji idemo da posjetimo.

Crkva sv. Marije od milost u Poljudu sagradjena je od nadbiskupa Pavla oko g. 1030, što ju obdario okolnim zemljištima. Do petnaestoga vieka imali su ju denediktinski monasi; kašnje imali su ju razni komendatari, medju kojima ubraja se glasoviti stožernlk Bessarijon g. 1450. Zatim predje u svojinu Franjevaca, kojima Spljećani g. 1540 sagradiše utvrdjeni samostan na obranu od Turaka. Ovom prigodom je proširena starinska crkva.

Crkva prikazuje mnogo obiteljskih grobnica s vajarijama i s nadpisima, što sačinjavaju pločnik, počimljuć od petnaestoga vieka pa napried: Marulićâ, Cutei, Alberti, Patrizi, Ivanićâ, Florio, Cherubini, Capogrosso, Radin, Lučićâ, Garzoni i drugih.

Digitized by Google

S povjestničkoga i umjetničkoga gledišta znamenit je spomenik trogirskoga biskupa Tome Nigra († 1527), vikara nadbiskupa Petra Berislavića, u pločniku pred glavnim oltarom. Nemanje važan sbog savršene izradbe i naborâ je spomenik Katarine Cvitićeve (Xuvitius) i basreliev u pobočnoj kapeli, koji predstavlja vienac od hrastovine, u kome su stepenice na tri ljestve; a u koru iza glavnoga oltara u basrelievu na grobnici plačuća žena u liepu položaju. — Važnije su slike. *Ikonostas* glavne kapele naslikan na daski, sadrži 10 slika, sve od kista Spljećanina *Jerolima iz sv. Križa,* koji je živio prve polovice sedamnaestoga vieka; bi popravljen g. 1877. Slike su ove: Gospa s djetićem i angjelima sa strana; 2. sv Frano u zanieću na hridi; sv. Antun i sv. Brnardo; na listku bielu: *Hieronymus de S. Cruce MDXLVIIII:* 3. sv. Dujam, koji drži *sliku grada Spljeta;* 4. sv. Ludvig od Tuloze; 5. sv. Ivan Krstitelj; 6. sv. Jerolim; 7. sv. Marija Mandalina; 8. sv. Jelina; 9. sv. Anjeza. — Slika glavnoga oltara, predstavljajuća Gospu od milosti i sv. Ivana Krstitelja čini se, da je istoga slikara, ali je slabo sačuvana. — Slika sv. Diega od *Palme Mladjega.* — Gospa *Auxilium Christianorum* od *Carpacija iz Kopra* († 1520), žalibože vrlo propala. *Neporočno Začeće,* slaba kopija Mihovila Luposignola (1724) po izvorniku slabo poznatoga slikara N. Bralića Giacostina (1578) na pobočnome oltaru na lievu, predočuje glavne pisce, koji su branili neporočno začeće Bl. D. Marije, te drže na svitku po jedan od značajnijih svojih izraza Muhamed drži ovu izreku: *Nullus est ex Adam quem non tenuerit Satan praeter Mariam et filium eius. Mahometo. I-II, L. V, Corani.* Predaja hoće, da je ova slika spasila samostan od turskoga robljenja iz strahopočitanja prama Prorokovoj sliki. U istu sliku umetnuta je

Digitized by Google

Gospa kako doji djetića medju Petrom Lombardom i Uccillom Sedulijom; realistična i vele izrazita predstava.

Dvorište sa kulom obrubljena kruništa štono štiti nizki ulaz, ima sredovječno lice. — U knjižnici su *dvie koralne knjige u miniaturi* od O. Bonaventure Razmilovića (1675), koje obično zadive posjetitelje. Razmilović je rabio samo bilinske šare, kojeno je sam izumio; više puta priljepio je tiskane slike, pak ih bojadisao; ali je stalno, da je djelo obilne mašte i velika truda i okretnosti osobito u geometričnome zapletaju, koji obiluje, te se odlikuje različnošću i tačnošću nacrta, sjajnim šarama i prekrasnim sutonjenjem. Početna su slova obično velika; kadgod geometrični ures prekriva čitavu stranu folija. Najznamenitija slika je u I. svezku str. 11 prikazujuća kralja Salamuna; u II. str. 20 sličica s nadpisom: *Fra Bone Razmilovich ucini. Budi na slavu g(ospodina) B(oga).* — U knjižnici takodjer čuva se klasična slika na platnu biskupa Tome Nigra († 1527) od Lorenza Loto.

U dvorištu imade nekoliko ulomaka prsobrana od oltara iz jedanaestoga vieka, sa aresom na križ i paomama; nad vratima sakristije ulomljeni istodobni nadpis: *(Mic)haeli archangeli oc horatorium (D)eo adiuvante construxi;* pod njim nadnevak posvećenja crkve. *Cons(ecratio) hui(u)s eccl(esi)ae s(anctae) M(ariae) d(e) P(aludo) XVIII Apr(ili)s.*

Osim puta, što ravno spaja Poljud s gradom, imadu druga dva medju vinogradima, koja pružaju ubavih šetnja. Jedan od njih od pristana uzduž mora, vodi crkvi **sv. Marije od Spinuta,** o kojoj je naći spomena u izpravama jedanaestoga vieka, a koja, osim liepa položaja, ne pruža ništa važna. Put što zakreće iztočno od crkve, svršava na *putu Poljudu;* a drugi zapadni podankom *Marjana* uzduž *vojničkoga vježbališta* vodi u *Veli Varoš.*

Digitized by Google

Drugi put vodi od Poljudskoga samoštana na sjever, pa udilj, prignuv se na iztok, vijugajuć izmedju vinograda, dovodi na pogled Kaštelanskoga zalieva, prekrižuje se s putem, što vodi k *Sućuraćkoj brodarici* i sliedi prama *Maloj Luki*, prolazeći tiko uz novu **Obćinsku Klaonicu.** Zatim prolazeć izpod *Glavičinâ*, okrunjenih porušenim kaštilom iz šestnaestoga vieka, prelazi preko željezničke pruge kod studenca *Lovreta*, da se spoji s javnom cestom što ide u Solin. Ovi drugi put, osobito u dobi, kad je spljetsko polje zeleno, pruža najugodniju šetnju, i toliko i toliko vidikâ, što se vrlo često izmjenjuju.

4. *Izlet na Sustjepansko groblje i na brdo Marjan.*

Put od crkve sv. Feliksa (sv. Frana) na *Staroj Obali* mimo **sumpornih vrela i prvog škara,** razdvaja se: jedan ogranak ide uz more, a drugi penje se na brežuljak, pa malo poslie blizu crkvice **sv. Andrije,** u kojoj se vide uzidani arhitektonički ulomci iz devetoga i desetoga vieka, opet se priklapa prvome. Zatim dolaze drugi **škar i tvornica cimenta** Gilardi-Bettizza. Ovdje se odjeljuje na desno put, što vodi na *Marjan* (v. str. 217). Poslie kakovih dviesto koračaja, uzduž **vojničke Streljane** put svršuje kod **gradskoga Groblja.**

Sustjepansko Groblje. — Obilat klm. od grada, na ratu, što na JZ. brani otvor luke, na romantičnom položaju smješteno je početkom ovoga vieka gradsko groblje. Do g. 1825 postojala je ovdje glasovita benediktinska Opatija **sv. Stjepana „de Pinis“** (Pod borovima), o kojoj je stalna spomena u izpravama ćak od g. 1020. Nije stalno, da li se utemeljenje ovoga samostana ima pripisati kneginji Jelini, supruzí bana Mislava prve polovice devetoga vieka; nu stalno je, da su se tekom jedanaestoga vieka u bazilici sv. Stjepana pokopali hr-

Digitized by Google

vatski vladari. Stjepan II. († 1091), zadnji kralj. prije nego je uzašao na priestolje, bio se je povukao u ovaj samostan. Važnu ulogu ima ovaj samostan u crkovnoj i gradjanskoj spljetskoj povjesti od jedanaestoga do petnaestoga vjeka. Već od normanskoga pljačkanja (1075), bio je samostan utvrdjen zidovima, obrubljenima kruništem i kulama. Od četrnaestoga vieka upravljali su s njim komendatori, te je samostan mal a mal bio zapušten, a monasi priedjoše prebivati blizu crkve sv. Mihovila (v. str. 204). Kad je g 1700 opatija bila dokinuta na korist diocezanskoga Sjemeništa, samostan je bio prava ruševina. Početkom ovoga vieka smješteno je groblje ondje, gdje je bio samostan, što je prouzročilo sveobće porušenje bazilike i djelomice samostana. Po jednomu staromu nacrtu razabire se, da je basilika sv. Stjepana ležala na 30 m. od prilike u upravnoj crti na iztok od današnje kapele, gdje je prije bilo predvorje. G. 1814 ovo predvorje preobvatio je kanonik Didoš u mrtačku kapelu, ukrasiv ju iznutra sa šest stupa uzetih iz bazilike. Na pročelju kapele vide se uzidane razne vajarije iz stare bazilike. Nad vratima je kameni *kipić* sv. Stjepana prvomučenika, prikazan 1355 od biskupa Stjepana iz Duvna u Bosni; sa strana ulomci kamena prsobrana sa uresbama u basrelievu; gori na lievu kip nekoga svetoga biskupa a na desnu lav. Nad ulaznima vratima groblja uzidan je šiljak mramornoga zabata od ciborija, u sriedi istoga Spasitelj sjedi na priestolju medju dvama angjelima. Kuća, što služi za obitalište grobarevo, ostatak je staroga samostana a ne prikazuje ništa važna. U samom groblju opažaju se tragovi perimetralnih zidova samostana, porušenih do zemlje. Tragovi bazilike sv. Stjepana odkriveni su u blizini grobnice Mangjerove obitelji, na mjestu,

Digitized by Google

koje po prilici odgovara narteksu bazilike, bio je g. 1887 na 2 m. dubine izkopan sarkofag 2·20×1·10 m. od biela kamena s položitim pokrovcem, utvrdjenim zakučastim željeznim kvakama, sadržeći drvenu škrinju 0·80×0·45 m., u kojoj je bio kostur odrasla čeljadeta; ali bez ikakova nadpisa i vajarije. U drugome sarkofagu, izkopanu prije dvaestak godina po prilici, našao se je takodjer kostur i tragova haljina sa zlatnim vezivom, i jedan prsten s početnim slovima, što je pošlo netragom. Obadva sarkofaga položena su u istome groblju; prvi obraćen je u novu grobnicu, drugi naslonjen uz sjeverni zid mrtvačke kapele. Stalno je, da su ove grobnice pripadale slavnim pokojnicima, prelatima ili hrvatskim knezovima. — Groblje je ukupno čedno, ali ipak pruža po koji važan spomenik; medju kojima onaj Kalogjerà i obitelji Karamanove. Na iztočnome kraju je odsjek za nekatolike.

Izlet na brdo Marjan. — Tko bi htio uzaći na Marjan, neka se drži podbrežnoga puta uz južnu urvinu, te stignuvši na zapadni uvor, neka se vrati putem, što od podneva vodi podankom uzduž pećina, pa sadje u *Veli Varoš.* Osim liepih vidika, bujne dalmatinske flore, uzduž puta naići ćeš na ruševine i na sgrade, koje, rekuć istinu, malo šta zanimiva prikazuju s umjetničkoga gledišta, ali su važne sbog njihova položaja i sbog povjestnih uspomena, što su s njima u svezi.

Putem, donekle kolnikom, koji se na dviesto koračaja od *Sustjepana*, blizu tvornice cimenta Gilardi i Bettizza, odvaja u zapad, nakon četvrt sata hoda stigne se u *Meje* k ruševinama **Capogrossova kaštela** sagradjena g. 1513 (v. str. 56). Akoprem ove ruševine nemaju u sebi ništa znamenita, ali ipak sbog njihova slikovita i ubava položaja, u zavjetarju od sjevernjaka, vriede da budu posjećene.

Digitized by Google

Nastaviv zapadno, stigne se na ravnu glavicu *Košljun*, gdje se vide **ruševine jedne crkve** iz osmoga vieka. S ove glavice uživa se liep vidik na more, kao i na cielu podnevnu urvinu *Marjana;* pod polom vide se u svoj njihovoj romantičkoj ljepoti kapela i špilja **sv. Jerolima** i **Betlemska crkva.** Iza pô sata hoda po putu, što se vrletnim rubom sve to više uzpinje i uži postaje, stigne se na rt **sv. Jurja.** Na njemu se vidi zapuštena crkvica *sv. Jurja*, koje brod imade osnovu *celle* maloga hrama; polukružna absida bila joj je kašnje pridodana. Tabla Peutingerova stavlja na ovome položaju *Dianin hram* (v. str. 13), i vrlo je vjerojatno, da je ostatak spomenutoga hrama upravo brod crkvice sv. Jurja. Vrativ se vrletnim i slabo prohodnim putem, što na više uzlazi, dodje se k **špilji sv. Jerolima.** Pred špiljom stoji crkva, iznutra ukrašena čudnim slikarijama maštovita i nevješta slikara prošloga vieka, bez ikakve umjetničke vriednosti. Špilja, što za nekih svetačnih dana služi za stanovanje i za kuhanje bratimima *Veloga Varoša*, upravo je romantična. S njom su spojene razne uspomene prvih hrvatskih pjesnika iz Spljeta. Zapuštena **Betlemska crkva,** koja stoji malo časa iztočno od špilje, pokrivena je debelim bačvastim svodom. Penjući se uz brdo, stigneš na vrh srednjega izpona brda, posuta takodjer vinogradima i maslinama, što rastu medju liticama, koje radljivi težak *Veloga Varoša* lagumima znade upriličiti za sadnju. Ovdje se vidik, koji obuhvaća čitavu kotlinu od Biokova, Visa i sv. Ilije, gotovo kao nekakvi golemi amfiteatar, mal a malo raztvara i podpun oku prikazuje, netom se je predobio i vrhunac srednjega izpona, koji je i najveći. Bilo je zavladalo mnienje, da je Marjan ugasli vulkan, jer ovi vrh ima čunjast oblik i jer na podanku *Marjana* izviru sumporne vode iz ve-

Digitized by Google

likih pećina; ipak ovo mnienje ne čini se podkriepljeno čvrstim dokazima. Ali najljepši vidik na Spljet i na okolicu je s prvoga vrha, na kome je ogromni križ, što se razpoznaje iz znatne dalečine (v. str. 194). Silazeći putem, koji se sve to više razširuje medju borovim gajićima, štono se od malo godina ponosito podižu, prolazi se pokraj **izraelitičkoga groblja**, i nekoliko koračaja niže blizu neiztraženih ruševina samostana **sv. Nikole „de Pedemontis“**. Ovdje već počimlju kuće radišnih varošana i čuju se glasovi skladnih napjeva, štono ih pjevaju momci i djevojke *Veloga Varoša,* okretna struka i slikovite nošnje.

Digitized by Google

SOLINSKE RUŠEVINE

Tabl. II.

1. Iz Spljeta do Solina. 2. Teatar na Glavičinama. 3. Zidovi i Zapadna Vrata na Jezerinama. 4. Nekropola *in horto Metrodori* i *Via munita* na Dôcima i Štacunu; Sv. Kajo. 5. Amfiteatar kod Paračevih kućâ. 6. Put na starokršćansko groblje na Marusincu (v. § 15). 7. Kule na sjeveru; šestnaest sarkofaga na Kapljuču. 8. Akropola i Porta Caesarea na Ilincu; ruševine u Grudinama. 9. Vodovod i Porta Suburbia izpod sv. Duje. 10. Ruševine gradske biskupske basilike; Krstionica i Krizmaonica u Šupljoj crkvi. 11. Porta Cspraria na Starigradu i groblje *Legis sanctae christianae* na Manastirinama. 12. Mark' Aurelijev zid sa sjevera na Starigradu. 13 Porta Andetria na Sgonu; *Via Gabiniana* Stari put. 14. Selo Solin — Gradina; crkva Male Gospe na Otoku; južni zidovi i unutrašnja luka na Jankovači. 15. Starokršćansko groblje na Marusincu. 16. Osvrt na solinske ruševine.

1. Iz Spljeta do Solina.

(O povjesti Solina v. str. 15. Cienik za vožnju v. str. 2). Tko hoće da posjeti ruševine na Solinu može poći ili željeznicom ili kolima (v. str. 2). Put u Solin, uz koji se nižu zeleni vrtovi i bujni vinogradi, prolazi jednim od najslikovitijih predjela župnoga spljetskoga polja. Čim izadje iz grada putnik prodje mimo Zavoda *Javne dobrotvornosti*, koji mu ostaje s desne, a gore na višemu vidi na brežuljku tvrdjavu,

Digitized by Google

sada vojarnu *Gripi* (v. str. 53); s lieve pako ostaje mu *sahranište vodovoda* i nešto podalje *diocezansko Sjemenište*, a nekoliko pred njim u *Glavičinam* ruševina jedne *kule* iz turskih vremena, koja sjeće na vrieme kad je i Solin bio u rukama turskim. Kada se dodje na pô puta solinskoga prikaže se putniku seoce *Vranjic* (zvan „mali Mletci“), koje rek bi da se iz mora izdiže, te se veoma slikovito i ugodno prikazuje oku, kada ga se ugleda sa najiznositije točke solinskog puta, sa t. zv. *Brdâ*. Spustivši se sa tog visa u dolu put prolazi mimo *crkvice sv. Dujma*, koja ostaje s desne strane, a bi podignuta u spomen prenosa iz Solina u Spljet tiela toga svetca god. 651 po. Kr. Nedaleko odatle na iztoku opaža se *Suhi most*, to jest popravljeni svodovi starinskoga vodovoda u *Dujmovači* (v. str. 78), a nakon malo prevalivši brežuljak *Meteriza* dodje se na pogled prvih kuća današnjeg Solina.

Prošavši mimo ostataka mletačke utvrde, danas zvanih *Kvartir* (Tabl. II. M. 10; v. str. 42) i mali turski most na lûk preko *Solinske rieke (Jader)*, dodje se na razkršće (v. Tabl. II, L, 9) na komu stoji jedan stup od granita, gdje su naznačeni razni pravci puteva: put na desnu vodi na Klis, pak u Sinj i Livno, onaj na lievo kroz Kaštela u Trogir i Šibenik. Za posjetiti ruševine može se početi sa sjevero-iztočnog kraja idući kliško-sinjskim putem do *Sgona*, a odatle

Digitized by Google

skrenuvši na stazu preko bedema na *Starigradu;* ili se pak može udariti protivnim putem, počamši od jugo-zapada sa *želježničke* postaje, kojim putem ćemo upravo i mi udariti. Sa spomenutog razkršća bit će najbolje krenuti na lievo, jer tako se najprije vidi zapadni dio staroga grada, gdje su bili odkriveni stariji spomenici. Kojih 380 m. daleko od razkršća vide se s desna i s lieva tragovi *starih zidova* perimetralnih (Tabl. II, K, 8-9) te odmah na desnu nekoliko *lukova* (Tabl. II, J, 8 „Rudera“), koji valja da su služili za vodovod.

2. Ruševine teatra.

Nedaleko od puta s desnu stranu na mjestu danas zvanom *Glavičine* vide se lozom obrastle ruševine **staroga teatra** (Tab. II, I, 8, „Theatrum“). Ove ruševine *rimskoga teatra* bješe odkrivene od D.ra Carrare god. 1850. Prije toga bijahu pokrivene naslagom zemlje od 3-4 m., na kojoj rastijaše bujna trava; a sada radi loze, koja docnije bi tu posadjena jedva se i opažaju te ruševine. Današnja cesta presieca kazališnu sgradu upravo medju pozornicom *(pulpitum)* i mjestom za senatore *(orchestra)*, i to baš u točki kuda se je nekoč kroz dva ulaza *(hospitalia)* za strance ulazilo u kazalište. Pozornica nalazi se s lieve strane puta, a po mnogim ostatcima kapitela, stupova, kipova i uresnih komada tu našastih razabire se, da je

Digitized by Google

bila bogato urešena. Okolo polukružne *orchestre* hodio je hodnik, kao što u amfiteatru, a oko nje dizahu se u koncentričnim, polukružnim redovima mjesta za gledaoce *(cavea)*, svako mjesto izvisitije i nešto iza prednjega, tako da su gledaoci sjedili u istom redu kao što i u amfiteatru. Promjer orhestre imadjaše 10 m., a cieloga teatra 25 m.

3. Gradski zidovi i vrata na zapadu.

Malo iza kazališta cesta prelazi preko potoka *Kapljuča*, te izvijući se kroz vinograde u suho obzidane većinom kamenjem iz ruševina, dodje se do krčme Ive Mikelića na vrh malog brežuljka. U pročelju ove kuće uzidano je nekoliko nadpisa, poprsja i glava i raznih arhitektonskih odlomaka. Ovdje je shodno izkrcati se iz kola te ih poslati da čekaju na iztočnom kraju ruševina blizu kuća *Grubić Škombro*. Kada se malo popodje od Mikelićeve krčme dodje se na Jezerine na zapadnom kraju **starih gradskih zidova** (Tabl. II, E, 6; XX, 5), koje ovdje u pravom kutu presieca put upravo na položaju gdje morahu biti **zapadna gradska vrata** i pred njima zidani branik (v. str. 34). Zidovi od mora do amfiteatra idu pravcem prema sjeveru, pak okreću prema sjevero-iztoku i prema iztoku. Na ove se naslanjaju (ali nisu svezane s njima) četverokutne *kule*, od kojih jedna bijaše porušena te se je tom prilikom našlo 18

Digitized by Google

nadpisa na kamenu, koji su kao materijal u nju bili uzidani.

4. Nekropola in horto Metrodori i Via munita.

Nekoliko koračaja u zapad perimetralnih zidova, prešavši razkršće s kojeg skreće put na *želježničku postaju*, na mjeetu zvanom *Dôca* s desne strane puta (Tab. II. C, 6 „Necropolis“) nalazi se malo **pogansko groblje** sa nekoliko malih porazbijanih sarkofaga, odkrivenih god. 1824. Ovo malo groblje moralo je biti jedan dio prostranog grobišta, koje se prostiraše uz oba kraja današnje ceste, i koje se u jednom nadpisu nazivlje *hortus Metrodori*, (Tabl. II, B-E, 5-6). Pokusne izkopine, izvedene na devet raznih tosčaka, i počešća slučajna našašća daju nagadjati, da ovo grobište bijaše za Solin što *via Appia* za Rim.

Malo prije toga položaja opažaju se duž sjevernog kraja ceste t. zv. **Kiklopske zidine (Murazzo),** sazidane od ogromnih kamena pravilno učetvorenih, izdjelanih i dobro sljubljenih (Tabl. II, A-C, 6; XX, 1). Veličina kamenja dala je povoda najčudnijim nagadjanjima o svrsi ovih zidova. Bilo je nekih koji su htjeli u ovim zidovim vidjeti ostanke mitične Herakleje Illenske od god. 1230 pr. Kr. (v. str. 16); drugi mišljahu da je to ograda prehistoričkoga groblja; njeki da su to utvrde

Digitized by Google

Digitized by Google

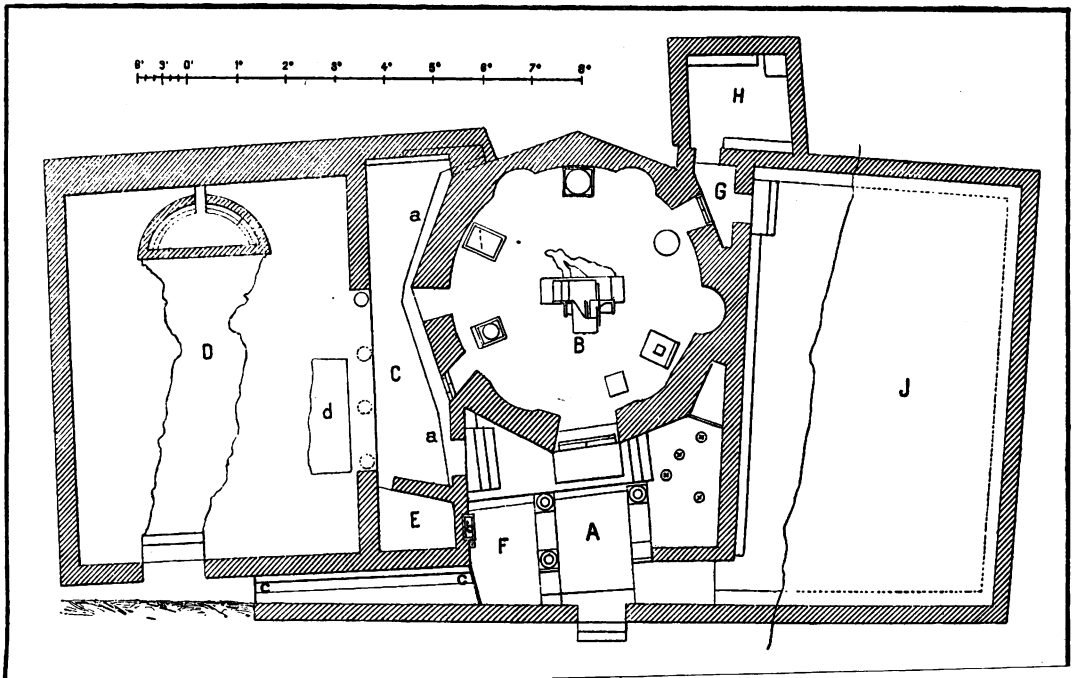

Digitized by Google

2.

Starokršćanski baptister u Solinu. — Il Battistero antico cristiano a Salona.

Digitized by Google

Digitized by Google

solinske luke poput *Dugoga Zida*, što spajaše Atenu s Pirejom. Nu obzirom na učetvoreno kamenje, na cemenat i na to da su samo u vanjskom dielu zida kameni učetvoreni, dočim mu je temelj od neizdjeljanog malog kamenja smiešana s cementom, sigurno je da ovi t. zv. kiplopski zidovi nisu drugo nego li *Via munita*, utvrdjena cesta, sagradjena god. 59 pr. Kr. kad Solin bi podignut na *oppidum* (v. na str. 19). Ovo se tumačenje jedino može dovesti u svezu s činjenicom, da se sa oba kraja ceste širi prostrano grobište; jer pokapanje u obsegu *pomerija* bijaše strogo zabranjeno, te grobovi se mogahu smještati ili u privatnom zemljištu ili uzduž javnih puteva. — Tako zvane ciklopske zidine protežu se skoro uzporedno sa cestom za koja 3 klm., i svršavaju na južnoj strani ceste u sgrade prilične utvrdama na mjestu danas zvanom *Štacun*, koje ime valjda sjeća na *Stalio I. Viae munitae*. Tko bi htio viditi ove ruševine neka na povratku ne propusti posjetiti crkvicu iz novije dobe *sv. Kaje*, u kojoj je oltar učinjen od *sarkofaga* na kojemu su predstavljena tri truda Heraklova.

5. Amfiteatar.

Vrativši se istim putem do zapadnih gradskih vrata, te skrenuvši na sjever, nastupi se na stazicu koja odavle bez prekida ide sve po gradskim zidovima. Na ruševinama zida, što se

Digitized by Google

nalaze s desne ruke vidi se da je zid bio s vanjske strane oklopljen velikim kamenima pravilno učetvorenim; dapače jedan takov kamen visi još osamljen držeći se jedino gornjom svojom plohom cementa. Ovaj dio zida spada u utvrde iz četvrtog ili petog stoljeća (v. str. 34). Blizu prve seoske kuće *(Paračeve kuće)*, pred kojom je jedan novi toč za *masline*, učinjen po uzoru rimskom, leže ruševine rimskog amfiteatra (Tab. II, E-F, 5-6).

Amfiteatar ležaše na skrajnoj sjevero-zapadnoj točki staroga grada. Prve tragove odkrio mu je dr. Carrara još god. 1846, nu tek 7. travnja 1850 počeo je on na tom mjestu sistematična izkapanja Amfiteatar bijaše prije sasvim pod zemljom te da se dopre do tla bilo je od potrebe na mjestima kopati do 7 m. u dubinu. Promjer u dužinu iznosi mu 65 m., a u širinu 47 m. Po tim mjeram lako je suditi, da je bio sagradjen samo obzirom na pučanstvo staroga diela grada, te se mora reći radje da je malen nego li velik. Manji je nego li su amfiteatri u Puli, Veroni i *Carnuntum*-u (Deutsch-Altenburg blizu Beča), a veći od onoga u *Aquincum-u* (Altofen), kojemu os u dužinu iznosi 53·40 m. a u širinu 45·54 m., i veći od onoga u Pompejima, kojemu je os dužine 67 m., a os širine 35 m. Ulaz, s iztoka postavljen, vodio je gledaoca u pravcu osi dužine. Na ulazu su četiri ogromna pilova od bielog kamena veoma dobro izdjelana.

Digitized by Google

Ovi stupovi podržavahu obluke učinjene od kamenâ izdjelanih na čunj u pravcu osi dužine. Tlo na ulazu bijaše popločano nepravilnim pločama od kamena Pri izkapanju našle su se četiri podnice od stupova i jedan jedini korintski kapitel. Popločani hodnik obkoljivaše cielu *arenu*, koja je još danas sva zemljom pokrivena te na njoj bujno raste kukuruz i loza. Jedino se je moglo nstanoviti, da je na južnom kraju arene bio podzemni konao spojen s morem, da kroza nj može odticati voda, što bi služila u amfiteatru. Kad ovaj otvor ne bi bio konao za vodu, već možda kakova vrata i baš *porta pompae*, broz koja su gladiatori ulazili u amfiteatar, tada nasuprot njima sa sjeverne strane moguće da je bila *porta triumphalis*, kroz koju bi dobitnici izlazili. *Arena* se je mogla vodom poplaviti, da se u njoj priredi *naumahija*, t. j. prizor pomorske bitke. S desna i s lieva glavnomu ulazu redahu se u okrug mjesta za gledanje, *visorium*, *cavea*, *gradus spectaculorum*. Izpod ovih bijahu na nižemu druga najniža sjedala, *subsellia*, zaštićena jednom ogradom na obranu od divljih zvieri; jer u amfiteatrima prikazivahu se borbe gladiatora i lov divljih zvieri *(venationes)*. Izpod gledališta ima raznih vrata, *vomitoria*, kuda su zvieri ulazile u arenu. Izmedju *subsellia* i *visorium* u pravom smislu idjaše u okrug eliptičan hodnik, *praecinctio*, *diazoma*, iz koga se je moglo doći i k sjedalima

Digitized by Google

prvoga reda i uz nekoliko stepenica k onim drugoga reda. Rek bi da su i stepenice i sjedala bila od drva učinjena, jer nema nikakova traga prvim, buduć prošlih viekova po svoj prilici odnešeni s njihova mjesta i upotrebljeni za gradjevni materijal; s druge pak strane za doba izkopina našlo se je mnogo luga i uglevlja. Zidovi pak na lože, što se još vide, najprije su valjda služili za podržavanje loža što bijahu povrh njih. *Gradationes* naravski podizahu se u raznim redovima jedna povrh druge i jedna iza druge te tako činjahu redove sjedala za gledaoce, koji se postupice penjahu jedni nad drugim u koncentričnim krugovima. U najnižem redu sjedjahu senatori i magistrati, a u ostalim vitezovi i gradjani. Žene bijahu u najvišem redu pod jednim triemom na stupove, dok je jedan dio istog triema bio ostavljen za mali puk. Za zaštitu od sunca i od kiše, cieli prostor mogaše se prekriti platnom *(velarium)* učvršćenim kocima zabivenim u zidu kod najzadnje periferije sjedala. Za izkapanja solinskoga amfiteatra našlo se je s desne straze ulaza 73 srebrena novca i tri od mjedi i takodjer nešto orudja za težake, kovače i drvodjelce i nekoliko malih nadpisnih odlomaka bez važnosti. Mora se opaziti da se je u razno doba našlo okolo amfiteatra gladiatorskih nadpisa.

6. Put, koji od *Paračevih kuća* ide spram sjevera, vodi na *starokršćansko groblje* u *Maru-*

Digitized by Google

sincu (v. Tabl. II. FG, 1). Odavle pak drugi put vodi na *starokršćansko groblje* u *Manastirinama* (v. Tabl. II. JK, 3). Opis groblja u Marusincu nalazi se u §. 15.

7. Kule na sjeveru i nekropola na Kapljuču.

Od amfiteatra dobro sačuvan put vodi prama iztoku, vodeći uviek po perimetralnim zidovima, tako da *kule* na koje u docnije doba bješe nadozidani masivni trokutni bridnjaci, po čemu je njihova podnica od četverokutne postala višekutnom (v. na str. 34) i **dvostruke kule** nalaze se na lievo prema brdu. Na mjestima opaža se u debljini zida **jarak** kojim tecijaše voda. Jedan dio ovoga vodovoda vidi se na malo koraka prije nego što se sadje u suho korito potoka *Kapljuča* (Tabl. II. H, 5). Krene li se sa te točke na lievo naidje se na **šestnaest sarkofaga,** koji su izvan gradskog zida poredani u jednoj jami dubokoj koja 2 m., a bješe odriveni god. 1870. Nekoji od ovih sarkofaga su poganski, nekoji kršćanski; jedni s nadpisom, drugi bez nadpisa; nu svikolici, koji manje koji više, oštećeni su i razbijeni. Sva je prilika da je tuda nekoč prolazio put koji izlažaše na *porta Suburbia* (Tab. II. I, 5) te da su uzduž toga puta bili poredani spomenuti sarkofazi.

Digitized by Google

8. Akropola Starigrad.

Kojih 120 koračaja u iztok *Kapljuča* dolazi se na mjesto, gdje se je perimetralni zid zapadnoga, novijeg diela grada, spajao sa starijim, iztočnim dielom, a nekoliko koračaja na jug ovoj točki u mjestu *Ilinac* vide se glavna vrata grada, tako zvana *Porta Caesarea*, najstarija vrata grada. (Tab. II. J, 6). Još prije nego su se započele izkopine bijaše očito, da su ovdje morala biti jedna vrata, jer na ovom položaju put se prekidaše. Ova vrata odkopao je god. 1844 dr. Carrara (V. Tab. XX, 2, 3). Pločnik ovih vrata sastavljen je kao u Pompejima od velikih nepravilnih krševa u kojima se liepo razabiru umjetno izdubene kolotečine kolâ. Vrata su široka 7·90 m. i razdieljena na tri diela od četiri pilova od učetvorenih kamena koji su dva i dva poredani u pravcu kojim ide put. Srednji, širi dio, služio je za kola, a dva uža pobočna diela za pješake. Na pragovima bijahu osi vanjskih i nutrašnjih vrata. Sa obe strane vrata gradski zid je neobično debeo i tako tvrd da se je od klaka napravio debeli sloj vapnene naslage na unutrašnjim zidovima. Vodovod, koji tecijaše kroz debljinu zida nad vratima, imaše sa dvie strane vrata dva sahraništa u obliku osmokutnih kula, naslonjenih uza zid, sa promjerom od 5.40 m. Na jug od *porta Caesarea* ne mogu se sliediti tragovi staroga gradskoga zida, nego samo za kratki

Digitized by Google

odlomak, jer se tu zid gubi izpod zemlje. Ovdje se može najbolje opažati najstariji ostatak solinskih utvrda, biva ograda akropole iz drugog i trećeg stoljeća pr. Kr., načinjena od prostog zida bez kulâ, kako nam ga opisuje Julij Cesar (v. str. 20).

Podje li se stazicom, koja od prilike ide pravcem ovoga prastaroga zida akropole prema jugu, dodje se u *Grudine* na mjesto, gdje bješe odkriveni ostatci **kupelji (thermae)**, kojima se sada ne vidi nikakov trag, jer bješe porušeni svi zidovi i na mjestu ruševina zasadjena loza. *Thermae* bijaše odkrio i odkopao god. 1821 dr. C. Lanza. Njegov sin dr. F. Lanza ostavio nam je njihov naris i opis. Glavni dio kupelji sastojaše od *palaestrae,* t. j. sobe duge 21·3 m. i široke 8·50 m., koje pod i zidovi bijahu obloženi pločama od bielog mramora i iztočnog alabastra. Uza zidove naokolo stajahu mramorne klupe, a pod pločnikom bješe našaste dvostruke cievi za vodu. Iza ove velike sobe bijahu tri manje za čekanje i svlačenje *(apodyterion)*, zatim na lievoj strani *basin* za plivanje *(piscina)*, a još dalje kupke vruće, mlake i hladne *(caldarium, tepidarium* i *frigidarium)*, napose za mužke i ženske. — *Tepidarium* bijaše soba ugrijana vrućom parom, u koju se idjaše nakon što bi se svukao, da se uskori probijanje znoja kroz tielo, zatim bi se okupao u vrućoj vodi u jednoj lokvi *(solium)* ili u basenu *(piscina),* i

Digitized by Google

napokon u *frigidarium* se kupaše u hladnoj vodi. Iza toga prešlo bi se u *tepidarirm* ili u koje drugo odredjeno mjesto, gdje bi se otrli česljagom ili namazali uljem. Okolo mjesta za kupanje bijaše sobâ za svlačiti se i oblačiti, a okolo *basina* bijaše *schola*, to jest hodnik sa stolicama za one koji čekahu. Izmedju kupaka za mužke i za ženske, bijaše postavljena velika peć za ugrijavanje: odmah uz tu peć bijahu *caldaria*, malo podalje *tepidaria* i najzad *frigidaria*. Povrh peći bijahu tri kotla, jedan za studenu, jedan za mlaku, a jedan za toplu vodu, koja se odvadjaše u kupelji. *Caldaria* i *tepidaria* bijahu ugrijani vrućim zrakom, koji se iz peći odvadjaše u *hypocaustum*, t. j. prostoriju pod podom, a odatke kroz porculanske i glinene cievi u prostore za kupanje. *Hypocaustum* ovih kupelji bio je pomljivo iztražen. Na naravnom, glinenastom i vapnenastom zemljištu najprije našao se pločnik od kamenâ izmedju sebe sljubljenih običnim cementom od klaka, a na ovom pločniku pod od komadića opeke sliepljenih kredom sa pločnikom. Na ovom podu podizahu se mali stupići učinjeni od oblih valjaka od opeke sljubljenih cementom; takovih stupića bijaše 13, a imahu promjer od 0·185 m. i visinu od 0·053 m. Na svakom se stupiću držaše poveća opeka, koja bijaše podnicom još širim pločama, koje sačinjavahu krov *hypocausta*. Krov pako bijaše oblieplјen debelom nasla-

Digitized by Google

gom malih komadića opeke izmješanih kredom, a na toj naslagi napravljeno radnja narisanih na mozaik. Na bielom dnu vidjahu se zavojci na meandar, trokuti na razne načine razvrstani i drugi uvoji izpleteni od sitnih komadića bieloga mramora. Svi ti narisi više se približavahu uzorcima grčkim nego li rimskim.

Blizu ruševina kupelji našlo se je god. 1821 i 1825 ostanaka drugih sgrada (Tab. II. I, 7; K, 6, Rudera); ove potonje rek bi da su ruševine od **Curiae.** Više na jug bi odkriven god. 1887 jedan dio **privatne kuće** s kupkama oblieplјenim mramornim pločama (Tab. II. K, 8, „Thermae“).

9. Vodovod i Porta Suburbia.

Vratimo li se na *porta Caesarea* i prosliedimo li put sjevera, na mjestu gdje se sastaju zidovi dvaju dielova grada, iznova se u zidovima vidi konao **vodovoda,** koji je ovdje mnogo širi, jer moraše primati vodu potrebitu za oba diela grada (Tab. II. J, 5). Na lievu vidi se prostor gdje su bila **vrata Suburbia** *izpod Sv. Duje* (Tab. II, J, 5). Malo dalje prema sjeveru (Tab. II. J, 4) nalazi se na kutu, gdje zid skreće prema iztoku, **razvodje** vodovoda.

Digitized by Google

10. Ruševine kršćanske gradske basilike.

Krene li se s ove točke na desno dodje se na ruševine **starokršćanske gradske basilike** (Tab. II. K, 5) na mjestu zvanom *Šuplja crkva.* Ruševine te basilike, dosle većim dielom neodkrivene, nalaze se na sjevero-iztočnom kutu stare akropole; na njima sada raste bujno loza i maslina, a težak za posaditi ih treba da mašklinom probije stari mozaik, koji resijaše pod ove crkve. Nu bješe iztražene ruševine *krstionice (baptisterium)* i *krizmaonice (consignatorium),* koje se nalaze blizu sjeverne stranice basilike. Da se dodje do ovih izkopina treba saći nekoliko stepenica, kojima se ulazi u hodnik, što bijaše medju krstionicom na iztoku i krizmaonicom na zapadu. Tloris ovih ruševina nalazi se na Tabl. XXI, 1.

Krstionica je nesamo jedan od najznamenitijih kršćanskih spomenika u Solinu, nego takodjer i u drugim zemljama, toliko radi svoga oblika, koliko radi toga što je s njom sjedinjena *krizmaonica,* a takav jedan primjer iz starine nije drugdje poznat. Bijaše odkrivena god. 1842 od Dr. Carrare, te i danas stoji onako kako bijaše našasta bez ikakova pokrova u sasviem žalostnu stanju, propadajući dnevice sve više od zuba vremena.

Izlazeći iz basilike ulazilo se je u krstionicu južnima vratima kroz testratilni *vestibul A,*

Digitized by Google

kojemu s desna i s lieva bijaše nekoliko *basina* i *konala* za vodu *a*, *c*. Uzašavši nekoliko stepena i prošavši jedna vrata dolažaše se u pravu krstionicu, osmokutnu sgradu sa osam udubaka, od kojih pet polukružnih, a u trima su probijena vrata. U okolo unutrašnjega zida, obkloplјena mramornim pločama, bijaše postavljeno šest velikih stupova od cipolinskoga mramora, s kapitelima nalik košiću, po obliku ravenskih kapitela iz šestoga stoljeća, koji bješe prenešeni u muzej (v. str. 141). U sredini sgrade, kojoj je cieli pod pokriven mozaikom od paste pozlaćenoga stakla, stajaše *pravokutna mramorna kamenica B*, do koje se uzlažaše na dva kraja dviema mramornima stepenicama, dok sa strane od sjevera ulažaše u nju ciev za vodu. Na četiri kraja kamenice našli su se tragovi tankih stupića od crljenoga mramora, koja su po svoj prilici služila da drže ciborij na lik baldakina, koji bijaše nad kamenicom za krštenje. — S iztoka vode jedna vratašca u tri sobe *G*, *H*, *I*, od kojih bijaše sasvim odkrivena samo ona na sjevero-iztočnom kraju *H;* sve u okolo unutrašnjeg zida vide se klupe od kamena, koje rek bi da su služile za svlačenje onih, koji se imahu krstiti. Soba na iztoku *I* bijaše po svoj prilici otvoreni atrij, ili spremište za odjela potrebita za krštenje. Na zapadu osmokutne sgrade bijaše *hodnik c*, kroz koji prolažaše *konao aa*, izduben u kamenu izpod pločnika, te koji vo-

Digitized by Google

dijaše u *kamenicu b*, na zapadu vestibula. Iz ovoga hodnika, uzašavši dvie mramorne stepenice i prošavši kroz jedna vrata postavljena medju četiri mramorna stupa i zato na troje razdjeljena, dolažaše se u prostranu dvoranu *D*, kojoj površina bijaše više nego dvostruka od one opisane osmokutne. To bijaše **consignatorium,** t. j. **krizmaonica.** U ovu dvoranu ulažaše se i kroz druga vrata okrenuta prema jugu, koja bijahu neposredno vezana sa basilikom, a suprot njima bijaše polukružna *absida.* Cieli pod ove dvorane pokriven je mozaikom sa veoma liepim narisima; i upravo pred vratima, koja vode u hodnih *d*, bijaše našast poznati mozaik, na komu su prikazana dva jelena gdje piju iz jedne posude na lik kaleža, a nad njima nadpis u mozaiku iz početka psalma XII: *Sicut cervus desiderat ad fontem aquarum ita anima mea ad Te, Deus.* (Tabl, XXI, 2). — (Strogo je zabranjeno na kakav mu drago način štetiti ovaj mozaik).

11. Groblje svetog kršćanskog zakona (Legis sanctae christianae).

Odmah u sjever krstionice gradski zid i put što je po njemu, skreće na iztok. U blizini ove okuči u *Starigradu*, nalaze se pod zemljom **vratašca Capraria** (Tabl. II. K, 4); a povrh ovih vratašca otvorena su u starom zidu od nazad malo vremena dvostruka vrata, čudnovata

Digitized by Google

oblika, urešena raznim arhitektonskim odlomcima takodjer iz srednjega vieka, našastim u bližnjim ruševinama, navlastito u groblju na *Manastirinama.* Vidi se tu stupića prostih i izdubenih sa podnicama i kapitelima iz četvrtog slolječa; stupića i kapitela bolje izradjenih, pluteja i transenna, i napokon jedan kapitel na listove akantha iz osmoga stoljeća. Jedna liepa u kamenu izdieljana posuda, u obliku omorikove češerike, stoji na vrhu ovih raznovrstnih ulomaka, uzidanih u ovom ostatku rimskih perimetralnih zidova.

Kroz ova vrata ulazi se u jedan poširoki put, zasadjen na krajevima ružmarinom, kojim se dolazi, kako kaže nadpis na zidu da svrne pozornost posjetitelja, u: † *Coemeterium legis sanctae Cristianae i praedio Asclepiae,* **starokršćansko groblje u Manastirinama,** gdje se već od dvadeset godina vode sistematična izkapanja.

Dio dosle odkrivenoga groblja leži na sjeveru 100 m. daleko od gradskih zidova, a na iztoku *crkvice sv. Dujma i Staša* (Tabl. II. I-K, 3). Prije novijih odkrića vidjaše se nad površinom južni zid *basilicae majoris,* te tu težaci neprestance odkopavahu sarkofaga, nadpisa i stupova. Već pradavna predaja, po kojoj dva groba što su sada u spomenutoj crkvici, koja bijaše sagradjena god. 1693, morali bi biti grobovi sv. Dujma i Staša, navede god. 1825-27 muzealnog ravnatelja d.ra C. Lanzu, a god. 1848

Digitized by Google

ravnatelja d.ra F. Carraru da pokušaju kopati u blizini spomenute crkvice (v. Tabl. II. I-K, 3), a po tim pokusima prosudilo se, da tu mora biti velika skupina sgrada. God. 1859 jednomu težaku zape ralo o pokrov mramornog sarkofaga, na komu je prikazan mit Hipolita i Fedre, te prof. S. Ljubić god. 1864 bijaše odlučio da tu kopa za *Arheologičko hrvatsko družtvo* u Zagrebu. Kad je god. 1872 spomenuti sarkofag bio prenesen u arheologički muzej u Spljetu, bješe našasti još drugi sarkofazi, medju kojima onaj matrone Asclepije, vlastnice toga zemljišta iz konca trećega ili početka četvrtog stoljeća, koji sarkofag poznat je, jer prikazuje Dobrog Pastira u sredini glavne svoje stranice (v. na str. 137). Iste godine bio je takodjer i ovaj sarkofag prenesen u spljetski muzej, a kad se je radilo da ga se izkopa, bi odkriveno još i drugih grobova, te takodjer sjeverni zid *basilicae majoris* i *basilicula* sv. Anastasija i još druge i takodjer ostatci tiska za vino *(torcularium)*. Slučajna pako odkrića, učinjena navlastito god. 1873, medju kojima pobudi najveću pozornost nadpis Peregrina Domnionı, u kojemu se ovo groblje nazivlje *sanctae legis christianae* (Tabl. II. J, 4 „1873“; v. str. 144), te takodjer razni odlomci pluteja sa grobova mučenika sa njihovim imenima (v. str. 180) i koji bješe odkriveni god. 1874-75, pobudiše u velike pozornost kršćanskih arheologa, navlastito Pres-

Digitized by Google

vjet. Com. I. K. de Rossi. Tada bješe započeta pod upravom ravnatelja i konservatora prof. M. Glavinića sistematična izkapanja, kojima bi odkrivena *confesssio* i *absis basilicae majoris;* te bješe nastavljene redovito te izkopine od god. 1883 pod upravom ravnatelja i konservatora Monsr. Fr. Bulića, koji odkri veliku skupinu starokršćanskih spomenika, koje ćemo sada posjetiti.

Da se bolje pogledom zahvati ciela skupina natrpanih, porušenih sarkofaga i izpreletenih zidova groblja najbolje je poći odmah na zapadni kraj izkopina i baš u *nartex basilicae majoris* na tri broda, u koju se kroz troja vrata ulazi. Odatke vidi posjetitelj prema iztoku troja vrata *septuma*, kroz koja vjernici mogahu vidjeti oltar, kao što danas kroz ikonostas u grčko-iztočnim crkvama, a iza oltara polukružnu absidu za kler. Na sjevernoj strani basilike bijaše neka vrst hodnika, kasnije natrpana sarkofazima, kroz koji se idjašo u dva pobočna mausoleja ili kapelice, u kojima su takodjer postavljeni sarkofazi U sjever ovim kapelicama bijaše vinogradarska kuća u kojoj se još danas razabiru jasno ostanci jednog tiska za vino i toča za masline, kakovi se još upotrebljuju u selu Solinu. Sav ostali prostor na sjevero-iztoku i na iztoku basilike posvema je zaokupljen mausolejima na absidu i grobovima u više naslaga. Tu se vidi množtvo sarkofaga

Digitized by Google

više manje razlupanih, dobar dio s nadpisima, a medju njima ili prostih grobova pokrivenih velikim kamenom ili većih grobnica, u koje se spuštahu mrtvaci kroz četverokutni otvor, koji se zatvaraše pomničnim jednim kamenom; ili pozemljušnih grobova sazdanih opekama. Atrij basilike još nije bio odkriven.

Ovim obćenitim pogledom na skupinu sgrada, natrpanih u odkrivenom dielu groblja, razabire se da su spomenici naslagani u tri vrste iz triju različitih doba što su na tlorisu (Tabl. III) različito označeni. To su: *basilica major*, ruševine koje su u najgornjoj vrsti, sgradjena petog ili šestog stoljeća, a popravljena oko polovice šestoga vieka; *area martyrum* t. j. *grobište mučenikâ* od deset mausoleja s absidom iz drugog do četvrtog stoljeća; i napokon *obiteljska grobnica* sa *zaselkom* iz konca prvoga ili početka drugoga stoljeća, u najdonjoj vrsti. U našem opisu mi ćemo slieditи hronologički razvoj groblja obzirući se na važnije spomenike.

Najstarija sgrada, okolo koje tekom stoljeća razvilo se prostrano groblje jest grobni posjed *obitelji L. Ulpija*, sastojeći od obiteljske grobnice **A**, od jednog atrija pred njim **B** i od vinogradarskih sgrada oko njega **C, D, E.** *Grobnica* **A**, po rimskom običaju, sastojaše od *area religiosa* ili *prima*, opasane od *maceria* A^1, A^2, A^3, A^4, sa ulazom na zapadu *a*. *Obiteljski grob a* sastojaše od jedne podzemne sobe,

Digitized by Google

Digitized by Google

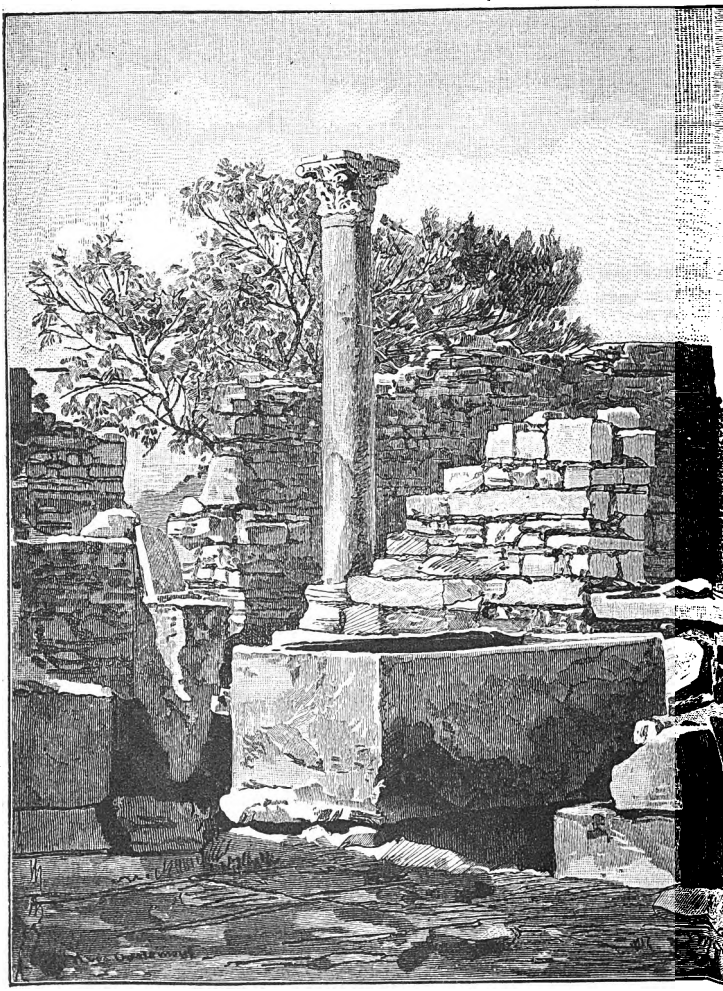

Starokršćansko groblje na Manast
Il Cimitero antico cristian

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

još sada sačuvane, i od sgrade nad površinom, već u davnini porušene. Ta soba imade oblik zidanih podzemnih grobova prekritih dobro sazidanim svodom, kakovih imade u obilju u Solinu; a pred njom je četerokutni otvor u obliku malog zdenca sa dvokrilnima vratašcima. Iznutra bijaše ova soba bogato urešena; pod je popločan tankim mramornim pločama sa okruglim luknjama; zidovi i svod oblieplјeni su klakom sa slikarijom na cvieće, što je većim dielom od vremena i vlage propala. *Spomen-nadpis*, koji po svoj prilici resijaše pročelje grobnice, i o kojem smo već govorili (na str. 182), kaže nam da je utemeljitelj spomenika i vlastnik zemljišta koncem prvoga i početkom drugoga stoljeća bio L. Ulpius, odličan solinski gradjanin, koji stojaše u rodbinskoj svezi s drugom ptemenitom solinskom obitelju Domìcijâ, koji u ono doba obnašahu najviše municipalne časti. Našlo se je tu i fragmentarnih *nadpisa* (v. str. 180) drugih članova obitelji L. Ulpija. — Ne budući od *vinogradarskih sgrada* na zapadu **C** i **E** ostalo nego samo malo tragova, može se nagadjati da su to bili stanovi težaka ili ljetnik gospodara; *prostor* **B**, koji dieljaše vinogradarske sgrade od grobnice bijaše u početku odredjen za pogrebne obrede. Sgrada na sjeveru **D** bijaše *pivnica* sa *tiskom* za *vino* i za *ulje*. Još se sada vidi podgradak *d d d d* s pločom, na kojoj je u četvorinu

Digitized by Google

izduben konao iznutrašnji i okrugli vanjski od *ploće* d^1; i odmah blizu dvie izdubine za grede koje podržavahu srednju gredu, koja privezana konopom bijaše potezana sa strojem d^4, tako da je iztiešteno vino teklo kroz konalić n posudu d^3. Ova, iztesana od samog jednog komada bieloga kamena, bijaše izvanka urešena basrelievom, koji oponaša mast opasan debelim konopom. Sa iztočne strane podgradka stoji još i danas *toč za ulje* d^2. Od perimetralnih zidova ove pivnice sačuvao se temelj iztočnoga zida D^1; južni zid moraše pripadati sgradi za stanovanje B^1 - B^2. Radi kasnijega razvitka groblja tisak moraše ustupiti mjesto grobovima; nekoliko sarkofaga iz petog stoljeća pokriju ga (53, 54), dok južni mu dio bi pokriven od *basiličice* IV. sv. Staša, podignute nastupom četvrtoga stoljeća. — *Ulaz* u zaselak i pristup k obiteljskoj grobnici bijahu s južne strane, koja gleda prema gradu (F^2 F^3), te je usječen u kosi **F**; ta kosa bijaše južnom granicom zaselka, što se prostiraše na zapad sve do crkvice sv. Dujma i Staša. *Vrata* pak zaselka F^7, sva u okolo popločana, s konalom *c* za odticanje vode, od kojih vratâ na tom mjestu još obstoji *arhitrav d*, vodila su u ogradu opasanu zidovima F^5 F^6 F^7 F^8, i u *vestibul* s absidom **C**, koji stajaše u savezu s obiteljskom grobnicom *B* na desnu i s kućom na lievu. — *Utemeljitelj* obiteljske grobnice i ujedno vlastnik zaselka, sudeći po spomenutim

Digitized by Google

nadpisima bijaše L. Ulpius od prilike suvremenik prvoga solinskoga biskupa sv. Dujma, mučenika iz vremena Trajanovih. I baš pradavna predaja drži da od ona dva groba u živac kamen usječena u crkvici sv. Dujma, jedan je prvoga solinskoga biskupa; a mjesto gdje je danas ova crkvica sv. Dujma, upravo je bila naravska granica zaselka L. Ulpija. Nije nevjerojatno da je L. Ulpius pripadao prvomu naraštaju kršćana u Solinu i da je bio pokršten od samoga sv. Dujma, koji je pak bio od njega pokopan na samom mejašu svoga zemljišta.

U drugom i trećem stoljeću, po rimskom pogrebnom pravu obiteljski spomenik sa svojem *area religiosa* **A**, i nadalje bijaše grobnicom obitetji, kojoj pripadaše u vlastnost zemljište; zapadni, sjeverni i južni dio zaselka ujedno sa sgradama *B, C, D, E* i nadalje obstojaše za prvobitnu svrhu kao *area adjecta*, dočim dio zaselka koji bijaše s juga, iztoka i sjevera grobnoga spomenika, buduć krševit i za obradjivanje neprikladan, bi od vlastnika odredjen za pokopalište novih obraćenikâ te tako postade *area secunda* pokopišta pridodana obiteljskom spomeniku. Tu se u nižoj naslagi nalaze grobovi od tri oblika. Neposredno uz južnu *maceria* A^2 A^3, koja se protezaše na iztok preko dosle odkrivene točke A^8, postavljeni su najstariji sarkofazi u tri vrste, uzporedne sa macerijom, pročeljem prema jugu, od kojih pet s nadpisima,

Digitized by Google

iz kojih se razbire da su veoma stari. Od ovih nadpisa, tri su najstarijega tipa, t. j. klasičnoga, bez ikakva očitog traga kršćanstva: 17 sarkofag s nadpisom *(Ael?) ius Alexander beneficiarius legionis XI Claudiae,* obzirom na njegovu nomenklatru, koja bi reći da nije poznija od vremena Adrijanovih, obzirom na liepi paleografski oblik i na okolnost da je *legio XI. Claudia pia fidelis* god. 70 bila premještena iz Dalmacije u Mesiju, mora da je iz dobe prije polovice drugoga stoljeća. To isto mora se reći o drugom sarkofagu 18 *Desidienae Profuturae* sa nadpisom klasičnog stila bez ikakva očitog traga kršćanstva. Mora se u ostalom opaziti osobita okolnost, da je na dvama akroterijima pokrovca od druge ruke urezano ime *Aga(pe)* ili *Aga(ta)* t. j. kršćansko ime pokojnice. Ova oprieka medju gradjanskim imenom pokojnice, koje je u nadpisu u cjelini prikazano i imenom kršćanskim, koje kano da je krišem i docnije urezano na akroterijima, da se sakrije njezina vjeroizpovjest, sluti da ovaj sarkofag spada u prve početke kršćanskog života u Solinu. Još je važnji sarkofag 20 *Quintiae stolatae feminae,* žene *Flavii Valentis beneficiarii consularis Pannoniae superioris.* Provincija *Pannonia superior* prestala je god. 297, te je po tom sigurno da nadpis nikako ne može pripadati kasnijoj dobi, dočim nomenklatura je iz vremena iza prve Flavijske dinastije. Ova

Digitized by Google

tri sarkofaga i još dva bez nadpisa sačinjavaju prvi najstariji red sarkofaga uzduž macerije.

Od drugog reda ostali su na svomu prvobitnom mjestu sama tri sarkofaga, od kojih 16a nosi nadpis klasičnog tipa sa veoma liepim paleografskim oblicima, te počimlje apoštolskim uzklikom: *Evassu in pace!* i nije pozniji od trećeg stoljeća. Jednomu sarkofagu ove druge naslage pripada rub pokrova s nadpisom sasviem novoga tipa, sa kratkim čuvstvenim uzklikom sličnim već spomenutomu: *Palladi ben(e q)uiesce!* (v. na str. 180). Od drugih redova ne nalaze se nego same podnice ili ulomci bez važnosti. Na tom mjestu nalazi se takodjer podgradnja male četverokutne sgradice 19, odredjene za podgradak velikog sarkofaga. Ovaj dio grobišta, koji se tekar počeo razvijati, bijaše odredjen za uglednije vjernike.

Siromašnijim vjernicima pripadaju pozemljušni grobovi od opeke, odkriveni izpod staroga tla na sjevero-iztoku obiteljske grobnice **A.** Oni su učinjeni od velikih opeka na krov, ili od amfora i idrija prepilanih u dužinu ili okomce. Na opekama su utisnuti pečati tvornicâ *Pansiana* i *Q. Clodii Ambrosii,* koje su prestale drugim stoljećem.

Osim ovih znamenitih spomenika, koji nam svjedoče prastari početak groblja i postepeni mu razvoj za vrieme progonstva, drugi još važniji spomenici kažu nam zašto se je ovo

Digitized by Google

groblje toliko razpostranilo prije Konstantinovog mira. Za vrieme drugoga i trećega stoljeća bješe podignuta s iztočne i zapadne strane *areae religiosae* **A**, tri *cellae memoriae, mausoleji eksedrični* (I, II i III), odredjeni da rese grobove mučenika. Buduć da su u petom stoljeću moći ovih mučenika bile prenešene u *confessio basilicae majoris* **B**, te zato razi zemlje porušeni zidovi triju mausoleja, a kasnije pokriveni sarkofazima iz petog i šestog stoljeća, to se ne može sa sigurnošću kazati, koji su mučenici bili tu pokopani. Nu po imenima mučenika našastih u *confessio basilicae majoris*, proiztiče da su u dvama najstarijim sarkofazima bila pokopana dva mučenika iz drugoga stoljeća, to jest u *memoria* I u sarkofaga 1, od kojega još postoji prazna podnica, mučenik biskup *Esychius* (v. str. 180), nepoznat u mučeničkim ljetopisima; i u *memoria* II a u sarkofagu 2 bez nadpisa i bez pokriva glasoviti mučenik i solinski biskup *Venantius* (v. str. 36). Mnogi grobovi, sarkofazi i presvodjene grobnice, kojih su pune ove dvie *memoriae*, svjedoče nam koliko su vjernici žudjeli da budu pokopani u blizini ovih dvaju mučenika. Jedini sarkofag 21 djevojčice Eusebije u *memoria II* nosi metrički grčki nadpis sa nadnevkom pokopanja u latinskom jeziku, pa direktno sjeća na blizinu mučeničkih moći, (v. str. 132). I u drugom fragmentarnom nadpisu, koji po svoj prilici takodjer

Digitized by Google

pripada ovoj skupini spominje se takodjer blizina mučeničkih grobova: *Ut illi sit bene post(obitum inter) beatos.* — U mausoleju III, nešto većemu, imadu četiri prazne podnice 3, 4, 5 i 6, na kojima nekoć bijahu mučenički sarkofazi, koji takodjer u petom stoljeću bješe prenešeni u *confessio basilicae majoris* **B.** Od ovih tri su bez nadpisa (2), (4), (5), a jedan sami, povjestnoga mučenika *Gaianus*, imade dva veoma važna nadpisa. U prostomu okviru ili ogledalu na pročelju sarkofaga čita se liepim slovima u tri redka napisano *Depos(i)tio Gaiani die.* Odatle proizticе da je *Gaianus* za svoga života dao sebi napraviti sarkofag, ostavivši neurezan dan svoje smrti. Na krajevima ogledala nadpisa vide se u plitče urezana dva monogramma, od kojih ovaj s desne riešava se *Natale*, onaj s lieve *tertio idus Apriles* t. j. dan mučenja, 11 aprila. Ova dva monogramma, kojima se nešto jednaka nalazi jedino u epitafiju sv. Fabiana pape u papinskoj kripti sv. Kalista u Rimu, službena su potvrda kanonizacije, *vindicatio*, sv. Gajana, koja je sljedila poslie njegova mučenja po crkvenoj oblasti; te se tim tumači zašto je izostavljen dan smrti u nadpisu što je u okviru. Kako nam svjedoči prastari Jeronimijanski Martirologij, Gajan bijaše vojnik tjelesne Dioklecijanove straže, te bi mučen ujedno sa svojim drugovima *Paulinianus*, *Antiochianus* i *Telius* skupa sa biskupom *Domnio* dneva 11 aprila

Digitized by Google

god. 299. U ona tri spomenuta sarkofaga bez nadpisa što su u konfesiji (2), (4) i (5) i što bješe prenešeni iz *memoriae* III, 4, 5, 6, mora da su bila pokopana tri Gajanova druga (v. str. 181).

Sagradjenjem triju *memoriae* I, II, III, postavljenjem triju redova sarkofaga uzduž južnoga zida *areae religiosae* **A**, tri diela *area druge* bješe na takav način prenatrpane grobovima, da više ne bijaše prostora za mausoleje mučenicima sljedećih godina. Slobodna mjesta bijaše jedino jošte u atriju **B**, koji razstavljaše obiteljski spomenik od vinogradarskih sgrada, i doista najprije bi upotrebljen atrij, a nakon velikoga mira takodjer i vinogradarske sgrade.

U spomenutom atriju **B** postavljeni su takodjer grobovi mučenika iz doba prvih Dioklecijanovih progonstva. Izmedju prvobitnih grobova, koji se moraju dobro lučiti od sarkofaga, štono docnije bješe prenešeni na ovo mjesto, jer ga petoga ili šestoga stoljeća izabralo za konfesiju *basilicae majoris*, osobito je važna podzemna *trisomna soba* (t. j. za tri tiela) 11, 12 i 13, razdieljena u tri vodoravna odsjeka mramornim pločama od jednoga komada, i nadkrivena čvrstim svodom. Jedna dvokrilna vratašca sa zdenčićem na iztočnom kraju uvode u gornji dio; zidovi su gradjeni na zubove, iznutra obloženi tankim mramornim

Digitized by Google

pločama raznih boja. Na svodu zasadjen je komad stupa od mramora. koji moraše podržavati *luminare* od masivnog kamena, što se je našao tu u blizini, i kojemu se u gornjoj izdubini vide tragovi od ognja. U ovom su plutale na ulju goreće svječiće od pergamenta, kako to bijaše običaj kod velečašćenih mučeničkih grobova. U ovom grobu, što se svojim oblikom i uresom razlikuje od svih zidanih grobnica pod zemljom, sudeć po nadpisima tu našastim, bijahu pokopani glasoviti solinski mučenici iz doba Dioklecijanova progonstva. Iz već opisanoga mramornog pluteja (v. str. 181) razabire se, da jedan od mučenika tu pokopanih bijaše poznati solinski biskup *Domnio* od god. 299 (v. str. 37) sa druga dva sudruga mučenika. — U druga tri groba u zemlji zidana, 14, 15 i 16 bijahu pokopani mučenici *Septimus* djakon i njegova dva druga *Victoricus* i *Hermogenes*, kako se to razbire iz nadpisa na pluteju tu našastu i koji se sada čuva u II.om Odjelu solinskog muzeja u Spljetu (v. str. 180).

Nu od prevelike znamenitosti za povjest ovoga groblja jest basiličica IV. sv. Staša, jer je nesamo ilustrovana spomenicima u njoj našastim, nego takodjer još i hagiografičnim vjestima. U sarkofagu 7, koji u absidi bijaše na častnom mjestu, bijaše pokopan poznati mučenik Staš tangar. Tu su našasti komadići pluteja s nadpisom nadnevka njegova mučenja

Digitized by Google

(v. str. 181). Ova basiličica, veoma važna sa gledišta arhitektonskog, bi podignuta od matrone Asklepije na ruševinama tiska za vino **D**, kako se to upravo čita u Muci sv. Staša. U najstarijoj recensiji ove muke, sačinjene još prije konca četvrtog stoljeća, kaže se, da je matrona Asklepija dala izloviti tielo mučenika, osudom samoga Dioklecijana utopljena u more, i da je ona *aliquanto tempore occultavit, donec persecutionis conquisceret furor, deinde basilicam fecit et beatum martyrem in Salonitano territorio collocavit.* Recensija petoga stoljeća pako kaže izrječito, da *Asclepia martyris Christi corpus clam domi aliquamdiu detinuit*, a nakon što prestade progonstvo, *Salonitano in agro ecclesiam construxit, in qua martyris Christi reliquias honorifice condidit.* U grčkima Minijama takodjer prastare redakcije, izrječito je kazano, da je Asklepija pokopala poštovane moći sv. Staša *in sepulcro domi suae praeparato.* Ta *domus*, koja je služila prevremeno za grob sv. Stašu, bijaše upravo *torcolarium* **D**, kojega se ruševine vide pod basiličicom, a *basilica* što ju je Asclepija podigla prvih godina velikoga mira, upravo je basiličica IV, koju sada oblazimo. — Tloris baziličice prikazuje u malenom razpored veličanstvenih Konstantinovih basilika; pročelje bijaše urešeno narteksom na četiri mala pilova; unutrašnjost bijaše na jedan brod sa trima vratima na luk i jednima vratima u lievom zidu;

Digitized by Google

sgrada završavaše absidom na *tribunal*, t. j. podom jedan metar višim od tla broda. Ulažaše se stepenicama β, koje bijahu urešene učelkom na dva stupa γ i δ. *Septum* ε i η, imadjaše prsobran na stupiće, ulomci kojih stupića čuvaju se u II.om Odjelu solinskoga muzeja (v. str. 175), te imaše u sredini dvokrilna vratašca, stožeri kojih bijahu učvršćeni na dvama pragovima u sredini. Pragovi su izdjelani bili u jednom komadu sa stupićima, na kojima počivaše tegurij, od koga je preostao ulomak timpana sa dekoracijama loze u basrelievu (v. str. 175). U desnom kutu broda, blizu baze stupa δ, opaža se komad arhitrava, koji završavaše zid abside pri podnožju svoda. Buduć stalno, da je ova basiličica bila podignuta prvih godina velikoga mira, možemo ju smatrati najstarijim uzorkom mausoleja na absidu, što se je dosle cjelovit sačuvao.

U basiličici se našlo, osim grobova koji su i sada tu, još nekoliko grobova s njihova mjesta maknutih. Na počastnom mjestu u absidi na podnici 7 koja je još tu, bijaše postavljen sarkofag mučenika Staša, od koga se je našlo nekoliko odlomaka ujedno sa već spomenutima dvama komadima pluteja s nadpisom odnosećim se na istoga mučenika (v. str. 181). Suviše u narteksu na podnici 22 bijaše postavljen već opisani sarkofag **dobroga Pastira,** po svoj prilici grobnica same graditeljice basiličice, matrone

Digitized by Google

Asklepije i muža joj (v. str. 137). U drugim sarkofazima prve naslage, koji bješe većinom iznešeni te od njih postoje samo prazne podnice, bijahu pokopani potomci Asklepije. Medju tim sarkofazima spomenut nam je najprije već opisani (v. str. 142) sarkofag **Hipolita** i **Fedre,** koji bijaše postavljen u narteksu 22; u brodu pak stoji sarkofag sa grobom 25 izpod njega, koji nosi nadpis *Flavius Virgilianus* što takodjer spominje globu što solinskoj crkvi imao bi platititi onaj, koji bi grob oskvrnuo; a sarkofag 26 sa nadpisom *Egapathianus* od god. 507 naopako urezanim na prednjem dielu pokrovca.

Oko polovice četvrtog stoljeća po prilici bi pretvoren prvobitni atrij **B** u kapelu, da se sjajnije urese grobovi mučenika u njem postavljeni. Tom promjenom morala se je djelomice promieniti i basiličica sv. Staša. Bješe zazidana dvoja od trojih vrata na pročelju, tako da su ostala samo jedna za ulaz; narteks bi uklonjen, iztočna strana istoga odieljena, da se u nju uzmognu postaviti sarkofazi. Za gotskih provala u petom stoljeću kao što čitavo groblje, tako morade i ova basiličica pretrpjeti velikih šteta; tada bješe oskvrnjeni grobovi. Kasnije za podignuća *basilicae maioris* prvotni narteks B^1 B^2 bi natrpan ruševinama i nad ovima postavljen pločnik u istoj razini sa onim konfesije *basilicae maioris*, tako da ostadoše pokriveni svi sarkofazi tu postavljeni.

Digitized by Google

Bližnja V *basilicula S: Acidii* ima isti oblik kao prijašnja, kojom bijaše ujedno i podignuta. Osobito je u nje, što joj je brod komadom polukružnoga zida u dužini podieljen; taj zid je po svoj prilici ostatak prastarag *torcularija*, ili pak iznutrašnji ošit medju grobovima.

Počastno mjesto u absidi, što takodjer od broda bijaše odieljena sa *septom*, od koga se jedino vide udubine, zauzima jedan zidani grob sa dnom od sarkofaga 8 povrh njega, na pokrovcu koga sarkofaga nagadja se, da bijaše nadpis naznačujući dan smrti nepoznatog mučenika iii izpovjednika sv. Acidija (v. str. 180). Medju raznim grobovima i sarkofazima vriedni su spomena sliedeći: 27 sarkofag braće *Flavius Valentinianus* i *Crescentia Verula;* 28 sarkofag djevočice *Flavia, quae sana mente salutifero die Paschae gloriosi fontis gratiam consecuta est.* Uz ovaj jedan drugi mali sarkofag, izduben u jednom poganskom balvanu od kamena sa dva spavajuća erotâ, značeća vječni san, od kojih onaj što gleda prema nutrašnjosti bio je iztučen, a drugi s protivne strane, jer zaklonjen i nevidjen, ostao je netaknut; 29 bisomni sarkofag za dva tiela s obiteljskom grobnicom, na pobočnima stranama urešen lozom u posudi, i sa poprsjima pokojnicâ na akroterima, nadpis metrički što ga je mužu *Nereju* i dvjema kćerima *Petroniji* i *Sofroniji* postavila preživjela majka; 30 bisomni sarkofag *ex proconsule Afri-*

Digitized by Google

cae Constantius, vir clarissimus od god. 375 i njegove žene *Honorije*, o kojoj metrički nadpis kaže da je *martyribus adscita*, smierajuć tim kazati, da je njezin grob u blizini grobova mučeničkih, pokopanih u dvjema basiličicama; 31 sarkofag komu pripada razbijeni poklopac s nadpisom u liepim slovima iz početka četvrtog stoljeća: *Deogratiae clarissimae feminae.* 31a sarkofag s križem u relievu na pročelju; u ovom sarkofagu sabrani su razni drugi odlomci sa križevima i monogramima; 32 sarkofag djevojčice *Dominicae*, na komu bijaše postavljena mramorna ploča s nadpisom, o kojem smo već govorili (na str. 148).

Grobovi s nadpisima već navedenim i oni bez nadpisa u basiličicama IV i V, pripadaju bližim potomcima Asklepije, neki od kojih obnašahu najviše časti državne i imadjahu *clarissimatus.*

Mausolej VI, izvani četvoran, iznutra eksedričan bi podignut god. 360 nepoznatoj osobi. Sarkofag 33, što je na počastnom mjestu, malko oklonjen sa svoga prvotnog mjesta u doba gradnje *basilicae maioris*, bez pokrovca je i oštećen u gornjem dielu, tako da se je izgubio početak metričkog nadpisa, koji se odnosi na nekog vojskovodjn. Sa strane je monogram Krstov i dupin gdje proždire muzgavca.

Sliedeća tri eksedrična mausoleja VII, VIII. i IX, porušena u doba gradnje *basilicae maioris*

Digitized by Google

sve do razom zemlje, mora takodjer da su sadržavali sarkofage mučenika, koji bijaše prenešeni u konfesiju. Izmedju mausoleja VII. i IX. valja da su bila ulazna vrata u *areu mučenika*. Ova dva mausoleja takodjer bješe sgradjena ne kasnije od velikoga mira, a bješe porušena da se na njima podigne *basilica maior*.

Zadnja basiličica X. sa pobočnom absidom VI, nešto nepravilna tlorisa, bijaše mausolej dvaju mučenika, od kojih nam je poznato samo ime sv. Simforijana. Ova basiličica, koja pi podignuta koncem trećega ili prvih godina četvrtoga stoljeća, u malom nam prikazuje basilikalnu razporedbu. U absidi, na počastnom mjestu 9 i zidanoj grobnici, bijaše pokopan mučenik Simforijan, ili njegov drug; ovaj grob našao se je sasvim prazan, dočim u obližnjim grobovima našlo se ljudskih ostanaka. Pred grobom je prazni prostor *i*, odredjen za oltar, sa udubinama za učvršćenje *septuma*. a pred njim podnica male *scholae cantorum* κ. Na nutarnjoj strani pročelja bijaše mali unutrašnji narteks. U pobočnoj absidi XI. vide se ruševine groba 10, koji bi takodjer našast prazan i moraše sadržavati moći drugoga mučenika. Medju ruševinama ove basiličice, koja bi kao i ostale porušena u doba podignuća *basilicae maioris*, pošto moći dvaju mučenika bješe prenešene u konfesiju joj, našlo se stupića *septuma*, odlomak nadgrobnoga pluteja sv. Sim-

Digitized by Google

forijana, već na dugom mjestu opisana (v. str. 181), i kamena posuda, kojoj se iznutra vide tragovi djelovanja plamena, očito *luminara*, ili svjetionik, koji je gorio kod groba jednoga od dvaju mučenika. Basiličica gradjena je djelomice liepo tesanim krševima, uzetim iz porušene vinogradarske sgrade.

Kroz četvrto i peto stoljeće i *area mučenika* i prostori, koji joj pripadahu, bješe natrpani grobovima prostih vjernika; tako da prvotna *area* obiteljskoga spomenika i zemljište jednom zaokupljeno vinogradarskim sgradama u petom stoljeću već bješe pretvoreni u prostanu nekropolu, s grobovima u više naslaga. Postepeni razvitak ovoga grobišta može se potanko opažati. Za vrieme progonstva i u četvrtom stoljeću, radi velike želje, koju su vjerni gojili da budu pokopani u blizini moći svetih mučenika, grobovi se okupljaju u *memoriae* mučenika; a u petom stoljeću sve se po malo proširuju van njih, dok se ne stopiše ujedno; nastade tako prostrana cjelina. Izmedju grobova ove dobe, koji se većim dielom nalaze u drugoj naslagi, osobito su vriedni spomena grobovi s nadpisima. U obsegu prvobitne *areae religiosae* **A**, 38 sarkofag *Valeriae Hermogeniae honestae feminae;* 39 sarkofag sa nadnevkom pokopanja; 40 mramorni bisomni sarkofag i izpod njega grobnica *Valerii Felicis viri perfectissimi;* na sarkofagu, žalibože razdrobljenom, muž i žena

Digitized by Google

Digitized by Google

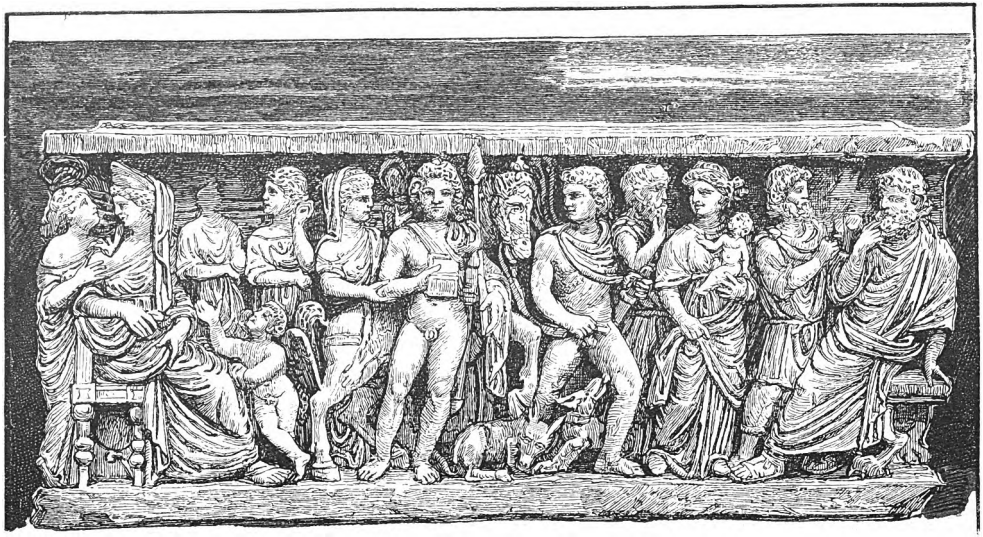

2.

Digitized by Google

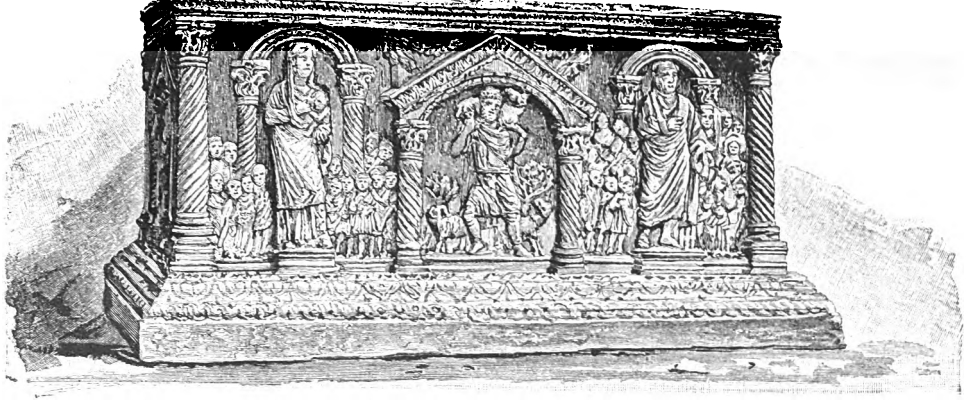

3.

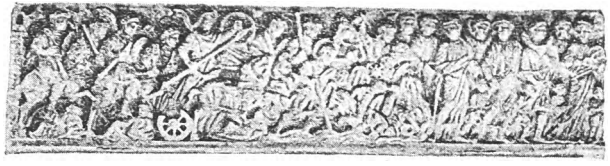

Starokršćanski sarkofazi:

1. Sarkofag Hippolyta i Phaedre; 2. Dobroga Pastira (oba našasta na Manastirinama a sada u Muzeju); 3. Prelaz preko Crvenoga Mora (kod Franjevaca).

Sarcofagi antichi cristiani:

1. Ippolito e Fedra; 2. Buon Pastore (ambedue, provvenienti da Manastirine, ora nel Museo); 3. Passaggio del Mare Rosso (presso i PP. Francescani).

Digitized by Google

Digitized by Google

predstavljeni su u basrelievu. 41 Grobnica solinskog vojnika *Saturnina;* 42 i 43 fragmentarni nadpisi. U atriju **B**, 35 sarkofag *chorepiscopi Eugraphi,* kod koga se je našao mali zlatni *encolpion* (v. str. 161). U sredini pak *arcae mučenika* **E**, gdje je kasnije bila *schola cantorum,* 37 sarkofag *Benignae honestae feminae,* na kojoj bijaše vodoravno postavljena već opisana *tessella* (v. str. 181); 37a sarkofag bez nadpisa s križem u relievu, i sarkofag 2 *Victuri advocati* s konsularskim nadnevkom god. 431, veoma važan, jer nam daje rok *ante quem* ne može se uzeti, da je bila podignuta *basilica maior.* Isto tako brojni su sarkofazi i grobnice izvan perimetra *areae mučenika*; dosta budi spomenuti najvažnije s nadpisima. Na jugu *areae religiosae* **A**, 47 sarkofag *Sabbatiae*; 48 fragmentarni nadpis s nadnevkom pokopanja; 49 sarkofag nekog subdijakona; 50 sarkofag *Antonii Tauri ducenarii* i žene mu *Aeliae Saturninae clarissimae feminae;* 51 fragmentarni nadpis sa nadnevkom smrti i Krstovim monogramom. Na sjevernoj strani iste *areae religiosae* **A**, 61 sarkofag *Flavii Terentii* i *Flaviae Talassiae* od god. 378; 60 drugi sarkofag *Crescencii* i *Luciani subdiaconi* god. 442; 58 *Flavii excornicularii* god. 414; 57 sarkofag jedne matrone; 55 sarkofag s grčkim nadpisom god. 372 *Aureliae Agatae;* 52 fragmentarni nadpis; 54 grobnica *Saturi* i *Palumbae.* Osim

Digitized by Google

toga razni sarkofazi i ulomci tamo amo razsijani prikazuju *asciae* u relievu, erote gdje podržavaju ogledala nadpisa, prilike u oblu okviru; pa sigle *D(iis) M(anibus)* pokrštene sa krstovim monogramom i u vrhu akroterija dvaju sarkofaga okrugla rupica za uljenu svieću, mjesto glinene svjetilke.

U četvrtom stoljeću groblje se već toliko proširilo, da mu ne možemo niti približno naznačiti granica. Površina dosle izkopana tek je mali dio prostranog grobišta. Slučajna našašća okolo odkrivenoga već diela dokazuju, da se groblje širi na stotine metara na sve strane od *basilicae maioris*. Tako sarkofazi *Baebidiae Salvianetis* i *Juliae Aureliae Hilarae* (sada su u III. Odjelu Muzeja 832, 313; v. str. 189) bješe našasti kojih 60 m. u jugoiztok (Tabl. II. K, 3 „1879“, „1884“), na mjestu, gdje se vide starinski zidovi. U pravcu prema iztoku od odkopane površine, kojih 50 m. daleko našla se grobnica *Mundi pueri Ecclesiae Salonitanae* (v. str. 175). U jugozapadnom pravcu (Tabl. II. I, 4 „1873“) našao se je već spomenuti nadpis *Peregrini Domnionis* od god. 382, u kojemu je groblje nazvano službenim imenom *Legis sanctae christianae* (v. str. 144) nedaleko od mjesta, gdje se je već god. 1848 našlo veoma znamenitih nadpisa.

Tekom četvrtoga stoljeća groblje se bijaše u velike razprostranilo; te ujedno i *area mar-*

Digitized by Google

tyrum bi dokončana. Zadnji mausolej VI. bi sagradjen god. 360, umetnut medju dva starija V. i VII. U isto doba bi popravljen prvobitni atrij **B**, i bolje priuredjen da se pristojnije udese grobovi mučenika, koji prevremeno bijahu tu postavljeni. Bi pretvoren u dugoljastu dvoranu, s krovom podržavanim od četiri dvostruka obluka, tako da nutarnjost postade na dva broda. Grobovi mučenika u južnom dielu (11, 12, 13, 14) bješe zatvoreni zidanim prsobranom sa *fenestellom* ν, kojoj se pristupaše stepenicama π. Na isti način bješe zatvorena u kriptu dva groba u sredini (15 i 16), na koje gledaše druga *fenestella o*. Pod pako južnoga diela, podignut nad starinskim podom, bi pokriven preliepim raznobojnim mozaikom raznovrstnih narisa. Povratit ćemo se da govorimo ob ovim popravcima, kad budemo opisivali konfesiju *basilicae maioris*, koja je baš zauzela mjesto prvobitnog atrija **B**.

Žića sv. Staša tangara potvrdjuju nam, da je posjed Ulpijâ početkom četvrtoga stoljeća bio vlastničtvom njihove potomkinje matrone Asklepije, *praedium Asclepiae*. Počamši od polovice četvrtoga stoljeća, nadpisi često spominju novčanu globu, koja se imaše platiti *Ecclesiae Salonitanae*. Već navedeni nadpis *Peregrini Domnionis* od god. 382 nazivlje groblje, što se je razvilo *in praedio Aselepiae*, službenim nazivom *Legis sanctae christianae*, što je isto što i *religionis sanctae christianae* ili *fratrum*, *cunctae*

Digitized by Google

fraternitatis, ecclesiae; a ti službeni nazivi označivahu groblje kao zajedničko svim vjernicima. To zemljište dakle darovštinom Asklepijinih sinova, oko polovice četvrtog stoljeća, priedje u vlastničtvo crkve Solinske. Dva monumentalna nadpisa, žalibože fragmentarna, po svoj prilici odnose se na ovaj prenos vlastničtva. Jedan od njih spominje neku sgradu podignutu na tom zemljištu na troškove nekoga *praepositus Bassus*, valjda onoga istoga, koji god. 305 bijaše *praeses* Tracije. U zadnjem redku istog nadpisa vidi se rieč *Deograti..*, valjda to ime *Deograti(ae, clarissimae feminae)*, pokopane u narteksu basiličice sv. Acidija (v. Tabl. III. br. V, 31; v. str. 254). Drugi nadpis (v. str. 181), koji se po ovoj prilici odnosi na isti spomenik, kao i predašnji, govori o globi jednog milijuna *folles*, koju bi morao platiti crkvi solinskoj i 50 *folles* državi, tko bi se usudio prekršiti ustanove utemeljiteljâ. Buduć da su oba nadpisa od prilike iz polovice četvrtoga stoljeća i buduć u ovo doba bila u gradnji jedino *area martyrum*, moglo bi se za stalno cieniti, da se oba ova nadpisa odnose na podignuće ove *areae* i na prenos prava vlastničtva na korist crkve solinske Ova činjenica bila bi slična onoj što je spominje glasoviti nadpis Evelpija u Caesareji u Mauretaniji (Cherchel). I za stalno utemeljitelji *Bassus* i *Deogratia* bliži su potomci Asklepije, oni nose naslov *clarissimi*, kao što i drugi

Digitized by Google

Asklepijini potomci iz četvrtoga stoljeća. Nadati se je, da će odlomci što manjkaju ovim dvama nadpisima, od tolike znamenitosti za povjest groblja, prije ili kasnije bolje nam razbistriti prezanimivo ovo pitanje.

Lako nam je predstavit si kako je izgledalo groblje početkom petoga stoljeća. *Area martyrum* eliptičnoga tlorisa, sa tri strane obkoljena od deset mausoleja sa absidom te na jugoiztočnoj strani zatvorena spomenikom Ulpijâ i atrijem, koji takodjer bijaše preuredjen za mausolej, zauzimaše središte veoma prostrane *areae*, na kojoj se razvijahu u svakom pravcu nove skupine grobova. Takovo se uzdržalo groblje po prilici do polovice petoga stoljeća, kadno se uslied varvarskih provala sasviem promienilo.

Goti opustošiše iztočnu Dalmaciju koncem četvrtoga i početkom petoga stoljeća; poznat je žalostni opis, što nam ga je u širokim potezima ostavio sv. Jerolim. Nu Solin nije tada bio taknut, ali je mnogo pretrpio za opetovanih provala Gotâ, Hunâ i Svevâ od god. 449 do 461, i kasnije za osvajanja Herulâ god. 481 i Ostrogotâ 490, a nešto mira se naužio jedino za kratko doba Teodosijeva vladanja. Tekar kad je Justinijan (525-565) konačno podvrgao Gote, nastade mir i sigurnost u Dalmaciji. Iz nadpisa, koji nose nadnevke, proiztiče da se u groblju na Manastirinama nije pokapalo kroz cielu drugu polovicu petoga stoljeća, te se opet počelo po-

Digitized by Google

kopavati ťek oko god. 510. U ovo doba svi grobovi cielog grobišta, a navlastito oni u *area martyrum*, koji kasnije ostadoše pod tlom *basilicae maioris*, bješe varvarski oskvrnjeni; takodjer i mausoleji mučenika pretrpješe velikih šteta. Kako nam svjedoče žića sv. Dujma biskupa, moći mučenika iz suburbanskih grobišta na pojav pustošećih varvara prenašahu se unutar gradskih zidova; te kada bi oduminula pogibelj i nadošla sigurnost opet jih na staro mjesto povratilo. Stranci dolažahu u velikom broju, dapače i iz dalekoga Iztoka, kako nam to svjedoče žića sv. Staša tangara, k grobovima glasovitih mučenika na groblju *Legis sanctae christianae* u Solinu. Tiesni mausoleji, sada već prenatrpani mnogobrojnim grobovima i trošni od davnine i od pretrpljenih pljačkanja, ne bijahu već pristojni za njihovo prvobitno odredjenje i za liturgičnu službu. Nove prilike zahtjevahu novu sgradu, koja bi bolje i dostojnije zadovoljavala svim potrebama. I tako za cara Justinijana, prve polovice šestoga stoljeća, bi sagradjena *basilica maior*, kao okupni mausolej za sve mučenike.

Basilica maior bi sagradjena povrh *areae martyrum;* konfesija joj zauze mjesto atrija **B** u spomeniku Ulpijâ, a absida prema tomu stari ulaz *(a) areae religiosae* **A.** Ostala sgrada morala se upriličiti prema ovoj razporedbi, s toga baš bješe porušene *memoriae VI-IX*, i takodjer indi-

Digitized by Google

rektno *memoriae I-III* i *X*, koje radi prenosa mučeničkih moèi u konfesiju *basilicae maioris* postadoše sasviem suvišnima.

Temelji *basilicae maioris* bješe na mnogim mjestima udareni na ruševinama i grobovima, koji od prije tu bijahu; tlo bi podignuto na način da je pokrilo starije sgrade. Ta basilika bi dapače sagradjena materijalom izvadjenim iz porušenih *memoriae* i komadima razlupanih sarkofaga. Opaža se na zidovima basilike. da je malo potla sagradjenja bila popravljena, nu tim tloris ne bi znatno promienjen; tom prigodom jedino bi podignuto tlo nešto na više, i obloženo velikim kamenim pločama.

Basilika je jednostavne osnove; sprieda ima narteks **K** (atrij ima se još odkriti), hram **E** je na tri broda na dva reda stupova sa lukovima i popriečnim brodom **B**, koji svršava na jednu absidu. Osobito je u basilici to, što imade unutrašnji narteks **G** i *septum* sa slavolukom na dva stupa, što odjeluje hram od popriečnog broda, što je od čvrsta debela zida sa trima vratima odgovarajućima trima brodovima. Pred srednjima vratima *septum-a* bijaše *schola cantorum,* od koje još obstoji podnica. Basilika je duga 48 m., a široka 21 m. Najvažnija točka u basilici jest konfesija, koja bi položena na dvjema prvašnjima sgradama (v. Tab. XXII). U zidanu kriptu u sredini, koja zatvaraše dva mučenička groba, što od prije

Digitized by Google

tu bijahu (15, 16), bi preneseno šest mučeničkih sarkofaga iz razrušenih *memoriae* (1, 2, 3, 4, 5, 6); a u sarkofag, koji služijaše za trpezu oltara povrh kripte (sada odmaknutu sa svoga mjesta), bješe prenešene moći sedmoga jednog mučenika. Buduć pod bio izdignut, tako je i *fenestella o* bila takodjer nešto izdignuta. Ograda bliža grobovim mučenika u dielu južnom (11-14) bi popravljena i podignuta *fenestella* π. Suviše, blizu južnog zida (9) bi postavljen na pod od mozaika sarkofag jednog mučenika, koji je takodjer bio prenešen iz jedne od porušenih *memoriae*. Cieli pod i zidovi konfesije bili su obloženi mramornim pločama (v. str. 175). Nadpisi mučenika, što su sada u II.om odjelu Arheologičkog Muzeja u Spljetu (v. str. 180) potiču većim dielom iz konfesije; ti nadpisi bijahu na pojedinim mučeničkim grobovima. U konfesiji vide se tragovi spomenika svih doba. Na unutrašnjem zidu A^5 A^6 A^7 prvobitnog atrija **B**, uz koji su naslonjeni zidovi popravka iz četvrtog stoljeća, vide se naslikani uresi iz prvog stoljeća. Najdublji pod iz te doba jest od bêtona; drugi pod, drugog popravka četvrtoga stoljeća, obložen je mozaikom sa raznim narisima; treći je od mramornih ploča, a četvrti i zadnji (sada odnešen) od velikih kamenih ploča. U absidi vide se podgradnje biskupske katedre i sjedala kamenih, što bijahu poredana u okrug za svećenike.

Digitized by Google

Basilici pripadaju dvie basiličice IV i V, koje su se jedine sačuvale i bješe spojene s glavnom sgradom posrednim pobočnim hodnikom. Na južnoj pako stranici, za obranu dvaju južnih vrata, bi podignuta streha, *teglata* K, L, A[7], na kamenim stupovima. U zdenac I kamenom zidan i oblieplјen cementom, tecijaše voda s krova basilike, a soba J bijaše odvisna od narteksa.

Nije poznato točno doba kad je bazilika bila sagradjena. Svakako nije bila popravljena kasnije od Justinijanovih vremena. Nadpis na arhitravu glavnih vrata hrama: 67 † *Deus noster propitius esto † rei publicae Romanae †* i po paleografičkim oblicima i po alusiji na mir u carstvu podpunim pobjedjenjem Gotâ za Justinijana (555), bilježi zadnji rok. Nadpisi pako postavljeni vodoravno u podu narteksa, 64 grčki nadpis *Photine,* 65 dvojezični nadpis, grčki i latinski *Theodoracis-a* sina *Euphrasii comitis,* i metrički nadpis na mozaiku (v. str. 174) pripadaju prvoj polovici šestoga stoljeća. Jedan fragmentarni nadpis (v. str. 181) spominje posvećenje nove basilike po biskupu *(Micha)el a Sa(rsitero),* po svoj prilici u doba dvaju pokrajinskih crkvenih sabora, obdržavanih u Solinu god. 530 i 532, jer se u spisima tih sabora spominje Sarsiterska sufraganska biskupska stolica. Po svemu tomu gradja basilike pada izmedju god. 431, koju nam bilježi nadpis 35

Digitized by Google

Victuri advocati (v. str. 257) i god. 532, kada bi držan drugi crkveni pokrajinski sabor. Izmedju ove pak potonje godine i god. 555 pada popravak basilike.

Pokopavanje u narteksu basilike i u pobočnim sgradama a zanajviše u još neodkrivenom atriju, trajalo je još prvih godina sedmoga stoljeća. Zadnji datovani nadpis pripada skupini sarkofagâ najgornje naslage na iztoku abside basilike, to nadpis 46 *sanctae abtissae Johannae Sermensis* od god. 612. Nadpis do njega 44 nazivlje mučenike pokopane u basilici: *martyres mediani*, da ih razlikuje od onih u pobočnima basiličicama IV i V. Ostali nadpisi svi su dotovani s indikcijom: 52 *infantis Thomae* u sjever narteksu; 53 blizu podgradka vinotiska **D**; 56 sarkofag na oblučju porušene abside u *memoria* III; 59 sarkofag *Andreae* u sjeveroiztočnom kutu s monogramom, valjda značećim *contra vota;* 52 sarkofag s metričkim nadpisom, veoma karakterističnim radi jezičnih oblika, *Ursus-a* i *Alexandrae;* 63 fragmentarni akroteriji, gdje su poganske sigle *D(iis) M(anibus)* posvećene sa monogramom krstovim što je nad njima.

Zauzeće Dalmacije po Hrvatima povjestičari obćenito postavljaju medju god. 610-641; Solin bio je osvojen po svoj prilici godina 626-639 (v. str. 40), i tada solinski gradjani izseliše na bližnje otoke. Kada je stigao u Rim glas o padu Solina, kako kaže *Liber Pontifi-*

Digitized by Google

calis, papa Ivan IV, porietlom Dalmatinac (640-642): *misit per omnem Dalmatiam seu Histriam multas pecunias per sanctissimum et fidelissimum Martinum abbatem propter redemptionem captivorum, qui depraedati fuerant a gentibus. Eodem tempore fecit ecclesiam beatis martyribus Venantio, Anastasio, Mauro et aliis multis martyribus, quorum reliquias de Dalmatia et Histria adduci praeceperat.* Mučenici, čije moći opat Martin prenese u Rim, a Ivan IV. na častan način pokopa u bogomolji sv. Venancija blizu Lateranske krstionice, baš su mučenici iz groblja na Manastirina. — Kada je basilika od požara prostradala, sva je prilika da su Hrvati, tada još pogani, kako se je to obično dogadjalo u smuti za seobe naroda, digli mučeničke moći da ih kršćanima prodadu za skupe novce i da su ih baš prodali opatu Martinu. To nam potvrdjuje i ta okolnost, što crkveni solinski izvori o tome muče te ništa ne pripoviedaju o mučenicima na Manastirinama, dočim spominju prenos ostalih mučenika. — Ivan IV dade napraviti u mozaiku abside sv. Venancija prilike deset solinskih mučenika, naznačivši takodjer njihova imena, a ti su: Venancij, Domnio i Mauro biskupi, Asterij svećenik, Gajan, Telij, Paulinijan i Antiohijan vojnici dvorske straže, Septim djakon i Anastasij tangar u gradjanskoj odjeći: imena petorice ovih mučenika sačuvala sa nam se u nadpisima na Ma-

Digitized by Google

nastirinama. Iz nadpisa rečenoga groblja razabire se jošte, da je još drugih šest mučenika, koje mozaik u sv. Venancija ne spominje, bilo pokopano tu u basilici, kad je ona propala: Acidij, Simforijan, Esihij, Valerij, Viktorik i Hermogenes. I tako se dolazi da neslučajnog sudaranja, da imenima šestnaestorice mučenika odgovara šestnaest grobova: osam ih u kripti, jedan u oltaru konfesije, pet ih na južnoj strani uz kriptu, a dva u baziličicam IV i V.

Groblje na Manastirinama najvažnije je od svih dosele odkrivenih starokrščanskih grobišta na otvorenu, bilo radi neprekinutog niza spomenika od prvog kršćanskog pokolenja, odmah nakon apoštolskih vremena, pak sve do sedmoga stoljeća, bilo radi novih arhitektonskih oblika; bilo radi njegova razvoja sa pravničkog gledišta; bilo napokon jer je to groblje u uzkom savezu sa glasovitim povjestnim mučenicima. Nego groblje *Legis sauctae christianae* može se ponositi još nečim, ima jednu prednost za koju se s njim mogu natjecati jedino Rimska groblja. Povjest njegovih mučenika, koji bješe prenešeni u Lateransku Basiliku, od sednoga stoljeća i poznije, uzko je vezana s crkvom, koja se zove *omnium urbis et orbis ecclesiarum mater et caput.*

Izlazeći iz groblja, te skrenuvši na desnu kroz ružmarin, jedan puteljak vodi k bližnjoj *crkvici sv. Dujma i Staša,* koja se diže na kosi 100 m. u zapad groblju. Današnja crkvica, pos-

Digitized by Google

tavljena po svoj prilici na istom mjestu, gdje bijaše jedna starija, bi započeta od Bošnjaka Frane Markovića god. 1693 i dovršena 1695, kako to kaže nadpis: *Quod tibi Bosnensis coepit devotio Franci — Domni dive, sacrum patria tollat opus, 1695.* Odlomak starog kršćanskog nadpisa uzidan je u pročelju. Bi ove godine nešto popravljena i krov joj podignut za jedan metar.

Kripta, koja obuhvaća više od polovice, sadrži dvie presvodjene grobnice, po načinu najstarijih podzemnih sobâ već opisanih u spomeniku Ulpija (sv. Tabl. III. **A**, a; **B**, 11-13). Još se vide tragovi dvokrilnih vratašca sa izdubkom sprieda, kojima se hodilo u gornji sprat, i a zatim orizontalna vratašca, koja meću u donji sprat. Na stepenicama, koje vode k oltaru, vide se udubine, na kojima u staro doba bijaše učvršćen *septum.* — Doista ova dva groba oblikom odaju, da su iz najdavnije starine, nu još nisu bila pretražena. Predaja, barem od sedamnaestog stoljeća, pripoznaje u tim dviema grobnicama prvotne grobove prvog solinskog biskupa sv. Dujma, mučena god. 107 (sv. str. 35) i sv. Staša tangara; što se tek mora dokazati. Nu bez sumnje je, da su ove dvie grobnice bile izkopane u doba progonstva u kosi, koja je južnim mejašem posjeda Ulpija; niti se *a priori* može zaniekati, da jedna od ovih dviju grobnica može doista biti prvotni grob biskupa sv.

Digitized by Google

Dujma; dočim u drugoj lako da je pokopan bio koji njegov drug u mučeničtvu, štono ga kašnje poistovjetovalo sa drugim spljetskim suodvjetnikom, sv. Stašem tangarom, koji življaše dva stojeća poslie Dujma i, kako smo vidjeli (str. 249), bijaše pokopan u baziličici IV (v. Tab. III) *areae martyrum* na Manastirinama. Sve u okolo kapelice vidi se još neiztraženih podzemnih grobova. Put, što od kapelice vodi k zapadu preko potoka *Kapljuča,* dovodi na starokršćansko groblje na *Marusincu* (v. Tab. II. F-G, 1; str. 273). Vračajuć se već prevaljenim puteljkom dolazi se na *porta Capraria.*

12. Sjevero-iztočnigradski zidovi.

Vrativši se na perimatralni gradski zid, ulazeći kroz *porta Capraria,* put prosljedjuje na sjeveroiztok. Na tom mjestu vide se s desna ruševine biskupke gradske bazilike, navlastito jedne *abside* zatrpane ruševinama (Tab. II. K, 4 „Rudera"); s lieve vidi se nekoliko odlomaka veoma visokih i dobra sačuvanih zidova dobe Marka Aurelija, pojačanih obzidama iz docnijih vremena (v. str. 26). Iza ovih obzida nahode se nekoje već spomenute kule; a s desna odmah izpod puta ostanci *vodovoda* (Tab. II. L-O, 3-4; v. str. 21). Malo izpred iztočnoga kraja zida, u mjestu zvanu *Stari grad,* (Tab. II. O, 3) nalaze se na vanjskom sjevernom kraju mira uzidana dva **nadpisa**, koja ka-

Digitized by Google

žu, da u vrieme cara M. Aurelija Antonina vojnici podigoše 200 koračaja toga zida (v. str. 24). Malo koračaja napried, gdje zid pravi okuč i skoro u pravom kutom skreće prema jugu, put okreće na lievo i ulazi u jamu, **vallum**, u litici izdubenu. (Tab. II. O, 3 „Vallum“). Sjevero-iztočni dio grada, t. j. sa strane prema Klisu, koji je najviše bio izvržen neprijateljskim navalama, najvećma je bio utvrdjen. Tu se vide veoma česte **kule**, prvobitno četverokutne i uzidane velikim četvornim krševima, a kasnije utvrdjene masivnim trokutnim bridnjacima pridodanim na pročeljnojim strani (v. Tab. II. O, 3-4; XX. 4; str. 34). Prema nutrini grada vidi se hodnik pokriven svodom na kasamatu a iza ovoga podgradnja vodovoda.

13. Porta Andetria.

Sašavši na cestu, koja djelomice prati gradske zidove, na mjestu zvanom *Sgon*, vide se tragovi iztočnih vrata, tako zvane **porta Andetria** (Tab. II. O. 3-4; v. str. 26). Na ova vrata dovodila je *via Gabiniana* (v. str. 26), današnji *Stari put*, koji se spušta ravno s Klisa niz obronak planine, te spajaše srednje Podunavlje sa dalmatinskom obalom i zato bijaše veoma posjećen. Ovaj put sjekao je grad pravcem prema *porta Suburbia* (Tab. II. I, 5). U mjestu zvanom *Grudine* (Tab. II. M-N, 4-5) vide se ostanci neke sgrade, koja još nije bila

Digitized by Google

iztražena; na iztoku te sgrade (Tab. II. O, 4) bješe god. 1850 našasti veoma važni nadgrobni spomenici, iz doba starijeg od zidova Marka Aurelija (v. str. 25). Od gori spomenutih vrata gradski iztočni zid prati današnju cestu sve do solinske rieke.

14. Selo Solin.

Koga nije volja pobliže da se zadržaje u današnjem selu Solinu, može se ukrcati kod Škombrinih kuća (Tab. II. O, 6) u kola, koja ga tu čekaju i vratiti se u Spljet. Čim se malo udalji opazit će s lieve strane ceste *Gradinu* (Tab. II. O, 7), ruševinu četverokutne tvrdje s kulama na uglovima; tu je utvrdu god. 1349 podigao spljetski nadbiskup Ugolino de Branca proti Kliškim knezovima, koji su veoma često znali zatvoriti put i provaljivati u spljetsko polje. U petnaestom i šestnaestom stoljeću ova utvrda služila je za obranu od Turaka, koji je pak zauzeše god. 1593 (v. str. 42). Prolazeći mimo prvog mostića, vidi se s onu stranu rieke nova crkva *Male Gospe* na jednom otoku u rieci, na istom mjestu gdje u srednjem vieku bijaše *s. Maria de Otok* (Tab. II. O, 8). Pošavši još malko naprieda vide se u Šperčevoj kući (Tab. II. N, 8) uzidane dvie glave Janusa sa nekoliko nadpisa; pa blizu drugog mosta u kući Milišić-Pavlović (Tab. II. L, 9) basreliev, koji predstavlja dva boreća se

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

gladijatora, pak kapitelâ, arhitravâ i drugih arlitektonskih ulomaka u mnogim kućama sela.

Južni dio staroga perimetralnoga gradskog zida hodio je iza kuća današnjega sela put zapada, a na zapadu najzadnjih kuća, nakon što je malko skrenuo na sjever (Tab. II. K-L, 8-9), idjaše dalje s lieve strane Trogirske ceste sve do mora, i dosizaše morsku obalu kod ušća potoka *Kapljuča*. Izmedju te okuči i današnjeg toka solinske rieke, gdjeno su danas livade *Jankovače*, nalažaše se **unutrašnja luka** i **pristanište.** Tekom stoljeća ova luka bi naplovom zasuta, a rieka je ostala samo na ušću slobodna. Zemljište s desne strane puta, gdje je spomenuta okuč zida i danas je zemljište blatno, te se očito razabire da je dotle jednom dosizalo more.

15. Starokršćansko groblje na Marusincu.

Starokršćansko groblje na *Marusincu* leži u *Strani* 600 m. daleko od amfiteatra (V. Tab. II. F-G, 1; str. 42). Kako smo već rekli na ovo groblje može se doći ili putem što se dieli od onoga kojim smo mi već prošli na *Jezerinama* blizu amfiteatra i Paraćevih kuća, i tada drugim putem vratiti se na groblje na Manastirinama (v. str. 228); ili pako obratnim pravcem; prema tomu kako se dolazi iz jednog ili drugog iztočnog ili zapadnog kraja grada. Idući

Digitized by Google

prvim putem nakon što se prevali 300 m. u pravcu sjevernom, zakrene se oko sredovječne crkvice *sv. Nikole*, što stoji na iznositoj litici, pak odatle idući svedjer prema sjeveru, nakon drugih 300 m. dodje se k *Gujinovim podvornicama*. Skrenuvši tu na desno, iza kojih 100 m., dodje se na oranicu braće Mate, Ivana i Duje Milišića-Dodig, koja se lako može razpoznati po jednom velikom orahu na njoj.

Zaslužni muzealni ravnatelj Dr. F. Carrara pri pokušajnim izkopinama god. 1852 bijaše na tom zemljištu odkrio starinskih zidova, prostrani pod obložen mozaikom i više grobova, nadpisnih fragmenata i kršćanskih vajarija. God. 1890 Nikola Milišić-Dodig slučajno nadje na toj zemlji tragova jedne sgrade i grob sa nadpisom *presbyteris Johannis*, brata prokonsula Marcellina od god. 605; koji *Johannes* bijaše *Anastasii servans reverenda limina sancti* (v. str. 176). Po toj izreci dalo se nazrievati, da tragovi sgrade upravo su ostanci bazilike poznatog mučenika Staša Kornikularija od god. 274. Taj grob ležaše na medjašu zemlje Nikole Milišića i Mate Milišića. Prva zemlja bi nabavljena od Države, druga uzeta u najam te god. 1892 počeše se tu sistematična izkapanja, koja jošte traju. Osim raznih nadpisa sa konsularskim nadnevkom iz četvrtog i petog stoljeća, bi tu odkriveno takodjer trinaest sarkofaga i zidova iz tri različite dobe,

Digitized by Google

Veći dio odkopanih zidova pripada jednom liepom zaselku iz prvoga stoljeća po Kr., na kojemu se docnije razvilo groblje. Pod atrija ovog zaselka sav je pokriven mozaikom u tri boje i sa raznovrstnim narisima, nu žalibože mnogo je oštećen. Vidi se takodjer velikih ploča sa liepim vajarijama u basrelievu, koje morahu resiti štrop zaselka. Na zapadnom kraju nalaze se temelji jednog *četverokutnog mausoleja* i u njemu sarkofag bez nadpisa; valjda mučenika Anastasija Kornikularija. Sarkofazi iz četvrtog i petog stoljeća bijahu postavljani malo po malo izpod poda sa mozaikom, te bivahu pokriveni nadpisnima pločama u vodoravnom položaju; zato se opaža često da je odbijen vrh pokrovaca sarkofaga. Vriedno je medju ostalim stvarima napomenuti nekoliko *opeka* sa pečatom *Augusti Caesaris Pansiana,* iz doba Augustova, jedine ovim pečatom dosada našaste opeke u Solinu, koje valja da su pripadale krovu zaselka; jedan *naslonjač katedre* od kamena smrdelja; ulomak *posude kamene,* po svoj prilici svjetionika *(luminare),* što goraše kod mučenikova groba, i jedan *prag* od vrata sa križem latinskim iz šestoga stoljeća. Doista će izkopine, što se nastavljaju na iztočnoj i zapadnoj strani, iznieti na svjetlo jošte drugih spomenika, koji će nam još bolje razsvietliti dosele odkrite ruševine. — Iz *Marusinca* može se povratiti istim putem kojim se je došlo, ili nastaviti drugim

Digitized by Google

putem pram iztoku; pak provšavši kuće *Dodigove* i *Mužićeve*, te suho korito potoka *Kapljuča*, doći k crkvici sv. Duje (Tab. II, G-I, 2-3), a odatle na groblje na Manastirinama.

16. Osvrt na solinske ruševine.

Promatramo li solinske ruševine u njihovoj cjelini moramo priznati, da nam se je sačuvao veoma mali dio starinskoga sjaja ovoga velikog grada, o komu je pjevao u svojoj Pharsaliji pjesnik *Lucanus: qua maris Hadriaci longas ferit unda Salonas — Et tepidum in molles Zephyros excurrit Jader*. Nu to nas ne mora začuditi, ako pomislimo kamo su otišli dragocjeni mu ostatci. Nesamo mnoge javne sgrade u Spljetu, Trogiru i Kaštelima, i mnoge privatne kuće u okolnim selima bile su podignute gradjevnim materijalom iz solinskih ruševina, već takodjer bješe u Mletke odnešeno mnogo mramora, stupova, kapitela i u bielo izdjeljanog kamenja. Mletačka vlada baš je trgovala sa solinskim ruševinama i donapokon davala ih mjesto plaće svojim neplaćenim činovnicima! Tako god. 1678 providur Petar Valier nagradio je sa preko 4000 komada kamena fiškalnog odvjetnika G. Kavanjina, koji je bezplatno služio, a to u znak javnog priznanja. To bijaše nuždna posljedica rušenja solinskih utvrda, na koje je ljuta nevolja svrnula Mletčiće i koje naredi providur Leonardo Foscolo

Digitized by Google

god. 1647 (v. str. 42). God. 1656 providur Bernardo dade izvaditi u Solinu za spljetske utvrde „dobar dio velikog kamenja“; god. 1711 providur Vendramin dozvoli nadbiskupu Cupilli da uzme u Solinu materijala za razširenje stolne crkve u Spljetu. God. 1792 providur Angelo Diedo zahvaljivaše Jurju Politeu iz Spljeta za dopremljene mu sanduke mramora, moleć ga da mu pošlje iznova i još obilnije. Poznato je pak da se dosta skulptura i nadpisa iz Solina nalazi u muzejima gornje Italije, u Mletcima, Cattaju, pa u muzejima Beča, Zagreba i Pešte.

Tko posjeti solinske ruševine može upriličiti ujedno izlet na Klis i na izvor solinske rieke *Jader* ili pako izlet u Kaštela i Trogir, o kojim izletima bavimo se u sljedećem poglavju.

Digitized by Google

IZLETI PO SPLJETSKOJ OKOLICI

Toliko bliža spljetska i solinska okolica, koliko čitav okoliš pružaju zanimivih stvari i touristu i umjetniku i povjestničaru. Osobito za blažih mjeseca izleti po polju od Trogira do Omiša, a po moru do Visa, vrlo su krasni i u velike zabavni.

I obćila su takodjer dosta udobna. Osim *željezničke pruge*, što spaja milovidna Kaštela, Šibenik i Knin sa Spljetom, vrlo česti veliki i mali paroplovi obće medju Spljetom, mjestima pri moru i otocima. *Poštarski brzovozi* pak svakdano obće izmedju Spljeta, Sinja, Omiša i medju željezničkom postajom Staroga i Trogirom. I *kočije* u najam dobro služe.

Nije izostaviti ni izlet do vrela Solinske rieke Jadra, za pô sata kočijom iz Solina, jer ga se može sgodno spojiti sa posjetom Solinskih ruševinâ. Romantična je slika na samome vrelu, koje, izviruć po dnu gologa Mosora, obilato napunja spljetski vodovod i služi raznim mlinicama. Tko bi bio rad uzpeti se za kakovih 100 m. nad izvorom, otvorio bi mu se krasan vidik na solinsko polje i na Kaštelanski Zaliev. *Kaštelansko podmorje*, kojeno se punim pravom može nazvati Nicom Jadranskoga mora, i Trogir pružaju nesamo liepih prirodnih slika, ama i spomenikâ velike važnosti. Otoci, naročito *Vis* sa svojim glasovitim špiljama; *Omiš*, *Makarska* i *Neretva* obiluju romantičnim predjelima; tako isto *Klis* i *Sinj*, poznat radi *Alke*; *Šibenik* i *Knin* bogati su umjetničkim spomenicima.

Digitized by Google

I. Kaštela i Trogir.

Vrlo je važan izlet uzduž kaštelanske obale do Trogira, a može biti istoga dana spojen i sa posjetom Solina. Može se poći parobrodom u Trogir i u Novi, željeznicom do Staroga i proslediti brzovozom u Trogir; ili još bolje kočijom ravno u Trogir, jer se ovako ima prilike razmatrati krasno **Kaštelansko polje.** Najbolje je odmah ravno poći u Trogir, na povratku posjetiti bar glavnija sela pak Solin. Za povjest v. str. 11 s., 40 s., 56.

Poslie po ure iza kako si prošao Solin, prikazuje ti se liepo polje, u srednjemu vieku *Podmorje* ili *Parathalassia*, poprište velikih priepora izmedju Spljeta i Trogira. Sedam **Kaštelanskih sela** je uz morsku obalu cesti na lievo, prvo je *Sućurac*. Starinsko selo *Putalj*, koje se spominje g. 830, je bilo posred brda. Ruševine crkve *sv. Jurja*, koju sgradi ban *Mislav* (830), nalaze se na vrhu glavice, gdje se danas bjelasa nova istoimena kapela; izpod nje nešto niže druga *sv. Marije na Hladih*. Ban *Trpimir* (852) darova selo spljetskoj nadbiskupiji. Nadbiskup Andrija Gualdo (1392) sagradi pri moru kaštio, postavivši tako temelj novomu selu, koje primi ime od nove crkve *sv. Jurja*. U okolici sela nalazi se ostatakâ rimskih ljetnika i grobova. U *Sustjepanu* na zapadu sela bila je u srednjemu vieku glasovita crkva Solinskoga sv. Stjepana, *S. Stephanus ad Salonam*, od koje se vidi vrlo malo ostatakâ. — Drugo selo *Gomilica* vuče svoje porjetlo od selâ *Kozice* i *Lažani* pod brdom. Benediktinske koludrice, koje od g. 1066 posjedovahu ova dva sela, sagradiše za turskih navala kaštio na ostrviću, od koga je današnje selo dobilo svoje ime. Kaštio još svedjer čuva starinsko svoje obličje. Kod ulaza u selo, na desnu puta blizu sredovječne *crkvice sv. Kuzme i Domljana*, bjehu našasta

Digitized by Google

četiri *starokršćanska sarkofaga*, sada sahranjena u Capogrossovu ljetniku u *Lukšiću;* ovo odkriće sluti da bi na ovomu mjestu moralo biti još neiztraženo starokršćsnsko groblje. — *Kambelovac* bje sagradjen g. 1566 od fendatara kneza Fr. Cambi. — *Lukšić* sazidala je obitelj Vitturi oko g. 1500; ovdje se doseliše seljani iz *Ostroga.* Starinsko selo *Ostrog* (današnje *Ostrožine)* bilo je na pô brda, gdje i danas stoji crkva *sv. Lovre.* U *Lukšiću* je liepa nova crkva i tri krasna ljetnika. U *ljetniku* knezova Vitturi jesu glasoviti stoljetni lovorikovi gajići; ljetnik Ambrosini-Cambi ponosi se s parkom gusta i visoka stabarja; u Capogrossovu ljetniku *Rušinovću*, štono ima sredovječni razporedjaj, pruža se prilika vidjeti kakovim krasotama ukrasuje narav Kaštelansko podmorje. U kuhinji pohranjena su četiri spomenuta *starokršćanska sarkofaga*, našasta blizu Gomilice; jedan nosi nadpis *Flavius Magnianus* s globom, što se ima izplatiti državnog blagajni; drugi mramorni, urešen križem u obavijenom viencu sa dva janjca postrance iz šestoga je vieka; druga dva ne prikazuju ni nadpisâ ni vajarijâ. — Liep put ide iz Lukšiča u bujno polje *Bojišće*, zemljište bitkâ izmedju Spljeta i Trogira, koji postrance zasadjen maslinama i voćkama pretvara se u *allèe* parka. U *Karamanovu perivoju* imade šimšira neobično klaštrenih, nalik rezbarijama *roccocô.* — *Stari* sagradjen od Korijolana Cipčića, *Novi* od njegova nećaka Pavla. g. 1512, sa susjednim *Štafilićem* utemeljenim od Stjepana Stafileo, otačbinom glasovitoga šibenskoga biskupa Ivana († 1528), jesu tri sela tako jedno blizu drugoga, kao da sačinjavaju jedan grad. Ova su sela u srednjemu vieku bila na brdu. Nad Starim bilo je selo *Radun* blizu današnje *željezničke postaje Stari*, gdje postoji sredovječna crkvica *sv. Juraj*, i druga od nedavna

Digitized by Google

sasvim preinačena *sv. Nikole*, u kojoj je uzidan nadpis *Ljubomira Tepčije* iz jedanaestoga vieka. Nad Novim su ruševine samostana *sv. Petra od Klobuka*, porušenog u petnaestome vieku; jedna gotička slika na drvu ovoga samostana danas je namještena na glavnome oltaru u Novskoj crkvi. — Zadnji kaštio, sada porušen, je *Nehaj*.

Zatim pred očima puca *Veliko polje*, posijano mnogim ruševinama, gdje se je za grčke i rimske dobe podizao *Sicum*, a u srednjemu vieku *Bihač* (v. str. 12), gdje Tabla Peutingerova označuje početak *Bullinije* (v. str. 11). Liepa cesta *Javorski put*, postrance zasadjen javorom i za dva kilometra svedj upravan, vodi od mora na veću glavicu *Veliki Bihač* i na manju, iztočno od ove, *Mali Bihač*. Na vrhu *Velikoga Bihača* diže se, na ruševinama starije crkve, kapelica *sv. Nofra*, sagradjena g. 1475; na *Malomu Bihaču* vide se temelji starinske gradnje sa golemim na četiri lica klesanim kamenjem. Pri podnožju dviju glavica na SI. je crkvica *sv. Jurja od Žestinja* iz osmoga ili devetoga vieka, sa vratima ukrašenima rezbarijama u relievu; na JI. vide se velike ruševine *Žabljaka*, na J. pak one *Knežine*, a na Z. crkva *sv. Marte*, sagradjena na ruševinama one, što se spominje još g. 852. U istoj crkvi opažaju se uzidani ulomci arhitektoničkih uresa i rimskih i sredovječnih nadpisa. Na podne od Trogirske ceste u mjestima *Divulje*, *Resnik*, *Tarce* i *Zebice* sretaju se svagdje ruševine s pločnikom od mozaika: često se nalazi nadpisâ i umjetničkih predmeta. — Prešav *Veliko polje* Kaštelansko započimlje *Malo polje* trogirsko, gdje busovi aloja služe mjesto plota u vinogradima. Gotovo posred ovoga polja snstavlja se kočija pred bogatim *parkom knezovâ Garagnin-Fanfogna*, pristupnim i strancima; ondje na desno prikazuje se

Digitized by Google

nizki drveni most, koji preko jaruge vodi u grad *Trogir*. Isto, kao Zadar i Nin, leži i Trogir na ostrvu, odieljenu uzkim prodorom od otoka *Čiova*, što stoji naprotiv. Danas su starinski miri djelomice porušeni, ipak na sjevernoj strani još stoje uzgor *Kopnena vrata*, medju čijim suhim kamenjem je maleni čimpres pružio svoje žile, držan od Trogiranâ kao neka vrst *palladium-a* njihova grada. Jedno drugo stablo, javor, neobično rad položaja gdje se nahodi, kaže se, da se raste u zdencu Sustolne crkve.

Trogir, stari *Tragurion*, naselbina prvotnih grčkih stanovnika Visa (v. str. 14) i poznata sa svojih lomnica mramora, malen je gradić sa 204 kuće i 1200 stanovnika, kome je pripojeno predgradje *Čiovo* sa 1150 stanovnika i 260 kuća i samostan *Drid*, sagradjen na pećini, što se takodjer spominje za srednjega vieka.

Svakako najvriedniji predmet, da bude promatran u ovom uzkom i krivuljastom gradiću, je **Stolna crkva**, posvećena sv. Lovru (od puka nazvana sv. Ivan) što je položena na glavnome trgu. To je bazilika na stupovima sa tri posvodjena broda i tri abside, sagradjema u trinaestom vieku u romanskom slogu. Nad ulazom uzdiže se vrlo liepi romanski zvonik s dvostrukim šiljastim prozorima i krovom, takodjer u glavnim crtama iz rečenoga vieka, ali popravljen već g. 1422 i ukrašen vajarijama, dok bi konačno dovršen istom g. 1599. Na lievu glavnoga ulaza je **Krstionica**, po uzorku spljetske, od g. 1467, sa divnim *basrelievom* sv. Jerolima, pokrovitelja Dalmacije. Na vratima čita se: *Jacobo Turlono pontifice, Carolo Capello praetore, Andreas Alexius Duracchinus MCCCCLXVII.* — Ali nad svim drugim stvarima privlači na se poglede motrioca romanski **portal** izdjelan od mje-

Digitized by Google

stnoga umjetnika, nekoga *Radovana* g. 1240. Predaja hoće, da je barem jedan dio vajarija na portalu porjetlom iz crkve sv. Marte iz *Bihača;* što ipak do sada nije bilo dokazano. Sve ujedno odaje školu spljetskih vajara iz prve polovice trinaestoga vieka, a izvršba sasvim sliči onoj Guvinovih vratnica u Stolnoj crkvi u Spljetu, te vajarijama na propovjednici i onima na prvom katu spljetskoga zvonika (v. str. 53, 111 s.). Po predaji sredovječnih vajara, predstavljen je na portalu Stari i Novi Zavjet. Kipovi Adama i Eve nad običnima dvama lavima, zaokviruju donji dio. Na vanjskim dvama prazima nalazi se u basrelievu šest likova prorokâ, na dvama nutrnjima predstave romaničkoga koledara pomjestnik osebunjština; sva četiri praga stoje na podnicama, urešenim sa telamonima u saracenskoj nošnji. Dva stupčića, što zaokviruju vrata, urešena su žanimivim zapletajem motivâ bilinâ, živinâ i lovacâ, sve relievom i šupljikom. U gornjemu dielu, dvie ovijenjače što odgovaraju četirima prazima, ukrašene su predstavama u basrelievu iz Novoga Zavjeta; nad njima je kip sv. Lovra pokrovitelja. U zabatu urezan je *prizor Porodjenja*, istoga načina, kojega i onaj na Gunovima vratnicama i u basrelievu na zvoniku u Spljetu (v. str. 112); te prizor dolazka *pastirâ* i *iztočnih Mudraca.* Na donjem okviru umjetnik se je ovako ovjekovječio: *Post partum Virginis alme, per Raduanum cunctis hac arte preclarum, ut patet ex ipsis sculpturis et ex anaglyphis, sub anno milleno ducenteno bisque viceno, presule Tuscano Floris.* Na prozoru podnevnoga broda bazilike, čita se nadpis g. 1213, važan za dobu postanja spomenika: *Hoc opus est factum post partum Virginis actum — Anno milleno tredecim conjunge duceno — Presule Tuscano genere presidente Treguano — Prosapiaque pia, comite simul*

Digitized by Google

urbis Helia. — Ipak dragulj trogirske stolne crkve je **kapela sv. Ivana Orsina,** biskupa i pokrovitelja grada, sagradjena do sjevernoga broda crkve. Izradiše ju okolo g. 1467 majstor *Andrija Dračanin* i *Nikola Florentinac.* U sredini ove kapele u slogu renesance leži mramorni bogato izradjeni sarkofag pokrovitelja svetca; uzduž stranica dižu se ponosito *kipovi apoštola* u naravnoj veličini, od kojih četiri pripisuju se *Aleksandru Vittoria,* dok su izpod njih angjeli sa zubljama, svi u različitu položaju gdje proviruju iz poluotvorenih vrata. Metrički nadpis u sroku, obljubljen radi ovoga oblika, koji je u velike bio u običaju u Dalmaciji sa slovima od kovine u relievu, stoji na stražnjoj strani oltara: *Hoc sepulcrum videat cuncta gens devota — Inclinato capite atque fide tota — In quo sancti tegitur corpus Confessoris — Johannis Tragurii veri defensoris — Devoti antistitis, quem narrat scriptura — Fecisse miracuta in vita quam plura — Volens huius praesulis vitam sanctam scire — In legendis mysticis debet reperire — Qui post sacrum obitum languidos sanavit — Ab omni insania multos hic curavit. — Nunc contriti properent sanctum exorare — Puro corde jugiter pium implorare — Ut dignetur pontifex verus intercessor — Impetrare veniam hiis Dei confessor — Cuius color operum hic fuit translatus — Per clerum et populum solempne locatus — Cum imnis et canticis laudibus divinis — Atque cum letitia cunctis Traugurinis — Sub milleno Domini anno trecenteno — Octavo post addito subque quadrageno — Huius sacri corporis dies celebranda — Que vigena Junii et sena est danda.* — Blizu glavnoga oltara, posvećena sv. Lovru, ima treća kapela sv. Jerolima, podignuta g. 1438. Nad *glavnim oltarom,* veoma pomnjivo radjenim u mramoru, leži na četirima stupima sa vrlo liepim kapitelima

Digitized by Google

dvojstruka osmokutna nebnica. Na prednjim kutima kipovi Marije i Angjela Gabriela predstavljaju Blagovjest, protumačenu nadpisom sa pozlaćenim gotičkim slovima na prednjem arhitravu: *(Ave) Maria gratia plena Dominus tecum. † Ecce Ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum.* Na podnici dvaju kipova pak: *Maurus me fecit* i . . . *da Martini operarii.* — Osim toga diviti se je *koralnim sjedalima* radi bogate rezbarije. Ubava *propovjedaonica* uradjena je nalik na onu u Spljetu. Blizu ove u pločniku je grobnica junačkoga *Mladena Šubića* († 1348) „Croatorum clipeus“ sa nadpisom u stihovima. — *Sakristija* je ponosita sbog više izvrstnih umjetnina. Vrlo je liep *ormar od orahovine* sa rezbarijama Grgura Vidova od g. 1458. Čuvar pokazuje posjetiteljima znamenito *liturgičko odjelo* od crvenoga baršuna izvezeno u zlatu; sredovječnu *kukuljicu* izvezenu biserom što je po predaji pripadala Beli IV.; *gotički triptik* od bjelokosti; dva *stara lilurgička rukopisa* na pergameni, sredovječnu *mitru* i kapitularski *gotički pečat.*

Na trgu Stolne crbve nalazi se glasovita venecijanska *Loža*, ukrašena rimskim i starokršćankim stupovima i kapitelima. Osim Kratedralke bile su u Trogiru preko 32 crkve, većim dielom male; sada su većinom zapuštene ili porušene. Okrugla crkva sv. *Marije na Trgu*, bila je na mjestu današnjeg tornja s dobnikom. Osobitu pažnju zaslužuje *baziličica sv. Martina*, sada *sv. Barbare*, tiko uz Ložu pod mostićem nad ulicom. Na starinskome arhitravu, što podrži nadležeću kuću, ima sredovječni ulomljeni nadpis: *† N(obis) celitum....*, vjerovatno odnoseći se na jedan prizor Porodjenja. Na arhitravu baziličice, sa uresima na zapletaje, četveroglastim slovima iz osmoga vieka: *† In nomine Domini, Ego Maius prior una cum cognatu*

Digitized by Google

meo Petrus cogitavimus pro remedium anime nostre unc templum construere. Na pobočnima prazima vide se dva posvetna križa. Nutrnjost je na tri broda i svršuje četveroglastom absidom; središnji brod pokriven je svodom na bačvu; presbiterij s čnnjastom kubom. Sgrade istoga tipa sretaju se i drugdje po Dalmaciji (v. str. 201). Prozor abside je još svedjer zatvoren sa starinskom skroz prošupljenom transenom. — Porušena opatija *sv. Ivana Krstitelja* pruža zanimivih uresnih potankosti i *zvonik* podignut samim jednim zidom. — U dvorištu samostana *sv. Nikole* uzidan je komad *psefisma* grčke kolonije Traguriona iz trećega vieka pr. Krsta. — Crkva *Dominikanaca* na Obali, osim vajarija manje vriednosti ima još svedjer drveni krov sa starinskom trabeacijom na kilj. — Da stigneš do konala, što dieli Trogir od otoka *Čiova*, valja proći kroz stara lučka vrata, koja još čuvaju tragove starinskih kula. Zaslužuje takodjer da bude posjećen *Kaštio Kamerlengo* na Z. grada, sagradjen na obranu od napadajâ s morske strane. — Iz samostrana *Drida*, koji stoji na višemu od predgradja *Čiova*, uživa se divan pogled na stari i opadajući grad, na polje i na gole urvine brdašcâ *Trnoštak* i *Labišnica*, što sačinjavaju čest sugorja *Prapratnice-Kozjaka*, koje od sjevera prama Trogiru zaokviruju sav onaj kraj. Sa vrha brda sv. Ilije iza podneva uživa se divan vidik. Nedaleko od Trogira je ostrvo Kraljevac, kamo je g. 1242 Bela IV. bio pribjegao pred Tatarima.

II. Klis, Sinj i Vrlika.

Iz Spljeta na Klis 11 klm. u Sinj 35 klm. u Vrliku 69 klm.; kočijom ili brzovozom (v. str. 2). *Klis*, varoš sa 221 kućom i 1196 stanovnika.

Glasovita nepredobiva stara tvrdja *Klis* slavne prošlosti stoji na vrletnoj klisuri u grlu izmedju

Digitized by Google

Kozjaka i Mosora; i pruža divan vidik na more posijano otocima i na spljetsko polje. Tvrdju može se posjetiti s predtečnom dozvolom c. i k. Glavnog Vojnoga Zapovjedništva u Zadru. Tvrdja se sastoji od triju česti, jedne vrh druge. Zidovi su nepravilni, kule nizke a bedemi maleni. Ovoga vieka sagradjene su dvije vojarne za pješadiju i za topnike, osim toga put iz varoši u tvrdju i ulazna vrata. Iz tvrdjave vide se u uvali prama JI. ruševine rimskoga tabora; na sjever pak ruševine kule *Ozrine*. Grlo, štono dieli tvrdjavu od sugorja *Markezina greda*, kroz koje prolazi cesta, glasovito je u narodnim hrvatskim pjesmama sbog dvoboja medju Turcima i Hrvatima, odakle mu i današnje ime *Megdan*.

Na mjestu današnjega Klisa već za rimskoga doba bilo je mjesto, kojega ime nam je ostalo nepoznato; neko bi ga htio istovjetovati sa *Andetrium* (Muć) ili *Gurdum* (Gardun). Imenom *Clusan* spominje se za prvi put u povelji bana *Trpimira* g. 852; Porfirogenet (950) nazivlje ga Κλεῖσα. G. 1000 spominje se prvim kliškim načelnikom *Florianus princeps*. Zatim je češća spomena Klisa i *Kliške župe*, buduć je Klis za ugarske dobe nasliedio važnost Solina, koji je već bio počeo pustiti (v. str. 41). Znatno je utjecao i Klis u ratove dvanaestoga vieka izmedju ugarsko-hrvatskih kralja i bizantinskih careva. G. 1242 junački odoli Tatarskoj obsadi (v. str. 54). Bje leno slavnih hrvatskih porodica, Kačića i Šubića; zatim priedje u vlast bosanskoga kralja Tvrtka I. i knezova Nelepića. U narodnoj junačkoj pjesmi najslavniji je kliški kapetan Petar Kružić (1513), koji ga je sa senjskim Uskocima za kakovih četrdeset godina junački branio. Uza sve njegovo junačko naprezanje Turci ga osvojiše 1557 i postaviše u njem sielo

Digitized by Google

istoimenoga sandžakata, koji je obuzimao znatnu čest Hrvatske. G. 1596 plemeniti spljećanin Ivan Alberti pomoćju *Uskokâ* i *Poljičanâ* zamjernom hrabrošću osvoji za tili čas Klis, ali samo za vrlo kratko vrieme. G. 1648 osvoje ga Mletčani; g. 1809 branjen od francuzke posade, bje obsjednut od Austrijanca, koji ga konačno zaposjednuše g. 1813. — Izmedju Klisa i Sinja stajaše glasoviti gaj *Mojanka*, jednoć hajdučko gniezdo, sasječen.

Sinj je najveće i najvažnije trgovište dalmatinskoga zagorja: leži na zapadnomu kraju *Sinjskoga polja*, kojeno *Cetina* poplavlja, pri podanku brdašca visoka 448 m., na vrh koga su ruševine *staroga Sinja* Broji 430 kuća sa 3000 stanovnika; sielo je svih kotarskih vlasti, zapovjedništva 80. te čete Dalmatinskih *Domobranaca;* ima nižu privatnu gimnaziju, poljodjelsko družtvo pučku banku i *Čitaonicu.* — Posjetiocu najviše udara u oči čistoća stanovnika, njihov ponositi stas i odielo. Sinjska djevojčica nosi na glavi ubavu crvenu kapicu od čohe, dugu i obilatu *bjeljaču* i zlatom izvezenu *premetaču.* Žene imaju osobiti *findelj,* čudnovatu kapu od slame, pokrivenu *okrugom* ukrašenom na čelu, od koje se spušta obilata biela *krpa.* — Sinj još čuva jedan ostanak vitežkoga sredovječnoga života, *alku,* koja se svake godine trči 18 kolovoza, na rodjendan N. V. cesara i kralja. Bila je ustanovljena g. 1715 na uspomenu održane pobjede nad Turcima. *Alka* se trči poslie podne na širokoj cesti štono vodi u Spljet. Sa strana trkališta zasadjena su u zemlju dva mala drvena stupa, s vrha jednoga od njih na drugi prevučeno je uže; na sredini uža visi drveni pašesterac, a niz ovi gvozdeni kolobar u komu je drugi manji, što je trima krajevima spojen s većim. Na desnu trkališta je mjesto sudijama i *Alajčaušu,* pa onda stanice za

Digitized by Google

Digitized by Google

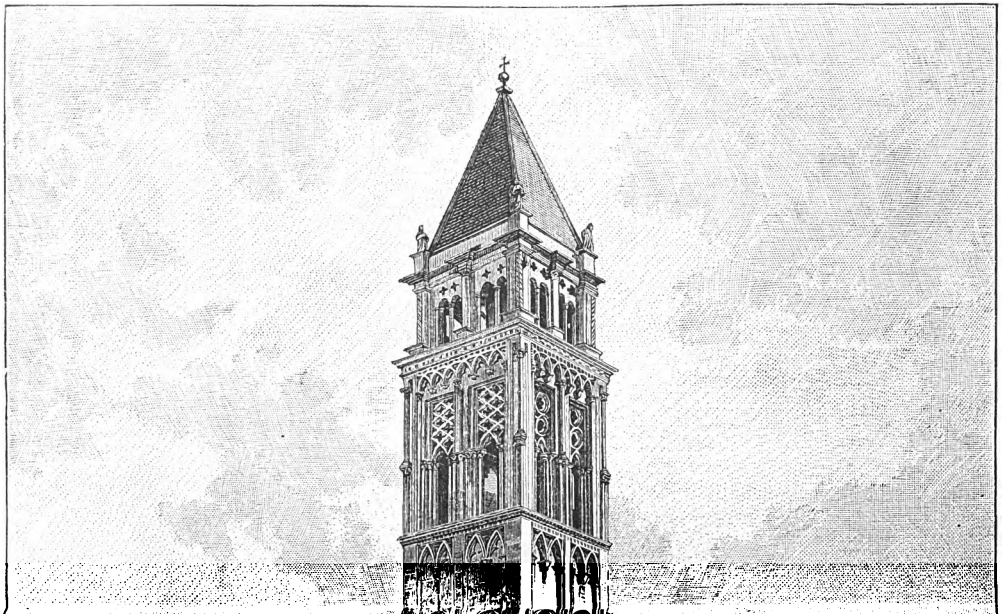

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ostale vlasti i za obćinstvo. Trka počimlje na devetdeset klaftera od kolobara i opetuje se na zapovjed trublje za tri puta. Tko pogodi više brojeva, taj je dobitnik; na njegovo koplje priveže se žutocrna vrpca, te primi na dar četiri lakta crvene čohe, po starom običaju i 200 for. za gostbu. — U franjevačkomu samostanu pohranjeni su rimski spomenici izkopani u *Čitluku*, a medju njima glava *mladoga Herakla Paukratiaste* koju smo po kopiji u kredi, na drugomu mjestu već opisali (v. str. 159).

Čitluk, *Colonia Claudia Aequum*, selašce na 5 klm. od Sinja medju rječicama *Hrvace* i *Karakašica*, na desnoj obali Cetine. G. 1884 i prije u nekoliko navrataka sinjski Franjevci podporom c. k. Središnjega Povjerenstva odkrili su zidine starinskoga grada i *thermae*. Izmedju drugih starina odkrilo se ulomakâ vrlo liepih kipova od bronca i od mramora; što se sve čuva u samostanu u Sinju.

Vrlika, trgovište na cesti izmedju Sinja i Knina, sa *mineralnim vrelom*, ljeti pohadjano i od stranacâ. Na glavici poviše današnje varoši, vide se *ruševine* starinskoga grada. Vrelo Cetine je na 1 ½ sata daleko od Vrlike sa glasovitom *špiljom* na četiri dvorane i dva jezerca; a do ove je starinska *crkva* sa hrvatskim sredovječnim grobištem od *stećakâ*.

III. Šibenik i Knin.

Vlak polazi dva put dnevno za *Perković*, odkle ide za *Šibenik*, ili za *Knin*. Šibenik je takodjer pristanište parobroda iz Zadra i iz Spljeta. Mjestnim parobrodićima ide se izletom iz Šibenika na glasovite slapove *Krke* blizu *Skradina*.

Šibenik, sa 930 kuća i 5500 stanovnika, veoma slikovito leži nedaleko od ušća Krke, koje se ovdje

Digitized by Google

razširuje poput jezera, i na urvini dvaju brdašća, okrunjenih porušenim kaštilima. Osim kućâ venecijanskoga sloga i slikovitih nošnja stanovnikâ, sama **Stolua crkva** najvažniji je spomenik u gradu, podignutom još za hrvatske dobe. I ovdje imamo baziliku na tri broda sa stupovima, s kubom na križ i sa tri abside. Na pobočnima brodovima dižu se nizki trjemovi: svakolika vanjština crkve, osobito portal, bogato su ukrašeni. Crkva je jedan od najzanimivijih uzoraka graditeljstva pod najrazličitnjim uplivima, zamišljajem arhitektonskim i ukrasbom, jer započeta za posvemašnjega gospodovanja gotičkcga sloga bi dovršena u renesanci (1431-1555). Nijedan kasniji crkveni spomenik u Dalmaciji, ne može joj se staviti o bok ni po veličini ni po važnosti.

Iz Šibenika dolazi se za 2 sata k čuvenim **slapovima Krke.** Kad im se približuješ iz Skradina, pričinjaju ti se kao biela razastrta rubenina. Na lievoj strani, kad voda nabrekne, vide se kao neki zablieštujući srebrnasti vodometi kako naglo bez prekida padaju sa znatne visine od kakovih 42-45 m., u sriedini razmaknute stepenice na grebenima postaju sve to gušće, i najzad na desnu goleme pole i položite hridi razporedjuju se u pet veličanstvenih stuba, pri dnu kojih bieli pjeneći se talasi šumeći padaju plaho u još toliko koritâ, pružajuć tako pogled u veliko, kao na jedan od onih umjetnih slapova, kojih običaje biti u našim perivojima. U novije doba blizu slapova bila je odkrivena krasna *špilja,* još nepristupna obćinstvu.

Iz *Perkovića* vlak prolazi blizu *Drniša* krasnom ravnicom *Petrovim poljem,* blizu *Siverića,* koji nije jedini rudnik kamenoga uglja u Dalmaciji, pak drugim vrlo prostranim poljem, nazvanim *Kosovo polje. Drniš* je na ubavu položaju. U njemu imade

Digitized by Google

stara Turska *kula* i *džamija* prekvorena u crkvu, sada već zapuštena.

Knin, starinska zagorska tvrdjava, sada zapuštena, sa malenom varoši na podnožju, koju oblieva *Krka;* stjecište vrlo živahnog trgovanja s Hrvatskom i s Bosnom. Nedaleko Knina je liepi *Topoljski slap*. Osim kninske tvrdjave, zaslužuje posjetiti **arheologički Muzej** u franjevačkome samostanu, gdje se sabiru sredovječni spomenici iz kninskoga polja. Razni nadpisi i ulomci vajanih rimskih sarkofaga nalaze se u predsoblju kod ulaza. U lievoj sobi sabrani su arhitektonički ulomci, iz ruševinâ starinske *Stolne crkre sv. Marije i sv. Bartula*, što se razabiru iz vlaka na glavici *Kapitulu;* i iz izkopinâ na *Kosovu polju*, a poglavito u *Biskupiji*. Spomenike odkrivene do g. 1889 objelodanio je Bulić; svedjer se izčekiva objelodanjenje ostalih poznije odkrivenih spomenika. Spominjemo samo važnije spomenike. Dvie kamene ploče, ukrašene sa mrežastim pleterom nose nepodpuni nadpis od g. 1000 po prilici: *(Svatas)clav dux Hroatorum in tempus Dirzisclav ducem magnum.* Jedan drugi ulomljeni nadpis nosi ime bana *Trpimira* (g. 850-864). Drugi takodjer nepodpun, spominje bana Pribimira: *Hunc Pribi(me) rius pre... annos post (se)ptem di(es)...* Jedan basreliev nosi prilike dvaju vladara hrvatskih; u sriedi čita se ime prvoga hrvatskoga kralja *Stefa(nus) Tom(islav)* (g. 900-930). Drugi manjkavi basreliev sadrži desnu čest predstave Isukrsta medju angjelima. Izmedju raznih zavjetnih nadpisa, takodjer dielomice manjkavih, dosta je spomenuti nekoliko ulomka jednog arhitrava ... *virtutis spes mundi po(pulique) pia parcereatis.* U drugoj sobi izloženi su u policama *manji spomenici*; kao mendjuše, toke, fibule, oružje, ulomci posudâ, uresi i novci. — Kninski Muzej je vrlo važan za povjest u-

Digitized by Google

mjetnosti od sedmoga do dvanaestoga vieka, bivá za ono doba, kada je zemljom vladala narodna dinastija hrvatska. Ovi spomenici dokazuju, da je i dalmatinsko zagorje, u doba kada su jednoč najljepše zemlje u Evropi čamile zapuštene, u naobrazbi i umjetnostima bilo u istim prilikama, u kojima i najprosvjetljenije zemlje onoga doba. — Kad bi se imalo vremena, osim izleta na brežuljak *Kapitul*, bilo bi dobro posjetiti i izkopine u *Biskupiji*, gdje se je odkrilo starinskih crkava i sgrada.

IV. Otoci: Omiš, Màkarska i Neretva.

Koliko pomjestni parobrodi, toliko oni Lloydove i Ugarsko-Hrvatske pruge, a za manje daljine i ladje jadrenjače pružaju prilike po moru, da se najprije posjeti otok *Brač* pak *Hvar*, glasovit sa svoga blagoga podnebja kao i sa svojih spomenika: prekrasne mletačke *lože* i *škara*, *Stolne crkve* i vitkoga *zvonika sv. Marka* i sa *slikarija* u franjevačkome samostanu od Roselli-a, Palme mladjega, Bassana i Jerolima iz sv. Križa. Iz Hvara za sat stigne se u *Vis*, znamenit radi svoga grobišta, na kome je spomenik junacima poginulim u pomorskoj bitci g. 1866 i radi tvrdje *sv. Jurja* na desnomu ratu luke, sagradjene od Engleza g. 1813. Pa još zanimiviji je posjet bližih ostrva *Ravnika* i *Biševa*, bogatih špiljama; te izlet na vulkanične otočice *Brusnik i Kamik* u blizini otoka *sv. Andrije*.

Na J. Visa imade *špilja* razi mora, a ima ih i izpod površine. Jedan slični pojav prikazuje nam se već na ostrvu *Ravniku*, udilj na izlazku iz Visa. S otvorena mora razabiru se dvoja posvodjena vrata odjeljena debelim stubokom. Ulazeć ladjom kroz jedan od ovih otvora u nutrnjost ostrva, čemu vrlo pomaže visina špilje i njezina dubina izpod morske površine, dodje se u neku okruglu sgradu pro-

Digitized by Google

mjerom od 12 m. po prilici, u istinu zamjeritu radi njezina sastava i liepe tvorbe sigà. U sredini svoda nalazi se okrugao otvor, djelo valjda ljudske ruke, kroz koji sunce pušta svoje zrake sve do lica vode, pače do dna špilje, tako da se i najsitniji predmeti mogu razabrati na pržinastom tlu. One zrake proizvode jako čaroban utisak svietla, koje milotno djeluje na posjetitelja. Odraz svietla, prama većoj ili manjoj svojoj snagi, tvori maštovitu slučeninu šara, koje biela kora odrazuje u tisuće sutona. Žaliti je, što je slabo providjeno za udobnost posjetiteljâ.

Ali najljepše su **modre špilje**, koje se nalaze na malon ostrvu *Biševu* JZ. od Visa, koje i ako ne sbog svoga prostora, a to doista i radi izvornosti oblika im i radi raznoličnosti svjetlećih učinaka, bez sumnje mogu stati uzporedo onoj na otoku *Capri*, svjetskoga glasa. — Prva (pošto se dvie broje) otvara se na podnevnoj strani ostrva u zatonu *Treševici* i zove se *Medvedica*. Ulaz joj je velika pukotina u hridi i nije širi od 5 m. Unutra špilja pruža se u širinu do kakovih 14 m., a u duljinu do 200. U ostalom špilja se ne proteže u upravnoj crti, nego pravi više zavoja, tako da se iznutra nimalo ne vidi ulaza. Sredina špilje sliči kakvoj veličanstvenoj stolnoj crkvi gotičkoga sloga, u kojoj mali greben samo dva metra visok strši iz mora. Od ostaloga može se kretati na svaku stranu. Oblik ove špilje je van svakoga govora čudnovat. Duž nutrnjih strana poredale su se kamene klupe, po kojima, za oseke, može se vrlo liepo obilaziti. Nutrnje lice vode je plavo zagasito, prozirno blištajuće se sa hiljadu srebrnastih iskrica. Učinci svjetlosti u ovoj špilji upravo iznenadjuju, sunčane žrake proizvadjaju gotovo sve šare dûge, a osobito crvene, zelene i modre. U dnu je najjača plava zagasita, a kaplje vode, što padaju sa svoda,

Digitized by Google

prave okruglih raznošarenih talasića. Druga, još velebnija, **modra špilja**, nalazi se na I. otoka u zatonu *Balonu* i bje po svom prvom posjetitelju nazvana *Ransonetova špilja*. Barun de Ransonet, kada 2 svibnja 1884 posjeti špilju, diže dinamitom uzrak poprječnu polu, što je na 28 m. dalečine zaprječivala pristup k ulazu. Sad ulaz, ovako slobodan, širok je 2 m. a dubok 1. U pravu špilju, dugu 82 m. stiže se konalom dugim 41 m. a u sriedi širokim 16-18 m. pravcem od Z. k I. Špilja je u sriedi prebačena podmorskim mostom dugim 6 $^1/_2$ m., širokim 3 a visokim 2 $^1/_2$. Dno vode je grebenasto, ovdje ondje vide se na dnu žuti korali i morske spužve. Uza stranice hvata se kora zanimive vapnenaste tvorbe i liepe sige ovdje ondje vise iz svoda. Pravcem JI. imade ona pukotinu 10·50 m. dugu, kroz koju svietlo dopire u nutrnjost. Ovdje su igra šarâ i učinak svietla još raznoličniji i jači, nego li u *Medvedici*. Jugoiztočna čest špilje zatvorena je polom, pukotinom koje, poduprtom jakim naravnim lukom, stiže se u manju špilju, koja je prorovom visokim 1·50 m. spojena s puklim morem. Ova je špilja duga 12 m., široka 6, a duboka 10 m.

Van svake je sumnje, da *modre špilje na Bišev*u nisu ništa manje zanimive od onih na *Capri*, pa kad se s vremenom bude nešto postaralo za udobno konakovanje na otoku Visu, i kad budu uredjena bolja obćila izmedju Spljeta i špiljâ, stalno je, da će biti posjećene i od touristâ i od učenjakâ.

Veoma zanimiv i u zadnje doba u velike u običaju je izlet Bračkim konalom do *Neretve*, a odanle u *Mostar*. Gotovo svaki dan parobrodić Lloydov i po jedan Braće Rismondo polazi iz Spljeta, tičuć najprije *Supetar*, glavno mjesto na otoku Braču, pa važnija mjesta *Postire* i *Pučišće*. Pučišće, živahna trgovačka točka za vino, leži na krasnu

Digitized by Google

položaju u vrhu duboka zatona, što se pri kraju razdvaja poput vilâ. Sredstvom nekih parobroda u svezi je Spljet s Omišem, pak ravno s Makarskom.

Za ovih vožnja ima se prilike razgledati već spomenuti romantični predjel na ušću Cetine. Nad *Omišem* podižu se ruševine starinske tvrdje *Mirabella*, a na lievu na maloj ravnici je Franjevački samostan sa prekrasnim vidicima. U *Prihu* je važna **crkvica sv. Petra** sa čunjastom kubom gradjena prije jedanaestoga vieka (v. str. 201). — Riekom iz Omiša stiže se za 1 sat k *Radmanovim mlinicama* gdje je krasni naravni park; takodjer jašeć udobnim putem, kuda se sada probija cesta, eto te za četiri sata k veličanstvenim **slapovima Male**, pa **Velike Gubavice** (35 i 48 m.) blizu *Zadvarja*. — Od Omiša do *Vrulje* gornja čest strane je gotovo gola. Pri moru počimlje se rašće sve to više izticati svojom bujnošću po položitim pristrancima i po podancima brda. Vinogradi stranom poredani na pristave uzpinju se do najuzbrditije točke. Dočim u uzkim dolinama kreće se kamenje sa neplodnih strana, štono dopiru gotovo doli do ravnice, prieteć da unište sav plod. To je u najvećoj opreci sa zemljištem otoka Brača na protivnoj strani zalieva, gdje je cielo položito zemljište obradjeno i pristavama izpopriečano, te zasadjeno lozom i maslinom.

Vrulja je u otvorenu rukavu, odkle dalmatinska obala kreće pravcem JI. Silni sjevernjak, što ovdje vlada, trepetom je brodarima, medju kojima kola poslovica: „Bura se radja u Kvarneru, udaje u Senju, a u Vrulji umire“. Mimoišav Vrulju, opet se vidi rašće i stabla, po podancima *Biokova* razabiru se borovi gajići, ali najkrasniji i najveći, da mu kod nas nema premca, je onaj u kitnim *Brelima*; pače na vrhu *Šibenika* izpod *Kozice* zeleni se znatan broj stabala u neposrednoj blizini predjela zimskih snjegova.

Digitized by Google

Prije nego se stigne u Makarsku vriedno je pažnje susjedstvo *Puharići;* kuće su jedna od druge tako zaklonjene, da se izdaleka prikazuje kano kakov kašteo s kulama obrubljena kruništa. Gori više uzdiže se vrh *sv. Juraj* (1762 m.) kao vučji zub u predjelu plavetnoga uzduha. I *Makarska* je sgodno položena u prostranoj luci, štićenoj od dviju ratî, što sa dvie strane se izpružile. Najljepše su sgrade učionska i obćinska. Na trgu, u sredini grada, bi god. 1891 podignut krasni *spomenik* hrvatskom narodnom pjesniku *Fra Andriji Kačiću*, djelo glasovitoga vajara I. Rendića. Na lievu novi put vodi na *Dubce*, a odavle dalje u nutrnjost pokrajine. S lieva i s desna pružaju se prekrasni maslinici, koji su uz vino onim stanovnicima glavni proizvod. Makarska obiluje pitkom vodom, zrak je čist, ali kadgod zimi bude i vrlo oštar. Sjevernjak koji put tako silno duše, da strašno uzburka more, obzorje potamni od silnoga vodenoga dima, što ga prouzrokuje.

Na desnu Makarske nova *Rodićeva cesta*, štono preko *Vrhgorca* i *Ljubuškoga* vodi u *Mostar*, izvija se u bezbroj zavoja uz strme obronke Biokova, dosižući znatnu visinu od 897 m. Za zaposjednuća Bosne, biva prije nego li je tok rieke *Neretve* bio uredjen, išla je ovim putem trgovina za Hercegovinu i svaki dan vidjale su se čitave povorke konja, gdje uzlaze zavojima. Ali danas je ovaj put maldane sasvim zapušten. Na jug Makarskoj je *Podgora*, rodno mjesto književnika narodnoga pok. Don Mihe Pavlinovića; koji je pokopan na groblju, što na obali leži. Gledajuć s južne strane *Drveniika*, čini se, da je brdo bolje zagajeno, a stabala vidi se dopokon i na ubavomu vrhu *sv. Ilije*. Na njegovu podnožju u vrlo slikovitu položaju podiže se glasoviti *Zaostrožki samostan*, koji je mnogo pre-

Digitized by Google

trpio od Turakâ, koji su gospodovali ovim krajem od 1498 do 1669. Tu su grobovi narodnih pjesnika Fra Andrije Kačića i Fra Ivana Despota. Napram ovome kraju pružio se u more goli poluotok *Pelješac*.

Ušće *Neretve* je močvarno. Ulaz za brodove označen je dvama svjetionicima. Na S. do izvrstne i sjegurne luke *Višnjice (Toler)*, sagradjen je gat, koji označuje novu obalu. Tako su istodobno obadvie obale glavnoga rukava ogradjene dvama kamenima gatima, koji takodjer dobro služe i kao put S lieva i s desna rieke, osim vrlo riedkih klisurastih glavičica čitavo je zemljište ravno i nizko, te je zimi za velikih poplava, većim dielom pokriveno vodom. Maldane čitava prostrana ravnica, zasijana je pšenicom i kukuruzom A imade i priličan broj voćaka pa i vinogradâ. Tude sretaju se često slamnate kućarice, što stanovnicima, dok obradjuju njive, služe zakloništem. Za prelazenje preko rieke i preko jarugâ, služe se malim trupicama koje više naliče na gondole, nego li na korita, a mogu primiti jedva dvoje a kadgod i troje čeljadi, te se napred tjeraju lopaticama nalik na vesla.

Kod varoši *Opuzena (Fort Opus)* liepo položene i obskrbljene obzidanom obalom, razdvaja se Neretva, spuštajući manji svoj rukav južnim pravcem k moru. Izmedju Opuzena i Metkovića rieka je bila uredjena, pošto su dvie znatne izkrivine zemljišta bile presječene pravom crtom, a po tom i put skraćen. *Metkovići*, su pristanište parobroda; slikovito se uzpinju od obale rieke uz brdašce; imaju ponešto nezdrav zrak. Na desnoj obali Neretve, ponešto odaljeno od rieke i baš prama Metkovićima stoji selo *Vid* na rječici *Norinu*, ondje gdje je jednoć cvao važni grad *Narona*. Brojne i

Digitized by Google

liepe starine svjedoče prošli mu sjaj; mnoge se čuvaju se u arheologičkomu Muzeju u Spljetu (v. str. 175).

Digitized by Google

Digitized by Google

1921

Digitized by Google

T.

II. III. IV.

Digitized by Google

J 21735
Bod. pilch